Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

PROPERTY OF ARIC Established 1989

PROPERTY OF ACKU 10838

افغانستان

د تاریخ په رڼا کې

لیکوال

استاد احمد علي کهزاد

ژباړن

اورنګزیب ارشاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

+۹۲-۹۱-۲۵۶۴۵۱۳

کتاب پېژندنه

نوم: افغانستان د تاریخ په رڼا کې

لیکوال: استاد احمدعلي کهزاد

ژباړن: اورنګزیب ارشاد

خپرونکی: دانش خپرندویه ټولنه

چاپ نېټه: مارچ ۲۰۰۱، کب ۱۳۷۹

چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

کمپوز: جاوید احمد همیم - کفایت الله جواد

چاپ ځای او کمپوز: دانش کتابتون - ډهکی نعلبندی قصه خوانی - پېښور

ټیلیفون: ۲۵۶۴۵۱۳

E-mail: danish2k2000@yahoo.com

بِسمِ اللّٰهِ الرَّحمٰنِ الرَّحِيم

د خپرندوی یادښت

خوښ یو چې یو ځل بیا د ګران افغانستان د یوه نومیالي تاریخپوه (ښاغلي علي احمد کهزاد) د څو کاله پخوانۍ پوهنیزې هڅې (افغانستان در پرتو تاریخ) پښتو ژباړه (افغانستان د تاریخ په رڼا کې) تر چاپ وروسته خپروو او تاسې خوږو مینه والو ته یې وړاندې کوو.

دا غوره او ارزښتمنه هڅه د پښتو لیکوال و ژباړن ښاغلي اورنګزیب ارشاد په قلم سرته ورسېده چې په خپل وار د پښتو ژبې او کلتور د ودې او پراختیا په برخه کې یو ګټور کار ګڼل کېږي.

موږ د دغه کتاب ښاغلي ژباړن ته پر کوروداني ویلو سربېره د نورو ښو هڅو او بریالیتوبونو هیله ورته کوو او له ښاغلي تاج الدین عاجز نه هم مننه کوو چې د متن په بیا کتنه کې یې خپل هر اړخیز زیار وګاله.

په پای کې هیله من یو چې د دغه نوي ګام اوچتېدا تر ډېره د درنو لوستونکیو لوست تنده ماته کړي او په خپل وار سره مو د زموللی فرهنګي بنۍ یو نوی غاټول شي.

مننه

دانش خپرندویه ټولنه

PROPERTY OF ACKU

لړلیک

ګڼه	سرلیک	مخګڼه
۱.	قره کمر	۱
۲.	هزارسم	۵
۳.	هیرمند اوارغنداو سیمه	۸
۴.	منډیګک	۱۲
۵.	منډیګک	۱۵
۶.	پنجوایي	۱۹
۷.	شمشېر غار	۲۲
۸.	آریایي کور	۲۶
۹.	ویدي سندرې او افغانستان	۲۹
۱۰.	آریا اویجه	۳۲
۱۱.	سوما- یا- هوما	۳۵
۱۲.	دمینې یوه لرغونې تاریخي کیسه	۳۸
۱۳.	دافغانستان موسیقي	۴۱
۱۴.	پاراداتا یا پیشدادیان	۴۵
۱۵.	یاما دطالع دلمر زوی	۴۸
۱۶.	ریښې، اریایي روحاني حکیمان اوشاعران	۵۱
۱۷.	زردښت او دبلخ داسپه کورنۍ سره	۵۴
۱۸.	زراتشترا ، سپین تمان اوبلخ	۵۷
۱۹.	کاتا - کاث یاس	۶۱
۲۰.	داوېستا دنظره دافغانستان د خاورې لرغونتوب	۶۳
۲۱.	په اوېستا کې دغرونه یادونه	۶۶
۲۲.	دسکندر دتېریدلو لار	۷۰
۲۳.	په افغانستان کې دسکندر دتلو لار	۷۳
۲۴.	په اسیا کې دیوناني هځوب دمرکزیت له نظره	۷۶

۲۵.	دافغانستان نجیبه طبقه اریاسپه یااسواران	۷۹
۲۶.	دسکندر مقدوني په مقابل کې مقاومت	۸۲
۲۷.	سکندر په عامیانه داستانونو کې	۸۵
۲۸.	دسکندر او جنگیز دلښکرو په مقابل کې د..	۸۷
۲۹.	دهریرود په سیمه کې دسکندریې ښار	۹۰
۳۰.	سکندري سار یا سکندري کلاه	۹۴
۳۱.	اویوتیدم باختري یوناني پاچا	۹۷
۳۲.	دکاپیسي ـ باګرام دښارپه پلان کې دیوناني	۱۰۰
۳۳.	پروان یاجبل السرج کې دقفقاز سکندریه	۱۰۳
۳۴.	په افغانستان کې یوناني میتولوژي	۱۰۶
۳۵.	په پخواني افغانستان کې دیوناني لیك دود رواج	۱۰۹
۳۶.	په افغانستان کې یوناني لویي سکې	۱۱۱
۳۷.	مرکزي اسیا او چین ته دافغانستان دګریك او....	۱۱۴
۳۸.	په لرغوني افغانستان کې دموسیقۍ درې آلې	۱۱۷
۳۹.	په لغمان اوکندهار کې داشوکا ډبرلیکونه	۱۲۰
۴۰.	په کندهار کې داشوکا د ډبرلیك کشف	۱۲۴
۴۱.	په افغانستان کې دبودیزم خپریدل	۱۲۸
۴۲.	شابهار	۱۳۱
۴۳.	په افغانستان کې بودایي مبلغین	۱۳۴
۴۴.	کوشانیان دافغانستان په تاریخ کې	۱۳۷
۴۵.	کجولوکدفیزس	۱۴۰
۴۶.	کنیشکا تاریخي پاچا او امپراطور	۱۴۳
۴۷.	سور کوتل	۱۴۶
۴۸.	هخامنشیان او دتاریخ پرمخ دافغانستان خاورې	۱۴۹
۴۹.	بغلان	۱۵۲
۵۰.	دبغلان ارزښت دلرغون پیژندنې له نظره	۱۵۵
۵۱.	سره کوتل نړیوال هنري باختر مقام تثبیت کړ	۱۵۸
۵۲.	دکنیشکا عبادت ځاي	۱۶۱
۵۳.	دکنیشکا مجسمه	۱۶۴
۵۴.	هغه استوپه چې بنسټګر یې کنیشکا دی	۱۶۷

۵۵	دیوناني اوباختري هنري مکتب یوناني او	۱۷۱
۵۶	افغانستان دګریك اوبودیك مجسمه تورنې مکتب	۱۷۴
۵۷	دسره کوتل کتیبې پر پر دبرینو خښتو یوناني توري	۱۷۸
۵۸	افغانستان دروحانیونو له خوا په چین کې	۱۸۱
۵۹	خروشتي لیك دود	۱۸۴
۶۰	بلخ کوچنی شاهي ښار (شاه وران) یا (راجاګریه)	۱۸۸
۶۱	نوبهار معبد (عبادت ځاي) یا- ناواویهارا	۱۹۱
۶۲	دبلخ نوبهار یا ناواویهارا	۱۹۴
۶۳	دوربینمو لار اودهغې په اوږدو کې دافغانستان ...	۱۹۷
۶۴	ایاتکارزریران یا ددقیقي بلخي دشاهنامې منبع	۱۹۹
۶۵	نیسا	۲۰۲
۶۶	ساکیان، سکستان، سجستا، سیستان	۲۰۵
۶۷	تخار _ تخاري _ تخارستان	۲۰۹
۶۸	کاپیسي _ بګرام	۲۱۳
۶۹	دکاپیسا ښار	۲۱۷
۷۰	دکاپیسې وروستۍ ورځې	۲۲۰
۷۱	(سریکه اویهارا) معبد یا (شالوکیا) اویاهم ...	۲۲۳
۷۲	په بکتریان کې ناهیده اودهغې (عبادت ځای)	۲۲۶
۷۳	وارا	۲۲۹
۷۴	د "زراسپه" یا "آزر اسپه" ښار	۲۳۲
۷۵	تخاري ژبه دباختر اوتخارستان دخلکو آرنۍ ژبه	۲۳۵
۷۶	باختري یابلخي ژبه اودسره کوتل دډبرلیك	۲۳۸
۷۷	کابل اوتاریخ په دورو کې یې پخواني نومونه	۲۴۲
۷۸	بودایي کابل	۲۴۵
۷۹	دکابل شاوخوا بودایي پاتې شوې ودانۍ	۲۴۸
۸۰	کابلي رتبیل شاهان	۲۵۱
۸۱	برهمني واکمني یاهند او کابلي شاهي	۲۵۵
۸۲	دکابل پخواني دیوالونه	۲۵۸
۸۳	دکابل لمنو کې دابادیو پراخوالي ستراتیژي	۲۶۲
۸۴	دچکړي منار	۲۶۵

۸۵.	خم زرگر	۲۶۸
۸۶.	جبل السراج (دهندوکش ور)	۲۷۲
۸۷.	دلوگر تاریخي او جغرافایي موقف	۲۷۵
۸۸.	استوپه یا توپ	۲۷۸
۸۹.	توپ دره	۲۸۱
۹۰.	بامیان دسیاحت او نړۍ گرځیدنې له نظره	۲۸۴
۹۱.	صلصال و شاه مامه	۲۸۷
۹۲.	دسرخ در اژدها	۲۹۱
۹۳.	دبامیانو زمریان یا شاه شکاري	۲۹۳
۹۴.	دبامیانو د((جي)) په سمڅه کې یوبودایي کتابتون	۲۹۷
۹۵.	دککرک تنگی "لس متری مجسمه"	۳۰۱
۹۶.	ضحاك ښار	۳۰۴
۹۷.	په پخواني افغانستان کې دلمر پرست دقانون سوابق	۳۰۷
۹۸.	مرنجان غونډۍ دکابل دښار په منځ کې یوه	۳۱۳
۹۹.	دتپه مرنجان بودایي معبد او هغه نتایج چې	۳۱۶
۱۰۰.	یعقوب لیث صغاري اودکابل زرین اوسیمین بتان	۳۲۰
۱۰۱.	پایتاوه	۳۲۳
۱۰۲.	میرزکه اومسکو کاتو مجموعه یې	۳۲۶
۱۰۳.	سجاوند او شهرت یې په اسلامي دور و او	۳۳۰
۱۰۴.	دسکاوند بت خانه	۳۳۳
۱۰۵.	د ارزگان ډبرلیك	۳۳۷
۱۰۶.	سمنگان	۳۴۰
۱۰۷.	دهندوکش تهذیب	۳۴۴
۱۰۸.	پخوانی نورستان دقانون له نظره	۳۴۷
۱۰۹.	تور پوشان نورستاني او امیر تیمور کورگان	۳۵۱
۱۱۰.	دپخواني نورستان دخلکو دخدایانو ډولونه	۳۵۵
۱۱۱.	ننگرهار او ځینې پخواني ښارونه یې	۳۵۸
۱۱۲.	دچغان غونډۍ	۳۶۱

پای

(c) ketabton.com: The Digital Library

قره کمر

PROPERTY OF ACKU 10838

په جګو سیمو کې د سمڅمېشتو د ژوندانه بهیر

دلرغونیو ډبرینو پېرونو دژوندانه لومړنـي منـځي هغـه پـړاو راښیـي چـې پوهان یې په جګو سمڅو کې دبشري ژوندانـه پېر بولـي.

پـه جګو سمڅو کـې د ژونـد کولـو لـه پـاره دلـوړو غرونـو لمنو تـه اړتیـا ده. زمـوږ دهېواد جغرافیـایي چاپېریـال راښیـي چـې هاغـه مـهال انسـان د غرونـو پـه لمنـو او کمـرو کـې ښه استوګنځي لـرل. پـه تېره بیـا دهندوکـش شـمالي لمنې چې لـه ارتـو درو او نـاوو سره نښتـې وي، ددا راز ژونـد لـه پـاره خـورا وړ ښکـارېدي.

پـه افغانسـتـان کـې ((قـره کمـر)) پـه لـوړو ځایونـو کـې د غـار اوسـېدونکیو د ژونـد څرګندویـي کـوي او هغـه چـا چـې پـر دغـه غـار دڅېړنـې زیـار ګاللـي امریکـایي "داکتـر کـارلتن کـون" دی، چـې لـه تـاریخ نـه پـه وړانـدې دوره کـې تخصص لـري.

قـره کمـر د ایبـک (سـمنګان) پـه (۸) کیلومـتـرۍ کـې د پلخمـري او تاشـقرغان ترمنـځ د هغـه کلـي ترڅنـګ پـروت دی، چـې د (سـرکار) پـه نامـه یـادېږي او د هغـه غره د لمنې پـه جنـوب ختیزه برخـه کـې واقـع دی، چـې پـر نومـوړي کلـي شـمالي څنډې (ایبـک) حـاکم دی.

د دغـه غـار لوړوالـي د سینـد لـه سـطحې څخـه (۲۳۰۰) فـتـه او لـه ښېرازې سـیمې څخـه (۴۵۰) فـتـه دی، چې لـږ ترلـږ ۱۲۵ متره کیـږي.

په دې ترتیب د غار د لوړوالي او د ښېرازۍ سیمې له مخې په اسانۍ سره کولای شو، چې د هغې د اشغال تاریخ په لوړو غارونو ژوند کولو، په هغه ردیف کې ولولو.

د غرونو په لوړو او اوچتو برخو کې د هغوی د اوسیدلو علت له داړونکیو حیواناتو څخه ویره، هواره سیمه تر نظر لاندې نیول و د ښکار څارل و تعقیبول وو.

داکتر کون د قره کمر د غار په پراخه پیمانه تر نظر لاندې نیولو په اړه وایي: "له هغه ځایه یې ترڅو میلو پورې پلنه دره لیده او د ښکاریانو لپاره ډېر مساعد ځای ځکه و، چې خپل ښکار به یې ترلرې پورې ښه لیدلای او څارلای شو.

د غار مخه د جنوب په لور ده او ټوله ورځ د لمر په وړانګو روښانه او تودېږي. همدارنګه اوبه یې هم نژدې دي او حیوانات یې ډېرلږ شاوخوا کې تګ راتګ کوي، پرته له دې ګټو او ښېګڼو په پخوانۍ زمانه کې، چې دا غار د ژوند ځای و د سون مواد یې هم په شاوخوا کې ډېر پیدا کېدل.

د غره د ډبرو جوړښت له نرمو کاڼو شوي او د ځمکنۍ پوړیز جوړښت په (ژورسیک) طبقې پورې اړه لري.

د امریکایي پوه له څېړنو څخه داسې څرګندېږي، چې د قره کمر غار د "نیمې کاسې" بڼه لري. د غار ځمکه په بېلا بېلو یوښونو پوښل شوې و، چې ډېر ژور یې نسواري رنګ درلود او په مخ باندې یې تقریباً درې د رسوبي پوړونه لیدل کېدل او اوس د دې طبقو مخ خړ رنګه ختو نیولې دی، همدارنګه په نوموړي غار کې د اوسپنې په دوره کې هم استوګنه شوې او د قره کمر اوسېدونکیو په دې دورو کې د اوزو رمې درلودې او د رمو په ساتنه او شپونتوب بوخت وو او د دیوالو هغه برخې، چې تراشل شوي او ځینې پرچې ترېنه پرېوتي پورته خبره تائید وي.

د قره کمر د غار د خاورې په ټولو طبقو کې د ژوند او ژواك نښې نښانې ښکاري د حیواناتو هډوکي او له تېږو نه د کار جوړې شوې وسیلې یې هم څرګندې وې، نو کولای شو دا ادعا وکړو، چې نوموړی غار په لرغونې زمانه یا د تیږو د دورې په اوږدو کې د اوسېدلو یو مصئون او خوندي ځای و، مګر د تېږې د نوې دورې څه نښې نښانې پکې نه شته.

د قره کمر په غار کې د ژوند د دغو دورو تشخيص ډېر ارزښت لري، ځکه چې په ځانګړې توګه د تيږو لرغونې دورې پورې اړه لري او اوس په افغانستان کې دغه يواځينی ځای دی، چې د غرو په لوړو غارونو کې د تيږې د پخوانۍ دورې د ژوند پړاوونه موږ ته راپېژني.

د ((ډاکتر کارلټن کون)) د څېړنو له مخې موندل شوي اثار دکار له وسيلې، اور لګونکې ډبرې، د حيواناتو هډوکي، ايره او سکرو څخه عبارت دي، د دغوله مخې کولای شو په نوموړي غار کې د ژوند څلور دورې وټاکو. دا ښکاره ده، چې پناه وړونکي او د غار د څلورو دورو اوسېدونکي ښکاريان وو.

د قره کمر د لومړۍ دورې اوسېدونکيو، چې د ژوند اثار او نښې يې د ځمکې په نسواري رنګه پوړ کې پېدا شوي د تيږو ډېر ابتدايي لوښي درلودل، چې طبيعي بڼې ته يې لاس نه دی وروړل شوی او دې ډول ېيلګو ته په اروپا، امريکا او اسيا کې په معموله علمي اصطلاح ((ډموستيرين)) د دورې د کار وسيلې وايي او د (نه اندرتال) ټيپ دانسانانو له وسايلو سره اړه پېدا کوي دغه وسيلې د قره کمر په شاوخوا د غره په لمنو کې هم ليدل شوي دي او له امکانه لرې نه ده، چې يا د قره کمر اوسېدونکيو هلته اچولي وي او يا د غار تر اوسېدلو د وړاندې دورو يادګار وي.

د قره کمر د غاراوسېدونکيود خپل ژوند په دويم پړاو کې، چې د دوی د ژوند دريمه برخه څرګندوي ډبرين چاقوګان ډېر زيات درلودل، چې د غار لومړۍ طبقې د رسوباتو په نيم متر ژورتيا کې يې څو زره دانې ليدل شوي دي، په دې مرحله کې په ښکار کې ډېر ماهر شوي او د باکر په ډبره يې د اور بلول زده کړي وو او خپل غار يې په اور تودولو. د هغوی لوښو لا تر دا وخته طبيعي بڼه درلوده او له درنو اوربلوونکيو ډبرو(پندوباکر) او تېرو ډبرو څخه يې کار اخيسته.

د قره کمر د غار د دريمې دورې داوسېدونکيود ژوند سويې له دويمې دورې سره زيات توپير نه درلود. دتيږود وسيلو په وروستنۍ دوره کې د تيږو د منځنۍ دورې (مزدلې تيک) د وسيلو سره ورته والی ليدلی شوی دی، سره له دې چې د غار د رسوباتو ښکتني پوښ کې د خاورينو کلالي لوښو ټوټې او کودړې ليدل شوي، خو آرتې لامل يې دادی، چې د قره کمر په غار کې د ژوند ابتدايي دورې (له باکرې تيږو څخه د کار وسيلې

جوړول) د حساب لـه مخې د لرغوني زمـانې لـه لـوړ پـړاو سـره سـمون خـوري او د اوسـني وخت د تجزيـې د سنجش لـه مخې، چـې د (۱۴ نمـبر كـاربن) د غـار د سـكرو پـرچـې چې په فيـلاد لفيـا او شـيكاګو كـې پـيدا شـوي. د غـار د ډېره پخوانـۍ هسـتوګنه، لـه نـن څخـه دمخـه ۵۰ او ۳۰ زره كالـه وړانـدې زمانـه څرګنـدوي او څرنـګه، چې د غـار د ښكتنـۍ برخـې د ځينـو پخوانيـو سـكرو د توتې د كيميـاوي تجزيـې لـه مخې (۱۰۵۸۰) كالـه وړانـدې زمـانې سـره پرتلـه كيـږي. كولـی شـو ووايـو، چـې لـه نـن څخـه (۱۰۰۰۰) كالـه وړانـدې ښكاريـانو پـه قـره كمـر كـې ژونـد ژواك درلـود پـه افغانسـتـان كـې د ۱۴ نمـبر كـاربن تجزيـه د تيـرو پخوانيـو، منځنيـو او نويـو دورو سـره ښه موافقـت څرګنـدوي، څكه چې د لس زره كالو پـه شـاوخوا كـې د لويديـزې اسـيا پـه زيـاترو برخـو كـې پـه غـارونو كـې د ژونـد دوره پـای تـه رسـېدلې او د تيـرو نـوې دوره پيـل شـوې ده نـو دې پـايلې تـه رسـيږو، چـې لـس زره كالـه وړانـدې د هندوكـش ښكاريـان د غرونـو لـه ډېرو لـوړو پنـاه ځايونـو څخـه راوتلـي او د هـوارو سـيمو او سـترو سمسـورو درو پـه لـور يـې يـون كـړی دی.

۳۷/۴/۱۹

هزار سم

د تیرو له لرغوني دورې څخه تر اسلامي دورې پورې

د کاروانونو د پخوانی لارې په اوږدو کې، چې بلخ یې له بامیانو او کابل سره تاړه د هغې په شمالي برخه (هندوکش په شمال کې) مو ډېره مهمه نقطه درلوده، چې د هغې اهمیت، جغرافیایي مُوقعیت د کاروانونو د لارې بېلوالی. د سمځو پاتې شونې د ((مګالیت)) شته والی (هغه غټې ډبرې، چې پر ځمکه به یې ښخولې او د بشر د پخوانیو ودانیو نښې نښانې دي) د تیرو د دورې د کار وسایل او د رنګه لعاب دارو تیګرونو ټوټې څرګندوي. دا نقطه ((هزار سم)) نومېږي او څرنګه چې (سم) د (سموچ) لنډون دی کولای شو هغه ځای ته (هزارسموچ) یا زر سمځې ووایو.

(هزار سم) د جغرافیایي جوړښت له مخې یوه فرعي دوره ده، چې د خلم د درې په ښکتنۍ برخه کې واقع او د هغې کاروانې لارې پر سر ده، چې مخکې مو یاده کړه.

دوه مهم بودایي مرکزونه په شمال کې د ایبک تخت رستم یا سمنګان او د هندوکش په جنوب کې بامیان هغه منځنۍ نقطه ده، چې د دې ستر غره د لړۍ په زړه کې ځای لري.

((هزارسم)) دهغه سمځو نوم دی، چې د دې درې ابادي د یو ((بودایي ښار)) په توګه خاطرې رایادوي، چې تراوسه د درې په اوږدو کې کتار، کتار پاتې دي او د بودایي خلکو د اوسېدلو استوګن ځایونه وو، چې د هغې زمانې د ځینو رنګه انځورنو نښې نښانې اوس هم په ځینو سمځو کې له منځه نه دي تللي.

(هزارسم) لـه بوديـي عصـر نـه وړانـدې (د لومـړۍ پـېړۍ لـه پيـل نـه د اوومـې زيـږدې پـېړۍ تـر نيمـايي وروستـه) هـم استـوګنې او ودانـۍ درلـودې او د هغـو دورو پـاتې شـوني اثـار يـې د څيړنـې وړ دي.

د ايتاليـايي لرغـون پـېژن[1] ونکـي پـلاوي لـه څېړونـو څخـه چـې د ۱۹۴۱م کـال د منـي پـه موسـم کـې يـې هلتـه ترسـره کـړې وې داسـې څرګنـد ېږي، چـې هزار سم او د هغـې فرعـي درې د تيـرو لـه لرغونـو دورو څخـه تـر اسـلامي دورې د مغلـو لـه يرغـل څخـه دمخـه د هندوکـش لـه مـهمو او آبـادو مرکزونـو څخـه ګڼل کـېده. د هغـو مطالعـاتو لـه مخـې، چـې پـه غـارونو کـې پـه ژونـد پـورې اړه لـري د (پالـه او لـي تيـك) دوره يـا لرغونـې دتيـرو دوره (هزارسـم) يـا (قـره کمـر) د دواړو سـاحې د جغرافيـايي موقعيـت د نژدېوالـي لـه مخـې او همداشـان پـه لـوړو سـاحو کـې د غـارونو د موقعيـت لـه مخـې ډېر سـره ورتـه والـی لـري او د چـاقوګانو پـه شـکل او د تېرې نوکـې لرونکـې وسـيلې او يـو ډول وړو نسبتاً ګردوغـاښورو وسـيلو شـته والـی د ((پليسـتوين)) د تيـرو پـر لرغونـې دورې ژونـد پـورې اړونـدې نـښې نښانـې دي. ايتاليـايي پـلاوي عقيـده لـري، چـې د ((هزارسـم)) ګارې د دې دورې د خلکـو داسـتوګنې او د حيوانـاتو د ښکـار لپـاره ډېرې مسـاعدې او برابـرې وې، خکـه چـې دا غـارونـه پـه لـوړو برخـو کـې پراتـه وو او اوسـېدونکي يـې د حېوانـاتو د يـو نـاڅاپي بريـد نـه پـه امـن کـې وو او د ښکـار لپـاره سـارايي ژوي پـه نـږدې څلـورو خـواو کـې ډېر لږ پېدا کـېدل.

د غـارونو پـه نـژدې لمنو کـې ځينـې ځانګړې د کـار وسـيلې لکـه د يـو څيـز يـا ځای د سـوري کولـو لپـاره وسـيله، د هـډوکو يـا لرګيـو د پـرې کولـو وسـيلې ليـدل کـېږي، چـې کـېدای شـي دتيـرو پـه نـوې دوره پـورې اړه ولـري او د دوی د فراغـت لـه دورې سـره يـې اړه او ارتبـاط هـم لـري نـه ښکـاري. لـه دې څخـه داسـې معلومېږي، چـې پـه هندوکـش کـې ښکـاري اوسـېدونکي د تيـرو د لرغونـې دورې تـر تېرولـو وروسـتـه لـه لـوړو غـارونو څخـه ښکتـه راغلـي او د درې پـه منځنيـو هغـو ځايـو کـې، چـې اوبـه کـول او خړوبـول يـې اسـان وو پـه کرونده بوخت او خپـل ژونـد يـې پيـل کـړی دی.

د ايتاليـايي پـوه پـه ګروهـه ((هزارسـم)) لـه هغـه وختـه د يـو واړه کلـي يـا ښار بـڼه غـوره کـړه، چـې کـاروانونو د هندوکـش پـه دواړو خـواو ځانتـه لارې

پرانستې او د غرونو په زړونو کې مرکزي اسیا او دهند شمال او جنوب خوا ته وخوځېدل.

د ((هزارسم)) په موقعیت مو وړاندې د کاروانونو د لارو بېلوالي ته نغوته وکړه، له هزار سمه رستم تخت، سور کوتل، بغلان او قندوز په لوري لارې همدارنګه له رستم پلازځخه یعنې له سمنګان څخه خلم، بلخ او له هزارسمه د بامیانو او کابل پر لور هم لارې تللې وې. دا او همدا راز نورې لارې د درو په کړلېچونو او د هندوکش په کوتلونو تېرې شوې او د کاروانونو له هغو پخوانیو لارو سره، چې د هند او چین ترمنځ وې یو ځای کېدلې.

ایتالیویانو ((هزارسم)) د بودیزم په دوره کې د یو لوی ښار په توګه پېژندلی، چې د وړو فرعي درو په ګډون یې ((۳۵۰۰۰۰)) مربع متره پراخوالی درلود.

لکه څرنګه چې په مختلفو دوروکې دژوند نښې نښانې لکه د طبیعي غارونو په بڼه (مګالیت) یا دهغو سترو طبیعي ډبروپه ډول، اچې تودل شوي او د دایرې په شکل په ځمکه کې ښخې دي، همداراز هغه سمڅې چې شمیې سلګونو او زرګونو ته رسېږي او هغه له تیږوجوړې شوي سترې چاردیوالی اوکنډرې او بالاخره د ختو پخې ودانی ټولې دلته موجودې دي

دتیږوله لرغونې او اوسنی دورې نه نیولې د جستو تر دورې پورې د ژوند ټول پړاوونه او تر هغې وروسته د کروندې تر وخته او بیا تر هغې، چې د کاروانونو لار خلاصه شوه له هغه مهاله د بودایي دین نر خپرېدو او بیا تر اسلامي دورې پورې، دا ټول هله مطالعه کولای شو. چې د چنګیز یرغل د هغه ځای ښکلا او پرتم نسکور او رنګ کړ.

۱۳۳۷/۵/۱۷

د هیرمند او ارغنداو سیمه

تر تاریخ دمخه د ژوند او استوګنې یو مرکز

څوکاله کېږي، چې له تاریخ نه دمخه دورو باندې د افغانستان د جغرافیایي موقعیت په هکله څلور خواینیدې څېړنې شوي دي، چې یو خوا د سند په سیمه کې د (اندوس مدنیت) او بله خوا د شمال په لور په هغو غونډیو کې، چې د آمو د سیند په بنې غاړه کې پرتې دي د (انومدنیت) همدارنګه دریمه خوا، د ایران په خاوره کې، د (سیالك او جبال مدنیتونه) او همدارنګه نور کشف او موندل شوي دي دغه مهال د افغانستان دخاورې هغه نقشه، چې د لرغونپوهنې په پلټنې پورې اړه ولري (له تاریخ نه دمخه دوره) یې سپینه پاتې وه.

له نیکه مرغه (۲۲) کاله وړاندې د ۱۹۳۶ زیږدي کال فرانسوي پروفیسور هاکن د همغه وخت افغانستان ته د کېندنو یا سپړلو لپاره ولېږل شو. د پلاوي مدیر (پروفیسر ګیرهمن) په همکارۍ، چې د قبل التاریخ متخصص و او هغه وخت یې په ایران کې کار کاوه د لومړي ځل لپاره یې د قبل التاریخ دورې د پلټنې کار د هیرمند په سیمه یا په بله وینا په افغاني سیستان کې طرح کړ او د ((نادعلي)) په شاوخوا کې، چې د (زرنګ) یعنې د سیستان د پخوانۍ پلازمینې یوه برخه خرابې کنډوالې

پکې هم شاملې دي په دوه غونډيو سورداغ او سپين داغ کې کېندنې پيل کړې.
په لومړۍ ياده شوې غونډۍ کې چې نږدې ۳۰ متره يې له سمسورې ځمکې څخه لوړوالی درلود، د غونډۍ د سطحې په لومړيو لس مترو کې زر کلن (ترمخيږدي پخوانی) اثار او نښې نښانې پېدا شوې. سره له دې، چې د کېندنو کار د ځينو عواملو له امله پاتې شو، خو معلومه شوه، چې د هيرمند په سيمه کې هغه معنوي غونډۍ له تاريخه وړاندې پېر نښې نښانې دي.
د افغانستان په خاوره کې هغه سيمې چې انسانانو ته د غارونو له ژوند نه را وروسته پکې د ښکار او ژوند لارې چارې برابرې وې او د ژوند لپاره اوبه و هوا او د زراعت لپاره يې له مساعده خاوره لرله، درې لويې سيمې دي. لومړی سيستان يا د هيرمند د (ارغنداب په ګډون) دويم د باختر سيمه چې په دې دواړو لويو سيمو کې ستر سيندونه هېرمند او امو له خپلو مرستيالانو سره جريان لري او ښې حاصل خېزې او پراخې کروندې يې خړوب کړې او نسبتا توده هوا يې د نباتاتو په وده او د حيواناتو په روزلو او روزنه کې ډېره مرسته کوي.
که چېرې د لرغوني تاريخ غږ ته غوږ شو د تېرو زرګونو پېړيو له منځه دزاړه مدنيت د کاروانونو اواز غوږونو ته رارسېږي.
په دې دوه پراخو ساحو کې له تاريخ نه وړاندې د اوسېدلو د ځايونو د تثبيت لپاره يوازې په افغاني سيستان کې ګام پورته شوی، د دې ترڅنګ د هيرمند د مرستيالانو سيمه يعنې په (ارغنداب) او (ترنک) کې هم تر يو ځايه کار شوی او همدارنګه دا کار د فرانسوي پلاوي او د هغه پلاوي له خوا، چې د امريکا د نيويارک طبيعي تاريخ د موزيم د بشري پېژندنې د څانګې له خوا تاکل شوی او په (۱۹۴۹) (۱۹۵۰) (۱۹۵۰) (۱۹۵۱) افغانستان ته راغلي وو او د افغاني واکمنو د موافقې او اجازې پر اساس يې کار پيل کړ او دا کار يې په يوه لويه ساحه کې، چې د ((فراه)) او ((جوډين)) نه نيولې تر ((پنجوايي)) او د کندهار جنوب پلو ته حتی د (ترنک) تر سيمې پورې يې د قبل التاريخ داوسېدنو ځايونو د تثبيت کار ترسره کړ، له دې څېړنو نه معلومه شوه، چې په دې سيمو کې داسې نقطې شته، چې کولی شو د قبل التاريخ د ژوند پاتې شونې نښې نښانې ورڅخه پېدا

کړو، سره له دې چې د سیستان هغو بادونو، چې د حذر له سواحل نه رالوزي او هغه رسوبات، چې د هیرمند سیند او مرستیالان یې د هوارې ځمکې پر مخ هوار کړي او د پخوانۍ زمانې د اوسېدونکیو ځایونه یې توږلي او یوه برخه یې پټه شوې ده. سره له دې په لاندې درې ځایونو کې یې ډېرې نښې نښانې موندل کېږي:

لومړی: د هیرمند هغه سیموکې، چې له پخوا زمانې وچویه ده او دا سیمه د لویدیز چاربرجك سره نښتې او په سیمه ایزې اصطلاح کې ورته (رودبیابان) وایي.

دویم: د (فراه) او شاوخوا سیمو کې.

دریم: د کندهار په شاوخوا او یا په ټوله هغه سیمه کې، چې د ارغنداو او ترنك ترمنځ ده.

د قبل تاریخ څېړنې په دغه درې یادو شویو لویو سیمو کې د خاورې په کتنې سره محدودې پاتې نه شوې، بلکې له ۱۹۵۰ او ۱۹۵۱ کال څخه راپدې خوا، چې ۸ کاله تېر شول، په څو نورو سیمو کې چې پورته سیمو پورې اړه لري لکه (سید کلا غونډۍ) (نوراني غونډۍ) (موراسي غونډۍ) او د (منډیگك تپه) مقدماتي هڅې پیل شوې او همدا راز د (منډیگك غونډۍ) چې د کندهار شمال لویدیځ پلو په ۵۰ کیلومترۍ کې پرته ده، پدې وروستیو ۵ کالو کې په ډېره لویه پیمانه کېندنې او سپړنې روانې دي، چې په همدغه مجموعه کې به دهغې په اړه نورې مقالې هم ولولئ.

سید کلا غونډۍ د کندهار ختیځ پلو په ۹ میلۍ کې د زراعتي ځمکو په منځ کې پرته ده او (موراسي غونډۍ) د کندهار جنوب لویدیځ خوا ته په ۱۲ میلۍ کې د (پنجوایي) په کلي کې واقع ده. له دغو غونډیو څخه په ابتدایي او مقدماتي هڅو کې خاورین کلالي لوښي لاس ته راغلي دي. دغه د سید کلا د غونډۍ نه په لاس راغلي خاورین لوښي او د موراسي غونډۍ کشف شوي لوښي د څرخ په واسطه جوړ شوي دي. دغه ډوله مجسمې د (سند) د مدنیت په وادۍ کې هم سابقه لري او په کویټه (ژوب دره) کې، چې په بلوچستان کې واقع دی هم په لاس راغلي دي.

همدارنگه د دوه کوچنیو لرونکو غوایانو مجسمې ځینې په سید کلا غونډۍ (کندهار) اویو څه یې په کویټه او د ((سند په سیمه کې)) کشف

شوي دي نو له دې څخه څرګندېږي، چې له تاريخ وړاندې زمانه کې د هيرمند او ارغنداو او همدارنګه د سند د سيمې د مدنيت ترمنځ اړيکې ټينګې دي، چې هنري او فرهنګي صبغه يې ښکاره او څرګنده ده.

د (منډيګک) غونډۍ، چې د کندهار شمال لويديځ ته پرته ده او له تاريخ دمخه دورې اثارو لپاره پکې کيندنې ادامه لري، دا څرګندوي، چې د ارغنداو له تاريخه وړاندې مدنيت د ځينو توپيري ټکيو په لرلو د سند وادۍ له مدنيت څخه لرغونتيا لري.

لنډه دا چې د خاورې له مخې څېړنو او هڅو، چې په هيرمند اوارغنداو کې منځ ته راغلې څرګنده کړې، چې دا د افغانستان د سيستان دا دوه لويې سيندونه له تاريخ نه وړاندې دوره کې د بشر د ژوند لپاره په ځانګړې توګه د (نيولي تيک) په دوره يعنې د تيږې په نوې دوره کې ډېره مساعد وو او افغاني سيستان د يو منځني فرهنګي ځای په توګه د سند د سيمې، آمو سيند او ختيځ ايران د غونډيو ترمنځ د ارتباط نقطه ګڼل کېدله او د دې اړيکو عوامل تر ډېرې اندازې له هغو غونډيو څخه چې موږ يې نومونه واخيستل، کشف شوي دي.

۱۶/۲/۱۳۳۷

منډيګك

ديارلس ځله يو پر بل (سرپرسر) ودانی د پينځه زره کلن ژوند نښې نښانې

تل د خلکو له ژبو اورو او په مقالو کې لولو، چې افغانستان پينځه زره کلن تاريخ لري. دې خبرو ترځو کالو وړاندې ډېر اندي ارخ درلود. څه د خلکو په نقل قول او يو څه په اريايي سرودونو، اسطورو او په نيمه تاريخي او نيمه افسانوي اقوالو متکي وې، خو له دې څو کلو راپدې خوا زموږ اتکا علمي اړخ پيدا کړی دی او د افغانستان د يوې سيمې په يوه غونډۍ کې، چې د منډيګك په نوم يادېږي داسې نښې نښانې په لاس راغلي دي، چې د پينځه زره کلو تاريخي پړاو او تر تاريخ دمخه زمانه کې د افغانستان اوسېدونکيو د ژوند د يوې ګوښې څرګندويي کوي.

منډيګك هغه غونډۍ ده، چې له هوارې برخې نه تقريبا ۳۱ متره لوړوالی لري او د کندهار شمال لوديځ پلو ته په ۵۰ کيلو متری کې د کشك نخود په سيمه کې د شاه مقصود د غره په خوا کې پرته ده.

که يې په يو پراخ چوکاټ کې راونيسو دا لويه غونډۍ د دوه لويو سيندو(ارغنداب او هيرمند) ترمنځ سيمه کې پرته ده، چې په همغه پلو يې ترڅنګ د کشك نخود سيند، چې دا يو سيلابي خوړ دی، چې زياتره وخت وچ او کله کله په باراني موسم کې څپانديږي.

په يوه ګوښه کې د منډيګك د غونډۍ ننی موقعيت انسان له حېرانتيا سره مخامخوي، خو په لرغونو او ترتاريخ دمخه دورو کې دا ځای حتما د دوو خوړونو د تګ لوري په منځ کې د کاروانونو د تګ لارې پر سر و او په مجموعي ډول د دوه سترو رودخانو هېرمند اوارغنداو ترمنځ دغه ټوله ساحه يو له هغو ساحو څخه ده، چې تر تاريخ دمخه يې افغانستان کې د ژوند و ژواك مهم مرکز ګڼلی شو.

د کيندلو لـه پيلـه، ان تـردا ځو ورځې وړانـدې پـورې چـې د فرانسـوي لرغـون پېژودونکي او د قبـل التـاريخ متخصـص ((موسيوکزال)) لـه خـوا يـې د کېندلـو پـای اعـلان او د کيندلـو يوولـس پړاوونـه پـه پرلـه پسـې ډول د (منډيگک) پـه غونـډۍ کـې ترسـره کـړل او پنځلـس پوړيـزه ودانـي يـې پـه مختلفو وختونو کې پرله پسې کشف کړه.

د منډيگک د غونـډۍ ۳۱ متره لوړوالـي پـه حقيقـت کـې د پنځلـس گونـو مختلفو ابـاديو لـه لـړوالي يـا (ښويدلو) پـه وجـه صـورت نيولـی، چـې د ۳ زره مخزيـږديو کلونو پـه اوږدو کـې پرلـه پسـې ابـادې شـوي، دزيـږدي پـه حسـاب، ۳ زره کالـه وړانـدې ۱۳ طبقې ابـادۍ پرلـه پسـې پـه مختلفـو وختـونو کـې منـځ تـه راغلي او لـه ۲ زره کـالو راپدېخوا نومـوړې غونـډۍ خوشـې پـاتې ده.

پـه بلـه وينـا افغانسـتان پـه ټولـه اسـلامي دوره کـې يـاده شـوې غونـډۍ شـړه او لـه خلکـو خـالي پرتـه وه ان تـر اسـلام ۴ سـوه کالـه وړانـدې هـم هلتـه ژونـد نـدی شـوی او هلتـه د ابـادۍ ټول وختونـه دزيـږدي لـه ۳ زره کلـو وړانـدې وختونو پـورې اړه لـري.

د کندهـار د منـډيگک د غونـډۍ د قبـل التـاريخ مدنيـت ټول د برونـز او جسـتو پـه دوره پـورې اړونـد دی، ځکـه چـې د اشـغال پـه دې وروسـتۍ دوره کـې، چـې د ابـادۍ او ژونـد شـواهد د غونـډۍ پـر مـخ ښيـي د اوسـپنې د دورې ډيـر واړه او نـاځيز آثـار پـه لاس راغلـي.

پـه غونـډۍ کـې د لومـړۍ او پنځلسـمې مرحلـې ترمنـځ د ارغنـداو او هيـرمند د سيمې اوسـيدونکيو پـه خپـل ژونـد کـې مختلفـې دورې پـه بدلـون سره تـېرې کـړې دي. خښتـه يـې اختـراع کـړې او بيـا يـې پـه لمـر کـې وچـه کـړې ده او د خښتـو د ديوالونـو پـه جوړولـو مشـغول شـوي، ورو ورو پـه ترتيـب سـره يـې د خټو د لوښي پيـدا کـړي دي دخـاورينو لوښيـو پخولـو کـې يـې نورهـم زيـار وکـښی او وربـاندې ښه نقشـونه لکـه د حيوانـاتو او مرغـانو انځورنـه (چـې دا مخصوصـاً د قبـل التـاريخ د دورې و، (چـې نـن ورځ هغـه نسـل لـه منځه تللی) منـځ تـه راوړل.

د منـډيگک پـه غونـډۍ کـې د ژونـد پـه لومړيـو دورو کـې ځينـو خلکـو مـالداري او کـوچيـاني ژونـد لاره او بيـا وروسـته ځای پـر ځای او مسـتقر ژونـد پيـل کـړی او بيـا پخـه پيـل شـوې ده. آبـادي، همـدا راز يـې تـر ۸ يـا ۹ نـورو

مرحلو دوام کړي. په همدې ترتیب د تیرو او ختو لوښیو غوره والی موندلی او په ۸ یا ۹ مرحله کې د تپې اشغال عالي درجې ته رسېدلی.

د دې مرحلې لوښي د (کویټه) بلوچستان د قبل التاریخ له لوښیو سره ډېر ورته والی لري، د غونډۍ د شپږمې مرحلې د اشغال نه وروسته د (مس او جست) فلزاتو شواهد وکتل شول د مشهورې کیمیاوي تجربې له مخې د ۱۴ نمبر کاربن په اصول، چې په امریکا کې یې صورت نیولی د منډیګک د غونډۍ د ژوند کوونکیو د ژوند مرحله له ۲۶۲۵ م ز سره سمون خوري.

وروسته له هغې، چې د منډیګک غونډۍ د اتمې دورې د ودانۍ تقریبا ۲۰ متره د سمسورې سیمې له سطحې لوړ شوې وه، یوه نوې دوره یې په مجلله توګه منځ ته راوسته، چې د هغې لویې ودانۍ د جوړښت نښې نښانې په خښتو جوړې شوي لویې ستنې یې د پام را اړونې وړ دي، چې ۳ زره کاله وړاندې تر میلاد د دې ودانۍ موجودیت د لرغون پېژندونکیو د هېښتیا لامل ګرځېدلی .

د منډیګک غونډۍ پرته له انځور لرونکیو لوښیو او څیزونو، چې د حیواناتو او مرغانو انځورونه پرې ښکل شوي، د حیواناتو وړې مجسمې او مخصوصا د ښځو هغه مجسمې (هیکل) هم کشف شوي دي، چې (الهه مادر) (دمور رب النوع) یا مع بانو په نامه ته د نمانځنه عبادت کیدو.

له دغو مجسمو نه د یوې په غاړه کې یې غاړکۍ یا (ګلوبند) دی او په هغه زنځیر کې چې د دواړو سینو په منځ کې یې ځړېدلی دی یو ډول ګاڼه هم لیدل کېږي.

د ۳۰۰۰ کاله وړاندې تر میلاد په وروستیو او ۴ زره کالو وړاندې د ۳ زریزې په اخر او د څلورمې زریزې په پیل کې د دغو ګاڼو موجودیت د ارغنداو د سیمې د قبل التاریخ د خلکو د مدني ژوند پراخوالی څرګندوي او معلومیږي، چې د افغانستان اوسېدونکي او د (موهنجودیرو)، چې د سند په سیمه کې واقع دی ۵ زره کاله وړاندې یې د ژوند (د قبل التاریخ دوره) په یوه شان تېره کړې ده او امکان لري، چې د منډیګک تپه خپله د قبل التاریخ دورې لرغونه دمخه پراوونه تري څرګند شي.

۲۵/۱/۱۳۳۸

منديګك

د برونز (مفرغ) د زماني د نښو نښانو له کشف کېدلو پسې، چې د تېرې پېړۍ په اوږدو کې د ختيځ په بېلابېلو برخو کې منځ ته راغلي او هغه هڅې، چې له پنځوس کلو راهيسې د هند په نيمه قاره (هند او اوسني پاکستان) کې يې پدې دورې پورې اړوندې ترسره شوي دي، انتظار کېده، چې يوه ورځ به په افغانستان کې هم پدې برخه کې کشفيات وشي.

د کيندنو د پلاوي پخواني فرانسوي مدير ((موسيوګيرشمن)) له هغو لومړنيو هڅو نه وروسته، چې پر ۱۹۳۶ کال يې د افغانستان د سيستان په نادعلي کې وکړې، پورتنۍ مفکوره ډېره پياوړې شوه، خو له ۱۹۵۰ کاله وروسته، چې د کندهار سيمې له تاريخه وړاندې د سروې لپاره په پام کې نيول شوې وې وڅېړل شوې او پکې يو مهمه غونډۍ کشف شوه، چې په علمي ډول يې کيندنې په څلورو مرحلو کې خلاصه کوو.

دا غونډۍ ((منديګک)) نومېږي او هلته د بشر اوسېدلو له وروستي تاريخ نه درې زره کاله تېر شوي، نوموړې غونډۍ ته په دغه اوږده زمانه کې باد او باران مخروطي بڼه ورکړې او د ارغنداو د درې په خوا کې په موازي ډول او د کندهار ګرشک د سړک په ۲۰ ميلۍ کې او تقريباً په همدغه فاصله د کندهار د ښار په شمال ختيځ کې په څو سوه مترۍ کې يو خوړ پروت دی، چې پرته له سيلابه وچ دی.

البته دا خبره ډېره د حېرانتيا وړ ده، چې يوه غونډۍ چې د سوداګرۍ له لارو لرې او په داسې يوه نقطه کې، چې د ښار جوړونې او ابادۍ لپاره مساعده نه وي پرته ده؟ خو که چېرته دموسم په وجه مهاجرتونه او د قبايلي کوچيانو حرکت پام کې ونيول شي، نو ښکاره ده چې د غونډۍ په شاوخوا

کې د شپې تېروني لپاره د ډېرو تورو خېمو د درلودلو کافي ځای شته، چې سهار ترې کډه کېږي، نو بیا په هغه سیمه کې د خلکو د اوسېدلو هېڅ ډول نښې نښانې نه ښکاري، نو هېڅ شک نه شته، چې دلته به د قبایلي کوچیانو د عنعنوي لارو نه یوه لاره او د کاروانیانو د تېرېدو ځای و او همداراز د پخواني وخت نورې نښې نښانې هم شته او د هیرمند په غونډۍ کې هم همدغه مفکوره ثابتېدلی شي. کوچیان خلک، چې پخپله او د هغوی څاروي، چې ګیاه او څرځای ته اړتیا لري، نو د همدې اړتیا له مخې تل د غرونو او هوارو ځمکو ترمنځ په حرکت کې وي په پورتنیو یادوشو سیمو کې یې همېشه تګ راتګ درلود.

شک نه شته، چې نن ورځ په دغو حدوداتو کې د کرنې ځمکه لږه ده او هغه هم د کارېز په اوبو خړوبېږي، مګر په هغه پخوانۍ زمانه کې، چې منډیګک اباد د خلکو استوګنځی و د خپلې اړتیا وړ اوبه یې له خوړ څخه ترلاسه کولې.

د کیندنو د لومړۍ دورې په دوران کې د یوې لومړۍ هڅې په ترڅ کې څرګنده شوه، چې نومړې غونډۍ د ابادۍ ۱۳ بیلا بېل پړاونه تیر کړي، چې د څلور زرم کال له پیل نه د لومړي زرم کال تر پیل پورې دا ټوله دوره په برکې نیسي.

د نومړې غونډۍ د اشغال د وروستۍ دورې اثار د زېرمه ځای په بڼه راڅرګند شول، چې د هغې دیوالونه ټول د پخسې نه جوړ وو.

هغه ځای، چې پکې د غلو دانو زیرمه د مستطیل په شکل احاطه شوې ښکارېدله سره له دې، چې دا زیرمه ځایونه کوچني وو، خو په ماهیت او اصل کې که ورته فکر وشي له هغو زیرمه ځایونو سره پوره ورته والی لري، چې په (هرپه) (د اندوس په حوزه= سند) کې کشف شوي دي. نومړي زیرمه ځایونه د ځمکې دوه درې پوړونه نیولي دي او د غونډۍ پر اشغال پر یوې اوږدې دورې دلالت کوي. ډبریني تېره څوکې نېزې، د جستو درې نوکې نېزې، په میچنغوزو کې د اینبودلو لپاره د ختو مخصوص غونډاري ثابتوي چې د غونډۍ اوسېدونکیو د خپل زیرمه ځای د ساتنې لپاره دفاعي وسایلو ته لاس ور وړ. د جستو د نېزو او داسې نورو نښو نښانو له مخې د منډیګک د غونډۍ وروستۍ دوره ته د میلاد نه مخکې د لومړي زر کالو له پیل څخه یعنې له نن نه درې زره کاله وړاندې زمانه بللی شو.

د زیرمه ځای له پوړونو ښکته د ژوند په اوږده جریان کې د کوم فعال ژوند د دورې څه نښې نښانې نه ښکاري او داسې څرګندېږي، چې د منډیګک غونډۍ د یوې مودې لپاره تشه پاتې شوې او که چېرته پکې استوګنه شوې هم وي، نو موقتي وه او دغې نښې نښانې هم د ایرو، د اوربلونې له ځایونو او داسې نورو نه معلومېږي. وروسته بیا د نورو ابادیو له نښو نښانو څخه څرګندېږي او موږ ته ښیي، چې د منډیګک غونډۍ د خپل ژوند په اوږدو کې د خپل عمر ډېرې مهمې دورې تېرې کړي دي.

هغه کنډواله، چې دلته ورسره مخامخ شوي یو د یوې لویې ودانۍ پاتې شونې ده، چې دا له خامو خښتو جوړه او د وخت په تېرېدو یې نیمه مخروطي بڼه غوره کړې او په باندینۍ خوا کې یې فیل پایې لري، چې حتی نن ورځ هم ورته ډېر ارزښت ورکول کېږي او مخصوصاً د عمارت شمالي اړخ ته، چې ډېرې فیل پایې یې تراوسه پاتې دي له دې څخه د ودانۍ لویوالی ډېر ښه څرګندېږي.

متاسفانه، چې د کیندنو د اوسنۍ وضعې له مخې د دې ودانۍ اصلي هویت او پېژندنه نشو کولی، ځکه چې تراوسه، چې کوم اثار په دې ودانۍ کې لاس ته راغلي هغه د جستو چاقوګان دي، چې د جستو تېغ او د هډوکي لاستی لري او ډېرې ښایسته د (تیګري) ټوټې دي، نو له همدې امله دومره اټکل کېږي، چې دا څېزونه د کوم نظامي هدف او غرض په خاطر نه دي جوړ شوي او همدارنګه د استوګنې کوم عادي ځای هم نه و. که چېرته له پخې ختې څخه جوړې د مور رب النوع مجسمې ماتو ټوټو باندې استناد وکړو، نو کولای شو، چې نوموړي ځای ته د یو عبادت ځای نسبت وکړو، مګر دا قضاوت هم مخکې له وخته دی، د اور کوټې ماته شوې مجسمه له هغو اثارو سره ورته والی لري، چې په (بلوچستان) او لرې د سند په سیمه کې پیدا شوي دي.

دا پرتمینه ودانۍ د دیوالونو او فیل پایو په مخ په سپین رنګ، رنګ کړې شوي اثار هم لري او داسې ښکاري، چې په بېلا بېلو وختونو کې څو ځله رنګ شوي وي.

لنډه دا چې د منډیګک د غونډۍ بېلا بېل پوړونه له لاندې نه پورته خوا ته په لاندې ډول دي.

د ځمکې له مخ نه پورته پلو ته تر ۹ پوړو پوري د نیمه کوچیانو د ژوندانه نښې نښانې لیدل کېږي او داسې څرګندېږي، چې یوه موده د منډیګک د غونډۍ لومړني اوسېدونکي مالدار او نیمه کوچیان وو د کورونو د چوړښت ډول یې په پخسه آباد و او بیا د لومړي ځل لپاره خښتې اوهغه هم خامې خښتې څرګندېږي اوترد ریولاندینیو پوړونو پورې ادامه لري.

ختین لوښي په لومړي پوړ کې ساده او په ابتدایي ډول وو او وروسته یې محسوسې ترقي احساس کېږي او لوښي یې له پخې ختې څخه جوړ ښکلي کیږي اوپه تدریج سره ډېر ښه کېږي تر هغې وروسته ډېر ښکلي نقش او انځور لرونکي ختین لوښي راڅرګندېږي. د حیواناتو، الوتونکو، ګلانو دجګو جګوښکرو غرڅه، دښکلو اوپېچلو ښکو والا فیل مرغ او داسې نور انځورونه په جګو پایه لرونکو جامونو لیدل کېږي. ختین انځورکړای شوي لوښي له اتم پوړ څخه وروسته ډېر پېدا کېږي او همدارنګه یې په نهم پوړ کې شمېر ډېر زیاتېږي او دا لوښي له هغو لوښیو سره ډېر ورته والی لري، چې په کویټه کې کشف شوي دي.

فلزات جست اوس له شپږم پوړ څخه پیل کېږي د هغو ازمېښتونوله مخې، چې د ۱۴ نومره وړانګې په واسطه یې د پنځم پوړ له سکرو یې منځ ته راغلي د نوموړي پوړ تاریخ ۲۶۲۵ م ز کال ته یې نسبت کیږي. د دې پوړ له کنډوالو څخه د یوې لویې ودانۍ نقشه څرګنده شوه، چې شرح یې تاسو دمخه ولوستله او د هغې تاریخ د کشف شوو نښو نښانو په بنا د دریمې زرمې دویمه نیمایي ګڼلی شو، دا ستره ودانۍ هم په تدریج سره په راتلونکو دوروکې رنګه شوې ده او نوي را رسېدلي خلک پر غونډۍ استوګن شوي، چې د هغوی زیرمه ځایونه په دریو پوړونو کې د منډیګک د غونډۍ په ښکتنۍ برخه کې ترسترګو کېږي. په همدې ترتیب ویلی شو، چې د منډیګک غونډۍ هغه ابادي ده، چې له پېنځه زرو نه تر دوه زرو کلو وړاندې دلرغنداوپه سیمه کې د جستو (برنزو) د دورې ژوند له ضمني بدلونونو ترڅنګ څرګندوي.

۷/۲/۱۳۴۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنجوايي

له کندهار ښاره جنوب لويديځ خواته لس کروه لرې يو شمېر کلي پراته دي، چې د (پنجوايي) په نوم يادېږي، اوسنی پنجوايي هغه سيمه ده، چې ډېره ښېرازه، سمسوره او حاصل خېزه ده او مېوې غلې دانې پکې ډېرې دي. په ځانګړې توګه د انګورو باغونه يې ډېر شهرت لري، مګر که کيسو، داستانونو او تاريخي ماخذونو او سرېېره پردې د لرغون پېژندونکي څېړنو ته پاملرنه وکړو وينو، چې تقريبا له ۵ زرو کلو وړاندې دا کوچنی سيمه، له زراعتي ځمکې نه نيولې د غره تر غارونو پورې چې دا سيمه يې د جنوب له خوا راچاپېره کړې د ارغنداو رود تر غاړو (کيڼ خواته) يو انساني استوګنځای دی او ترتاريخ وړاندې او تاريخي دورې يې په بېلا بېلو وختونو کې تېرې کړي دي. ښايي ډېرو لږو خلکو د (شمشېر غار) او (تور غار) نوم او همدارنګه د (مراسمې غونډۍ) نوم اورېدلی وي.

شمشېر غار او تور غار د لرغوني زماني دوه غارونه دي، چې د پخوانيو خلکو د استوګنې ځايونه وو. د لومړي ځل لپاره پس ۱۹۳۰ کال هغه وخت، چې د زير کاروان پلاوی افغانستان ته راتلو، يوه ورځ مې له پروفيسر هاکن سره يو ځای شمشېر غار وليد، عام خلک د دې غارونو په باره کې عجيبې کيسې کوي د سرو زرو د خبنتو او د هغه څرخ په باره کې چې په پړو کې يې چړې تړلي خبرې کوي او هلته ورننوتل هم ناشونی کار بولي.

غـار تـه تـر ننوتلو وروسـتـه يـوه سـتره ګرده احاطـه راځي، چـې د وخـت پـه تـېرېدو د ځينـو مـوادو د ويلـې کـېدو پـه وجـه او يـو ډول اهکـي مـوادپـه ديوالونـو راڅڅېدلـي، چـې ډېر عجيـب غونـډې شـکلونه يـې جـوړ کـړي دي، چې طبعا يې ځايي خلك لـه حېرانتيـا سـره مخـامخ کـړي او هغـې تـه پـه علمي اصطـلاح کـې ((ګلفهشـنګ)) او ((شفشـاهنګ)) وايـي وروسـتـه لـه هغـې پـه ۱۹۵۱ ز کـال کـې موسـيوديو يـو تـن پـوه، چـې لرغـون پـېژندونکـی و او د نيويـارك د طبيعـي تـاريخ د وګړ پوهنـې د پـلاوي غـړی و دې غـارونو تـه ورننـوت او هلتـه يـې تـر کيندنـو وروسـتـه لـه کوشاني دورې څخـه نيولـې تـر نـن پورې د ژونـد د مختلفـو دورو نـښې نښانـې ترلاسـه کـړې.

تـور غـار، چـې نسـبتا ښکـتـه واقـع دی د پنجوايـي د خلکـو لـه خـوا بنـد کـړای شـوی، ځکـه چـې د هغـوی يـو شـمېر ماشـومان هلتـه ورك شـوي دي. دا غـارونـه ډېر اوږده دهلېزونـه لـري کـه چېرتـه ثوك پکـې ډېر ورانـدې ولاړ شـي لاره ورڅخـه ورکـېږي. لـه دې غـارونو څخـه حتمـا پـه هغـه دوره کـې کـار اخيسـتل شـوی، چـې مـوږ يـې د غـارونو دوره بولـو او لکـه څرنـګه، چـې پـه تـاريخي دورو کـې هـم ورځنـې کـار اخيسـتل شـوی نـو همـدا وجـه ده، چـې د تيـرو د دورې د ژونـد نـښې نښانـې يـې پـاتې شـوي نـه دي.

فيرمسـرويس امريکـايي د همغـه پـلاوي رئيـس، چـې ورانـدې يـې مـا يادونـه وکـړه پـه همدغـه ۱۹۵۱ز کـال کـې د پنجوايـي لـه غونـډيو څخـه پـه يـوه غونـډۍ کـې چـې ((مراسـي غونـډۍ)) يـې بولـي لنـډې کيندنـې وکـړې او ويـې ويـل، چـې پنجوايـي د لرغونتيـا د تثبيـت لـه نظره ډېر ارزښت لـري، ځکـه چـې لـه دې غونـډۍ نـه د لومړي ځل لپـاره لـه پخـې ختـې د مـور ربـه النـوع (مـع بـانو) يـا الهـه مجسمې پـه لاس راغلـې.

لکـه څنـګه، چـې ټول پوهېږو، چـې دا الـهې د اولـې تيـك پـه ۹ مـه دوره يـا د تيـرې پـه نـوې دوره کـې د ټولـې پخوانـۍ دنيـا د قـبرس او بـهر روم لـه سـواحلو نـه نيولـې تـر هنـد او چيـن پـورې مشـهورې وې او د سـند لـه سـيمې (موهنجوديـرو) او (هـړپـه) او بـالاخره د کندهـار لـه شـمال غـرب د (منـډيګك) لـه غونـډۍ نـه يـې بيلـګې پـه لاس راغلـې. پـه هـر حـال ويلـی شـوو چـې هغـه خلـك چې لـه مـودو راهيسـې د پنجوايـي د غرونـو پـه غـارونو کـې اوسـېدل بـالاخره لـه غـارونو نـه د غرونـو لمنو تـه راښکـتـه شـوي او د ارغنداو کيـن پلو تـه پـه غـاړو څنډو کـې پـه بـز ګرۍ بوخـت شـوي دي او پنجوايـي يـې يـو اسـتوګنځی و او د

بزرگری کسب او کار به یې هلته کاوه، پنجوایي د هغو اوسېدونکیو له وخته، چې ۵زره کاله وړاندې پیل کېږي تراوسه پورې یوه حاصل خېزه سیمه ده.

د ((اشوکا)) د ډېرلیک کشف په اوسني کندهار کې د چهل زینې په ګاونډ کې، چې له پنجوایي نه ډېره فاصله نه لري، راښیي چې د ذریمې مخزیږدې پېړۍ پرمهال هغه ځای کې، چې د کندهار د زاړه ښار کنډوالې پرتې دي، اباد و او خلك به پکې اوسېدل او دارغنداوکېن پلو غاړو کې له ابادو سیمو څخه یو همدغه ځای و.

دموریا پاچا یا (اشوکا) په زمانه کې حتما په دغه ځای کې ابادي وه او له نښو نښانو څخه داسې ښکاري، چې اسکندریه ارا کوزی او یا کېدای شي د یونانیانو یو ستر ښار به همدغلته جوړ شوی وي.

په اسلامي دورو او د دې عصر په ماخذونو کې هغه عربي دي او که فارسي، هر ځای چې د (رخد) یا (رخج) نوم راغلی دی، نو خامخا هلته پنجوایي هم یاد شوی دی او دا یو بشپړ طبیعي کار دی، ځکه چې پنجوایي د (رخج) له ډېرو مهمو کوچنیو کلیو څخه شمېرل کېږي ابوالفدا په خپل تقویم البلدان کې پنجوایي په دوه بڼو (پنجوان) او پنجوایي یاد کړی او هغه د رخج له ښارونو څخه شمېري. په داسې حال کې چې ابن حوقل د رخج سیمه له سجستان (سیستان) سره څېرمه ګڼي او پنجوایي د هغو له ښارونو څخه یو ښار ګڼي. همدارنګه له پنجوایي نه د هغولویو او وړو لارو تاکنه، چې د (بست) او (غزني) پر لور تللې وي، له موږ سره به دنورو ډېرو ابادو سیمو او ځایونو په پېدا کولو کې ډېره مرسته وکړي.

په پای کې دا یادونه کوو، چې د افغانستان سویلي لاره، چې د ارغنداو له غاړو څنډو څخه د غزني او ملتان پر لار د سند وادۍ پر لور تلله ډېر ارزښت یې درلود، چې متاسفانه تراوسه یې موږ د هغې رښتینې اهمیت ته پوره پاملرنه نه ده کړې.

۲/۴/۱۳۳۷

PROPERTY OF ACKU 10838

شمشیر غار

کلو راپد ښخوا طبیعي غارونو د پلټنې لپاره د یو شمېر ښېلا ښېلو پوهانو پام ځانته راارولی دی، د دې پام اړونې علت ښکاره دی، ځکه چې ټول پوهېږو په غارونو کې طبیعي غارونه په هر ځای او د ټولې ځمکې پر مخ او په ځانګړې توګه د بشري ژوند په لرغونو دورو کې د انسانانو استوګنځایونه او پناه ځایونه شمېرل کېږي د نړۍ په ډېرو ځایونو کې د زړو کیسو له مخې غارونه د خارق اُلطبیعه مخلوقاتو د اوسېدلو ځایونه وو، په همدې خاطر ډېرو کیسو او اسطورو غارونو ته د تقدس او سپېڅلتیا جنبه ورکړې.

په غرنیو هېوادونو لکه افغانستان کې طبیعي غارونه ډېر دي، چې د هغو د نومونو د فهرست جوړول او د موقعیت ټاکل یوه په زړه پورې موضوع ده، چې په راتلونکو بېلا بېلو شرایطو کې به د مطالعاتو او څېړنو لپاره لارې چارې برابرې کړای شي.

تجربو ښودلې ده، هغه غارونه چې د بشري عمر په یوه دوره کې د انسانانو استوګنځایونه وو د عرف په لحاظ د عوامو په منځ کې د نوم او

نـبنـان لرونكـي ګرځېدلـي لكـه، چـې ډېر ښه او څرګنـد مثـال يـې همدغـه ((شمشـېر غـار)) دی.

په همدې ډول د (قره كمر) غـار د سـمنګان پـه شـمال كـې د (هيبـك) يـا (ايبك) يـا د چهل تـن او چهل سـتون غارونـه او داسـې نـور.

شمشـېر غـار كندهـار تـه پـه ۱۵ ميلـې لويديـځ- سـويل لوديـځ او د پنجوايـي د كلـي پـه ۳ ميلـې كـې شـمال- شمال ختيـځ تـه واقـع دی او ورتـه ډېر نږدې كلی ((بادوان)) نومېږي، چې د ارغنداو د رود خاني شرقي غـاړې تـه پـروت دی.

شمشـېر غـار د عمومـي جغرافيـايي موقعيـت لـه مخـې د افغانسـتان د سويل لوديځ تـه ديـوې دښتـي سيمې پـه څنـډه كـې، چـې (ريګسـتان) يـې بولـي واقـع دی.

(دوري) رودخانـه، چـې تقريبـا د ۳۰ ميلـو پـه واټن د پنجوايـي جنـوب لويديځ پلـو تـه د ارغنـداو رودخـاني تـه لوېږي. د كندهـار د غرنـې كـاريزي ځمكـې او دښتـې د لمنـو ترمنـځ بيلونكـې حـد دی. دا نيمـه دښتـي او شـګلنه دښته په حقيقت كې د هغې پراخې ځمكې يـوه برخـه ده، چـې د (تـار) يـا سـند دښتـې د هنـد او د پاكسـتان لـه لوديـځ نـه پيـل شـوې او د افغانسـتان لـه سـويل لوديځو سـيمو نـه تېرېږي او د ايـران كويرلـوط هـم پـه بركـې نيسـي دا دښتـه پـه پخوانيـو وختونـو كـې لكـه د اوس پـه څېر وچ بيابـان نـه و تـر يـو حـده د استوګنې وړ او په ځينو برخو كې يې ابادې درلودلې.

شمشـېر غـار د پنجوايـي پـه شـاوخوا غـارونو كـې تـر ټولـو ښه ښكـاري د ارغنداو لـه غـاړو نـه تقريبـا ۱۰۰ متـره جګوالـی لـري همـدا راز د غـره لـه بېخ نـه د غـار تر خولې پـورې ورختـل ۱۳-۳۰ دقيقـې وخت نيسـي.

اصلا شمشـېر غـار درې پـوښل شـوې برخـې لـري او كـه چېرتـه پـه ځـانګړې تـوګه وشـمېرل شـي، نـو مجموعـا پېنځه پنـاه ځايونـه پكـې څرګنـدېږي. د لومـړي پناه ځای اوږدوالـی ۱۶ متـره دی او پلنوالـی يـې پـه دوه مختلفـو برخـو كـې ۱۱ مـترو تـه رسـېږي او لوړوالـی يـې د غـار د خولـې نـه پرتـه، چـې ډېر تنګ دی ۲متـرو تـه رسـېږي.

دويـم پنـاه ځای ۱۷ متـره اوږدوالـی او ۱۳ متـره سـور لـري او لوړوالـی يـې د ۶ مـترو پـه شـاوخوا كـې دی، وروسـته لـه دالان څخـه د ۱۱ مـترو پـه اوږدوالـي دريـم پنـاه ځای راځي، چـې دا د دې غـار تـر ټولـو لويـې پنـاه ځای

دی د دې پنـاه ځای اوږدوالـی ۳۵ مـتره، پلنوالـی یـې ۲۵ مـتره او لوړوالـی یې ۱۰ مـترو تـه رسېږي. همدارنـګه پېنځم پناه ځای د ځلورم لـه احـاطې نـه ۴ مـتره لـوړ او خولـه یـې دومـره تنګه ده، چـې پـه مشـکله پکـې تـګ راتـګ کېدای شـي.

د هغـو ځېړنـو او کیندنـو لـه مخـې، چـې پـر ۱۹۵۱ز کـال د نیویـارك د طبیعـي تـاریخ د موزیـم د لرغـون پېژندونکي هئیـت غـړي مسـتر لـوی لـه خـوا پـه شمشـېر غـار کـې ترسـره شـوې ثابت شـو، چـې دا غـار د (پلیوسـن) پـه دورو کـې پـه ځمکنـي پـوړ کـې جوړ شـوی دی او تـر تـاریخ دمخـه دورونـو کـې ترېنـه کـار نـه دی اخیسـتل شـوی، نـو کـولای شـو، هغـې تـه یـو تـاریخي غـار ووایـو، ځکـه چـې د هغـو شـواهدو لـه مخـې، چـې پـه لاس راغلـي د مسـیح د زمـانې پـه پیـل او یـا ۱۳۰۰ کالـه وروسـته لـه مسـیح نـه تـر مغلـو پـوري او کـه داسـې ووایـو، چـې تـر ۱۲۲۲ م کـال پـورې پکـې د بشـر د ژونـد نښې نښانـې لیـدل شـوي دي.

پـه شمشـېر غـار کـې د تـاریخي کرونـو لـوژۍ لـه نظـره د لانـدې دورو نښې نښانې لیـدل شـوي دي:

۱ـ لومـړۍ کوشـاني دوره: دا دوره سـل کالـه وړانـدې تـر مـیلاده پیـل او سـل کالـه وروسـته تـر مسـیح پـورې دوام کـوي.

او هغـه تیکرونـه، چـې د ټاپـې پـه واسـطه ښکلـي کـړای شـوي د دې دورې څرګندونـه کـوي.

۲ـ دویمـه کوشـاني دوره: لـه مسـیح نـه وروسـته لـه ۱۰۰ څخـه تـر ۳۰۰ کلـو پـورې د تیکـر رنـګه ټوټې او د تیکـر نـورې هغـه ټوټې، چـې سـور رنـګ تـه ورتـه وې دا دوره راپېژنـي هغـه د اوسـپنې درې کنجـه جـوړې شـوې وې چـې تـېرې څوکـې یـې درلودلـې او زیـاتره (سیسـتي) قومونـو پـورې اړه لري هم لـه دې پوړ نـه پېدا شـوي دي.

۳ـ درېیمـه کوشـاني ساسـاني دوره: د دې دورې وخـت لـه ۳۰۰ څخـه تر ۷۰۰ کلـو پـوزې دی.

د ساسـاني دورې لـه یـو څه پرمختـګ سـره د تیکـري مخصوصـې ټوټې او د دې دورې د ښارونـو مخصوصـه انـځورګري د ساسـاني دورې پـه ټاکنـه کـې هېڅ شك منځ تـه نـه راوړي.

۴_ لومړی اسلامي دوره: له ۷۰۰ څخه ۱۲۲۲ میلادي کال پورې:
د سلجوقیانو د عصر یو شمېر مخصوص تیکري رابښیي، چې شمشېر غار د مغلو تر دورې پورې د خلکو د اوسېدو ځای و او په وروستنیو دورو کې په پرله پسې ډول هلته خلك نه دي اوسېدلي او داسې نښې نښانې هم نه شته، چې د وروستیو وختونو ښکارندویې وکړي. د تیکر لعاب داره رنګه انځورګري شوې پارچې، چې هغه په ځانګړې توګه د اسلامي دور کېدی شي څرګندوي، چې د اسلامي دورې په لومړۍ پېړۍ کې هم شمشېر غار د خلکو د اوسېدو ځای و، په شمشېر غار کې د یو شمېر شین رنګه تیکرو شته والی، چې هغه د مغلو تر هجوم وړاندې د غلغلي په ښار کې هم لیدل شوې د پورتنۍ نظریې په رښتینولۍ کې مرسته کوي.
له همدې امله شمشېر غار د مسیح له پیل نه تر ۱۲۲۲ کال پورې ۱۴ یا ۱۵ پېړۍ د خلکو د اوسېدلو ځای و او د کندهار د ښار ترخوا د یو تاریخي غار په توګه (د نښو نښانو له مخې) هلته د خلکو ژوند د افغانستان د تاریخ د مختلفو دورو د کوشانیانوله لومړۍ دورې څخه د مغلو تر وروستۍ دورې پورې راپېژني.

۴/۱۱/۱۳۳۷

اريايي كور

د ژبې د ورته والي له نظره

يو له هغو مهمو موندنو څخه چې د ۱۸ مې پېړۍ په دويمه نيمايي کې وشوې د ګډ کور کشف دی، چې يو شمېر اريايي قبايل په تېره هغه، چې په لرغونو دوروکې په هند ، ايران او نورو ګاونډيو هېوادونو کې تيت شوي دي. لکه د ورونو په څېر خوا په خوا او د يوې کورنۍ د غړو په شان يو ځای اوسېدل.

۱۷۶۱ کال ته د دې مفکورې د پېدا کېدو او د دوی د يو مرکز موندنې نسبت ځکه کولی شو،چې پردغه کال يو تن فرانسوي مبلغ، چې (انکيتيل ډوپرون) نومېد له فرانسې نه هند ته راغلی او هلته يې وروسته له ډېرو پلټنو او څېړنو او له پارسي پوهانو سره تر تماس نيولو وروسته د اوېستا متن مطالعه کړ او ۱۷۷۱ کال کې د لومړي ځل لپاره د هغې ژباړه د اروپا علمي ټولنې ته وړاندې کړه ، په نتيجه کې دې علمي ټولنو وکتل، چې د دې کتاب د ژبې يعنې (زند) او په هند کې د پخوانې سنسکريټ د ژبې ترمنځ ورته والی موجود دی. همدغه کال ته نژدې په ۱۷۶۷ کال هم يو تن فرانسوي پوه، چې د (کورودو) په نوم شهرت لري يو مکتوب يې د فرانسې د ادبياتو او ادبي اثارو د ساتنې اکاډيمۍ ته وليکه او د لومړي

ځل لپاره يې د سنسګريټ، يوناني او لاتيني کلماتو ترمنځ د ورته والي موضوع ښکاره کړه.

د اوېستا د ژباړنې او څرنګوالي او له سنسګريټ سره يې د ژبې د ورته والي يو پلو ته او د اروپايي پخوانيو ژبو له يوناني، لاتيني او بيا يې له هندي سنسګريټ ژبې سره ورته والی له بله پلوه د اروپا په علمي ټولنو کې عجيبه غږ پورته کړ، چې په پای کې يې يوه بې ساري او حېرانونکې موضوع منځ ته راوړه او هغه اروپايي پوهان، چې د اسيا په برخه کې څېړنې کوي نوموړې موضوع ته لا ډېر متوجه شول.

په دې وختونو کې د سرويليم جونز انګرېز له خوا «د بنګال اسيايي شاهي انجمن» يوه ټولنه په کلکته کې تاسيس شوې وه، چې د تاريخي څېړنو په لړ کې يې افغانستان ته هم ډېر خدمتونه کړي دي. پر ۱۷۸۶ کال د نوموړي انجمن موسس، چې ډېر کلونه يې د رياست دنده پر غاړه درلوده د يوې وينا په ترځ کې څرګنده کړه، چې د سنسګريټ، يوناني ژبو، لاتيني او حتی جرمني او سلتي ژبو ترمنځ ډېر نژدېوالی او ورته والی موجود دی. څو کاله نور هم د دې ختيزو او لوديديزو ژبو د نژدې والي په هکله کانفرانسونه ورکړای شول او بيانيې واورول شوې. ترڅو چې د ۱۹ مې پېړۍ په پيل کې په علمي دلايلو «فيلولوژي» ثابت شو، چې دا نژدېوالی او ورته والی خامخا شته او کومه نتيجه، چې ترې تر لاسه شوه دا وه، چې د سنسګريټ، زند، يوناني، لاتيني، جرمني او سلتي ژبو ويونکي يو د بل خپلوان دي او لکه د يو کور د غړو په شان، چې يو ځای اوسېږي دغه ژبې به هم يو ځای اوسېدلې وي.

تر دې وروسته پوهان د هند، جرمن يا اريايي قومونو د ګډ کور د پېدا کولو په لټه کې شول، چې بيا يې پدې برخه کې بېلا بېلې نظريې ورکړې چې دلته د هغو نظريو له سپړنې نه تېرېږو.

په دې کې شك نه شته، چې د دې اريايي ګډ کور په باب د لويو قومونو په مفهوم د «هند او جرمن» په اړه بېلا بېلې نظريې موجودې دي او په لومړي قدم کې دا دواړه يو له بل نه لرې پرتې سيمې له مرکزي اسيا او د قطب شمال له نژدې سيمو څخه نيولې د خزر تر غاړو، د قفقاز غرونو او د دانيوب او بالکان تر څنډو او نورو ځايونو کې پرتې وې، چې هره يوه نظريه په دلايلو ولاړه ده. که چېرته د دې ګډ کور ساحه لږه راکوچنۍ کړو يعنې د

هغـو خلکـو د کـور پـه پلټنـه کې شـو، چـې پـه پخوانیـو لومړیـو متونـو کې یـې ځان د (آریـا) او (ایریـا) پـه نـوم یـاد کـړ او یـا پـه بـل عبـارت د هغــو اریـایي قبـایلو د ګډ کــور پلټنـه وکـړو، چـې پـه افغانسـتان، هنـد او ایـران کـې تیـت شـوي پـه هغـه صـورت کـې بـه د مسـئلې حـل تـه متفـق او ډېر ورلنډ شـو، ځکـه چې دغـه ډلـه اریـایي قبـایل لـه ژبـې ورتـه والـي پرتـه ډېرې کیسـې، اسـطورې، حماسـي ادبیـات او نـور ډېر مشـترك ځیزونـه لـري او سـربېره پـردې (ویـدي) او (اویسـتـایي) ادبیـات داسـې پـارچـې لـري، چـې تـر ډېره ځایـه د هغــو ګډه مبـداء سره نـژدې کـوي، پـه دې کـې هـېڅ شـك نـه شـته، چـې د افغانسـتـان خـاوره د دوه هېوادونـو هنـد او ایـران پـه منـځ کـې واقـع ده او پـه دې کـې هـم شـك نـه شـتـه، چـې همـدا اوس کـم ترکـم پـه شـلو اریـایي ژبـو د همدغـې خـاورې د غرونـو پـه بېلـو بیلـو ځانګو کـې خبـرې کـېږي، چـې یـو شـمېر یـې سنسـکرېټ اویسـتـایي ژبـو پـورې اړونـدې او نښلـي او حتـی داسـې لـهجې هـم شـتـه، چـې تقریباً پـه مسـاوي ډول لـه واړو شـاخونو سـره ژبنـی پېوسـتون لـري.

نـو لکـه څرنـګه، چـې ((مکـس مولـر)) فرانسـوي خپـل نظـر څرګنـد کـړ د بـاختر سیمې د هندوکـش شمال پلو تـه د آمـو د سینـد سیمـه او کـه تـردې یـې پـه پـوره او پراخـه مانـا ووایـو د سـر دریـا او د آمـو د سـیند ترمنـځ پرتـه سـیمه هغـه ځای دی، چـې کـولای شـو دسنسـکرېټ او زنـد د ژبنـي ورتـه والـي لـه نظـره د هغـې ډلـې قبـایلو شـریك کـور مبـدا یـا مرکـز وګڼو، چـې پـه افغانسـتـان، هنـد او ایـران کـې خـواره شـوي دي.

۴/۷/۱۳۳۷

ویدي سندرې او افغانستان

(د جغرافیایي خاطرو له نظره)

افغانستان یو تاریخي او لرغوني هېواد دی، په تاریخي دورو کې که له ۱۰۰-۲۰۰، ۱۰۰۰-۱۵۰۰ او یا له ۲۰۰۰ نه پورته هم لاړ شو تر کومه ځایه، چې لاسوندونه له موږ سره مرسته کولای شي نو زموږ د خپل هېواد په ځینو برخو کې ځینې نښې نښانې ګورو، چې د بشر په خاطرکې د دغه هېواد لرغونی پس منظر راښیي،خو متاسفانه یا له نېکه مرغه، چې تاریخ په یو ځای کې ودرېږي نو هغه د رسم الخط د څرګندېدو وخت دی او وړاندې تر هغې، چې خط او کتابت موجود نه و هغې ته له تاریخ نه وړاندې یا قبل التاریخ زمانه وایي.

زموږ په هېواد کې تراوسه د تاریخي او تاریخ نه دمخه دورې حدود څرګند او روښانه نه دي، موږ یوه بله دوره هم لرو، چې په هغې کې لاخط اختراع شوی نه دی، خو د خلکو حافظې دومره قوي او پیاوړې دي، چې د خلکو د غټو کتابونو مفاهیم او مندرجات لکه د یو معنوي میراث په توګه د ورسپارلې دندې په ډول له یو نسل نه بل نسل ته لېږدولې. دا دوره د افغانستان په پخوانیو دورو کې ډېره اوږده، غني او له هنګامو ډکه وه. داستانونه، اسطورې، سندرې، سلالې، رومانونه او ویاړلې حماسې په همدې دوره کې منځ ته راغلي، چې پکې یوه دوره وروسته د هغو خاطرو انعکاس ثبت او تر ننه رارسیدلی ددغې ناليکلې او غير کسبي دورې خاطرو ته (نیمه تاریخي دوره) یا (اسطوره یې دوره) او یا هم (حماسي داستاني دوره) وایو.

دا دوره ډېره پیاوړې، ژوره او اساسي دوره وه ځکه چې د ادب ستره ساحه او زموږ تاریخ له ټول پراخوالي سره پکې نغښتی دی.

دلته له ډېرو خاطرو سره کار نلرم او غواړم، چې یوازې په ویدي سندرو کې د افغانستان د جغرافیې د ځینو برخو یادونه وکړم.

ویدي سندرې عبارت له یو لړ موزونو غږونو، څوانو او تازه ترانو او منظومو څخه دي، چې زرګونه کاله وړاندې اریایي قبایلو هغه په خپلو

کورونو کې ویلي او بیا یې له یادولو وروسته سینه پر سینه یو بل ته ترهغه پورې انتقال کړي څو چې قلم ولیکلې، ثبت شوې او د کتاب بڼه یې خپله کړه.

(وید) یا (ویدا) په سنسکریتکې د اریایي مهاجرو د (مقدسې پوهې) او د (عبادت سندرې) مانا درلوده او د وخت له غوښتنو سره سمې پکې د طبیعي منظرو د ښکلا او د اریایي ارباب الانواعو ستاینې شوي دي. دې سندرو ډېره مفصله لړۍ درلوده، چې لومړۍ او پخوانۍ برخه یې له منځه تللې او یوازې د هغه وخت د خاطرو برخه پکې پاتې ده، چې مهاجرې پرګنۍ د هندوکش په شاوخوا کې ځای پر ځای شوي او بیا وروسته د شمېر په ډېرېدو سره د مرکزي افغانستان له غرونو راښکته شوي د وخت په تېرېدو په طبیعي لارو یعنې خوړونو تللي او (سپیته سندهو) یعنې (هفت دریا) یا پنجاب ته یې مخه کړې ده.

((شمالي تربن)) نوم، چې په ویدې سندرو کې یې مومو د (بلهیکا) نوم دی. باید ووایو، چې ټول څېړونکي په ګډه سره دا بلخ او باختر بولي او پر همدې بناء د هندوکش سویل پلو ته د (کوبها) رود ته رسېږو، چې عبارت د کابل له سیند څخه دی د رودونو په سندره کې د ((کوبها))، چې د لویې رودخانې په ستاینه کې (سندهو) یعنې (سند) ویلې شوی او د سرود په پنځم او لسم جزکې داسې راغلي :" ای سندهو تو! لومړۍ خپلې څپاندې اوبه د تریشتاما، راسا اوکوبها له سیندونو سره ګډوې او بیا په خپله هماغه تګلاره د ګوماتي (ګومل) او کرومو (کرم) په لور پرانیزي." لکه څنګه چې په دې پارچه کې لیدل کېږي پرته د کابل له رودخانې د اندوس یا سند نور مرستیالان لکه (ګومل) او (کرم) هم یاد شوي دي. په یوه بله سندره کې (ماروث) ته، چې د باد د رب النوع خطاب ورته شوی وایي:

" ای ماروته له اسمانونو او د هوا له منځ نه نږدې راشه ډېر ژر مه ځه، مه پرېږده، چې د (راسا) (کرومو) او کوبها د اوبو جریان ودرېږي او مه پرېږده (سندهو) سند جریان تم شي راشه، چې له تانه ګټه پورته کړو" په سندره کې وروسته له بلخ او د کابل سیند نه لږ څه د سویل پلو ته د (کرم) یا (کرومو) سیند لیدل کېږي. د (کرومو) سیند د (کرم) له سیند څخه عبارت دی، د کرم دره د کابل د درې په څېر یوه طبیعي لاره ده، چې د سویلي افغانستان له غرونو څخه د جنوب په لور خلاصه شوې او دا سیند د سند دسیمي ښۍ خوا ته غاړې خړوبوي او لکه، چې مو د سیندونو په

سندره کې وليدل د کورمو د سيند نوم له کابل سره يو ځای يادشوی. د کرم په دره کې نن سبا توري، وزير، مسعود، درويش خېل، احمد زي او اتمان زي قومونه اوسېږي. د دې سيمې اوبه د سپين غره له سويلي خوا څخه سرچينه نيسي، دا دره يوه له هغو درو څخه ده، چې ښه آب و هوا، ښکلا او ډېرې ميوې لري.

همدارنګه په ويدي سندرو کې د (ګوماتي) يعنې د (ګومل) د سيند يادونه هم شوې (ګوماتي) او (کرومو) يعنې ګومل او کرم همېشه يو ځای ياد شوي او د افغانستان د نقشې له مخې چندان فاصله هم نه لري، اريايي مهاجر وړاندې تر دې، چې د (سندهو) له سيند نه ورتېر او پنجاب ته ورننوځي ډېره موده يې د (کابل) (کرم) او (ګومل) د سيندونو ترڅنګ سيمو کې تېره کړې او هلته يې ډېرې سندرې ويلې دي. همدارنګه د افغانستان په ختيزو سيمو کې هم ځينې سيمې شته، چې په سندرو کې يې يادونه شوې ده لکه: (راسا) چې معمولاً هغه د کونړ سيند تعبيروي او په ويدي سندرو کې يې څو ځله يادونه شوې ده. دا سيند د رودونو په سندره کې د کابل د سيند په مرستيالانو کې ياد شوی دی لکه څنګه چې يې موقعيت د سوات او کابل سيندونو ترمنځ ښودل شوی، نو ځکه نښې نښانې راښيي، چې دا (راسا) د کونړ سيند دی، چې د کابل د سيند له سترو مرستيالانو څخه ګڼل کېږي.

همدارنګه په ويدي سندرو کې د څو نورو سيندونو يادونه هم شوې لکه (سوتي) (تريشتاما) او (اتي تابها) چې يو يې د سوات د سيند يادونه ده او دوه نور يې د کابل د سيند کوچني مرستيالان شمېري. همداراز يو بل رود د (سراسواتي) په نوم راغلی، چې يو شمېر يې (اراويتي) يا ارغنداو سيند بولي، پرته له دې په ويدي سندرو کې د يوې بلې سيمې يادونه هم شوې، چې هغه (ګندهارا) ده، چې ټوله ختيزه سيمه د کابل له درې څخه تر پېښور پورې ده او (ننګرهار) د دې علاقې د زړه حيثيت لاره، چې د افغانستان ختيځ ولايت يې احتوا کړی دی. په همدې ترتيب ښکاره څرګندېږي. چې ويدي سندرو له بېلا بېلو سيمو نه په ځانګړې توګه د افغانستان د ختيزو او سويلي سيندونو يادونه کړې ده او داسې ښکاري، چې د دې سندرو ويونکي په ډېر ښه ډول د خپل جغرافيايي موقعيت څخه خبر وو او ډېر معلومات يې لرل.

۲۷/۴/۱۳۳۷

آریــان اویجه

یــو لــه ډېرو مـهمو مسـایلو څخـه چې ټولـه اریـایي ټولنـه، هنـدي او ایرانـي ټولنـه او پــه عمومـي ډول هنـدي او اروپــایي ټولنــه ډېره ځانـګړې دلچسـپي ورسـره لـري اریـایي پـالنځی (روزنتـون) یـا زانـګو ده. آریـایي زانـګو یـا اسـتوګن ځای هغـه موضـوع ده، چې لـه کلونـو کلونـو راهیسـې یـې د ختیـځ او لویدیـځ د ډېرو پوهـانوپاملرنـه ځانتـه رااړولـې ده او د هغـې پـه بـاره کـې بـېلا بـېل موضوعـات منـځ تـه راغلـي.

تـر هـرڅه لومـړی بـاید دا څرګنـده شـي، چـې اریـایي اسـتوګن ځای یـا زانـګو څه شي دی؟ ځکـه چـې هنـد او اروپـایي قومونـو د یـوې سترې بشـري ټولنـې پـه تـوګه د تـاریخ پـه اوږدو کـې تـر پـېدا ښېنت او پراختیـا وروسـته مختلـف مرکزونـه درلـودل، چـې لـږتر لـږه یـې یـو د (لومړنـی زانـګو) او پـاتې نـور یې د سترو ځانـګو پـه تـوګه ګڼلای شـو.

د هنـد او اروپـایي قومونـو د لومـړي زانـګو یـا ټاټوبـي پـه اړه د ختیـځ او لویدیـځ د یـو شـمېر پوهـانو ترمنـځ د نظـر اختلافـات او د یـو شـمېر نـورو ترمنـځ د نظـر یووالـی شـته دی، دا زانـګو لـه مرکـزي آسـیا نـه نیولـې د خـذر تـر جنـوب، بالقـان او د دانیـوب ترسـیمې پـورې مختلـف ځایونـه ټاکلـي، چـې دلتـه یـې یادونـه لـه دې مقـالې نـه دبـاندې ده.

د استوګن ځایونو له سترو ځانګو نه یوه همدا د اریایي ټولنې ځانګه ده چې د هند و ایراني) په شهادت یې نوموړی د (آرینا) یا (ایریا) په نوم یادول او ډېر په افغانستان، هند او ایران کې تیتي شوي دي، چې په اویستا کې دغه د اریایي قومونو استوګن ځای (آریاناویجه) یاد شوی دی.
په بل عبارت په (وندیداد) کې د اوستا له ډلې نه اویستایي لومړۍ قطعه ځمکه د اریایي میمون له ۱۶ قطعو ځمکو نه یوه همدا ده، چې (آریانا ویجه یا آریا نم ویجو) ورته وایي. پوهانو د آریانا ویجه د قلمرو د ټاکنې په باب ډېرې څېړنې وکړې او بېلا بېل نظریات یې وړاندې کړل، خو په غالب ګومان، چې د دې ځمکې د سهي موقعیت د ټاکنې وسیله پخپله اویستا ده،ځکه چې د شپاړس ګونو خاورو د ترتیب او هغو اشارو له مخې، چې د اویستا په بندونو کې ورته شوي، داسې څرګندېږي، چې (آریاناویجه) هغه قطعه ځمکه وه، چې نسبتاً لوړه او له ځینو رودخانو سره نښتې، چې نوم او نښان یې د یو شمېر ځانګړنو سره موجود دی، نو د دې مطالبو په پام کې نیولو سره کولی شو، چې دا قطعه ځمکه د اکسوس (آمو دریا) درو د سرچینې ته نژدې او یا داسې ووایو، چې د اکسوس، ایکزارت یا امو سیند او سردریا ترمنځ د فرغاني په سیمه کې تثبیت کړو.
د اویستا په یو جز (وندیداد) کې د (آریاناویجو) موقعیت د (وانوهي دیتیا) او بل (وانګهوهي) چې دا د ژبو پېژندونکیو او پخوانی جغرافیه پېژندونکیو د څېړنې له مخې د ((یتیا)) په اصل کې د سیند نوم و او همدارنګه یې (وانګوهي) قانون او (داد) ترجمه کړی، هغه نوم چې د دې دواړو کلمو له ترکیب نه جوړ شوی داسې مانا ورکوي. د (دیتیا) سیند چې له هغې خوا نه قانون، عدل او انصاف منځ ته راغلی، چې دا قانون د زر تشتري دین او د عدل و انصاف یې د واکمنو واکمن یې تعبیر کړې ده، چې دا دواړه تعبیره ډېر په ځای او حقیقت ته نژدې دي، لکه څرنګه چې د زرتشتري دین، عدل او انصاف د آمو سیند ته نژدې په بلخ کې د واکمنو له خوا منځ ته راغلی په همدې وجه څرګندېږي، چې (آریاناویجه) د آمو د سیند غاړو څنډو ته ډېر واټن نه لري.
یو تن بنداهش د یو لړ غرونو لکه د کودو راس غر او یو شمېر سیندونه چې له آریاناویجه څخه تېریدل لکه (دایي تیك) او (دراګا) نومونه اخیستل. همداراز بنداهش د (دایي تیك) د سیند په باب وایي، چې دا

سیند له (ایران وج) نه راغلی او د غرنیو سیمو له منځ نه تېرېږي. وړاندې وایي، چې د (درګاه) رودخانه په آریانا ویجو کې ده او د هغې پر غاړو د زرتشت پلار پورو شپه استوګنه کوله.

د دې څرګندونو په اساس، چې د (دندیداد) او (بنداهش) له خوا شوي ښکاره څرګندېږي، چې د امو سیند د رودخانې سیمه د (آریانا ویجه) د خاورې په ټاکلو کې مهمه ونډه لري. که چېرته د دې دوه سیندونه په پام کې نیولو سره یوه ژوره کتنه وشي د (دیتیا) او (دراګاه) چې عبارت د (آمو له سیند) او (سردریا) څخه دي، نو په دې اساس کولی شو، چې د دوو یادو شو رودخانو ترمنځ اریایي لومړۍ قطعه ځمکه او د هغوی استوګن ځای (اریانا ویجه) په فرغانه کې وټاکو.

په دې کې شك نه شته، چې که چېرته یوازې په (دیتیا) یعنې آمو سیند باندې تکیه وشي د یادې شوې خاورې مرکز به لاندې د دې رودخانې سیمې ته او حتی د کینې پلو غاړو ته د بکتریان په خاورو کې قرار ومومي، خو لکه څنګه چې دوه سیندونو د آریانا ویجه له خاورې سره نژدېوالی درلود او وروسته د لومړۍ ټوټې ځمکې څخه په ۱۵ نورو قطعو کې هم د آریایانو د حرکت او مهاجرت په ترتیب سره یادونه شوې ده. لکه (سغده) (مورو) (بخدي) او نور، چې عبارت تري سغدیان د مرو سیمه او بلخ دي، نو د تحلیلي منطق له مخې ویلی شو، چې دا روزنتون یا زانګو او ټاټوبی له همغې (فرغانې) څخه عبارت دی.

د افغانستان په شمال کې د هندي او ایراني اریایي ټولنې استوګن ځای (اریان ویجه) له دې ټوټه ځمکې سره تل په تماس او ورته ډېره مساعده وه. همدارنګه په اریایي منابعو، داستانونو او اسطورو کې یې مهم نقش ښکاره او څرګند دی.

۱۷/۲ ۱۳۳۸

سوما - یا - هوما

اریايي خوندور او قوي شربت، چې بوټي يې د افغانستان په غرونو کې ډېر شنه کېږي.

یوه ډېره په زړه پورې موضوع، چې د اریایانو د ژوندانه په لومړۍ دوره کې د هغوی د ژوند په ګڼو اړخونو لکه ټولنیزې چارې، دود، عادات او حتی مذهب پورې اړه لري او که ووایو، چې د افغانستان له غرونو سره یې اړیکې هم بې ربطه نه دي. هغه یو ډول خوندور قوي شراب دي، چې د (ویدي) او (اویستایي) عصر اریایانو په یو ډول پېژندل. دې شرابو څو ترکیبونه درلودل، چې تر ټولو مهم ترکیب یې په غره کې یو خودرویه بوټی و، چې عصاره نومېده او دوه نور ترکیبونه یې په ډېره پېمانه شیدې او ګبینه وو. پورته یاد شوی بوټي ته یې اصلا (سوما) ویلې، چې همدا کلمه په اوستا کې د (هوما) په بڼه راغلې، لکه چې موږ د لغت پوهنې د قانون له مخې پوهېږو، چې د (ویدي) ژبې د (س) توری په اوېستا کې په (هـ) اوښتی. نو ویلی شو، چې د (هوما) حرف همغه (سوما) دی او سوما هغه غرنی بوټی دی، چې د لوړو غرونو په لوړو څوکو کې راټوکیږي. په همدې وجه د سوما بوټی د ټوکېدلو د محل په خاطر، چې اوېستا کې یې یادونه شوې د افغانستان لپاره یو خاص ارزښت لري، ځکه چې د اوسـ په ـه برخه کې، چې (هوم یشت) نومېږي او د (هوما) د شرابو ستاینه پکې شوې.

وړاندې له نورو مطالبو څخه یې داسې څرګندېږي، چې د (سوما) یا (هوما) بوټی د افغانستان په ټولو غرونو کې او په ځانګړي ډول په هغو غرونو کې، چې (د ګوربت له الوتنې څخه هم پورته وي) چې مطلب ورڅخه د هندوکش لوړه څوکه ده، شین کېږي. له دې سره سره د ویدې سندرو له یادونو او په اوېستا کې تر لیکلو وروسته دې نتیجه ته رسېږو. هغه وخت چې اریایان د هندوکش دواړو خواو ته اوسېدل او په هغه دوره کې، چې د افغانستان له لوړو غرونو څخه یې یو پلو او بل پلو ته هجرت کاوه د سوما بوټي یې د افغانستان په منځنیو غرونو کې موندل او د هغې له ځانګړي خاصیت نه یې خبر وو، چې د شیدو او ګبینه تر ګډېدلو وروسته یې ترې شراب جوړول.

هغه پوهان، چې د اریایي ټولنې (هند و اریاني) د ټاټوبي د څرګندولو لپاره یې هلې ځلې کړي د افغانستان په غرونو کې یې د اریایانو د اوسېدلو له دلایلو څخه یو همدغه د سوما یا هوما د ګیاه موجودیت دی. په دې کې شك نه شته لکه څنګه چې د سوما شراب اریایانو کارول او د هغې په خوړلو ورته خوښي حاصلېدله او په عین حال کې د مستی او نشې سبب هم ګرځېدل.

اریایي شاعرانو یا (ریشې) په سندرو کې د سوما د بوټي ټولول د ښکلو جینکو په ګوتو د هغه بوټي شکول او په لویو او هوارو کاڼو یې د هغې شیره ایستل ښودلي، د شیرې صافول یې د پسونو له وړیو جوړې ټوټې نه او بیا یې په پخو ختینو لوښو کې تر اچولو وروسته اوبه، شیدې او ګبینه ورسره ګډ کړي، چې دا بیان هغوی په ډېره ښکلا او شاعرانه ژبه کړی دی.

معمولاً به نجونو او ځوانو ښځو شپې د سپوږمۍ په رڼا کې د غرونو په لمنو کې د سندرو په ویلو د سوما ښوټي ټولول، د ویدي د دورې شاعرانو به د سوما قوت بخښونکی بوټی له ځوان غوایي (سخوندر) سره ورته باله او بیا د هغې شیره یې له اوبو سره د ګډولو پر مهال د ځوان غوایي په چمن کې د ورګډېدلو سره تشبیه کوله، کله چې به یې سوما له شیدو او ګبینه سره ګډ کړ، نو یو ډول زېړه، شیره یې یا سپوږمۍ ته ورته رنګ به یې پېدا کړ، خو تر خوړلو وروسته به یې چې په بدن کې ورته کومه خوشالي پېدا کړه، نو په شاعرانه تشبیهاتي انداز کې یې هغه اسماني شربت باله او

د هغه شربت له څکلو نه به يې د خوړ او ارزښتمند ژوند انتظار کاوه او له همدې امله يې هغه د (ارتيا) يا تل پاتې خوشالۍ په نوم ياداوه او داسې تصور يې کاوه، چې د دې په څکلو به د خيال په حال کې د ياما يا (جمشيد) ترخوا رسېږي، جام وجم چې څومره زموږ په ادبياتو کې شهرت لري هغومره يې تر تاريخ دمخه دوره کې زموږ په ذهنيت، زړو اوافکارو فکر مندي او زموږ پرچاپېريال يې اغېز درلود. د همدې لرغونتيا له مخې څو زره کاله کېږي، چې (جام) و (جم) په خپلو کې پېوست او دواړو نومونو زموږ د زړګونو کلو تاريخ نيولی او خوندي کړی دی.

په ځينو ويدي سندرو کې يې ((سوما)) د سپوږمۍ په مانا هم راوستی او داسې فکر يې کاوه، چې سپوږمۍ اصلاً له شيدو نه ډك يو لوښی دی او په همدې خاطر ډېره سپينه رڼا لري. اريايانو تصور کاوه، چې د ځمکې خلکو د خوښۍ د محفل په څېر په اسمانونو کې هم د نوراني زراتو او ستورو له خوا محفلونه جوړېږي او د هغوی په عقيده د سپوږمۍ په کراره، کراره د وړکتوب وجه دا وه، چې له اسماني لويې کاسې نه د سوما مشروب څښل کېدل يا خوړل کېدل ترڅو د کاسې څنډه، چې د سپوږمۍ نرۍ دوره وي هم له سترګو پناه کېدله او بيا به لمر د ساقي نقش غوره کړ او بيا به يې لويه اسماني کاسه له سومانه ډکه کړه.

په هر حال د ويدي سندرو په مجموعه کې د سوما په نوم سندره او د اوېستا په پښتونوکې د (هوما) په نامه يوه يشتي موجوده ده او دا د اريايانو په پخوانيو افکارو کې د هغې ژوره اغېزه څرګندوي، چې د دواړو دورو او دواړو عصرونو اريايانو دا بوټۍ او دا خوشالونکی او خوندور مشروب پېژانده او د دې بوټي د پېدا کېدلو منبع او د شين کېدلو ځای د تولو د ويناو له مخې د افغانستان غرونه وو او لکه څرنګه چې په دې غرنيو سيمو کې شيدې او ګبينه ډېر و او دي، نو څکه د دې مشروب جوړول د افغانستان په غرونو کې د اوسېدونکيو اريايانو په منځ کې ډېر دود و او تل به يې جوړاوه.

۴/۲/۱۳۳۸

د مينې يوه لرغونې تاريخي کيسه

((زرياد ريس)) او ((اوداتيس))

د افغانستان ادبيات له لرغونيو زمانو راپد ېخوا دوه لوي او برجسته مخونه لري، يو حماسي او بل د مينې يا عشقي. د افغانستان د ادبياتو تاريخ د (ويدي) له لرغوني زمانې راپد ېخوا، چې اريايانو د دې خاورې په غرونو کې ژوند پيل کړی وروسته تر هغې يې په سلګونو او زرګونو کلونو کې دا اغېزه څرګنده کړې او لکه څه رنګه، چې اولسي ادب پر ليکلي ادب لرغونتيا او لوړوالی درلود، نو ځکه د کلونو په اوږدو کې يو شمېر جنګي، حماسي او عشقي سندرې د عاميانه شعرونو په بڼه او تصنيفونو په څېر لکه د غږ انګازه (انګې) ژبه په ژبه او غوږ په غوږ تر موږ رارسېدلي دي. په هغه مرحله کې، چې اريايانو د افغانستان د غرونو په لمنو کې ژوند کاوه ډېر ښکلا خوښونکي، مينه پال او خيال پروره وو، چې ښکلا کې ژوند بخښونکي او بدرنګي يې لکه د يوې درنې تيږې او يا له يو دروند ګرز سره، چې د انسان په سر ولړېږي، ورته بالله. په اريايي سندرو کې د مينې کيسې ډېرې دي، چې د هغو خاطرو او د تاريخي پېښو صحنې په ځو ښکليو درو لکه د کابل، کرم، ګومل او سوات کې تراوسه پاتې دي، چې په هغو کې يوه د دوه مينو کيسه ده، چې يو يې زرياد ريس او بله واداتيس نومېږي، لومړی يې يو قوي او د ښکلي اندام لرونکی ځوان، دويمه ښکلې او ښايسته پېغله وه، چې د هغو د مينې د کيسو انعکاس د

مقدونـي سـکندر د تشـریفاتو رئیـس (فـارس مـي تـن لـن) د څلورمــې مخزیــږدې پېړۍ په اوږدو کې زموږ غوږونـو تـه رارسـوي.

بـایـد هـېر نـه کـړو، چـې د دې دوه مینـو نومونـه تـر زیـږدې څلـور پـېړۍ وړاندې زموږ د هېواد په ادبي مـاخذ کې لـه منځه نـه دي تللـي. لکـه څرنـګه، چې پـه ویـدي سندرو کـې (اوداتیـس) د یـوې معشـوقې پـه تـوګه د (ګومـل) پـه وادۍ کـې یـاده شـوې او همدارنـګه د (زریـادریس) نـوم د (زریـران) پـه بـڼه پـه اوېسـتا کـې راغلـی، د (یاتکـارزریران) حماسـي منظومـه ده، چـې د هغـې متـن د (پـهلویك) یـا (پـهلوی اشـکاني) پـه ادب کـې پـه لاس لـرو او د قیقـي بلخـي د هغـوی خاطره پـه خپلو حماسـي شعرونو کـې زمـوږ غوږونـو تـه رارسـوي.

د سـکندر د تشـریفاتو رئیـس (فـارس مـي تـن لـن) لیکـي، چـې د قـوي ځوان او ښکلـې پېغلـې (زریـادریس) او (روداتیـس) چـې دا پېغلـه د سـاس د قبیلـې د پـاچـا لـور ده، د دوی دواړو د مینـې کیسـې د خلکـو پـه منـځ کـې ډېر شـهرت لـري. د دې داسـتانونو اصلـي بـڼه داسـې ده چـې:

(زریـادریس) او (اوداتیـس) دواړو یـو بـل پـه خـوب کـې لیدلـي و او یـو پـه بـل میـن شـوي وو او د سـوزونکې مینـې پـه لرلـو یـو د بـل د پـېدا کولـو هـڅه او لـټه یـې کولـه. ډېره مـوده وکـړېدل یـو بـل یـې ولـټول، خـو سـره ویـې نـه لیـدل تـردې پـورې، چـې (زریـادریس) هغـه ښکلـې څېره چې پـه خـوب یـې لیدلـې وه، هـېره کـړې وه، چـې بـالاخره د خوشـالۍ پـه یـوه غونـډه کې پـه یـو نـاڅاپي تـوګه پـه داسـې حـال کـې، چـې ډېرې ښکلـې جـامې یـې اغوسـتې وې خپـل مطلـوب ولیـد.

فـارس د تشـریفاتو رئیـس لیکـي، چـې د (زریـادریس) او (اوداتیـس) د مینـې کیسـه پـه اسـیایي قومونـو کـې ډېر شـهرت لـري او د دې دواړو عاشـق او معشـوق تصویرونـه کولـی شـو د عبـادت خـانو پـه تـاخچو کـې د سلطنتي مـانۍ پـه دیوالونـو او همـداراز کولـی شـو پـه کورونـو کـې پـېدا کـړو. (فـارس) د تشـریفاتو رئیـس، چـې کلـه لـه سـکندر مقدونـي سـره د افغانسـتان خـاورې تـه داخـل شـوی و د هغـو کلونـو پـه اوږدو کـې چـې د مقدونـي سـوبمن زمـوږ پـه خـاوره کـې پـه حرکـت و دا ښکلـې داسـتان یـې اورېدلـی و، لـه دې څخـه څرګنـدېږي، چـې د پخوانـۍ دورې (ویـدي) د مینـې د کیسـو انعکـاس، چې پـه افغانسـتان کې د سکندر تـر حملې سلګونه کالـه دمخـه پـه غرونـو کـې منـځ تـه راغلی او کیسـې یې د خلکـو پـه ژبـو وې.

هغـه کسـان، چـې د لرغونـو ادبـي او تـاريخي دورو لـه کيسـو رزمـي او عشـقي کيسـو سره اشـنايي لـري، پخپلـه پوهېږي، چـې د يـو شـمېر داسـتانونو پيـل لکـه (خسـرو او شـيرين) (ويـس او راميـن) (ليلـى و مجنـون) او نـور څومـره د تـاريخ ژورو تـه رسېږي. زمـوږ پـه هېواد افغانسـتان کـې حماسـي او عشـقي کيسـې ډېرې پخوانـۍ دورې لـري، چـې د هغـو ډېر شـمېر پـه اوېسـتايي او ويـدي دورونـو کـې او بيـا تـر هغـې وړانـدې هـم د لرغونتيـا لـه مخـې تـر تـاريخ دمخـه دورو پـورې اړه لـري. لکـه څرنـګه، چـې حماسـي داسـتانونه دقيقـي او فردوسـي پـه څلورمـه پـېړۍ کـې راټول کـړي او بيـا يـې د نظـم پـه بـڼه ويلـي د اوېسـتا او همدارنـګه پـه ويـدي سـندرو کـې يـې، چـې تـرې يادونـه کـړې هغـه عشـقي کيسـې هـم ډېره لرغونتيـا لـري او هغـه څه، چـې يونانيـانو د دريمـې او څلورمـې مخزيـږدې پـېړۍ پـه اوږدو کـې اورېدلـي دي، کـولای شـو دا د هغـو کيسـو انعکـاس وګڼو، چـې پـه پخوانيـو دورو کـې د خلکـو پـه منـځ کـې معمـول او دود وې او دا چـې ويـل شـوي دي، چـې (اوداتيـس) د (سـاس) د پـاچـا لـور ده، لـه امکـان نـه لـرې نـه ده. (کيـد ای شـي)

سـاس يـا سـاك قبيلـه عبـارت لـه اسـکايانو څخـه وه، چـې لـه مرکـزي اسـيا نـه افغانسـتان تـه راغلـي وو، لکـه څرنـګه چـې تعبيـر کـوو، چـې (زريـادريس) د بلـخ شـهزاده دی دا هـم لـه امکـان څخـه لـرې نـه ده، چـې بلخـي شـهزاده سـره د ځوان بلخـي او د سـکايانو د پـاچـا لـور ډېرې مينـې دومـره شـهرت پـېدا کـړی وي.

لکـه څرنـګه، چـې د باختريـانو جنګونـه لـه تورانيـانو سـره او اسـمايان د هغـوی پـهلوانان ګڼل شـوي پـه فارسـي ادبيـاتو کـې سـتره پـانګه لـري او هـېڅ لـه امکـان څخـه لـرې نـه ده، چـې د عشـق او مينـې پـه نـړۍ کـې هـم يـو بـاختري ځوان لـه يـوې اسـکايي شـهزادګۍ سـره مينـه کـړې وي او د مينـې او عشـق داسـتان يـې لکـه پـه کـوم ډول، چـې وويـل شـو منـځ تـه راغلـى وي.

۲/۲/۱۳۳۸

د افغانستان موسيقي •

د بشر د لطيفو او ښکليو احساساتو اظهار، چې د ذهن په پرله پسې بدلون سره د متظرفه صنايعو د بېلا بېلو څانګو په بڼه منځ ته راغلي (موسيقي) ده، چې د شعر، انځورګرۍ، مجسمه جوړونې او معمارۍ پرعکس وزن او قافيې قلم او رنګ، خښتو او ډبرې ته اړتيا نه لري او د ژوند د خوشاليو د ننني جذبات دي، چې له انسان پرته په حېوان او الوتونکيو هم اغېزه لري. کولای شو، چې موسيقي تر شعر او موزونه وينا لومړۍ وګڼو، ځکه امير خسرو بلخي دهلوي موسيقي ناوې او شعر د هغې زيور ګڼي او ښکلې ناوې بيا ګاڼې ته هم اړتيا نه لري.

سره له دې، چې د موسيقۍ غږ له شعر او موزونې خبرې څخه ښکلی او زړه راښکونکی دی، د انساني پوهې او فهم بنسټ، چې په حېواني شعور باندې حکومت کوي د ښې خبرې په جوړولو يعنې شعر له موسيقۍ سره، موسيقي يې له يوې بې مانا نغمې څخه يوې مانا لرونکې نغمې ته بدله کړه. موسيقي د شعر په چوکاټ کې او شعر د موسيقۍ په پرده کې د بشري ذهنيت د مدنيت په بدلون کې هغه پړاو دی، چې په عمومي ډول تاريخ له هغې څخه خاطرې اخلي او په افغانستان کې دا پړاو ډېر ستر او تاريخي پېيل لري، چې زموږ د هېواد او ګاونډيو هېوادونو د موسيقۍ بنسټ پرې ولاړ دی.

لکه څرنګه چې افغانستان د ژبو، دينونو او د (هند او اريانې او مرکزي اسيا) ټولنې فرهنګي مرکز بلل کېږي، نو بيا داسې هم ويلی شو، چې (اريايي سندرې) چې د لومړي ځل لپاره د افغانستان د غرونو په لمنو کې راپېدا او بيا يې پراختيا او پرمختيا موندله، نو بيا ((اريايي

موسیقي)) هم همداسې دروګنه او دا موسیقي د ((باختر موسیقی)) په نوم یادولی شو، چې د هغو د پایښت ځای د هندوکش لمنې دي او انعکاس یې په کلاګانو د غرونو په لمنو او د سپین غره په درو کې هم خوندي پاتې دي.

اریای باختري موسیقي د هندي، ایراني او مرکزي اسیا د موسیقۍ پیل یا بنسټ دی، دې موسیقي خپله لومړۍ او ابتدایي بڼه(عبادتي موسیقي) او یا (مذهبي موسیقي) وه او له سندرو سره یې د اریایانو په کورونو کې پرمختیا کړې او بیا له مهاجرو سره، چې هند او ایران ته تللي لېږدېدلې ده. دې موسیقۍ د(ویدي) په وخت کې یوه بڼه درلوده او بیا یې په اوېستایي عصر کې بدلون موندلی او د هغې موسیقۍ لومړی رنګ او تاثیر په هند او ایران کې د نویو ښوونځیو لپاره لاره پرانستله. (ویدي) سندرو د یاما پاچا په وخت کې، چې په بلخ کې د اریایي واکمنو لومړی پاچا پېژندل شوی د موسیقۍ په بڼه او (ګاتونه) چې بل شکل یې (کات) او (ګات) دی، چې د موسیقۍ د یوې پردې مانا یې درلوده او دا په باختر کې د زرتشتي پېر په موسیقۍ کې د پړاوونو د بدلون څرګندویې ګوي.

د ډنمارك د بشر پېژندنې د هئیت څېړنو ثابته کړې ده، چې تراوسه هم په نورستانیانو کې چې د هندوکش د اریایانو وارثین دي یو ډول (ګیتار) له یو ځانګړي غږ سره شته، چې لرغونتوب یې له څلورو زرو کالو څخه اوړي او یو چینایي داستان هم د دې څرګندوی دی، چې یو نیم زر کاله وړاندې تر میلاد یوه مخصوصه شپېلۍ (توله) د باختر له خاورې چین ته راوړل شوه دا نظریات څرګندوي، چې باختر د یو مرکزیت په حیث د موسیقۍ د یو مهم ښوونځي په حیث د اسیا په زړه کې ځای لري او د دې ښوونځي تاثیر که هغه په هند او ایران کې وي او که په چین یا مرکزي اسیا کې ثابت او څرګند حقیقت دی.

د باختر مذهبي یا عبادتي موسیقي په هند کې همغه شان مذهبي پاتې شوه، مګر په ایران، مصر، هخامنشي او ساساني کې موسیقۍ ځانته درباري بڼه خپله کړه او په افغانستان کې اریایي مذهبي موسیقي (حماسي موسیقي) سره په فرعي ډول د سکندر مقدوني تر راتللو پورې پاتې وه.

په افغانستان کې د یونانیانو تر یرغل او هلته تر استقرار وروسته پوره دوه پېړۍ یې زموږ موسیقي ته (د ډراماتیکي موسیقۍ) بڼه ورکړه او له

نـڅا سـره د ګډې موسـيقۍ بنسټ يـې کېښبود، چـې هغـې تـه (کونسـرت بـالت) وايـي لکـه چـې د هغـې موسـيقۍ ځيـنـې برخـې د کوشـانيانو د وخـت مجسـمه جوړونکـو هـم سـاتلې وې.

د بودايـي ديـن لـه خپـرېدو او د کوشـاني ځواکمنـې امپراتـورۍ تـر رامنـځ تـه کـېدو وروسـته پـه ځانـګړې تـوګه پـه دريـو لومړيـو پېړيـو کـې، چـې د کوشـانيانو د فتوحـاتو لمـن تـر هنـد او مرکـزي اسـيا پـورې وغځېدلـه، نـو موسـيقۍ درې ځانـګړې خـواوې پـېدا کـړې:

الـف : دربـاري موسـيقي.

ب : مذهبـي موسـيقي.

ج : ولسـي موسـيقي.

پـه دې درې واړو مذهبـي او نـورو بودايـي موسـقيو، چـې ارام او نـرم روح يې درلـود د بودايـي ديـن لـه خپـرېدو سـره يـې عموميـت پـېدا کـړ او پـه ډلـه ايـزه بـڼه سـاز او اواز ډېر شـو او خلـك يـې د يـوې داسـې ګوشـه ګيـرۍ خـوا تـه رابنکـل، چـې د کنيشـکا امپراتـوري ووېرېده، چـې مبـادا دا خلـك ټول تـارك دنيـا نـه شـي، چـې بـالاخره بـه لـه کـور او ژونـد نـه لاس ومينـځيْ، پـه نتيجـه کـې د پـټو عکـس العملونـو او د شـهزاد ګانـو لـه خـوا د ساسـاني ايـران موسـيقۍ تـه نـژدې ورتـه، چـې دربـاري بـڼه يـې درلـوده.همدارنـګه هـنري ارامـه مذهبـي موسـيقي، د افغانسـتان دربـاري موسـيقي او ولسـي موسـيقي يـې هيجـاني بـڼه ځانتـه غـوره کـړه او د (بـالقونو د کنسـرت) ډېرې ډلـې جـوړې شـوې.

د اسـلامي دورې پـه پيـل کـي دربـاري موسـيقي تقريبـا لـه منـځه تللـې ده، خـو کليوالـه يعنـې (فولـك سـانګ) موسـيقي پـه يـو هيجـاني روح ژونـدۍ او بـاقي پـاتې شـوه.

همغـه شـان، چـې اسـلامي نويـو ادبيـاتو پـه لومړيـو درې ځلـورو هجـري پېړيـو کـې ورو، ورو نـوې او تـازه بـڼه پـېدا کـړه، موسـيقۍ هـم ورسـره پـه خپلـه ولسي بـڼه ژونـدۍ شـوه او بيـا يـې ورو، ورو دربـارونو تـه لاره ومونـدلـه.

د غزنويـانو لـه پرتـم نـه پـه ډکـه دوره ۵-۶ هجـري پېړۍ کـې چـې لـه ۱۱-۱۲ مسـيحي پېړۍ سـره برابـره ده بيـا د (رزم) او (بـزم) د روح لـه ژونـدي کـېدو سـره حماسـي او بزمـي موسـيقي د عاميانـه يـا کليوالـې موسـيقۍ تـر څنـګ راژونـدۍ شـوه مطـرب غـړونکي رامشـګر او نڅاکوونکـي د چنـګ او بـانګ غـږ لـه ډول او سـلطاني سـرني سـره پورتـه کـړ او د نـڅا لـه خوړلنـۍ نـه ډك غـږ د

شاهي ودانۍ له کړکيو څخه په لوړ اواز ووت، چې انعکاس يې د شاعرانو له ذهنونو وتلو خبرو او د هغه وخت د ليکوالانو له اثارو څخه زموږ غوږونو ته رارسېږي.

د غزنويانو فتوحاتو که هغه په هند او ماوراالنهر کې وو او که په ايران کې، يو ځل بيا د افغانستان د موسيقۍ غړونه مخصوصا د هغې درباري موسيقي يې له هندي، ايراني او د مرکزي اسيا له موسيقيو سره هم غږې کړه او په هند کې د غوريانو فتوحاتو او د اسلامي جذباتو پېدا کېدنې په هندوستان کې د قوالي موسيقۍ بنسټ کېښود. په هېواد کې د مغلو فتوحاتو موسيقۍ ته نوې ښکلا او ځلا ورکړه او دې موسيقۍ له خپلې افاقي جنبې د موسيقۍ له نوو او مروجه الاتو سره د چين په لور نوې خپرونې وکړې او د هرات د تيموريانو په دوره کې د موسيقۍ متقابل نفوذ او اغېزې د افغانستان د بابر د لمسيانو په زمانه کې، چې د مغلو د سلطنتي پلازمينه او مرکز له افغانستانه د هندوستان زړه ته ولېږدول شونو يو شمېر اهنګونه زموږ له سيمې هند ته لاړل او همدارنګه يو شمېر هندي اهنګونه له هند نه افغانستان ته راغلل، مګر زموږ کليوالې موسيقي د يو شمېر ولسي اساساتو له مخې ځای په ځاى پاتې او دوام يې وکړ. په هند کې موسيقۍ د مذهبي اړخونو له توپير نه پرته د مجلسي او قوالي جنبو په پياوړتيا سره دوام وکړ او هلته يې د مذهبي ايجاباتو او غوښتنو له مخې ډېره وده وکړه، مګر په افغانستان کې يې له کلويو او د غرونو په لمنو کې له اوسېدونکيو پرته اورېدونکي پېدا نه کړل.

افغاني موسيقي چې د تاريخ له پيل نه يې روزنه موندلې او د غرنيو خلکو په ازاد چاپېريال کې يې د وخت په تېرېدو سره عبادتي، رزمي، درومدي يوه برخه او درباري بڼه خپله کړې، چې د پنځه زره کلن تاريخ په اوږدو کې ليدل شوي له مقابلو تاثيراتو سره، چې د ګاونډيو هېوادونو لخوا منځ ته راغلي په خپله اولسي افغانستاني بڼه تراوسه د هېواد په ځينو برخو کې موجوده ده، د هغې له مخې چې هر کله وغواړو د خپلې ملي موسيقۍ بنسټ کېښودلی شو.

۷/۹/۱۳۳۹

پارادادتا یا پیشدادیان

۱ د اجتماعي ژوند د بدلون یوه ستره دوره

د بشـري ټولنـې د ځينـو برخـو زرېښت او د لرغونتـوب نـښې د هغـوی لرغونی نسـل دی، چې د لرغونـې زمـانې وخـت يـې تـاريخ نـه شـي مشخص کولی، مـګر د هغـه وخت تـاريخي قبيلـې يـا کورنـۍ او د بـې‌لابېلـو تـاريخي دورو د پـاچاهـانو نومونـه او کارنـامې يـې ډېرې مشـهورې دي.

سره لـه دې، چې زمـوږ هـېواد افغانسـتان د جغرافيـايي سـاحې لـه حېثـه وړوکـی دی، مـګر د هغـه ژور تـړون لـه مخـې، چې لـه اريـايي قبيلـې او نـژاد سره يې لـري د تـاريخي عنعنـو او اسطورو پـه لرلـو سره د بشـري ټولنـو پـه منـځ کې يوه ستره ځانګړتيـا لـري.

اريـايي ټولنـه لا پـه هغـه وخت کې، چې هندي او ايرانـي ځانـګې تـرې نـه وې بېلـې شـوې او ټول پـه يـوه کـور کـې، چې هغـه د هنـد او ايـران ترمنـځ د افغانسـتان پـه شـمال همدارنـګه د هندوکـش پـه شـمال کـې، د امـو سـيند پـه شـمال کـې هغـه سيمه، چې د سـردريا او امـو سـيند ترمنـځ واقـع ده، چې فرغانـه پـه (اريـانم ويـګو) کـې يـا (ارياناويجـه) يـا (اران وج) چـې د ټولـو مشـترک زېږن ځای دی اوسېدل او لـه ځان سـره خـاطرې لـري، چې کولـی شـو د خاطرو په نوم يې يادې کړو.

د هند و اريـاني ټولنـو د ژونـد دوره پـه يـوه دوره، يـو وخت او يـو زمـان کـې وه، چې د هغـوی د پـراوو ټاکـل لـه شـکونو څخـه خـالي نـه دي. د افغـاني، هنـدي او ايرانـي قبيلـو ګډو اريـايي نېکونـو هغـه وخت، چې يـې لا هجـرت تـه تـن نه ورکـاوه او د امو سيند پـه سيمه او يا يې پـه شمالي او جنوبي سيمو فرغانـه يـا بـاختر کـې اوسېدل او د نيمـه مـالدارۍ او نيمـه بـزګرۍ پـه کـار بوخت وو، د کورنيـو او پاچاهـانو پـه اړه خبرې او بحث کـوي، چې د هغـوی

خاطرو او د هغوی د کارنامو خاطرو تر ننه پورې زمونږ د حماسي ادبیاتو برخه تشکیل کړې ده.

ویدي او اوېستایي سندرې، چې دواړه د دې ټولنې د پېدا ښت په ځای کې چې د افغانستان شمال او سویل دی پیل شوي او کومې خاطرې، چې د دې سیمې په سیندونو، خوړونو او غرونو کې موجودې دي له ځېلمې د دې پاچاهانو نمونه اخلي.

د ډېر تعجب ځای دی، چې دا پاچاهان په متفرق او خواره واره ډول یاد شوي نه دي، بلکې ډله، ډله او کورنۍ، کورنۍ یاد شوي دي. تر ټولو پخوانۍ پاچايي کورنۍ، چې زمونږ په اسلامي دورونو کې فارسي ادبیاتو هغوی د پیشدادیانو او حتی د بلخ د پیشدادیانو په نامه یاد کړي هغه د (پاراداتا) کورنۍ ده. که دا کلمه تجزیه کړو په هغې کې دوه برخې پېدا کولی شو یوه (پارا) چې د مخکې په مانا ده او بل (داتا) چې د (داد) د کلمې لومړی شکل دی، نو سمدستي څرګندېږي، چې (پیشدادیان) ترجمه او یا عین همغه پخوانۍ (پاراداتا) د (بلخي) په صفت یاد کړی وي پر غلطه نه دي تللي، ځکه په هغو دورو کې چې اوېستا په خپل ځلنده باب کې (د پاراداتا) یادونه کوي، نو بلخ د (بخدي) په نامه او د لوړو بېرغونو لرونکي ښار په توګه یې ستاینه کوي.

د پاچاهانو کورنۍ یا قبیله (پاراداتا) عبارت و له:

۱ ـ هوشیانغا ۲ ـ ثخمه او روپا ۳ ـ (یما) یا (یاما) ۴ ـ تریتونا او نور، چې په فارسي ادبیاتو کې هغه په هغو نومونو، چې موږ تري خبر یو په لاندې ډول پېژنو:

۱ ـ هوشنګ ۲ ـ ظهواث ۳ ـ جم یا جمشید ۴ ـ فریدون او نور.

په دې کې شك نه شته، چې د (پاراداتا) کورنۍ د واکمنۍ دوره د اجتماعي ژوند د بدلیون او مراتبو له نقطه نظره، د اریایي ټولنې (هند او اریاني یا باختري) پر هواره ځمکه او ښار اوسېدنې له زماني سره برابره ده په بل عبارت د غار اوسېدنې دوره او (پاله اولي تیك) او (نه اولي تیك) دورې یعنې د تیږې پخوانۍ دوره تېره شوې او اریایانو د امو سیند سویل پلو ته د باختر په سیمو کې په بزګرۍ، کلیوالي او ښاري ژوند پیل کړی و، مګر تر اوسه یې د بشري ژوند د لومړنیو اختراعاتو لکه اور او داسې نورو خاطرې د هغوی په ذهن کې وې.

انسان کـه د اوېسـتا د پښتونـو هغـې سلسـلې تـه، چـې د (پاراداتـا) لـه پاچاهانو څخه بحث کـوي پـه غـور سره وګوري د کلمـاتو لـه منځ او طـرز تفکـر څخـه د یـوې بشـري ټولنـې ځانګړنـې، د ژونـد د اړتیـاوو پـېدا کـول، د ښار نشـینی، د کـښت او کرونـدګرۍ او د مملکـت دارۍ د یـوې دورې پیـل کتلای شي.

وبـه ویني، چې خلـك تـازه پر ځمکـو ځای پرځای شوي د کلاګانـو او کلیـو پـه جوړولـو بوخت دي، پـه ځمکـو کـې شـلغم شـیندي او ونـې کـري او د ژونـد ټولـو ټولنیزو اړتیـاوو تـه پاملرنـه کـوي، د ونـو د ډولونـو همـداراز د څارویـو او الوتونکیـو پـه ډولونـو او ښه کولـو یـوازې کـوښښ نـه کـوي، بلکـې پـدې هـم بوخت دي، چې خپله وینه، نژاد او تخـم صـاف، پـاك او بـې الایشـه وسـاتي.

د (پاراداتـا) یـا (پیشـدادیانو) کورنـۍ لـه څو پـاچـاهیو څخـه جـوړه وه، چـې ښایـي د واکمنـۍ ټولـه دوره بـه یـې لـه سلو یـا دوه سـوو کلـو څخـه نـه اوړي. مـګر ټول پوهېږو، چې اسـطورې پـه کومـه انـدازه لکـه چې مـا څرګنـدې کـړې، د دې کورنـۍ د هـر یـو پـاچـا لپـاره پـې څو سـوه کالـه او یـا یـو زر کالـه د عمـر اوږدوالـی او یـا د سـلطنت د دورې نسـبت ورکـوي، چـې دا پخپلـه د اریایـانو او پـه ځانـګړې تـوګه د بـاختري ټولنـې د اریایـانو پـه ډېر ښه صـورت د ډېرو ښو افسـانوي تخیلاتـو پـه حقیقـت ولاړ د ټولنـیز بدلـون پوړونـه راښیـي، چـې کـېدای شي څو زره کالـه یـې پـه برکـې نیولـې وي. دا چـې د اوېسـتا د پښتونـو څو لنډې پـاڼې پـه حقیقـت کـې د تـاریخ څو زره پـاڼې دي، چـې پـه فکـر کولـو، اسـتدلال او منطـق سـره کـولای شـو (چـې د دې هـرې کلمـې او هـرې کـرښې پـه شـرح کـې رسـالې او غټ کتابونـه یـې پـه شـرح او اجتمـاعي تحـول د (هنـد او اریـاني) ټولنـې چـې یـو پلـو تـه دبحـیره خـذر سـواحل او ایـران دی او بـل پلـو تـه زمـوږ د وطـن د غرونـو پـه لمنو کـې چـې لـه هغـه ځایـه د هنـد خـاورې تـه تیـت شـوی ولیکـو تدویـن او مطالعـه یـې کـړو، نـو کـولای شـو د ټولنـیز بدلـون د هـرې کلمـې او کـرښې پـه شـرحه کـې یـې غـټ غـټ کتابونـه ولیکـو، همدغـه د (هنـد او اریـاني) ټولنـې، چـې یـو پلـو تـه د بحـیره خـذر لـرې او ایـران پـروت دی او بـل پلـو تـه یـې زمـوږ د غرونـو پـه لمنـو کـې چـې لـه هغـه ځایـه د هنـد خـاورې تـه خـواره شـوي ډېر څه لیکـلای تدویـن او مطالعـه کـولای شـو.

۱۴/۹/۱۳۳۷

یــامــا

د طالع د لمر زوی

(د اریایي ژوند د بدلوني د دورې یو ممثل)

سره لـه دي، چـې افغانسـتان د لرغونتیـا لـه مخـې ځو زره کلـن تـاریخ او تـر هغـه دمخـه دورو د مشـخص تـاریخ پـه لرلـو سره سره ډېرې نـورې اوږدې دورې هـم لـري، چـې پـر هغـې یـې بـاید هـر اړخـیزې څېړنـې وشـي، دا ډېر د خـوښۍ ځای دی، چـې د دې هـېواد ډېرو لریـو، پخوانیـو او تـر تـاریخ دمخـه دورو مطالعـه هـم تـر ډېره حـده پـه هغـو منـابعو ولاړه ده، چـې ډېر ارزښت لـري.

پـه دې کـې شـک نـه شـته، چـې هـر هـېواد ترتـاریخ دمخـه د داسـتانونو او اسـطورو دورې لـري، مـګر پـه جرئـت سره ویلـی شـو، چـې د افغانسـتان، ایـران او هنـد د اسـطورو، داسـتانونو او حماسـیو دورې ډېرې پراخـې او مسـتندې دي. د اسـلامي دورو ادبیـاتو، تـاریخ او کیسـو د (جـم) او (جمشـید) د نامـه څو څلـه یادونـه کـړې. د اریـایي دوه لومړیـو منـابعو یعنـې (ویـدي) سـندرو او اوېسـتا کتـاب هغـوی د (یامـا) یـا (یمـا) پـه نـوم پېژنـي او پـه حقیقـت کـې د ټولـې اسـلامي دورې معلومـات او منـابع لـه همدغـو دوه منـابعو څخـه سـرچینه نیسـي. ویـدي سـندرو هغـه د (یامـا) پـه نامـه او د اوېسـتا کتـاب هغـه د (یمـا) پـه نـوم یـاد کـړي. لومـړی منبـع د هغـه پـلار د ((ویواسـوات)) او دویمـې منبـع د

((ویوانګارا)) په نامه یاد کړی دی او هغه یې د (طالع لمر) ترجمه کړې
اوښتا هغه (یما کشابته) او ویدا (یاماراجان) بللی، چې د دوارو مانا (
یاما بادشاه) کیږي. یاما په اوښتا او ویدا کې د ځلېدونکي نور
شپندونکي، نوراني، نورورکونکي او وړانګې لرونکي په مانا یاد شوی او
جمشید د دوه ترکیبي کلمو په صورت کې دا پخوانی مفهوم په اسانۍ سره
افاده کوي.

د یاما په باره کې د (ویدا) او (اوښتا) د معلوماتو روح تقریبا یو شان
دی که له جزویاتو څخه ورتېر شو داسې څرګندېږي، چې یاما لومړی
رئیس، لومړی لارښود او لومړی مشر او د اریایي طبقې، چې دهند او
اریانا ټولنې وې لومړی پاچا و او په قوي احتمال د اکسوس سیمې ته د
دې ټولنې د قومونو د رسېدلو پر وخت او په هغه سیمه کې یې ځای په
ځای کېدلو د هغه او د هغه د نیکونو او لمسیانو خاطرې په ډېره اندازه په
(بخدي) یا (بلخ) کې سره غوټه‌ې شوي او د یو لړ بلخي پاچایانو سلسلې
خارجي بڼه غوره کړې ده. هغه کسان، چې په (ویدي) لو (اوښتایي) متونو
کې د تاریخي مدارجو د تثبیت له نظره وارد دي په اسانۍ سره پوهېږي،
چې (یما) یا (یاما) د زردشت زماني او عصر په پرتله ډېره لرغونتیادرلوده.
دزردشتي خلکو دخبرولـه مفهوم او خدای ته یې له مناجاتوڅخه په ډاګه
څرګندېږي، چې د(یاما)دوره دزردشت له دورې ډېره پخوانۍاولرغونې ده.

که د(وید) او (اوښتا) کلماتو او اصطلاحاتو ته پاملرنه وشي په
اسانۍ سره څرګ ېږي، چې (یاما) او دهغه عصر د دوه منابعو له نظره د
اریایي یا بشري مدني تاریخ له لومړۍ عقلاني دورې سره سمون خوري. د
اوښتا د مندرجاتو له مخې موږ ټول پوهېږو، چې څنګه (یاما) کرنې ته
پاملرنه وکړه او همدارنګه د ونو د ډېرولو، ابیارۍ او د انسانانو د ښه نسل
د ډېر والي لپاره مقررات او همدارنګه د مرغانو او حیواناتو د نژاد له پاره
پاملرنه او د لومړي ځل لپاره یې د ابادۍ بنسټ کېښود.

دا ډول معلومات دومره عمومي او افاقي اړخ لري، چې په یوناڅاپي
ډول د بشري دورې لومړۍ دورې او داجتماعي ژوند لپاره یې اخیستي
ګامونه پکې ترسترګو کېږي او یا لږ تر لږه د اریایي ټولنې د ژوند نظامي
خاطرې په فکر کې راځي.

د ((یامـا)) د کـارونو پیـل او دهغـه زمـانې د کـارونو تفصیـل پـه حقیقـت کـې د اریـایي قبـایلو د ژوند د لومـړۍ دورې تاریخچـه ده او منطـق هـم همداسـې حکـم کـوي، چـې بـاید (ویـدي سـندرې) او د (اوېسـتا) مندرجـات، چـې دواړه د اریـایي دورې پخوانـۍ اولومړنـۍ منـابع ګڼل کـېږي، د دې ټولنـې د ژونـد د لومړیـو دورو شـرح ده. البتـه دا خـبره د افغانسـتان د لرغونـي تـاریخ پـه دورو کـې د ډېرې پـاملرنې وړ ده، چـې (یامـا) او د هغـه دوره، چـې هـر څومـره عمومـي او افـاقي اړخ ولـري، نـو بیـا هـم زمـوږ د هېـواد پـه شـمال د بـاختر پـه سیمه کـې د بلـخ لـه ښار سـره بـې اړیکـو نـه ده، هغـه صفـات، چـې نومـوړی (یامـا) یـې لـري د بلـخ لومړنـی پـاچـا یـې شـمېرو، ځکـه چـې هغـه لـه ډېرو قدرمنـو پـاچاهانوڅخـه چـې بلخـي پیشـدادیان یـې بولـي دی او پیـش دادیـان همغـه د (پاراداتـا) کورنـۍ یـا قبیلـه ده، چـې لغـوي مانـا یـې کـټ مـټ (پیـش دادیـان) کـېږي.

نـو همغـه (یامـا) یـا (یمـا) چـې وروسـته د اسـلامي دورو پـه دري ادب کـې یـې د جمشـید پـه نـوم شـهرت ترلاسـه کـړی او د ده مربوطـه زمانـه یـوپلـو افـاقي او عمومـي اړخ لـري او لـه بـل پلـوه د ځانګړیـو خصوصـي اړخونـو پـه لرلـو سـره زمـوږ خاورې او هېـواد سـره اړیکـې پیـدا کـوي.

د (یامـا) د وخـت مطـالعې د افغانسـتان، ایـران او اریـایي نـړۍ د اسـطوره یـي دورو پـه تـاریخ کـې ډېر ارزښت لـري، چـې کـه چېرتـه یـې پـه جزیـاتو لیکـل وشـي، نـو ډېر پنډ کتابونـه بـه تـرې جـوړ شـي. پـه افغانسـتان، هنـد او ایـران کـې د اریـایي تـاریخ تېنـګښت او خپـرېدل پـه همدغـه عصـر او زمـان پـورې تړلـي دي او ټول هنـدي،افغـاني او ایرانـي ادبیـات، رزمـي او حماسـي کیسـې لـه همدغـه لرغونیـو اوسېدونکیو څخـه الـهام اخلـي.

نـو ویلـی شـو، چـې د (یامـا) د وخـت او پخپلـه د (یامـا) یـا (جمشـید) مطالعـه تـر تـاریخ دمخـه خلکـو، د ژونـدون د اریـایي د لومـړۍ دورې، د هنـد و ایرانـۍ ټولنـې د بدلـون پړاوونـه سـره پـه خپلـو کـې تـړي او روښانـوي.

۲۲/۳/۱۳۳۸

ریښي، اریایي روحاني حکیمان او شاعران

اریایي ټولنې د خپل ټولنیز ژوند له مراتبو نه په یوه مرتبه کې، چې له هغې نه یې په زرګونو خاطرې د سندرو په قالب کې پرېښي د خپل ژوند په یوه حساس پړاو کې ورداخل شوي، چې د هغې مطالعه ټولې (اریایي) ټولنې یا هند او اروپایي ټولنې ته له هر اړخه ډېر ارزښت لري. د اریایي ټولنې لومړی ځای او لومړی روزنتون، چې هر ځای وي هغه به وي، خو کله چې دوی د سندرو لرونکي کېږي، د سندرو په شهادت د هندوکش د غرونو په لمنو کې که هغه شمال پلو ته وي او که سویل پلو ته، ژوند کاوه. د اریایي سندرو مجموعه، چې د پوهانو او څېړونکیو د مطالعې له مخې یې طبقه بندي شوي په جزویاتو او کتابتونو یې وویشله، چې تر ټولو پخوانۍ ته (ریګ وید) وایي. د سندرو همدغه او نورې مجموعې په اتفاقي ډول او یا د کوم فرمایش له مخې منځ ته نه دي راغلي او د هېڅ یوه شاعر شاعرانه انداز پکې مشخص نه دی.

که د مجموعو ځینې برخې د یو ټاکلي شاعر او یا د هغه کورنۍ ته نسبت وکړو، نو کولای شو ووایو، چې که دا سندرې د یو شمېر اروپایي شاعرانو د ذهن پېداوار وي، نو د وخت په تېرېدو سره دومره تکرار شوي، چې د یو ټولنیز تصنیف بڼه یې غوره کړې، چې په عمومي ډول یې شاعران معلوم نه دي او د یوې ټولنې یا یو قوم مال ګڼل کېږي، له دې سره سره د

دې سندرو موجد یا بنستګر، موسس او یا یې ویوونکي هغه شاعران وو، چې په مربوطه زمانه کې یې د (ریښي) په نوم یاد کړي.

په دې کې شک نه شته، چې د (ریښي) د کلمې اسانه ترجمه (شاعر) دی، خو دا شاعران د اوسني شاعر د کلمې په مفهوم یوازې شاعران نه وو، بلکې د زمانې په هکله یې پوره پوهنه لرله او کافي اطلاع به یې درلوده، د علم او فضل په دریاب کې ډوب له نبوغ سره یې د روحانیت لاره نیولې و ښه فقیه عالم به و او په ټولنه کې به یې لکه د یو لارښود په څېر د ټولنیز او قومي اصولو په رڼا کې خلکو ته لارښوونه کوله او هر وخت به په کورونو او کلیو کې ګرځېدل، خلکو ته به یې د لارښوونې ترڅنګ نصیحتونه هم کول. همداراز د کورونو له منځ نه نیولې تر کلیو او قبیلو پورې د دې ټولو ټولنیزې لارښوونې په رښتیا یا شاعر پورې مربوطې وې.

تر کومه ځایه، چې له ویدي سندرو نه څرګندېږي، د (ریښي) کلمې د مفهوم جامعیت موږ ته اجازه راکوي، چې (ریشي) د (حکیم) او (حکیم فرزانه) ترجمه کړو.

همدارنګه کولای شو، چې دا کلمه (روحاني) او یا (سپېڅلي روحاني) ترجمه کړو او همدغه شان د ټولنیز نقش له نظره په اسانۍ سره کولای شو دا کلمه لارښود او لارښوونکی هم تعبیر کړو. په حقیقت کې همدغه مانا او ټول مفهومونه د (ریښي) په کلمه کې ورګډ دي او دا ریښي هغه خلک وو، چې د یوې کورنۍ له دننیو لانجو او شخړو نه نیولې بیا د کلي د ملک تر ټاکلو، په اریایي جامعه کې د قوم د ملک تر ټاکلو پورې په همدغه پورې اړه درلوده او تردې لویو ټولنیزو مسایلو کې لکه جنګونه او مهاجرتونو او نورو کې یې وینا او ګډون ډېر اغېزمن و. په همدې خاطر، چې هغوی روحاني، اجتماعي او اداري اړخ درلود، نو ځکه یې په اریایي ټولنه کې نقش ډېر مهم او ارزښتمند و، نو درناوی یې پر ټولو لازم او ضروري ګرځېدلی وو.

لکه څنګه، چې مې پورته ورته اشاره وکړه اریایي شاعران یا (ریښي) که په لومړیو دورو کې د افرادو په ډول وو، نو وروسته د کورنیو په شکل رامنځ ته شول.

لکه څنګه چې د اریایانو اجتماعي وظیفه د کورنیو دننه د معنوي سیراث زده کړه وه، نو اریایي مشرانو هڅه کوله، ترڅو د معنوي میراث د

زده کړي ترخنګ د کورنیو په منځ کې د مادي میراث زده کړه هم نسل په نسل ور زده کړي او دلته (ریښي) یا شاعرانو ډېر کوشش کاوه ترڅو د دوی زامن او لمسیان داسې وروزي، چې معنوي میراث په دوی کې خوندي شي.

تر کومه ځایه، چې د اریایي سندرو له مطالعې څخه څرګندېږي (ریښي) یا شاعران ډله، ډله او یا کورنۍ کورنۍ یو ځای ژوند کاوه. همدې ته په کتنه د (ریګویدا) هر جز د ریښي د یوې ډلې او یا یوې کورنۍ پورې مربوط بولي.

له دې سره سره د (ریګویدا) د کتاب لس جزو، په عمومي ډول د یو رنګ خواصو لرونکي نه دي او تر کومه ځایه، چې ادبي او لغوي څېړنه شوې په شپږ جزونو کې، چې له دویم څخه تر اووم پورې د ګډو عواملو په لرلو مشهور دي، همدغه مشترك عوامل، چې په دا شپږ جزونو کې په نظر راځي، مدققین یې دې ته اړ کړي، ترڅو دې شپږ جزونو ته د کورنیو چارو کتاب ووایي. دا اصطلاح د اریایي کورنیو د ټولنیزې روزنې له روح سره برابره ده، ځکه د شاعرانو کورنیو هڅه کوله ترڅو هغه شعرونه او سندرې، چې د کورنۍ پلرونو ویلي دي سینه په سینه خوندي کړي او په دې ترتیب د دې لپاره، چې د سندرو ویونکي بېلا بېل کسان وو، خو په یو کور کې د ګډ ژوند په وجه هغه ګډې ځانګړتیاوې په هغوی کې پاتې دي. په هر حال (ریښي) یا روحاني حکیمان هغه اریایي منش شاعران وو، چې د اریایي فرهنګ له مخې ټولنیزې رهبرۍ او ټولنیز ژوند ته د خلکو تمایل هم د دوی دنده وه. دوی د اریایي قومونو د رئیسانو، سردارانو او ملکانو ترخنګ ډېر ممتاز، محترم موقعیت او مقام درلود، د اریایي ټولنې په منځ کې د دوی په باره کې هغه څه، چې ورته پاملرنه شوې دا معلومات زموږ لاس ته رارسېدلي دي او د پخواني افغانستان د تاریخ یو منځ یې د اریایي سندرو په یو نظر روښانه کړی دی.

۵/۲/۱۳۲۹

زردښت او د بلخ له اسپه کورنۍ

سره د هغه اړیکې

زردښت، زردهشت، زرتښت او زوراستر دا ټول په مختلفو صورتونو کې ثبت په بلخ کې د یو مشهور حکیم، د سیمې د رئیس، مصلح، ټولنیز او مذهبي شخصیت نوم دی، چې د لرغوني زمانې په ختیځ او لویدیځ کې یې شهرت درلود د ده د ستر شخصیت د لرلو په وجه د لرغوني زمانې بېلا بېلو قومونو لکه ایرانیانو، هندیانو، یونانیانو او رومیانو په منځ کې په مختلفو بڼو ځان ښکاره کړی او د هغو لپاره یې ډول ، ډول داستانونه او کیسې منځ ته راوړي، کــه د اریایي قبایلو په (ویدي) او (اوېستایي) دوروکې د فکري، اجتماعي، ادبي او لساني تاریخ بدلون ته په غور وکتل شي څرګندېږي، چې زردښت هم د ویدي عصر د هغو حکیم مشرېو شاعرانو په سلسله کې راځي، چې ریښې به یې بلل او نوموړی وروستی ریښې ګڼلی شو، ځکه چې د اوېستا عصر د هغه په کتاب او د هغو په اجتماعي او مذهبي اصطلاحاتو پیل کېږي.

په ویدي عصر کې بلخ، کاپیسا او کندهار یعنې په افغانستان کې د هندوکش شمالي او سویلي ولایتونو لویې لویې ریښې یا شاعران لیدلي دي، که څه هم د دې ریشي یا شاعرانو ظاهراً دنده د شعر ویل او یا سندرې ویل وو، مګر هغوی په عین حال کې حکیمان، عالمان، پوهان، عاقلین، شریف، په نژاد پاك د ټولنې مصلحین او دقوم لاربښودونکي وو او بېلا بېلو برخو کې د هغوی کارنامې په ویدي سندرو کې اورو. زردښت د مراتبو له نظره د همدغو ریښې یا د وخت د حکیمانو، عالمانو او عاقلینو وروستی شخص دی، چې د کنشاسب د واکمنۍ په وخت، چې د اسپه

کورنۍ د شاهانو له جملې څخه یو زر (۱۰۰۰) کاله وړاندې تر میلاد په بلخ کې راپیدا شوې دی.

د زردښت د کورنۍ اړیکي او کورنۍ تړون د بلخ له اسپه کورنۍ سره زموږ د هېواد په لرغوني تاریخ کې یوه ډېره په زړه پورې سلسله ده، چې د هغې روښانول د دې تولنیز مشر او مصلح په انتساب کې یو وړوکی شك هم نه پرېږدي.

د زردښت یا زراتشترا نوم له دوه کلمو (زر) او (زرد) نه مرکب ده، چې هغه دواړه تراوسه په دري ژبه کې یو ته (طلایي) او بل ته (زرد) یعنې ژېړ ویل کېږي. په دویمه کلمه کې د (اشتر) یا شتر نوم روښانه دی او په همدې ترتیب د هغه نوم له مخې په اصطلاحي ژبه هغه د (صاحب اشترزرد) یعنې د زیړ اوښ څښتن او (صاحب اشتر طلایي) یعنې د (طلایي اوښ څښتن) ویلی شو.

د زراتشترا د خسر نوم (فراشترا) و، چې لومړۍ کلمه (مفدم) او دویمه (اشتر) یعنې اوښ ترجمه کولای شو، چې په اصطلاحي ژبه ورته (صاحب اشتر اهوار) ویلی شو، چې په دې دواړو نومونو کې په ښکاره ډول د (اشتر) یعنې اوښ کلمه په نظر راځي. له زردښت سره په ډېرو تړلو نومونو کې د (اسپ) او (اسپه) کلمې د پام وړ گرځي، چې لومړۍ یې په دري کې د اس اوسپې لپاره یو ډول ویل کېږي او دویمه د پښتو په ژبه کې صرف د اسپې لپاره ویلی شو.

نو د زردښت پلار پوروش او مور یې د غددو نومېده دا هغه دي، چې د نسب سلسله یې اسپه کورنۍ پورې تړون لري او اسپه کورنۍ په بلخ کې د ډېرو نجیبو او باشرفو خلکو له ډلې نه شمېرل کېدل، چې د ډېرو رمو او اسونو، اوښانو د گلو په لرلو یې د باختر په ټولو برخو کې شهرت او قدرت ترلاسه کړی او بالاخره یې د قدرت او اعتبار په وجه د بلخ له پیش دادیانو څخه وروسته او (گاوي) کورنۍ څخه وزارت او سلطنت ته ورسېدل.

په اوستا کې د اسپه کورنۍ د نوم ډېره یادونه شوې او هغه کسان، چې له دې کورنۍ څخه پاچاهي ته رسېدلي دا دي:

(اروات اسپه(د تندو اسپو څښتن، (وسیست اسپه) یا (ویشت اسپه) د بیدارو اسپو څښتن، چې دا دواړه په وروستو دورو کې د (لهر اسپ) او دویم یې د (کشتاسب) په نومونو ښه پېژنو.

زردښت په بلخ کې د اسپه کورنۍ د دویم پاچا ویشتاسپه یا کشتاسب په وخت کې د یو مصلح او لوی تولنیز او مذهبي شخصیت په توګه رامنځ ته شوی دی، خو لکه څرنګه چې د هغه د زیږېدلو نېټه معلومه نه ده، نو د هغه د زماني لپاره یې لوړه نېټه یو زر کاله وړاندې تر میلاده ټاکلې ده، چې موږ هم د پخوانی افغانستان د کرونولوژۍ په تاریخ کې دا نېټه منلې ده. وروسته له دې، چې زردښت په خپلو مذهبي اصلاحاتو او اجتماعي رفورم په لرلو سره وکړای شول، چې د بلخ د پاچا کشتاسپه په دربار کې شهرت ترلاسه کړي، چې وروسته له هغې څخه یې د کشتاسب له وزیر (جام اسپه) او د هغه له ورور (فراشترا) سره د خپلوۍ اړیکي ټینګ کړل، هغه په دې ډول، چې پورته وویل شول د (فراشترا) لور یې ځانته واده کړه او خپله یوه لور یې، چې (پوروچیست) نومېده لکه د نکاح په ډول بلخي وزیر جام اسپه ته ورکړه، چې د دې خپلویو په وجه یې د بلخ د اسپه کورنۍ او قبیلې له مشرانو سره ډېر نږدې اړیکي ټینګ کړل.

د دې کتنو له مخې څرګندېږي، چې زردښت بلخ یا د باختر سیمې ته له کومې بلې سیمې څخه نه دی راغلی، بلکې اصلاً د بلخ د نجیبو کورنیو له ډلې څخه دی او نیکونه یې د سیمې د سردارانو او شریفو خلکو له جملې څخه وو، چې د پسونو د رمو او اوښانو او اسونو د ګلو د لرلو په وجه یې ښه پېژندویي او ډېر شهرت شوی و او د بلخ د پاچا ګشتاسپه له وزیر او د هغه له ورور سره د ده د خپلوۍ اړیکي په بلخ کې د ده د کورنۍ د نجابت ښه ثبوت دی.

زردښت په ټولو متونو او (ګاتا) کې، چې هغه په اوستا کې د ده د وینا او تر ټولو پخوانۍ مجموعه ده د (سپنتمان) په صفت یاد شوی دی، چې په هغې کې د پښتو د (سپین) په کلمې باندې یو ناڅاپي سترګي لګېږي او دا ترکیبي صفت یې (سپینه تومنه) یعنې سپین ناد یا (سپین لمنی) ترجمه کړی دی، چې په اصطلاحي صورت یې (پاک نهاد)، (پاك دامن) او یا (پارسا) ترجمه کولای شو او دا صفت د هغه په څلورم نیکه کې د اسم خاص په توګه راغلی، چې پخپله زردښت ته د یو کورنۍ رنګ په نوم ارزښت لري.

۶/۲/۱۳۴۱

زراتشترا، سپین تمان او بلخ

د اسلامي دورې په ډېرو تاريخي او ادبي متنونو کې څو څو ځله د بلخ او زرتښت د نوم يادونه شوې، داسې يو شمېر ختيځ پوهان شته، چې د هغه د زېږېدنې ځای آذربايجان راښيي، مګر يو ډېر شمېر کسان شته، چې وايي نوموړی په بلخ کې زېږېدلی او پخوانۍ اريايي د باختر د سيمې ديني قوانين، رسم او رواج د ده له خوا منځ ته راغلي.

تر کومه ځايه، چې د زرتښت د نسب او نيکونو په هکله له څېړنو او د اوېستا له شهادتونو څخه څرګندېږي داسې ښکاري، چې د (ګاتا) ويونکي نيکونه نسل په نسل په باختر کې اوسېدل او د زوړ بلخ په ډېرو نجيبو کورنيو کې شمېرل کېږي. همدارنګه د يوې درنې کورنۍ د سوابقو په لرلو او د خپلو نوو افکارو د تبليغ او اصلاحاتو په راوړلو او همدغه شان له باختري وزيرانو سره د خپلوۍ اړيکو دی برقرار ساتلی.

د زردښتي دين د تبليغ او د پاچاهۍ دربار د ټاکنې په ځای کې، چې دغه تبليغ په هغه ځای کې صورت نيولی، هېڅ څوك او هېڅ يوه پخوانۍ او اوسنۍ منبع شك نه لري، ځکه چې ټول په دې متفق دي، چې يو د عبادت کولو دين، چې اصلاً دا قانون د (مزديسنا) په نوم يادېده په بلخ کې د ګشتاسپه په دربار کې د زرتشترا له خوا څرګند شو. له (ګاتانو) نه

ثرګند ېږي په هغه سيمه کې، چې خلك يې لکه د کوچيانو په څېر په صحرا کې ګرځېدلي او ژوند ژواك يې هم لکه د کوچيانو وو او اريايي دين هلته رواج او سابقه درلوده او خلکو مختلفو ځيزونو ته عقيده درلوده او ډېر معتقد وو، فديې او قرباني ته يې ډېر ارزښت ورکاوه، زرتښت هلته خپل دين ظاهر او ثرګند کړ

مدقيقنو وروسته تر مطالعو دا ومونده، چې دا سيمه د هندوکش په شمالي سيمو کې د بخدي، باخترش او يا د بکتريان سيمه ده. لکه ځرنګه، چې د کشتاسپه په عصر او دربار کې د نوي دين په موضوع خبرې کوو، نو بايد پوه شو، چې د زراشترا معاصر پاچا کشتاسپه څوك و؟ او چېرته يې سلطنت درلود؟.

زراتشترا په اوېستا کې له (ويشتاسپه) سره داسې خبرې کولې، چې فکر کېږي ګواکې له يو ژوندي پاچا سره ګړېږي.

ځينې شرقي او غربي څېړونکي د ګشتاسپه په ټاکنه کې تېروتي دي هغوی ګشتاسپه د داريوش پلار ويشتاسپه بولي.

اوس نو پخپله د داريوش په اعتراف، چې وايي پلار يې اصلا پاچاهي نه ده کړې او اوېستا قطعا د هخامنشي نسل نه پېژني، نو ويلی شو، چې ويشتاسپه د زرتښت معاصر دی او زرتښت د هغې پاچاهی ملاتړی دی، چې پايتخت يې بلخ، له باختر نه تر سيستانه يې حکم چلېده او د بلخ د (اسپه) شاهي کورنی غړی و، چې اوېستا هغه د (لوی کی ويشتاسپه) په نوم ياد کړی، دقيقي د بلخ پياوړی ږوند او ناکام شاعر د ګشتاسپه دربار نه د زرتښت د لارې پېدا کولو په باب داسې وايي:

چويکچند گاهی بر امد برين ـ درختی پديد امد اندر زمين

زايوان کشتاسب تا پيش کاخ ـ درختی کشن بيخ و بسيار شاخ

همه برگ او پندو پارش خرد ـ کسی کزچنان برخورد کی مرد

يکی باک پيدا شد اندرزمان ـ بدست اندرش مجمرعود و پايان

خجسته پی و نام او زردهشت ـ که اهر يمن بدکنش رابکشت

به شاه جهان گفت پيغبرم ـ تراسوی يزدان همی رهبرم

وړاندې مو وويل، چې د (ګاتها) له لاربښونو نه ثرګندېږي، چې زردښت په سيمه کې نوی دين اعلان کړ، چې هلته خلك زيات شمېر ارباب الانواعو ته عقيده درلوده. دا همغه د ويدي عصر اريايي ارباب الانواع دي، چې په

افغانستان کې د اریایانو په خپرېدلو معمول شوي و او زراتشترا، چې د ویدي دورو وروستی ریښني (شاعر)، حکیم، عاقل او پوه دی، چې په پخوانیو معتقداتو کې یې اصلاحات راوړي په هغو ټولو ارباب الانواعو یې د باطل کېدلو کرښه راښکله او د یو واحد ذات پرستش یې اعلان کړ.

دا سمه خبره ده، چې اریایانو یوه موده په افغانستان او په ځانګړې توګه په باختر کې ټولو نوراني عناصرو ته شخصیت ورکړی او هر یو ته په یو مقام قایل شوي دي او بیا د اوېستایي دورې توحید پرستی ته هم وروسته له هغې د (مهر و اناهیتا) بودایي دین نمانځنه که هغه د هندوکش په سویل کې و او که په شمال کې، معمول شو. مګر د اسلامي وروستیو دورو مورخینو او لیکوالانو پخوانیو سوابق د هغو له بېلونکیو ځانګړنو سره توپیر ونشو کړای، لکه چې له وشتاسپه نه وړاندې یو شمېر بلخي پاچاهان یې ستوري پرست یاد کړي او یو شمېر نورو لیکوالو د بودایي نسبتا وروستیو دورو بودایي معبد د بلخ له پخوانیو داشونو (اورځایونو) سره نه دی توپیر کړی، همدلته ترېنه موضوع ګډه شوې ده.

دقیقي په خپلو شعرونو کې د کشتاسپه د پلار لهراسپ د زړښت او زوی ته یې د تخت او تاج د سپارلو او همدارنګه خپله لهراسپ د بلخ په معبد کې د معتکف کېدلو په اړه پارچې لري او په هغو کې اشاره کوي، چې لهراسپ (لمر) ته په عبادت کولو لکه څنګه، چې د جمشید لاره او دود و مشغول شو، وړاندې تر کشتاسپه، ویشتاسپه او زرتشترا نه په بلخ کې دود و.

د زرتشترا نوم یې په مختلفو اسلوبونو تجزیه او ترجمه کړی دی. معمولا دا کلمه له دوو توکو (زرته) او (اشترا) څخه مرکبه ګڼي، چې د (ژیړ او ښ لرونکی) او یا د ګړندي اوښ روزونکی یې ترجمه کړی. د زراشترا د خسر نوم (فراشترا) و هغه یې فرا یعنې مقدم او (اشترا) یعنې اوښ (شتر) ترجمه کړی او هغه په اصطلاحي ډول د (ښه لاروي اوښ څښتن) ترجمه کړی د (اسپه) یا (سپنته) یا (سپنتمان) صفت په پښتو کې په عین شکل د (سپین) په مانا پاتې دی او د هغې مانا (سپینه کورنی) او (سپینه تومنه) ده، چې په اصطلاحي ډول کولای شو، هغه د سپېڅلې اروا خاوند ترجمه کړو.

د (پاک) او (خجسته پی) صفتونه، چې مو د دقیقي په شعرونو کې ولیدل، غالبا د همدغې کلمې ترجمه ده.

د زردښت د پلار نوم (پوروش) د نيکه نوم يې (سپيتمان) او د غور نيکه نوم يې (هيچت اسپه) و، چې له هغه نوم څخه يې کورنۍ نوم اخيستی دی. د هغه د نيکونو په نوم کې د (اسپه) له کلمې څخه څرګندېږي، چې د بلخ له مشهورې اسپه کورنۍ سره اړيکې لري او د بلخ له يوې نجيبې ټولنې سره اړوندېږي د همدغو اړيکو پر اساس وروسته تردې، چې ددين تبليغ يې وکړ او اصلاحات يې راوړل د اسپه کورنۍ له وارثينو سره يې خپلوي وکړه.

همدارنګه د بلخ د پاچا ګشتاسپه د وزير (جم اسپه) د ورور (فراشترا) لور يې ځانته واده کړه او خپله ځوانه لور (پورچيست) يې د بلخ د پاچا وزير (جم اسپه) ته ورکړه دا ټول اړيکې داسې ثابتوي، چې زرتشترا نسل په نسل په بلخ کې اوسېدلی، په همدغه ښار کې پېدا شوی او همدلته يې تبليغ پيل کړی او بالاخره په همدغه ښار کې د تورانيانو د يوې حملې په ترڅ کې وژل شوی دی.

۱۸/۲/۱۳۳۷

ګاتا ـ ګاث یاس

یو له هغو لرغونو کتابونو څخه چې د حکیم او پوه (زراتشترا) له خوا په بلخ کې منځ ته راغلی (اوېستا) ده، چې له (وید) نه وروسته یې دویم اریایي کتاب ګڼلی شو، اوېستا پر پینځو برخو وېشل شوی دی:

۱ـ لینا، ۲ـ ویسپرد، ۳ـ وندیداد، ۴ـ یشت او خورده اوېستا.

د اوستا لومړي اوولس (۱۷) فصلونه (لینا)، چې له (ګاتا) څخه عبارت دی، دا د اوېستا پخوانۍ او اصیله برخه تشکیلوي او هغه د زراتشترا خپلو خبرو عبارت بولي.

په دې کې شک نه شته، چې اوېستا په دغه موجوده بڼه کې تازه او نوی د ساسانیانو پر وخت منځ ته راغلی او لومړی منثور کتاب دی. پوهان په دې عقیده دي، چې اوېستا لومړی لکه د (ویدي) مجموعې په څېر منظوم لیکل شوی او ټول په نظم ویل شوی و. د اوېستا له نورو برخو سره د ګاتا اساسي توپیر دا دی، چې (ګاتا) منظوم دی او د اوېستا نورو برخو خپل شعري رنګ د لاسه ورکړی او د نثر په ډول راپاتې دي. باید په یاد ولرو هغه آثار او کتابونه، چې د اریایانو د ژوند د لومړۍ دورې او تاریخ ته یې نسبت کېږي ټول په منظوم شکل وو، خو د وخت په تېرېدو سره یې وزن او قافیه زیانمنه شوې منظوم کلام د منثور بڼه خپله کړې او خپل ارزښت یې له لاسه ورکړی، لکه چې له اوېستا نه پرته د یو بل کتاب درک هم لرو، چې په مسیحي دریمه پېړۍ او یا، ترهغې دمخه یې منظومه بڼه درلوده او وروسته د ساسانیانو پر وخت یې منثوره بڼه خپله کړې دا اثر عبارت دی له (یاتکارزریران) یا (یادګار زریر)، چې په (برشوي) یا پهلوي پارتي اشکاني ژبه منځ ته راغلی و، چې بیا وروسته د ساسیانو په دوره او حتی په شپږمه هجري پېړۍ کې په پهلوي ساساني ژبه منځ ته راغلی، چې بیا تقریباً په عین بڼه بلخي شاعر دقیقي د څلورمې هجري پېړۍ په اوږدو کې په دري ژبه وکېښ، نو ویلی شو، چې د (ګاتا) او د اوستا د نورو برخو توپیر په دې کې دی، چې (ګاتا) منظوم او نوره برخه منثوره ده.

پوهان باوري دي، چې یشت یعنې د اوېستا څلورم جز، چې د دې کتاب یوه بله برخه ده د هغې د اوسنۍ بڼې د شعري ترکیب روح هم احساسولی شي، لکه څرنګه، چې د وخت په تېرېدو سره د دې ډول اثارو ډول، ډول ترجمې، تفسیر او تعبیرونه منځ ته راغلي، لږ لږ د کلماتو په

کمېدو او ډېرېدو سره او د يو شمېر نورو کلماتو د ګډون په وجه يې شعري بڼې بدلون موندلی دی.

په هر حال (ګاتا) په اوېستا کې يوازينۍ منظومه مجموعه ده او دا د ګاتا کلمه د لغوي مانا له نظره (سندره) ترجمه شوې ده، د دې کلمې اصلي تلفظ (ګات) دی، چې د دې ترڅنګ (ګاس) شوی او بيا په دري ژبه (ګا) شوی دی، چې د ظرف زمان، ظرف مکان او د موسيقۍ د اهنګ په مانا هم راغلی دی.

د اکثرو پوهانو په عقيده (ګاتا) د اوېستا ډېره پخوانۍ برخه ده او د هغې لرغونتوب، د کلام ترکيب، شکل، ماهيت او د کلماتو قيافه ثابتوي. يو تن له فرانسوي ختيځ پېژندونکی (دارمستتر) په دې عقيده لري، چې د (ګاتا) اکثره لغات د (زند) په عاميانه ژبه کې له منځه تللي، ځکه چې بايد هېر نه کړو، چې د اوېستا او ورسره د (ګاتا) ژبه د (زند) او يا د (اوېستا ژبه) ګڼي.

د (دارمستتر) په عقيده د (ګاتا) اکثره لغات د زند په عاميانه ژبه کې له منځه تللي، مګر د اريايي سندرو په مجموعه کې د (ويدي) ژبې ورته کلمات او کورنۍ يې پاتې دي، چې دا نه يوازې د (ګاتا) د لرغونتوب پړاونه او مراتب ثابتوي، بلکې بله مسئله هم تائيدوي، چې د (ويدي) سندرو ويوونکي او هغه کسان، چې په (ګاتا) ژبه يې خبرې کولې، سره خوا پر خوا اوسېدل او حتی په يوه سيمه کې يې ګډ نژادي، فرهنګي او ادبي پيل درلود.

(ګاتا) د تاريخ، ادب، اخلاقي او فلسفي افکارو له نظره يوه حلقه ده، چې د ويدي عصر د ادبي اثارو ډېرې برخې اوېستا ته مربوطوي. داسې څرګندېږي، لکه چې د ژبې او ادب له نظره دواړه ارتباط لري همدغه شان يې د ويوونکيو ترمنځ هم ډېر نژدې اړيکي موجود وو.

(ګاتا) له پنځو منظومو څخه جوړه ده، چې هره يوه يې فصلونه لري، چې هغې ته (ها) وايي او بيا هره (ها) په قطعاتو او مصرو وېشل شوې، چې هرې قطعې ته (وجس تشتي) او هرې يوې مصرعې ته (فسمن) وايي، چې کولای شو (وجس تشتي) د خبرو پارچه ترجمه کړو او قطعه د دې مفهوم د افادې لپاره بهترينه کلمه ده. همدارنګه (فسمن) د اندازې او مقياس په مانا ده او په ادبي مفهوم يې هم ديوتاکلي مقياس څو کلمې په برکې نيولې او د دې ادبي مفهوم (مصرع) افاده کولای شي.

له دې سره سره (ګاتا) د ۲۳۸ قطعو او ۸۹۴ مصرعو لرونکې ده.

۷/۱۱/۱۳۳۷

د اوېستا له نظره د افغانستان د

خاروې لرغونتوب

د افغانستان خاوره ډېره پخوانۍ او لرغونې ده. د دې خاورې د لرغونتیا د پوړونو د افق په پس منظر کې سوونه پېړۍ او زرګونه کلونه نغښتې دي.

تاریخ حافظه د دې لرغونې خاورې د ډېرو لومړیو دورو پېژندګلوي په یاد نه لري ترکومه ځایه، چې په اسطورو او داستانونو د لرغونو پاچاهانو او نومیالیو پهلوانانو په حماسیو او رزمي کارنامو پورې اړه لري موږ ته یې یو شمېر خاطرې را رسولې دي، چې د هغو مطالعه یو ځانګړې او په زړه پورې بحث دی.

د هغو پخوانیو منابعو په ډله کې، چې د اوسنیو پوهانو لاس ته راغلي او له هغو منابعو څخه یې د افغانستان د ځینو ځایونو د هویت په اړه معلومات ترلاسه کړي، کولی شو ووایو، چې هغه (اریایي سندرې) او یا اریایي رزمي، حماسي او مذهبي لرغونې خاطرې هغه په نظم دي که په نثر. په مجموع کې یې (اریایي خاطرې) ګڼلی شو او بیا دا خاطرې د زمان او مکان د چوکاټ له مخې د (ویدي) او اوېستا یې خاطرو په نوم ویشي. سره له دې، چې دا خاطرې پرله پسې دي، خو کولای شو په دواړو کې داسې مطالب ومومو، چې د ژوند یو مشترك طرز تفکر او د هغوی ادب راښیي. د دواړو یاني ویدي او اوېستایي عصرونو په خاطرو کې د افغانستان د ځینو برخو یادونه شوې، خو باید ووېل شي، چې په لومړۍ ډله کې کمې او دویمه کې ډېرې خاطرې په ځای پاتې دي.

دلته د اوېستا له دیني اړخ نه تېرېږو. باید ووایو، چې دا د هغو خاطرو مجموعه ده، چې د یوزر کاله دمخه تر میلاد د اریایي ټولنې د اوسېدلو پرځای او د ژوند په څرنګوالي رڼا اچوي.

د (اوېستا) د دریمې برخې په لومړي باب کې، چې (وندیداد) نومېږي د یو شکله انسان ته ورته شادیانو (ببزوګانو) او له نیکه مرغه دځمکې یادونه شوې ده، چې هره یوه یې د اریایي قبایلو استوګن ځای شوي، چې هغه ټول په مجموع کې پراخه سیمه وه او په اوېستایي عصر کې یې اریایي هېواد تشکیل کړی و.

د اوېستايي خاورې قطعات پر شپاړس قطعو مشتمل و، چې د هندوکش د لوی غره څلور خواو ته پرله پسې پرتې وې، تر کومه ځایه، چې پرې څېړنه شوې هغه سیمې، چې د دې غره له بېلا بېلو ځایونو څخه خروبېدلې هغه د اوېستایي ځمکې مقدسه برخه ده، چې دا دی له هره یوه یې په ځانګړې توګه یادوو:

۱_ *اریانم ویجو* : د دې دوه کلمو تحت الفظي مانا «د آریایانو تخم ځای» دی او په اصطلاحي ډول کولای شو «آریایي تعلیم ځای» ورته ووایو، چې پوهان دا ځای د امو سیند او سردریا پورتنی سیمه، چې اوسنی فرغانه ده، ټاکي.

۲_ *سغره* : لکه څنګه، چې یې له نوم څخه څرګنده ده دا د سغدیان سیمه ده، چې د امو سیند ښی څنډو ته پرته ده.

۳_ *مورو* : دا د مروی له سیمې یا ارغنداو څخه عبارت دی، چې د مرکزي افغانستان له غرونو څخه سرچینه نیسي او د مروی له شاوخوا تېرېږي، چې دا ډېره ښکلې او حاصلخېزه سیمه ده.

۴_ *بخدي* : چې د ښکلې خاورې په نوم یاده شوې ده دا همغه «بخل بامیك» «بلخ الحسنا» «بلخ بامي» او یا «بلخ ګزمن» ده، چې د اوستایي له ډېرو غوره او مهمو قطعاتو څخه وه.

۵_ *نیسایا* : دا د اویستایي سیمې پنځمه قطعه خاوره ده، چې د هغې موقعیت یې د مرغاب او بلخ ترمنځ ټاکلی، سره له دې، چې یو شمېر خلك یې نیسایا، عشق اباد او یو شمېر یې میمنه بولي.

۶_ *هروي وه* : د دې قطعې ځمکې د موقعیت ټاکنې په هکله هېڅوك تردید نه لري، چې دا عبارت د هرې له منطقې څخه ده، چې معمولا یې د هرې رود په نوم یادېږي په وروسته دورو کې د دې سیمې د اوېستايي دورې د نوم په شکل کې تر لږ څه بدلون وروسته د «ارې» یا «هرې» په نوم پاتې دی او دا نوم تراوسه پورې په دې رودخانه کې څرګندېږي.

۷_ *ویکره ته*: هغه پوهان او مدققین، چې د لرغونې دورې په جغرافیه پوهېږي دا سیمه د کابل علاقه بولي.

۸_ *اوروایا اوره*: یو شمېر مدققینو د دې سیمې د موقعیت په ټاکنه کې چوپه خوله دي او یو شمېر نورو یې د «طوس» یا غزنې سیمه پېشنهاد کړې ده. په ځینو ماخذونو کې «ارګون» او د هغې د چاپېریال ځمکې

مجموعه یې (روه) یاده کړې او (روه) یا (اروه) د تلفظ له مخې چندان لرې کلمې نه دي. د هغه ځای د اوسېدونکیو ځانګړنې، غرور او ځان وینې وه.

۹_ *خننتا* : یو شمېر پوهانو دا ځای د (هیرکانیا) یا ګرګان علاقه تعبیر کړې ده.

۱۰_ *هري ویتي*: هرې ویتي یا (اراویتي) د ارغنداو د سیند ګوټي نوم و، چې دا د کندهار د ښار له شمال او شمال لویدیزې برخې څخه تېرېږي. دا ډېره ښکلې، حاصلخېزه او د اوېستا لسمه قطعه خاوره تشکیلوي.

۱۱_ *ای تومنت* : ا تومنت همغه (ریتومندرس) ده، چې یوناني جغرافیه لیکونکي یې یادونه کړې او د هلمند رودخانه ترې مطلب ده او د دې لویې رودخانې حوزه، چې په اسلامي دورو کې یې (نیمروز) باله یو له متمدنو مرکزونو څخه و.

۱۲_ *رایاګا یاره ګه*: د راګارا ځینې برخې یې (ری) بولي، چې کندوالي یې د ایران تر شرقي سیمې پرتې دي او په بدخشان کې هم د (راغ) په نوم یوه علاقه لرو.

۱۳_ *کخره* : دارمستېټر فرانسوي د دې سیمې موقعیت په خراسان او یا په غزني کې ښیي.

۱۴_ *ورنا یاورنه*: د دې سیمې څرګند موقعیت معلوم نه دی.

۱۵_ *هپته هندو* : یا اووه سیندونه یعنې اوسنی پنجاب.

۱۶_ *رانګه یا رانګاه*: د اوېستا د شپاړسمې قطعې ځای هم تراوسه معلوم نه دی او ټول پوهان په متفق ډول تراوسه د دې نقطې په ټاکلو بریالي شوي نه دي.

په هر حال لکه څرنګه، چې د پخوانیو او اوسنیو نومونو له یادونې او لنډې شرحې نه معلومېږي، ترکومه ځایه، چې پوهان د اوېستا د شپاړسو سیمو د موقعیت په ټاکلو بریالي شوي، تر ډېره ځایه د دې سیمو چاپېریال. د هندوکش چار چاپېره منطقې او د (اکسوس) امو سیند او (اندوس) یعنې سند د سیمو ترمنځ پرته وه او که چېرته یادې شوې سیمې یو له بل سره خوا په خوا وشمېرو د افغانستان ټوله خاوره پکې راځي، نو ښکاره څرګندېږي، چې د اوېستایي عصر اریایانو مسکن او استوګن ځای، چې د هندوکش څلور خواو ته پراته وو، وګړو یې په خپلو کې په ښه توګه سره پېژندل.

۲۷/۴/۱۳۲۷

په اوېستا کې د غرونو یادونه

(اوېستا) د اقلیم پېژندنې له مخې ډېر ارزښتناک جغرافیایي معلومات لري او په یو سطحي نظر ځرګندېږي، چې د آریایانو د ویدي عصر په نسبت د اوېستایي عصر د اوبو، خاورې او اقلیم پېژندنه څو ځله ډېره او مفصله ده، لکه چې د اوېستا په لومړۍ برخې یا لومړي فصل کې، چې (وندیداد) نومېږي ټول له جغرافیایي موضوعاتو نه بحث کوي او د اوېستایي ځمکې ۱۶ قطعې ډېرې مشهورې دي. هغه څه، چې د اوېستا د جغرافیې په برخه کې د ډېرې پاملرنې وړ دي، هغه د غرونو نومونه او دهغو مفصله شرح ده.

ټول پوهېږو، چې د ځمکې پېژندنې په بحثونو کې د غرونو پېژندل او د هغو نومونه اخیستل او هغه هم د اوېستایي عصر د خلکو په منځ کې یو ستونزمن کار دی او حتی په اوسنیو نقشو کې ګورو، چې په غرنیو سیمو کې د ځایونو د نومونو یادونه ډېره لږه شوې ده، ځکه چې په داسې ځمکو کې سروې کول سخت کار دی، خو داوېستا د غرونو په اړه مفصل بحث رابښیي، چې له غرنیو سیمو سره اشناوو او تر کومه حده، چې څېړنه شوې، نو هغه غرنۍ سیمه، چې اوستا پېژندله او هغه برخه یې، چې هغې ته پاملرنه شوې د افغانستان اوسنۍ خاوره په برکې نیسي.

اوستا د (یشتونو) په دوه ټاکلو برخو کې له غرونو څخه بحث کوي یو په (زمیادیشت) یا (نوولسم یشت) او بل په (هوم یشت) یا (لسم یسنای). له دې سره سره دا دواړه یشته په ځانګړې توګه لومړی (زمیادیشت) ټول د غرونو یادونې ته وقف شوی او د هغو غرونو لړۍ، چې هلته یې یادونه شوې ګڼه (شمېره) یې له څلوېښتو غرونوڅخه اوړي.

زمیادیشت په حقیقت کې د غرونو یو لړلیک دی، چې د یو شمېر غرونو په ځانګړې توګه د نومونو یادونه شوې او یو ډېر شمېر نورو ته یې د موجودیت په اړه اشاره شوې، چې شمېر یې دوه زره دوه سوه څلورڅلوېښتو (۲۲۴۴) ته رسېږي.

(هویشت) لکه څنګه چې یې له نوم نه څرګندېږي ده (یشتي) ده، چې د هوما له بوټي نه بحث کوي هغه داسې یو بوټی و، چې په ځینو غرونو کې به شین کېده. کله چې به یې دهغې له شیرې سره شیدې او ګبینه ورګډ کړل، نو د څکلو یو قوي او خوندور شربت به ترې جوړشو.

په دې یشت کې د همغو غرونو ډېره یادونه شوې، چې د (هوما) بوټی به هلته شین یا زرغونېده.

په اوېستا کې د غرونو بحث او هغه هم په تفصیل سره کوم اتفاقي شی نه دی، دا بحث لکه څنګه، چې مې ورته اشاره وکړه د دقیقو معلوماتو له مخې یې صورت نیولی، په ځینو مواردو کې موقعیت په ځینو وختونو کې لوړوالی او د سیندونو دوه نورې برخې، چې له هغې نه یې سرچینه نیولې یادونه شوې او له هغې نه داسې اندازه لګېږي، چې د اوېستایي عصر اریایانو د خپل ژوند چاپېریال او ماحول ډېر ښه پېژانده. د (زمیادیشت) په پای کې، چې د ۲۲۴۴ غرونو شمېره راغلې راښیي، چې پرته له هغو ټاکلیو غرونو څخه چې د نومونو یادونه یې شوې ده، نور ټول سره په خپلو کې تړلي او پېچلي پراته دي، چې دا یې په شمېره کې خلاصه کړې او پورتنۍ شمېره یې راښولې ده.

که چېرته نن هم څوك د افغانستان د غرونو د پاسه په الوتکه کې پرواز وکړي، نو په ډېرې اسانۍ سره به په خپلو سترګو دا ۲۲۴۴ غرونه درك کړي.

د دې یادونې اړتیا نه شته، چې له هر ډول هڅو سره بیا هم پوهان د اوېستا د ټولو غرونو د موقعیت په ټاکنه کې بریالي نه شول او حتی د یو شمېر غرونو، چې په اوېستا کې یې د نوم یادونه شوې هم ټاکلي نه شو او د یو شمېر غرونو په ټاکلو کې یې نظریې مختلفې دي لکه قلات کې (اران).

د افغانستان د خاورې ډېره برخه غرنۍ ده او دا ۱۶ قطعې اوستایي ځمکه تر ډېره حده د افغانستان خاوره راښیي نو وایو چېکولای شو د

اوښتا تول او یا اکثره غرونه او یا د دې غرونولړې د افغانستان په خاوره کې وتاکو. دا دی د دې غرونو یوه برخه درپېژندل کېږي:

۱ـ *هریتي باز* : دا لومړی غر دی، چې په زمیادیشت کې یې یادونه شوې او د اوستا په اصطلاح د ځمکې چارچاپېره پروت او ترختیځ پورې یې اوږدوالی موندلی و. (ګایګر) الماني باور درلود، چې دا د پامیر د غره لړۍ ده، چې څوکې یې د اسمان په څېر دنګې دي اوله ختیځ نه د لودیدیځ پر لور پروت دی.

۲ـ *زردهازا* : دویم اوچت او لوی غر، چې په زرمیادیشت کې یې یادونه شوې هغه د (زردهازا) غر دی او د دې غره په اړه هم اوښتا مدعي دی، چې د ځمکې چارچاپېره اوږد پروت و. "هو" د ځمکې چارچاپېره امتداد د اوښتا اصطلاح ده، چې په حقیقت کې د غره د سلسلې اوږدوالي ته اشاره ده. د دې غره له لړۍ نه یوه فرعي څانګه د (اوشیدا او شیدا رانا) په نامه یاده شوې، چې هغه غر یې د (اوشیداشار) په نامه هم یاد کړی، چې کولای شو هغه د (پوهنې او رڼایی) غر ترجمه کړو. دارمستتر د دې غره د موقعیت په هکله د سیستان په هامون کې لتون کوي، خو لکه څرنګه، چې وایي د هلمند سیند ترینه سرچینه نیسي، نو په څرګنده معلومېږي، چې له دې غره نه یې مقصد د بابا د غره لړۍ ده.

۳ـ *سیامکه* : سیامکه عبارت له تور غر څخه دی، همدغه غر په (بنداهش) کې د (سیاك او مند) په نامه یاد شوی (سیاك او مند) د فرانسوي دارمستتر په عقیده همغه تور غر دی، چې د هرې رود شمال ختیځ پلو ته واقع دی.

۴ـ *وفره یانت*: دا نوم په لږ څه توپیر په بنداهش کې د (وفاراومند) په شکل راغلی، چې د دې غره مانا (واورین او واوزه لرونکی غر) ده. (تور غر) او (د واورو غر) دواړه د هندوکش شاخونه وو او یو د بل په مقابل کې پراته وو.

۵ـ *سپینه ورنه* : کولای شو دا دوه کلیمې (سپین پوښ) ترجمه کړو، چې سپین پوښ غر هم له جګو غرونو څخه و، چې د کال ډېره موده په سپینو واورو پوښل شوی و.

۶ـ سپیته ګونا غیري: (سپینه) د سپین په مانا (ګونا) د (ګون) او (رنګ) په مانا همدارنګه و (غیري) د غره مانا لري او د دې کلمې مرکب نوم (سپین ګونی غر) کېږي، چې پهپښتو کې تراوسه په سپین غر شهرت لري او دا د هغه غره لړۍ ده، چې له شمال ختیځ نه جنوب لوديځ ته د افغانستان جنوبي برخه کې واقع ده، چې د ننګرهار او پکتیا له ولایتونو څخه د پر بنه لیدل کېږي.

۷ـ یو پای ري سنا: د (عقاب له الوتنې نه لوړ غر) چې د هندوکش د غره له لړۍ څخه دی، چې د افغانستان له منځنۍ برخې نه تېر شوی او د دې غرنۍ سیمې د ملاتېر تشکیلوي، په همدغه ترتیب، چې کتل کېږي. نو اوستا د افغانستان غرونه په بنه توګه پېژندلي او د دې لړۍ مشهورې او سترې برخې یې په نومونو او صفتونو لکه سپین او تور، واورین (په واورو پوښل شوی)، او د عقاب له الوتنې لوړ یاد کړي دي، چې تراوسه یې ګڼ شمېر اصطلاحات پاتې دي او له منځه نه دي تللي.

۳/۱/۱۳۳۶

د سکندر د تیرېدلو لار

د ختیزو هېوادونو د تاریخ له سترو پېښو څخه یوه، چې په عین وخت کې د ختیځ او لویدیځ د اړیکیو په تاریخ کې ډېر ارزښت لري په اسیایي هېوادونو کې د سکندر مقدوني فتوحات دي.

په دې لیکنه کې د ختیځو هېوادونو د سکندر له فتوحاتو او د هخامنشي د امپراتورۍ په مقابل کې یې موقعیتونو سره کار نه لرو، یوازې پر یوې موضوع غږېږو، چې هغه په افغانستان کې د سکندر مقدوني د تېرېدلو لاره ده.

سکندر د ۳۳۰ مخ زېږدي په پسرلي کې د هري رود (روداریوس) سیمې ته راورسېد دلته پر دغه وخت یو ښار موجود و، چې یوناني منابعو هغه د (ارته کواتا) په نوم یاد کړی دی. سره له دې، چې د دې ښار دقیق موقعیت تراوسه تاکل شوی نه دی، خو د هرې رود په سیمه کې یې د شته والي هیڅ شک نه شته. سکندر په دغه ځای کې د یو بل ښار جوړول پیل کړل، چې د (سکندریه اري) په نوم شهرت لري او دا په افغانستان کې د سکندر لومړی اباد کړی ښار دی.

سکندر او یوناني لښکر د هرې رود له سیمې نه جنوب پلو ته روان شول په موجوده لاره تر فراه اویا لږ څه په منځني ډول د سیستان هامون ته ورسېدل، ځکه چې یوناني مورخین په دغه سمت کې د (شرنجیانو) یا (زرنجیانو) او یا ووایو د زرنګ د خلکو یادونه کوي او سکندر د دې سیمې په یوه برخه کې د یوې بلې سکندریې په جوړولو پیل کوي، چې هغه په (سکندریه پرو فتازي) شهرت لري او هغه معمولا د (فراه سکندریه) ترجمه کوي، چې باید د هغې د موقعیت لټون یا د اوسني فراه په شاوخوا کې او یا د زرنګ ترځنګ په کنډوالو کې وشي، خو له احتماله لرې نه ده، چې دا سکندریه دې د اوسني (پشاوران) له ساحې نه لرې وي.

په هر حال د دې سکندریې موقعیت په یقیني توګه ټاکل شوی نه دی، خو د سیستان هامون ته نږدې و.

سکندر له دې ځایه وروسته د جنوب ختیځ په خوا روانېږي او د فرانسوي ختیځ پېژندونکي موسیوفوشه د نظریې له مخې د (قلعه بست) د

کندوالو پر لار د هلمند له رود نه تېرېږي او د ارغنداو د سیمې خوا ته راځي. دلته دریمه سکندریه چې (سکندریه اراکوزي) ورته وایي بنا کوي. موسیوفوشه باور لري، چې د دې سکندریې موقعیت باید د ارغنداو د غاړو ښیې پلو ته وپلټل وشي، دا چې اوس د کندهار د زوړ ښار شمالي پلو ته د اشوکاکتیبه، چې زمانه یې درې پېړۍ دمخه تر میلاد ټاکل شوې، تازه کشف شوه، ایا کولای شو، چې د دې سکندریې موقعیت او یا لږ تر لږه د هغه وخت مهم ښار (اراکوزي) په همدغه ځای کې وګڼو؟

په هر حال دریمه سکندریه، چې سکندر د افغانستان په خاوره کې او هغه هم د هري رود په سیمه کې بناء کړې وه، دا چې په هر ځای کې وه، وه به خو په دې کې شك نه شته، چې د سکندر د تېرېدلو لار، همدغه موجوده لار ده چې د کندهار د زاړه ښار تر مخ تېره شوې ده

د سکندریې وجود په هرات، فراه، زرنګ او کندهار کې راښیي، چې سکندر د هرې رود له سیمې تر ارغنداوه پورې د افغاني سیستان په شاوخوا کې لویه دوره وهلې او بالاخره د ارغنداو سیمې ته، چې د کندهار زاړه ښار ته نږدې ده رسېدلی دی.

څلورمه سکندریه، چې زموږ په خاوره کې یې جوړه کړې په (ققفاز سکندریه) مشهوره ده، چې نه اختلاف سره د جوړېدلو ځای یې (پروان) یا اوسنی (جبل السراج) راښیي. دا چې سکندر له کندهاره پروان ته له کومو ځایونو تېر او پر کومه لار راغلی؟ یو شمېر وایي، چې د ارغنداو د سیمې لار یې نیولې او ځان یې (جاغوري) ته رسولی، یو شمېر نور باوري دي، چې په همدغه موجوده لار غزني ته راغلی دی، همدغه شان له غزني نه یې پروان ته راتلل هم چندان روښانه نه دي. هغه څه، چې ډېر روښانه دي دا دي، چې سکندر کابل ته نه دی راغلی او له دې ښار نه تېر شوی هم نه دی، نو ده په باره کې ویلی شو، چې له کابل نه شمال پلو ته د ۳۰ کیلو مترو په واټن د ارغنداو پر لار د پغمان د غرونو په پای کې د کاپیسا سیمې ته ورداخل شوی او دا هم څرګنده ده، چې پروان ته تر رسېدلو دمخه یې په هغه ځای کې توقف کړی، چې د پنجشیر، شتل، سالنګ او غوربند رودونه یوځای شوي، چې اوس د (برج عبدالله) په نوم شهرت لري. دلته یې د یوې مستحکمې کلا تر جوړولو وروسته په پروان کې په یو نوي ډول د لوی ښار جوړول (د هندوکش په پای کې سکندریه) پیل کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سکندر دوه ځله په تلو راتلو له هندوکش نه تېر شوی، د لومړي ځل د تېريدو په وخت هغه ځای، چې د هندوکش په شمال کې نوموړی ورته سنون شوی (د راپاسک) ده، چې (اندراب) يې بولو. ټول پوهېږو، چې له پروان څخه اندراب ته له څو لارو، څو درو او کوتلونو ورتللی شو، چې د خاواك لاره هم يوه له همغو لارو څخه ده او همداراز د (کوشان) او (سالنگ) درو لارې هم ورغلي دي. معمولا وايي، چې سکندر باختر ته د خاواك پر لاره تللی دی او زه په دې باره کې داسې وايم، چې سکندر په واپسی کې د (کوشان) درې د غوربند (خواجه زيد) پر لاره شمال ته تللی دی.

په هر حال په شمال کې وروسته تر جنگونو سکندر په باختر کې د هندوکش له جنوبي سکندريې نه پروان ته داخل شو او له دې ځايه يې د پنجشير د درې سيند د ختيځ پلو ته ونيوه او د ريزه کهستان، نجراو او تگاو د غرونو په لمنو ورتېر (لمپاکا) يا لغمان ته ورسېد.

ختيځ پلو ته د سکندر په اوبچه کې لغمان يوه مهمه نقطه ده. موسيوفوشه باوري دی، چې دلته يې يو ښار د (نيکيا) يا (مينه) په نوم جوړ کړ او هغه يې د يونانيانو د فتحې او سرې ښار په نوم وباله.

فرانسوي ختيځ پېژندونکي د دې ښار موقعيت د (مندراور) او د لغمان د چارباغ ترمنځ (قرغيو) نه نژدې سيمه راښيي او وايي، چې دلته سکندر د يونانيانو د بري په مناسبت رب النوع ته د بري قرباني وړاندې کړې او خپل عسکر يې په دوه ډلو ووېشل، چې وړوکې ډله يې خپله واخيسته او د کونړ د درې په لاره يې د سوات مخه ونيوه او بله ډله يې، چې په هغې کې د عسکرو شمېره ډېره وه د دوه تنو جنرالانو پرويکاس او هفستيون په مشرۍ د کابل د سيند لار ونيوله او جنوب پلو ته لاړل، چې بيا دواړه ډلې د اندوس يا د (سند رود) په غاړه يو ځای شوې.

سکندر د کونړ په دره کې له اوسني چغه سرای نه تېر په بدهن يا پېچ دره کې د نورستانيانو له پخوانيو نيکونو سره مخامخ شو، چې وروسته بيا د اسمار له سيمې نه تېر سوات او بونېر ته تر رسېدلو وروسته د سند سيند ته ورسېد، چې هلته د هغه د جنرالانو له خوا پريېړيو جوړ کړی شوي پول باندې له نوموړي سيند نه تېر شو. نور د هغه تعقيب د دې مقالې له هدف څخه دباندې دی.

۱۸/۴/۱۳۳۷

په افغانستان کې دسکندر دتلو لار

هغه پوهان او د لویدیځې نړۍ ګرځېدونکي، چې له افغانستان سره د لرغوني تاریخ او جغرافیې له نظره ډېره مینه لري، یوه په زړه پورې مسئله د سکندر مقدوني د تلو د لارې تاکل دي.

د دې یادونې اړتیا نه شته، چې د مقدوني سردار فتوحاتو د ختیځ او لویدیځ ترمنځ د دوستۍ او راشه درشه ور پرانیست. دا حقیقت لکه څنګه، چې د ګڼو اسیایي سیمو په اړه رښتوني دی همدغه شان زموږ غرني هېواد په اړه هم ډېر رښتوني دی، ځکه چې د اریانا لرغوني هېواد او اوسنی افغانستان ډېرې لرې پرتې سیمې وې، چې د سکندر مقدوني د فتوحاتو په اثر او دلته د یونانیانو تر رسېدلو وروسته د لومړي ځل لپاره د روم بهر له نژدې هېوادونو او نورو لویدیځو سیمو سره یې پراخوالی وموند.

سکندر لکه د برېښنا په څېر په ډېرې تېزۍ سره د ایران دهخامنشي دریم داریوش مقاومت مات کړ او ۳۳۰ مخزېږدي پر پسرلي د موجوده افغانستان لویدیځ سرحدي ولایت ارې، اریایا هرات ته ورسېد. د دې ولایت مهالي حکمران، چې یوازې یې له سکندر سره مقاومت نه شو کولای، هغه ته یې ښه راغلاست ووایه. مقدوني سردار هغه د پخوا په شان د هغه ولایت حکمران وټاکه او خپله باختر ته متوجه شو، ترڅو ژر تر ژره د هغه ولایت حکمران، چې دپاچاهۍ اعلان یې کړی و له منځه یوسي.

په دې کې شک نه شته، چې په افغانستان کې د سکندر د تلو د لارې لومړۍ برخه د هري رود له سیمې ختیځ پلو ته د بلخ (بکتر) ښار و. په دې خوا یې یو څه فاصله وهلې وه، چې یو ناځاپي د (ستي برزن) پاځون هغه بېرته ګرځېدلو ته اړ ویست.

په دې وخت کې د ولايت مرکز (ارتـه کوافـا) و او د هغـه د اوسـېدلو ځای د هـرات موجـوده ارګ او یـا د اختیـارالدین کـلا وه. د هـرات واکمـن، چـې د سـکندر نظامي مشـاور هـم و، يـو شـمېر يونانيـان يـې وژلـي او ښار يـې پـه خپـل لاس کـې اخیسـتی و، خـو کلـه چـې سـکندر راوګرځېد د هـرات لـه واکمـن سـره تـر خونړيـو جـګړو وروسـته یـې د (ارتـه کوافـا ښار) فتـح کـړ، سـکندر چـې د هرات لـه خلکو نـه پـه ويره کـې و، اړ و، چـې يـوه نظـامي کـلا هلتـه جوړه کـړي، چـې دا يـې د افغانسـتان پـه خـاوره کـې لومـړۍ نظـامي کـلا وه، چـې سـکندریه اري په نوم يې شهرت پیدا کـړ.

سـکندر وروسـته تـردې پـېښې بلـخ تـه لـه تللـو يـې ډډه وکـړه او خپلـې د تللـو لارې تـه یـې جنوب پلـو تـه بدلـون ورکـړ او د زرانګيايـا، درانجيانـا، ساکسـتانا ولايت تـه داخـل او لـه يشـد سيسـتان څخـه د ((پرونتازيـا)) د ښار پـر لـور مـخ پـه وړانـدې لاړ. د دې ښار موقعیـت پـه (پشـاوران) کـې ټاکـي، چـې کنـډوالي يـې د هـامون يـا دسيسـتان دسـيند شـمال لـور تـه نـژدې پرتـې دي او دا ځای د ۱۸۰ میلـو پـه واټن د هـرات جنوب پلـو تـه واقـع دی. د سـکندر دويـم اسـتوګن ځای یـا پرونتيـازیـا سـکندریه پـه همدغـه پشـاوران کـې یـادوي او ګڼي.

سـکندر د رانجيانـا لـه ولايـت څخـه، چـې دا د هـامون سيمه وه او پـه هغـه وخـت کـې ابـاده او ډېره ګڼه ګوڼه یـې درلـوده لـه هـيرمند نـه پـه منحنـي ډول ورتـېر او د ارغنـداو سـيمې تـه چـې د اراکـوزي ولايـت و، ورداخـل شـو. دا ولايـت اوس د کندهـار پـه نـوم يادیـږي او دا هغـه نـوی ښار دی، چـې د سـدوزيانو د بنسـټګر احمد شـاه دراني لـه خـوا جـوړ کـړای شـوی. د کندهـار د موجـوده ښار لويديـځ پلـو تـه (لـه مرکـز نـه د پنځه کیلـو متـرو پـه فاصلـه) يـو شـمېر کنـډوالي پرتـې دي، چـې د کندهـار زوړ ښار یـې بولـي. همدغـه سـرک، چـې اوس د ارغنـداو لـه يـوې خـوا د کوکـران تـر يـوې برخـې تـېرېږي د کـاروانونو د پخوانيـو لارو اسـتازیتوب کـوي.

د اشـوکا کيتبـه، چـې د (دويمـې مخـزېږدي پېړۍ پـه نيمـايي کـې) د موریاکورنـۍ پـاچـا و، دا ثـابتوي، چـې دا ښار د هنـدي موريايـانو همـهالی او پـه ډېر احتمـال د سـکندر د راتلـو پـه وخت ابـاد و او سـکندر هلتـه خپلـه دريمـه سـکندريه پـر ۳۲۹ مخـزېږدي د اراکـوزي پـه نامـه جوړه کـړه.

کـولای شـو، چـې د سـکندر د تـګ لار لـه سـکندریه ارکـوزي يعنـې د کندهـار لـه زاړه ښاره تـر غزنـي او دهغـو غرونـو لمنـو پـورې، چـې د موجـوده سـرک شمال تـه واقع

دي وتاکو. ایتالیایي لرغون پېژندونکي د هوایي عکاسی له مخې په دې باور دی، چې د اوسني غزني په چار چاپېره سیمه کې د یونانیانو یو ښار او د غزني جغرافیایي مرکزیت هم دا نظر تائیدوي.

د سکندر خط سیر له غزني نه وروسته بیا هم غرونو ته په نژدې نژدې ساحه کې له وردګ، میدان او ارغندي نه تېر شوی، خو کابل ته نه دی راغلی او همغسې له ارغندي څخه مستقیم د پغمان غرونو له لمنو د کاپیسا سیمې ته داخل شوی او دلته بیا اوسني خواجې سرای ته نژدې یو شمېر کنډوالې لرو، چې په (سارسکندري) او (حصار سکندري) مشهورې دي.

سکندر د ۳۲۸ مخزېږدي کال په ژمي کې هغه ځای ته نژدې، چې د پنجشیر شتل، سالنګ او غوربند سیندونه سره یو ځای شوي ورسېد او د بګرام په شمال د عبدالله برج په سیمه کې د سکندر د موقتي توقف ځای څرګندېږي.

د افغانستان په خاوره کې څلورمه یا پنځمه سکندریه، چې سکندر جوړه کړې هغه د پخواني پروان یا اوسني جبل السراج د هغې نقطې ښي پلو ساحل کې واقع ده، چې د څو سیندګوټو اوبه سره یو ځای شوي دي کولای شو ووایو، چې پدغه ډله کې د قفقاز سکندریه او د پاروپامیزاد سکندریه هم شته. د سکندر یون له دې کلا څخه، چې د هندوکش په پای کې پرته وه، د ۳۲۷ مخزېږدي په پسرلي کې د پنجشیر درې له لارې او دخاواك له کوتل نه شوی دی او د ده مخې ته لومړی د هندوکش په شمالي برخو کې اندراب راځي، چې په یوناني ماخذ کې د (دراپاسکا) په نوم یاد شوی دی، له دې ځایه وروسته د سکندر یون د بکتر تر ښار پورې په دقیق ډول معلوم نه دی.

د ایبك او تاشقرغان لاره غزنی. او دقندوز پر لور پرته لاره جلګه یې ده. سکندر هم له بلخ نه د امو سیند شمال لور ته او هم د بلخ لویدیځ لور ته د مرغاب تر سیمې پورې تللی دی، چې په بالامرغاب کې د مارجیان د سکندریې پاتې شوني د دې نظریې شاهدې دي، له بلخ نه د پروان سکندریې ته د سکندر راتګ غالبا د (کوشان) د درې پر لار، چې د قفقاز له سکندریې نه د ختیځ پر لور په عمومي ډول له ریزه کوهستان، نجراو، تګاو، لغمان او کونړ له کوزنی. برخې د اوسني اسمار تر خوا تېر او سوات ته ورداخل شوی دی او سند اندوس د سیند تر غاړه وړاندې تللی دی. هغه په دغه لنډه لیکنه کې تر دې ډېر او په دقیقه توګه تعقیبولی او څېړلی نه شو.

۱۲/۳/۱۳۴۱

په اسيا کې ديوناني هڅوب د مرکزيت له نظره د افغانستان اهميت

افغانستان د اسيا او مهاجرتونو څلور لارې دي، همداراز د تمدن، فرهنګ او افکارو د تصادم د تماس نقطه، د ښوونې مرکز د مفکورو د ګډون او ذهني مظاهرو ځای او بالاخره د ادبي، هنري، فلسفي او مذهبي نظرياتو د خپرېدلو له مرکزونو څخه شمېرل کېږي.
د اسيا په تاريخ او که لږ په ځرګنده وواييو د منځنۍ ختيځ او لويديځې نړۍ په تاريخ کې يوه مهمه نقطه وجود لري، چې د (يونان او شرق) ترمنځ رابطه يې بولي او کولای شو د هغه وخت په مانا يې د (ختيځ او لويديځ) تماس وبولو ځکه چې د دوه زره پنځه سوه کاله وړاندې نړۍ له نن نه ډېره محدوده وه او تقريبا ټول ختيځ او لويديځ له هندوکش نه د مديترانې تر جزيرې پورې ساحه کې خپور و، خو شرقيانو او غربيانو ته پرته له دې دوه ياد شوو سترو سيمو نه دباندې نور هر ځای مجهول او نامعلوم و.
سکندر، چې په هغه وخت کې د نړۍ تر وروستۍ دښتې رسېدلی و پرته د سند له شرقي خوا ځمکو او د پنجاب له ابادیو نه نور څه نه و او د سکندر په هکله چې يو شمېر خلکو يو افسانوي شخصيت باله او پرته له ده بل څوك نه و، چې د يورپ له مجهولې دنيا څخه راپورته شوی وای. په هغه وخت کې د نورې دنيا په مقابل کې دا دوه د شرق او غرب قطبونه د هندوکش د غرونو په ماحول کې د هغه هندوکش، چې کلکو تيږو يې د يونانيانو په ذهن کې يوه داستاني بڼه خپله کړې وه، سره يو ځای شول. ګڼ خلك، چې په ختيځ کې د سکندر فتوحاتو ته ډېر ارزښت ورکوي، وجه يې دا ده، چې د ده د فتوحاتوپه ترڅ کې د لومړي ځل لپاره د ختيځ او لويديځ ترمنځ مستقيم تماس پېدا شو. که چېرته په غور ورته وکتل شي د سکندر ټول فتوحات په ختيځ کې ترسره شوي. يواځينی ځای، چې يونانيت په پېړيو هلته دوام وکړ د هندوکش ماحول يا افغانستان و، له دې څخه به تېر شو، چې يونانيانو دوه سوه کاله په باختر او بيا له باختر نه پر ټول افغانستان او د هند په يوه برخه يې حکومت کړی دی. هغه څه، چې د افغانستان په غرونو کې د سکندر د تېرېدلو په مهال دلته پاتې دي د يوناني تمدن، فرهنګ او هنر روح دی.

سکندر د خپل تګ پر لار له (هري رود) څخه تر (اباسینده) څو سکندریې جوړې کړې. په دې سکندریو کې یو شمېر یونانیان ځای پر ځای شول له هغوی سره د هغو فرهنګي چارې، رسم الخط، ژبه، هنر د ابادۍ ځرنګوالی او د هغوی نور کړه وړه او رواجونه هر پلو ته خپاره شول. د هغوی هر ډول مذهبي اسطورې یونانې (میتولوژي) د زردښتي له محلي اسطورو او وروسته له بودایي اسطورو سره ورګډې شوې. الفبا او یوناني رسم الخط په شمال او جنوب کې په عمومي توګه رواج وموند لکه، چې وروسته تر ۲۳۰۰ کلو د اشوکا کیتبه په کندهار او وروسته تر ۲۰۰۰ کلو د کنیشکا کیتبه په بغلان کې تر شمال او جنوب شاهدي ورکوي، چې تر میلاد دمخه پېړیو کې د یوناني الفبایې رسم الخط د افغانستان په ټولو برخو کې معمول او رواج یې موندلی و.

د هغو سکه لرونکو فلزي پیسوله مخې، چې د مختلفو نسلونوله خوا جوړې شوې وې او د چینایي سیلاني((هیوان تسنګ)) د یادونې له مخې ویلی شو، چې دې رسم الخط دا چې هر ډول تحول یې لیدلی، خو اوومې مسیحې پېړۍ تر لومړۍ نیمایي پورې نژدې یو زر کاله معمول او په خلکو کې رواج درلود. هغه چا چې د کابل په موزیم کې د بګرام نفیس اثار اوپه ځانګړې توګه یوناني ګچي مدالونه، چې په ډېره صافه او هنري بڼه جوړ دي،لیدلي وي اویا یې د افغانستان په مختلفو برخو کې په زرګونوله ګچ نه جوړې شوې مجسمې له نظره تېر شوي وي، هغوی ښه پوهېږي، چې په افغانستان کې یوناني مجسمې تورل، مسجمه جوړونې، هنري روح او د هنر دوستۍ روح څومره په ژوره پېمانه او څومره ډېر رواج شوی و.

له دې کتنو څخه، چې کومه نتیجه په لاس راځي، هغه دا ده، چې پخوانۍ اریانا یا افغانستان د څو پېړیو په اوږدو کې، چې له دوه خواوو نه یې د مسیح عهد پیل شوی و د فرهنګ، تمدن او یوناني هنر مرکز و، چې هغې ته ګریس (اسیا) یا (اسیایي یونان) ویلای او د اسیا په تاریخ کې د دې خبرې ښکاره بیانول ډېر ارزښت لري، ځکه هغه کسان، چې د اسیا په فرهنګي، هنري، ادبي او د تاریخي بدلونونو په مطالعه او څېړنه بوخت دي او په ځانګړې توګه، چې د مرکزي او ختیځي اسیا، هند، چین او نورو په تاریخ کې د دغو مواردو مطالعه کوي، په ډېرو ځیزونو کې د یونان د ادب او هنر نښې نښانې ګوري او تل یې دا پوښتنه په ذهن کې راګرځي، چې دا تاثیر څنګه له یونان نه دلته راغلی.؟

په دې کې څو شک نه شته، چې يونان د سکندر د فتوحاتو په وجه له اسيا سره تماس پيدا کړ، څو کله چې سکندر مړ شو لويه امپراتوري يې تجزيه شوه د نورو سلطنتونو په راتلو د يونانيانو تماسونه له منځه اسيا سره له منځه لاړل. څو په عوض کې يې د هندوکش په شاوخوا کې د وه سوه کلن (يوناني باختري) سلطنت دوام او هلته يې د يو شمېر مېشتو يونانيانو سره د پخواني يونان د فرهنګ او تمدن روح پاتې شو. چې بيا په هغو وختونو کې، چې د يوناني سلطنت نوم پاتې نه و، څو د لوېو کوشانيانوپه ټوله دوره کې هماغه د يونانيانو په صبغه، افکارو، ادبياتو، فرهنګ، د الفبا رسم الخط مجسمه تورېنې او نورو رواج ومونده او د ټول افغانستان په اطرافو کې خور شو. په همدې ترتيب مورو چې د يوناني هنر او تمدن تاثير په هند يا سنګيانګ، چين او حتی په جاپان کې ګورو ډېره برخه يې له افغانستان څخه خوره شوې، ځکه چې دلته او په دې هېواد کې د معارف، فرهنګ او يوناني هنر ذخيره منځ ته راغلې وه. او لکه څنګه چې څرګنده ده د شرقي اقصي، مرکزي اسيا او نورو له يونان او مديترانې سره اړيکې نه درلودې.

د افغانستان د پخوانيو دور له کړو وړو او رواجونو څخه يو هم همدغه د (يونانيت روح) درلودل دي، چې دلته يې په ډېره اندازه ريښې وځغلولې او تر ډېره وخت يې دوام وکړ. چې د هغې انعکاس تر ننه پورې زموږ په عرف، عادتونو او کيسو کې پاتې دي

د افغانستان ګاونډي هېوادونه، چې د يونانيانو له تمدن او هنر نه متاثره شوي ډېر علت يې د افغانستان جغرافيايي موقعيت او له هغوی سره د نژدېوالي اوقرابت وجه ده، چې د يو يوناني ثقافت د مرکز په توګه يې د هغوی په راکړه ورکړه، کار او کردار او په نورو څيزونو اغېزه کوله. په دې کې شک نه شته، چې په افغانستان کې د هخامنشي تمدن روح له يوناني روح سره ګډ شوی و او له همدغه ګډون او تماس نه يو شمېر مشترك څيزونه هم منځ ته راغلي لکه. د هنر په برخه کې يو شمېر مدرسې د مثال په توګه ((ايراني او يوناني)) ((يوناني باختري)) ګريك او بکتريان ((يوناني و بودايي)) او ګريك او بوديك مدرسې يادولی شو.

چې بيا وروسته له هغې يې فرعي شاخونه. لکه ((ايراني بودايي)) يا ((ساساني بودايي)) رامنځ ته شوي دي.

۹/۴/۱۳۳۷

د افغانستان نجیبه طبقه اریاسپه یا اسواران

هېڅ داسې یو څوك نه شته، چې د اروپا د منځنۍ پېړۍ د تاریخ او د صلیبي جنګونو د مطالعې په وخت کې یې د اروپا د نجیبې طبقې یا شوالیه نوم لوستلی یا اورېدلی نه وي. هغوی خپلې جنګي کلاګانې درلودې او د کلاګانو ترخوا یې ډېرې پراخې ځمکې لرلې او تر شاوخوا یې د ډېرې واکمنۍ څښتنان وو، چې بزګران یې نه د بزګرانو په څېر، بلکې د یو جنګي ډلې او حتی د یو غلام او مریې په څېر کارول

په افغانستان کې که هغه لرغونې دورې دي او که د اسلام له ظهوره وړاندې منځنیو پېړیو او که بیا وروسته تر هغې په ټولو دورو کې مو شوالیه یا (نجیبه طبقه) درلوده، چې په هغو کې د اروپا د منځنیو پېړیو د شوالیه د خویونه راجمع وو. مګر په عمومي ډول د هغوی عیبونه په هغوی کې نه لیدل کېدله په بل ډول ووایو، چې زموږ نجیبه طبقه (شوالیه) د قوم له اصیلو خلکو اوقومي مشرانو څخه وو، چې اصلا د اجتماعي طبقه بندۍ په پېلامې کې، چې له هغې څخه په زرګونه کاله اوړي، کولای شو هغوی د خپلواکو په نوم یاد کړو او د بلې طبقې پېدا کېدل تر ډېره حده د اس په روزنه، د اسونو د رمو او ګلو په لرلو د اسونو په سپرلۍ ان سوارکارۍ پورې تړلي او مربوط وو.

موږ ټول پوهېږو، چې د (اریا) د کلمې لغوي مفهوم نجیب او ازاد و، په هغه صفت، چې اریایي ټولنې د خپل روزنتون په پیاوړتیا کې مخصوصا د امو سیند په سیمو او فرغانه کې هغه مهال، چې د پامیر له لمنو نه د

باختر تر وروستیو لویدیزو لویو برخو یې ژوند کاوه، هغوی به له خپلو بدو عناصرو نه د خپلې خپلواکۍ او اصیلواله دمفهوم خوندي کولو په خاطر د مرکزي اسیا خلکو ((توریا)) او تور پوستان په ویدي کې یې هندیان د (اسیو) په نوم یادول.

اریایي باختري ټولنې د هندوکش په شمالي برخو د امو سیند په سیمه کې، چې د دوی د ژوند روزنتون وو، له اس او د اسونو له ګلو سره یې ډېره بلدتیا درلوده او د امو سیند ، فرغاني او باختري سهمو اصیل اسونه چې تراوسه پورې شهرت لري، د اریا له ټولنې سره داسې منسوب او پیوست دي، چې نه شو کولای یو له بله یې جلا کړو او لکه څنګه، چې یې په لنډ ډول مطالعه کوو له نورو څخه د اریایي ټولنې د تفکیك او اصیوالې له نښو نښانو څخه یوه هم د دوی اسونه او د اسونو درلودل و.

په پخوانیو اریایي ټولنو کې د (اریاسپه) په شکل یوه ترکیبي کلمه لرو، چې له دوه کلمو (اریا) او (اسپ) نه ترکیب شوې ده، د دې کلمې لغوي مانا (اریایي اس لرونکي) دي، چې په اصطلاحي صورت کې (اریاسوار) یا اریایي سوارکار) ترجمه کولی شو، د هغې مجرد مفهوم (سوارکار) دی، چې په وروستیو دورو په پهلوي ادب کې دا کلمه د (اسواران- په بڼه څرګنده شوې ده او زموږ د ادبیاتو په تاریخ کې یې مشخص مفهوم درلود، چې هغه د نجیبو او سوارکارو له طبقې څخه عبارت و، چې دا طبقه د دهقان له طبقې نه پورته ګڼل کېده، مګر په اروپایي ټولنه کې دهقان د شوالیه طبقې ترلاس لاندې غلام او بردهګان وو، حال دا چې د افغانستان د پخوانۍ او منځنۍ پېړۍ په ټولنه کې هم نجیبه طبقه حسابېدله، خو نه یوازې په اجتماعي چارو کې د سوارانو له طبقې وروسته شمېرل کېده، بلکې سوارانو د جنګي او زړورو اسونو ګلې درلودلې دهقانان یې په ځمکو کې په کرنه بوخت وو او د ټولنې فرهنګي طبقه یې تشکیلوله.

په دې کورنیو کې ډېر فرهنګي اثار، تاریخي او ادبي خاطرې خوندي وې او دوی ټول د فرهنګي میراث وارثین ګڼل کېدل. په افغانستان کې د نجیبو اسوارانو طبقې سوابقو ډېر امتداد پیدا کړی او اوږد وخت لري.

دباختر په ځمکه کې د دوی دپېداکېدلومراحل اواجتماعي پراختیا او پیاوړتیاکې دویدي په سرودونو او داوېستاپه متن کې مطالعه کولای شو.

د ویدي دورې اسپه کورنۍ په اوېستايي عصر کې د لویو کورنیو په شکل منځ ته راغلي او د اسونو ګله داري د ځینو کورنیو په منځ کې د شخصیت پېدا کولو عامل وګرځېد، چې په دې منځ کې سلطنتي کورنۍ، وزیرانو او نومورکو پهلوانانو نوم ووېست، لکه څنګه چې بلخ کې د اسپه سلطنتي کورنۍ ډېر شهرت لري او د کورنۍ د غړو نومونه يې په اوېستايي بڼه اروت اسپه، کشتاسپه او نور مشهور دي او د يو شمېر وزیرانو او قومي مشرانو نومونه هم پدې کتار کې راتلی شي، لکه ارجت اسپه.او کرماسپه او نور، چې د لهراسپ، ګرشاسپ او جاماسب په بڼه، چې له هغوی سره ډېره اشنايي لرو. په عربي اصطلاحاتو کې د داسې نجيبو سوارکارو په څېر اثار په اسانۍ سره موندلی شو، لکه (ابوالفوارس) او (ابوالاسوار) او د پښتو په (سور) او (سپور) کې هغه خاطره باقي پاتې ده.له همدې امله د دې لنډې ليکنې له مخې ويلی شو، چې په افغانستان کې د شواليه وو تاريخچه ډېره اوږده او لرغوني سوابق لري، چې د آريايانو په اجتماعي تحول او د اسونو د ګلو په تربيه د سردرياب او امو سيند په سيمو کې پيل شوي دي، آريايي نجابت، زړورتيا او وسله والي د اس له کلمې سره يو ځای شوي په باختري ټولنه کې يې تبارز کړی پياوړتيا او پرمختيايي موندلې ده.

د امو سيند سيمې او بيا د باختر او زابلستان سيمې د اصيلو اسونو په لرلو، چې شهرت يې په لرغونو وختونو کې په ختيځ او لويديځ کې خپور و، پيل يې د آريايي اسوارانو غورځنګ او حرکت وو، چې د هغوی نقش د افغانستان په ټولنه کې و او که په پخوانيو وختونو کې او که هغه په منځنيو پېړيو کې ښکاره او څرګند و، چې د اروپا د شواليه وو په پرتله د هغوی تاريخچه، څرګندېدنه او کارنامې ډېره لرغونتيا لري.

۸/۱۱/۱۳۳۸

د سکندر مقدوني په مقابل کې مقاومت

ټول په دې پوهېږو، چې ولې او څه ډول سکندر مقدوني په ختیزو سیمو کې د ایراني امپراتورۍ، هخامنشي پر قلمرو برید وکړ، ټول په دې پوهېږو، چې یوناني عسکر په څومره چټکتیا د مدیترانې د سیند (بحر روم) له څنډو نه د هرېرود څنډو ته ورسېدل او په دې هم ټول پوهېږو، چې څنګه د هخامنشي دریم داریوش په درې جنګونو (کراتیك)، (ګوګامل)، (اربلس) کې ماتــه وخوړه او ځواکونه یې تیت و پرك شول.

پر دغه وخت له ختیزو ولایتونو پرته افغانستان د هخامنشي امپراتورۍ په لاس کې و او محلي امیران د (ساتراپونو) پـه نامـه پـه هـر ولایـت کې نـایب الحکومه اویا حکمرانان وو.

لکه څنګه، چې د یوناني او رومي مؤرخینو له یادښتونو نه څرګندېږي، چې سکندر او یوناني لښکر د هرې رود (اریوس) د سیمې تر نیولو وروسته لـه ډېر سخت مقاومت سره مخامخ شول. دا مقاومت د هري رود له غـاړې نـه د اندوس (اباسین) تر غاړو پورې د کلاګانو په ساحو د لویو جلګو په میدانونو او د غرونو په لمنو کې هر ځای محسوسېده، خو په باختر کې مرکزي او ختیزو غرنیو سیمو، تنګو، لوړو او سختو درو کې د مقاومت ډېر شدت و او لاپسې ډېرېده،لکه چې د هغې انعکاس تراوسه زموږ د فوکلوري ادب په داستانونو او کیسو کې پاتې دی.

د سکندر په مقابل کې لومړی مقاومت د اوسني هرات په ((ارته کوانا)) کې، چې له ښار سره یوه ډېره مستحکمه کلا ده، منځ ته راغی.

د دې ولایت حکمران، چې ((ستي برزن)) نومېد له خپلو ټولو ځواکونو سره کلا پرېښوده او ۲۰ فرسنګه لرې په یوه لوړه قطعه کې، چې سخت ځنګل یې درلود د مدافعې لپاره ځای ونیو. دا چې سکندر په ځنګله کې پرډېرو هراتیانو حمله کولای

نه شوه. نو ځنګله ته يې اور واچاوه او په دې ترتيب يې د هغوی مقاومت ختم کړ د دې لپاره. چې د بيا حملې مخه ونيسي، هلته يې يوه کلا د (سکندريه اريان) په نامه جوړه کړه، خو سکندر لا د سويل پر لور ډېره فاصله نه وه تللې. چې د هرې رود سيمې زړورو خلکو د يونانيانو پر ضد پاڅون وکړ او اناګزيپوس د سکندر نظامي مشاور يې له يو ډېر شمېر يونانيانو سره وواژه.

وروسته هغې سکندر د فراه او سيستان پر لور ښکته راغی، چې هلته د سکندر په خلاف يوه توطئه د هغه د يو تن جنرال فيلوتاس له خوا کشف شوه. چې د محاکمې په نتيجه کې له تهمت نه پاك او پر ځای يې د خپل ګارد قوماندان دمتريوس په قتل ورساوه. سکندر د فراه رود هامون او د ارغنداو له سيمې نه په لږ څه اسانۍ سره تېر شو، ليکن چې هر څومره مخکې تلو تر شا يې مخصوصاً د هرې رود په سيمه کې ورته ستونزې پېدا کېدلې، ځکه چې د هغه ولايت حکمران ((ساتي برزنس)) او د منطقې غښتلي خلك پرله پسې د يونانيانو پر ضد پورته کېدل. په کلاګانو او استوګن ځايونو به يې حملې کولې.

سکندر په کراره، کراره د کابل سيمې ته رسېږي لومړی په مستقيمه توګه د هندوکش د سپينو واور خوا ته نژدې د پنجشېر د رود اوشتل(اوسنی برج عبدالله) خوا ته او بيا وروسته تر رود هغې خوا پروان ته رسېږي او ژمی همدلته تېروي.

د هندوکش له اوسېدونکيو او د باختر له لويو سيمو نه دسکندر تېرېدل هغه ته ډېرې ستونزې منځ ته راوړې.

د باختر حکمران بسوس، چې د پاچاهۍ اعلان يې کړی و د سکندر د مخنيوي لپاره يې ډېر ترتيبات نيولي وو. وايي چې د باختر نوي پاچا امر کړی و. چې د خوراکي او ارتزاقي موادو زېرمې وسوزوي او د غنمو ګودامونه په تنګو ځايونو کې ښکته کړي او خاروي دې حلال کړای شي، ترڅو چې يوناني عسکر د خوراکي موادو د نه پېدا کولو له امله له مشکل سره مخامخ او په هلاکت ورسېږي، چې په ډېرو ځايونو کې د غلو د انبارونو د سوزولو په وجه يې سکندر ته ډېرې ستونزې مخې ته کړې. په شمالي صفحاتو کې لومړی ځای، چې سکندر ورغی هغه (اندراب) و، د باختر نوي پاچا ((بسوس)) او يو تن قومي مشر، چې ((ګز پارتس)) نومېد خلك يې د يونانيانو مقابلې ته هڅول نو د يونانيانو کار يې دومره ستونزمن کړ، چې پخپله سکندر او جنرالان يې پوره دوه کاله له دې خوا څخه د آمو سيند هغې خوا ته تلل، خو د ملي مقاوت په کمولو نه بريالي کېدل.

باختر سوارکارانو، چې له پخوا راهیسې د اس په سپرلۍ کې شهرت لري، د باختر په بېلا بېلو برخو کې به یې په ځانګړې او یو ناڅاپي توګه د یونانیانو پر لښکر حملې کولې، چې هغوی ته یې کار ډېر سخت کړ او له ډېرو ستونزو سره یې مخامخ کړي وو.

تر دوه کاله جګړو او تېریو وروسته باختري سردار ((بسوس)) ونیول شو او یونانیانو، چې ډېرې زیاتې مرګ ژوبلې یې لیدلې وې، بریالي شول او د هندوکش جنوب ته یې مخه کړه.

یو شمېر نورې لویې ستونزې، چې سکندر ورسره مخامخ شو هغه له پروان نه د سند د رود تر غاړو دلارې مقاومتونه وو.

سکندر او یوناني عسکر له کاپیسا نه د نجراو، تګاو، لغمان، کونړ، اسمار، سوات او بونیر پر لار د غرونو په لمنو او تنګو درو کې په تېرېدلو له ډېرو سترو ستونزو سره مخامخ شول.

په دغه غرنیو سیمو کې د کلیو اوسېدونکیو په عمومي ډول خپل کلي او کورونه پرېښودل او د غرونو سرونو ته وختل. له هغه ځایه به یې په یونانیانو باندې کاڼي او لویې کلکې ډبرې او پرښې راغورځولې او هغوی به یې په تنګو، تنګو ځایونو کې ایسارول.

د غرونو پر سر د کلاګانو نیول ډېر سخت او مشکل کار و، چې څو ځله د یوناني جنرالانو د سختو ټپونو سبب شو او حتی نژدې پخپله د سکندر ژوند پای ته رسېدلی و. د کونړ د درې اوسېدونکیو چې حتما د نورستانیانو نیکونه وو، ډېر کلك مقاومتونه وکړل، چې انعکاس یې زموږ په ملي داستانونو کې څرګندېږي. په همدې ترتیب سره سکندر د افغانستان د غرونو په لمنو کې نژدې څلور کاله پاتې شو او تقریبا دوه په درې برخې عسکر یې د افغانستان په جنګونو کې له منځه لاړل او ډېر شمېر یې ټپیان شول، چې په همغو سکندریو کې چې د افغانستان په خاوره کې یې جوړې کړې وې مدفن(خښ) کړای شول.

دمخه تر دې، چې سکندر د هند د فتوحاتو نقشه راواخلي خپل عسکر یې بیا پوره کړل او ډېره برخه یې زموږ له هېواد نه زړور او جنګیالي زلمیان په خپل لښکر کې د عسکرو په حیث شامل کړل او د هغوی په مرسته یې د سند له رود هاخوا فتوحاتو کې ډېر بری ترلاسه کړ.

۲۷/۶/۱۳۳۷

سکندر په عامیانه داستانونو کې

پر ختیزو هېوادونو د سکندر مقدوني د لښکرو یرغل، چې په هغه جمله کې زموږ هېواد هم راځي او دا یرغل زموږ په تاریخ کې ډېر ارزښت لري او هغه مؤرخینو، چې د هغو په وخت او یا یې وروسته له هغه احیاناً یې د پښتنو ګزارش په ځینو مواردو کې له یو شمېر مبالغو سره ثبت کړي دي، خو په دې ټول پوهېږو. چې په ختیځ کې د سکندر په وړاندې پښتنو دی څلور کاله د افغانستان د غرونو په لمنو کې په ډېر قهر متوقف کړی و، دوه کاله د هندوکش په جنوب او دوه کاله یې په شمال کې پاتې شو او د نفوذ د ډېروالي او د یوناني سلطنت د دوام په خاطر یې اووه یا اته کلاګانې (سکندریه) د دې هېواد په بېلا بېلو برخو کې جوړې کړې، چې په کلي ډول: هغو له جملې نه د هري رود په سیمو کې، فراه رود، اغنداو او په ځینو نورو برخو کې لکه پروان خبر یو او یو شمېر نورې یې د آمو سیند تر خوا سیران ته نژدې جوړې کړې وي، چې معمولاً د هغو ځینې پاتې شونې له ماروشاق (بالامرغاب) او د ریرش رودخانې یعنې کوکچه تر آمو سیند (آی خانم) پورې پیدا کولی شو، چې د هغو په باره کې ګڼ شمېر مقالې له راډیو افغانستان نه خپرې شوې دي.

په دې کې شك نه شته. چې په افغانستان کې سکندر څلور کاله په جبري توګه پاتې شوی، لوی لوی د ښوالونه یې چاپېر کړي، کلاګانې یې جوړې او څو سوه یا څو زره یوناني ټولي یې دلته پرېښې دي. په همدغه وجه یې نوم، رسم الخط، فرهنګ ادبیات د مجسمه جوړونې هنر، طب او د هغو هنري نمایش او روزښت. زموږ په هېواد کې ژورې او دوامدارې خاطرې پرېښې دي، چې لرغون پېژندونکي ورځ تر ورځ ترې پردې لرې کوي او څرګندوي یې.

هغه څه، چې په دې مقاله کې یې یادونه کوم په عامیانه داستانونو او روایاتو کې د سکندر او د هغه د خاطرو یادونه ده، چې د اروپایانو په توګه یې اوسنی خوند اخیستی، چې د نظم او نثر ډولونه یې ځانګړی کتاب غواړي

په دې کې شك نه شته، چې په ټوله نړۍ او بیا په ختیزو هېوادونو او په ځانګړې توګه په هند، ایران او افغانستان کې په پاچاهانو او امپراتورانو پورې مربوطو ولسي فولکلوري داستانونو ډېر دود لاره او په ډېره دلچسپۍ په ضبط او

خو ندي کېده او په دې کې هم شك نه شته. چې د سکندر نوم په لاندنيو نومونو کې ځای نيولی «داراګان»، «اکاسره»، هخامنشي پاچاهان او ساسانيان داستان وېونکي او شاعرانو د دارانامو، شاهنامو او خداينامو په کتار کې سکندر نامې هم راوړي او پر دې لار يې د سکندر او د هغه کارنامو ته د عوامو له خاطرو څخه د داستانونو او منظومو لاره پرانسته.

په افغانستان کې عاميانه داستانونو يو شمېر کلاګانو او د لويو چاپېرو دېوالونو نسبت سکندر ته ورکوي لکه د هرات ښار، کندهار او سکندري ښار يا سکندري حصار (له کلا چاپېرديوال) چې دا سرای خواجه ته نژدې واقع دی او همداسې ځو نورې کلاګانې او ښارونه.

د افغانستان د خلکو مقاومت د سکندر او د هغه د يوناني عسکرو په مقابل کې په هغه داستان کې منعکس دی، چې دسکندراو د هغه د مور ملکه اولمپياس ترمنځه يې د مکاتبې په ښه صورت نيولی او ما د هغې ډرامې په ليکلو کې ځنې کار اخيستی، چې سرليك يې د (پاروپاميزاد مېړونه) او يا (سکندر په افغانستان کې) دی. مور ټولو اوربدلي او لوستلي دي، چې سکندر د دې هېواد له يوې ښکلې نجلۍ سره چې (روشانه) نومېدله، واده وکړ. په جنګ کې د سکندر اوددې نجلۍ دبرخوردپه باره کې ډېر ښکلي عاميانه داستانونه موجود دي، چې له دغو څخه په جنګ کې دافغاني مېړمنو دزړورتوب او مېړانې عرف، عادتونه، محلي ودونو اونورتاريخي مطالب په لاس راځي، چې زموږ دهېوادپه ګوټ ګوټ کې تراوسه پورې د سکندر په هکله ډېرې کيسې په مختلفو بڼو نقل شوي او کېږي لکه:

د سکندر ملاقات له خضر سره، اب حيات پسې د سکندر هڅه، ظلمات ته د سکندر ورتلل، د سکندر ملاقات له هېښنده حېرانوونکيو خلکو سره.

د سکندرمور د زړه جمې موندلو لپاره د يو کوهي د پاسه ورځې او هلته اوري، چې په هر قدم کې يو سکندر خښ دی او داسې نورې کيسې.

په دې کې خو هېڅ شك نه شته، چې د سکندر بريو شرق ته يو ټکان ورکړ او لکه چې اروپايان وايي د ختيځ او لويديځ رابطه يې جوړه کړه. خو بايد ووايو، چې بريو يې زموږ هېواد کې څلور کاله طول ووېست او دا چې د سکندر نوم په داستانونو او کيسو کې پاتې و هغه د ده په کلاګانو او لويو چاپېره دېوالونو او ښارونو کې د ده د يونانيانو ځای پر ځای کول و، چې د ولس له مېشتو خلکو سره بې په مرکو او مجلسونو کې ژبې او رسم الخط په پېړيو دوام وموند. چې د هغه نوم او کړه وړه په ولس کې د کيسو يوه برخه وګرځېده، چې سينه په سينه پاتې او خوله په خوله يې نقل وشو.

۸/۸/۱۳۳۷

د سکندر او چنگیز د لښکرو په مقابل کې دهرات د(اورتاکانا) د کلا مقابله

د بهرنیو د یرغل او تېري په وړاندې مقاومت او مقابلـه د دې هېواد د تاریخ لـه عنعنوي ځانګړنـو څخه ده. تاریخي شواهد راښیي، چې هر کله د یرغـل شدت او جدت ډېر شوی دی، په هماغه تناسب یې په مقابل کې مقاومت ډېر شوی دی.

د تېري او تجاوز پـه مقـابل کـې د مقـاومت او مقـابلې روحیـه د ټول هـېواد د اوسېدونکیو په منځ کې یو شان وه. هلتـه د زمـان او مکـان موضوع مطرح نـه وه، چې داخبره دېخوانیو وختونو په کیسوکې تراوسه پورې په هر ځای کې مشهوره ده.

د سکندر مقدوني او د چنگیز د اولادونو په مقـابل کـې د هرات د تاریخي ښار او د هري رود د سیمې مقاومت د ۱۵۰۰ کلو په اوږدو کې د دغـه هـېواد د ټولـو اوسېدونکیو لپاره د اتلانو حیثیت لري.

کله چې سکندرمقدوني لـه خپـل لښکر سره پر ۳۳۰ مخزېږدي د هـري رود ښېرازه سیمې تـه ورسېد د دې سیمې خلکو د (برزآن) پـه مشـرۍ پـه مدافعـه لاس پورې کړ. کوم آباد ښار، چې په دغه وخت کې د هري رود د حـوزې مرکـز و، پـه یونـاني منـابعو کـې د (اورتاکانـا) پـه نـوم یـادېده، چـې دې ښار ډېر د نـګ او کلـك دېوالونـه درلـودل، چـې هغـه یـې د ((آریـامتروپسـو)) یـا ((آریـا)) د ولایت د مرکـز پـه صفت هم یاد کړي دي.

په دې کې شك نه شته، چې دغه مهال افغانستان د هخامنشي امپراتورۍ برخه وه او د سکندر تر رسېدلو دمخه د لویو ولایتونو، لکـه بلـخ، سیسـتان او د خراسـان حکمرانـانو د دریم دارا پـه مقـابل کـې پـاڅون کـړی او د هغـه پـه قتـل کـې یـې لاس درلود، خو د سکندر پـه رارسیدلو سره هر یو له یونانیانو سره د مقاومت پـه خـاطر لـه خپلو هېوادونو څخه ور ووتل.

سره له دې، چې د هرات د خلکو مشر (برزان) د ښار چاپېر ښه قوي او لوړ دېوالونه درلودل او د دې سیمې خلك هم پرې راټول وو، نوموړي د خپلې نظامي نقشې له مخې له یوناني عسکرو سره په لومړۍ نښته کې تسلیمۍ ته حاضر شو او سکندر له ویرې خپل نظامي مشاور (اناکزیپوس) د هرات په کلا کې پرېښود او خپله د فراه پر لور روان شو. لا فراه ته نه و رسېدلی، چې (برزان) د هري رود اوسېدونکیو په ملاتړ پاڅون وکړ او د سکندر نظامي مشاور یې په قتل ورساوه.

سکندر اړ شو، چې بېرته هرات ته ولاړ شي، کله چې هلته ورسېد د هراتي سردار (برزان) د پلویانو له خوا، که هغوی د (اورتاکانا) په لویه کلا کې وو او که دباندې ټولو ورسره مقاومت وکړ. کله چې کلا د سکندر د عسکرو له خوا محاصره شوه، نو هراتي سردار اړ شو هغو غرونو ته د مقاومت لپاره پناه یوسي چې ورته نژدې وو او ګڼ ځنګل یې درلوده، له دې ځایه یې سکندر ډېر ناراحته کړی و، خو هغه مهال چې یونانیانو ځنګل ته اور ورته کړ، نو بیا هراتي سردار (برزان) تسلمېدو ته اړ شو.

د سکندر مقدوني له یرغل نه (۱۵۵۰) کاله وروسته پر (۶۱۸)هـ ق کال چې ۱۲۲۱م کال سره سمون خوري د چنګیز خان له دهشتي توپاني ځپې هرات ته نژدې شوې. تولي چې د تاتار د خان زوی و او د پلار له خوا دنده ورسپارل شوې وه، ترڅو د نیشاپور له فتح نه وروسته هرات ته ولاړ شي او دا وخت د خوارزم شاه سلطان جلال الدین نکبریني له خوا ملك شمس الدین جوزجاني د هرات واکمن ټاکل شوی و. د هرات د تاریخي نامې د لیك او د روضةالصفا د څرګندونو په اساس د ۹۰ یا ۱۰۰ زرو په حدودو کې جنګي مېړونه د ښار د دفاع او د چنګیز له زوی سره د مقابلې لپاره جګړې ته آماده وو.

چنګیز او د هغه زامنو، چې د افغانستان په لوړو او مستحکمو کلاګانو کې له ځان سره مقاومت لیدلی و او زیان ور اوښتی و، نو دا یې غوره ګڼله تر پایه هڅه وکړي، چې له جګړې نه مخکې له خلکو سره ارتباط ونیسي، ځکه هغوی غوښتل، چې ښارونه او لویې کلاګانې پرته له جګړې په آرامۍ سره ځانته تسلیم کړي، نو ځکه یې لومړی استازي ورواستول، ملك شمس الدین تسلیمي ته غاړه کېنښوده او ټول استازي یې ور ووژل، د هرات د لویې کلا ښاوخوا د تولي او ملك شمس الدین د لښکرو ترمنځ سخته جګړه ونښته، هراتیانو او ملك شمس الدین جوزجاني د تولي له لښکرو سره پوره اوږه ورځې جګړه وکړه اوپه اتمه ورځ ملك شمس الدین د یو غشي په واسطه ټپي او مړ شو.

د ده له مړينې وروسته د ښار مقاومت له ماتې سره مخ شو او د تاتاري شهزاده د ژمنې او وعدې له مخې د ښار دروازې خلاصې شوې او تاتاري لښکر ښار ته تر ننوتلو وروسته ۱۲ زره تنه هراتیان، چې ډېر شمېر يې جنګي مېړونه، کارکوونکي او د فیصلو کولو صلاحیت لرونکي اشخاص وو، ووژل. لکه څنګه چې د سکنډر د یرغل پر مهال خلکو په اجباري ډول تسلیمي غوره ګڼلې او بیا یې پاڅون کړی و او د سکندر نظامي سلاکار (اناکرزیپوس) یې وژلی و، همدغه شان پر ۶۱۸ هجري چې په زور یې تسلیمي پرې منلې وه، سملاسي یې له کوتوال څخه سرغړونه او دښار واکمن ملك ابوبکر منکتاي يې هم وواژه او د فیروزکوه د ملکانو له ډلې يې يو تن، چې اصلا سبزواري و او په هرات کې اوسېده، د خپل ملك په توګه وټاکه او بیا د ښار د ټینګښت او له چنګیزي لښکرو سره د مقابلې په فکر کې شول. لکه څنګه چې ۱۵۵۰ کاله وړاندې سکندر له سبزوار یافراه ته نژدې سیمې نه راوګرځېد او د (اورتاکانا) لویه کلا یې محاصره کړه، د هراتیانو او یونانیانو ترمنځ سختې جګړې پیل شوې، همدغه شان چنګیز هم کله، چې د هرات د خلکو له پاڅون او سرغړونې خبر شو د سکندر په څېر دی هم ډېر په غوسه شو او د دویم زوی (ایلچکدای نویان) په مشرۍ یې اتیا زره تنه واستول، چې مقابل مقاومت له ماتې سره مخامخ کړي.

لکه څنګه چې د سکندر په مقابل کې د هراتیانو دویم ځل مقاومت ډېر شدت درلود او ډېر وخت یې ونیو، همدارنګه د (یلچکدای نویان) په مقابل کې د هراتیانو دویم ځل مقاومت او دریځ له لومړي ځل نه ډېر کلك، پیاوړی او دوامدار و، ځکه چې نژدې اووه میاشتې وخت د ښار محاصرې ونیو په پای کې یې په ډېر زور او اجباري ډول پر جمادي اول ۶۱۹هجري قمري کال د هرات ښار تسلیم کړ او د تاتاریانو وینې تویونکیو عسکرو تر هغه، چې کولای شول خلك ووژل، ځایونه یې وسوځول او مالونه يې ترې یوړل. دې ضربې د یو قطعي هلاکت حکم درلود، ځکه چې د ځینو روایاتو له مخې د هرات په ښار کې له څلوېښتو تنو ډېر څوك پاتې نه وو، خو لکه څنګه چې وروسته له سکندر نه د هرات ښار اباد او معمور شو، همدغه شان وروسته د چنګیز تر مړینې د هغه د دریم زوی (اوګتای قاان) د سلطنت په دوره کې د هرات د ښار اوسېدونکیو وروسته له ۶۴۰ هـ ق نه بیا ابادی ته مخه وکړه.

۲۵/۲/۱۳۴۰

د هري رود په سيمه کې د سکندريې ښار د ابادۍ په هکله د سکندر او د هغه د مور مکاتبه

ټول پــه دې پوهـيږو، چــې ســکندرپــر ۳۲۸ مخــزيږدي د ايــران د هخامنشــي څواکونــو لــه مــاتې او د درېيم داريــوش لــه وژنــې وروســته د هــرې رود ســيمې تــه نــژدې شــو او ختيــځ لــور تــه د يــون پــر وخــت لومــړی پــه هــرات کــې لــه لرغونــې کــلا ســره مخــامخ شــو، دا لرغونــې کــلا چــې پــه يونــاني مــاخذونو کــې د «اوتاکانــا» پــه نامــه شــهرت لــري ډېره ســتره او کلکــه کــلا وه، چــې د هــرات د خلکــو د مقــاومت مرکــز ګڼل کېده، د هغــې وينــا لــه مخــې چــې پخپلــه يونانيــانو ليکلــې وايــي، چــې ســکندر او د هغــه جــنرالان د لومــړي ځل لپــاره د يــوې داســې مظبوطــې کــلا او جــدي مقــاومت ســره مخــامخ شــوي دي.

دسـکندر او د هــرات د خلکــو ترمنــځ د جــګړې، بــري او مــاتې کيســه او پــېښنه يــوه ځانــګړې موضــوع ده، خــو لکــه څنــګه چــې پــه تــاريخ کــې يــې يادونــه شــوې ده ســکندرچــې کلــه د دې خلکــو مقــاومت او بيــا بيــا پاڅونونــه وليــدل، پــه وېره کــې شــو او هــوډ يــې وکــړ، چــې دلتــه يــوه ســکندريه جــوړه کــړي، چــې هغــه د (ســکندريه هريــوس) او يــا د هــرې رود پــه ســکندريه شــهرت لــري.

د اسلامي دورو په ماخذونو کې د هرات د لرغوني ښار د جوړونې او جوړونکي په هکله ډېر داستانونه او مختلفې کيسې موجودې دي، چې يقيني توګه تر اسلام دمخه د پخوانيو زمانو په اسطورو کې يې انعکاس او انځور پېدا کولی شو.

شېخ ابو نصر عبدالرحمان د عبدالجبار فاني زوی اوتر هغه وروسته سيف د محمد زوی او د يعقوب لمسي دا داستانونه پرله پسې په خپلو آثارو او تاليفاتو کې را اخيستي او نقل کړي دي او بيا سيفي هروي په خپل وار سره د هغو انعکاس زموږ غوږونو ته رارسولی دی. ډېره عجيبه دا ده، چې دسکندرد ډېرو ستونزو انعکاس د افغانستان په غرونو کې د هري رود له سيمې تر امو سيند او سند پورې په شفاهي او ليکلي ډول له لرغونو اوسېدونکيو نه تر ۱۰-۱۱ هـ (۱۶ او ۱۷ مسيحي) پورې د دې هېواد د اوسېدونکو په منځ کې لاس په لاس ګرځېدلی او د هغو شفاهي او تحريري ليکنو نه څرګندېږي، چې سکندر د دې ستونزو په اړه له خپلې مور ملکه اولمپياس سره په يونان کې مکاتبه درلوده.

په داستانونو کې د يوه له منځ نه په تحريري بڼه ماخذ په ماخذ او بالاخره د سيفي هروي په ذريعه تر موږ رارسېدلی دی، چې د هري (هرات) په سيمه کې د ښار جوړونې په اړه د سکندر له خپلې مور سره مکاتبه ده.

که چېرې دا واقعي تاريخ د تعبيرونو په قالب کې ونيسو، نو بايد ووايو، چې سکندر دمخه تر دې، چې په هرات کې د ښار په جوړونه پيل وکړي له خپلې مور سره يې مکاتبه او مشوره کړې ده.

د دې داستان له مخې، چې سکندر د هري رود سيمې ته ورسېد او ويې غوښتل چې د سترې کلا جوړول پيل کړي، د سيمې له خلکو نه يې مشوره وغوښتله، مګر خلکو د دې پخوانۍ کلا د جوړولو مشوره ورنه کړه، سکندر دغلته پوره دوه کاله زړه نا زړه پاتې شو تر هغې وروسته يې مور د هغه د حال پوښتنه وکړه، بالاخره يې خپلې مور (ملکه اولمپياس) ته وليکل، چې د دې سيمې خلک زما اطاعت نه کوي او د هغې سترې کلا جوړول،

چې زه يې غواړم د جوړولو مشوره هم نه راکوي. دسکندر مور له خپل زوی نه هيله څرګندوله کړه، ترڅو د دې ښار د مختلفو ځايونو اوکوڅوڅخه يوه اندازه خاوره ورواستوي،چې دهغې له رنګ، بوی او خوند څخه د څه کيفيت تر معلوملو وروسته يوتدبيرونيسي.

سکندر يوګډی خاوره په څو غوټو کې خپلې مورته واستوله د دغه غوټو خاورې په مختلفه بڼه وې، يوه پسته خاوره يوه کلکه بلنه سپينه او څلورمه تړوره وه.

ملکه اولمپياس د هري رود د سيمې د بېلا بېلو برخو خاوره په خپل دربار کې د فرش د لاندې خوره کړه او وروسته له هغې يې د يونان مشران او استازي راوبلل او دسکندرد انتظار مطابق يې په هري رود کې دسکندرله خوا د نوې سترې کلا د جوړولو مصلحت ترې وغوښت د يونان مشرانو له سوچ او فکرکولو وروسته مخالفه رايه ورکړه او ويې ويل، چې د هري رود سيمه د يرغل پر لاره واقع ده او هلته د لويې کلا جوړول زموږ مصلحت نه دی..

کله چې مشران رخصت شول، ملکې هغه خاوره ټوله کړه او په بله ورځ يې بيا د قوم استازي راوغوښتل د خپلې پوښتنې او دسکندرد انتظارپوښتنه يې مطرح کړه. داپلاټولومشرانودبلې ورځې په خلاف په يوه خوله دهري رودپه سيمه کې دسترې کلا په آبادولو کې موافق وو او په دې کې يې خپله ګټه اومصلحت ليده.

ملکه اولمپياس سمدلاسه پوهه شوه، چې د هري رود په خاوره کې کوم تاثير شته، نو خپل زوی ته يې وليکل، چې په هغه خاوره کې، چې تاسو ياست ډېر عجيبه تاثير دی، چې د هغه ځای خلک يې هر يو د رايې مخالف او بې اتفاقه کړي دي، له هغوی نه مشوره مه غواړه او سمدلاسه د سترې کلا په هکله، چې په پام کې يې لرې اقدام وکړه وروسته له هغې، چې سکندرځنګه غوښتل د کلا په جوړولو يې پيل وکړ او لکه څنګه چې پوهېږو د افغانستان په خاوره کې يې لومړۍ لويه، ستره او مظبوطه کلا د هري رود په سيمه کې جوړه کړه، چې په يوناني ماخذونو کې د (سکندريه

هریـــوس) او یـــا د (ســـکندریه هریـــون) پـــه نامـــه شـــهرت لـــري او کـــولای شـــو، چـــې هغـــې تـــه د هـــري رود ســـیمې ســـکندریه ووایـــو.

دا ســـــتره متســـــحکمه کـــــلا د یـــــو شـــــمېر یونانیـــــانو مرکـــــز او اســـــتوګنځی شـــــو او څه مـــــوده دســـــکندرد نظـــــامي ســـــلاکار ((انـــاکزیپوس)) اســـتوګنځی هـــم و، تـــر هغـــه وختـــه، چـــې ســـکندر د فـــراه رود پـــر لـــور لاړ او دا ســـلاکار د هـــرات د خلکـــو لـــه خـــوا ووژل شـــو او دا ثابتـــه شـــوه، چـــې د دې خـــاورې تـــاثیر لکـــه، چـــې نمونـــه یـــې یونـــان تـــه اســـتول شـــوې وه، د هـــري رود اوســـېدونکي پـــه خپلـــه خـــاوره کـــې د پردیـــو پـــه پـــاتې کـــېدو او اوســـېدنه راضـــي نـــه وو اوپـــه بیـــا بیـــا پـــاڅونونو لـــه دښمـــن ســـره جنـــګېدل.

لکـــه څنـــګه چـــې مـــا وویـــل دا داســـتان پرتـــه د مـــاخذونو لـــه متونـــو څخـــه د افغانســـتان د اوســـېدونکو پـــه خـــاطرو کـــې ثبـــت دی او خولـــه پـــه خولـــه یـــې نقـــل کـــوي.

لکـــه څنـــګه چـــې مـــې ۱۸-۱۹ کالـــه دمخـــه هغـــه د لومـــړي ځل لپـــاره واورېده د هغـــې پـــه اســـاس مـــې یـــو تـــاریخي ډرام د (مـــردان پـــاروپـــامیزاد) پـــه نامـــه ولیکـــه. دغـــه داســـتان پرتـــه لـــه دې، چـــې د ســـکندرپـــه مقـــابل کـــې یـــې د ملـــي مقـــاومت انعکـــاس او دســـکندرپـــه ځوانـــو عســـکرو د غرونـــو پـــه لمنـــو کـــې څه تـــېر شـــوي و، لیا ـُـي څه چـــې زمـــوږ غوږونـــو تـــه یـــې هـــم رارســـوي.

هغـــــه مخـــــالفت او ممـــــانعت، چـــــې د هـــــري رود پخوانیـــــو اوســـېدونکیو دســـکندرپـــه مقـــابل کـــې د نـــوې ســـترې کـــلا د جوړولـــو پـــه اړه کـــاوه ربښتینـــي وګڼئ او لـــه بلـــه پلـــوه د تـــاریخ پـــه لحـــاظ دا هـــم څرګنـــده ده، چـــې ســـکندرمقدوني لرغونـــي، ســـتره او مظبوطـــه کـــلا پـــه هـــري رود کـــې جـــوړه کـــړه.

۱۶/۱۱/۱۳۳۸

سکندري سار یا سکندري کلا

د سکندر مقدوني شخصیت په افغانستان کې دومره شهرت لري، چې لوستونکي او نالوستي ټول هغه پېژني او یا یې لږ تر لږه د هغه نوم اورېدلی دی، دا د حیرانتیا ځای نه دی، چې سکندر مقدوني د هري یا هرات پر سیمه د حملې او یا تېرېدنې پر وخت تر اراکوزي (الرخج، رخد، کندهار) اکسوس (امو سیند) او اندوس (اباسین، سیند) پورې د دې سیمې د خلکو د شدید مقاومت له امله په مختلفو برخو کې کلاګانې جوړې کړې چې د هغو کلاګانو ځایونه د حوزو په نوموړو سیندونو کې چې په تاریخي ماخذونو کې یې یادونه شوې او د ځینو ځای او موقعیت هم تر یو حده د لرغون پېژندونکیو له خوا ټاکل شوی دی او ځینې نورې خاطرې یې د خلکو په حافظو کې پاتې دي.

د کوم حصار یا کلا په باره کې، چې دلته بحث کوو نظر ماخذونو او تاریخي کتابونو ته د خلکو پر ژبو ډېر شهرت لري او که تر دې یې څرګنده ووایو په هېڅ یو ماخذ او کتاب کې د دې سترې کلا یادونه شوې نه ده، مګر د سیمې اوسېدونکیو د هغې لپاره نوم ټاکلی دی او له سکندر سره یې د ارتباط په مناسبت په اولسي ژبه کې یې (سار سکندري) بولي.

دا ستره کلا او یا یې خرابې او پاتې شونې د پخوانۍ کاپیسا په سیمه (په اوسني کوهدامن کې) خواجې سرای ته نژدې موجوده ده که چېرته پخوانۍ د پښو لارې په نظر کې ونیسو، نو ویلی شو، چې دا کلا د کابل او خواجي سرای ترمنځ واقع وه او البته د کلا خرابه له سرای خواجي سره ډېر نزدېوالي لري او د جنوب ختیځ پلو ته د (۲) کیلو متروپه واټن واقع ده، کوم کسان، چې د دې زړې کلا د کنډوالو لیدلو سره علاقه لري، نو باید د تلو راتلو په لاره بلد وي او دا لنډ معلومات سیلانیانو او جهان ګرځندو ته هم ګټور دي. د سکندري کلا لاره همدغه د کابل شمالي پلو ته موجوده لاره ده. له کابل نه نژدې ۲۵ کیلومتره وروسته د ختیځ پلو ته د انګورو باغونه، زراعتي ځمکې او یو لړ غونډۍ تر سترګو کېږي.

دغه ځای کې باید موټر ودرول شي او په پښو د باغونو په کوڅو کې د خاورو غونډۍ پلو ته متوجه شي او د سیمې له خلکو پوښتنه کول که په هره نقطه کې حاضر وي ینوه حتمي خبره ده. دلته د باغونو په منځ کې کوڅې، هوارې زراعتي ځمکې او د انګورو باغونه کوږ ځرګندېږي او په پورته خوا کې نړېدلې کنډوالې له ورایه ښکاري تر هغې، چې لویه ویاله یا وړوکی خوړ رارسېږي او د دې خوړ په هغه خوا کې له تیږو او خاورو جوړې غونډۍ د پاسه د لویې کلا کنډوالې ځرګندېږي. د هغې سیمې د نژدې کلیو خلك دغه د خاورو ډېرۍ ته، چې شواهد او اثار یې په دننه کلا کې ځرګندېږي معمولاً (سار سکندري) وایي او دا له احتمال نه بهر نه ده، چې د سار د کلمې نه یې مقصد (سار) (حصار) (شار) او یا (شهر) وي داسې لوستوال خلك هم شته، چې دې کنډوالو ته (حصار سکندري) وایي او که چېرته د ستراتیژیکې او (سوق الحبشی) له نقطې نظره وکتل شي، نو په قطعي توګه ویلی شو، چې دا کنډوالې د پخوانیو او کلکو کلاګانو پاتې شوني دي.

همدغه ویاله یا خوړ چې د مخه مو یادونه وکړه د کلا لویدیځ او شمال پلو ته یې یو ډول طبیعي خندکونه جوړ کړي، د دې کلا ډېرې برخې ګودال او شنېدلي دي چې نښې نښانې یې موجودې دي، نو په همدغه ترتیب نومورې کلا د شنېدلو دېوالونو د اوبو لارې او په چارچاپېره کې طبیعي خندق او لاره ده او خپله کلا د یوې مورې د پاسه، چې دا موړه د ډبرو او خاورو لرونکې ده، پرته ده.

د کلا چاپېره یو ډېر بردار (سورور) دېوال له مستحکمو برجونو سره موجود و او نن یې وران شوو دېوالونو د ماهي د شا په څېر بڼه غوره کړې ده. احتمال لري، چې دې کلا څلور دروازې درلودې ختیز او جنوبي برخو د دروازو موقعیت بڼه تشخیص کېدلای شي او پرته له شك نه ویلی شو، چې د دې کلا عمومي ستره دروازه جنوبي پلو ته ده. له دروازې نه، چې کومه لاره دننه تللې وه له لنډ شان دوزې وروسته یو برج ته ورغلې وه، چې دا د کلا مرکزي او لوړه برخه وه.

د سار سکندري په کنډوالو کې تراوسه کومه علمي پلټنه نه ده شوې او د هغې سیمې د لنډو کلیو خلك د دې کلا خاورې خپلو زراعتي ځمکو ته د سرې په ډول وړي. د دې خاورو د وړلو په وجه په ډېرو ځایونو کې په دهلېزونو کې ځرګندې شوې خښتې، چې د دېوالونو په جوړولو کې ترې کار اخیستل شوی ډېرې غټې، غټې او خامې دي، د اندازې او لوېوالي له مخې د بګرام له خښتو سره هېڅ توپیر نه لري. لکه څنګه چې پوهېږو بګرام د دویمې مخزېږدي پېړۍ په نیمایي کې د یونانیانو پر وخت د لویو کوشانیانو په دوره کې جوړ شوی، چې له لومړۍ تر

دریمې مسیحي پېړۍ یې د خپل عروج دوره ترسره کړې، لکه څنګه چې یې د جوړولو استنباط له ق م نه کېږي، نو بیا (سارسکندري) د مقدوني سکندر له خوا جوړه شوې ده، نو باید چې هغه د پروان د سکندري ښار سره د یوې زمانې وګڼو.

دا کلا حتمي د کوشانیانو په دوره کې جوړه او آماده وه، چې د اباديو او جوړېدو د تحول تاریخ یې د کاپیسا بګرام له ښار سره په موازي ډول مطالعه کولی شو.

هغه مقالې، چې کابل راډیو ته مې لیکلي د هغو ابادیو په اړه دي، چې د کوهدامن کوهستان په سیمه کې دي، چې د هغو نسبت سکندر مقدوني او تر هغه وروستنیو یونانیانو ته کېږي، لکه د عبدالله برج ستره کلا او د پروان سکندري ښار، نو بیا داسې کوم دلیل نه لرو، چې (سار سکندري) دې په دې کتار کې ونه شمېرو.

وراندې مو یادونه وکړه، چې تراوسه په دې کنډوالو کې کېندنې نه دي شوي، خو د خلکو له خوا د خاورو وړلو په وجه پخواني شواهد لکه مسکوکات، نګینې، مرۍ او نور چې د یونانیانو او کوشانیانو په دورو اړه لري، موندل شوي دي، د دې دورې د مسکوکاتو شهادت د نوموړو دورو لپاره د دې تاریخي کنډوالو د ارتباط ښه نښه ده او د تاریخي سنجش او موازنې له مخې په اسانۍ سره سمون او مطابقت لري.

د بهرنیو پوهانو له ډلې څخه هغه چا، چې دلته لنډه شان مطالعه کړې ده مشهور فرانسوي ختیځ پېژندونکی مویو ګیرشمن دی، چې د دویمې نړېوالې جګړې پر کلونو په افغانستان کې د فرانسې د لرغون پېژندنې د پلاوي مدیر و او په اتفاق سره مو یو ځای د صدق آباد، ریزه کوهستان او د سار سکندري کنډوالو دپاتې شونیو څخه لیدنه ترسره کړه. نوموړی فرانسوي پوه دې ته متمایل و، چې دا کنډوالې د ((اورتسپانا)) د ښار پاتې شونې و بولي، چې معمولاً د هغې موقعیت د کابل سیمه ګڼي. بل فرانسوي ختیځ پېژندونکي موسیو فوشه د اورتسپانا د ښار موقعیت د بودایي کابل مربوط د چکرې او خورد کابل سیمه یادوي په هر حال دا ځانګړې بحث دی، چې د هغې شرح دلته نه شي کېدای او د سار سکندري د کنډوالو کیندنې د دې لنډې مقالې هدف یوازې د دې کنډوالو نوم، نښې او موقعیت پېژندل دي، چې له کابل نه د شمال په لور د ۲۵ کیلو مترو پر واټن پروت او ترڅنګ یې نن یو لوی او له خلکو ډک کلی (خواجه سرای) پروت دی.

۷/۵/۱۳۴۱

ایوتیدم باختري یوناني پاچا

په باختر کې د یونان له لویو پاچاهانو څخه یو هم ((ایوتیدموس)) دی، چې هغه په ساده ژبه (اوتیدم) لوستلی شو. هغه نه یوازې په باختر کې د یونان د خپلواکې شاهي کورنۍ غړی و، لاچې بنسټګر او د سرکښ هم و، چې وروسته د (دیودوت) له کورنۍ څخه په باختر کې د یونان سلطنتي کورنۍ د هغه په نامه شهرت لري.

یوتیدم پر ۲۷۰ م زکال د بلخ د سلطنت په تخت کېناست او تر ۲۳۰ م زکال پورې یې نژدې څلوېښت کاله سلطنت کړی دی. لکه چې تول پوهېږو، چا چې په باختر کې د یونانیانو مستقل سلطنت اعلان کړ هغه (دیودوت) و، مګر د هغه د تړواک لاندې سیمې ډېره برخه د هندوکش شمالي برخه وه یا وواېو، چې په باختر کې محدود پاتې شو او زوی یې دویم (دیودوت) هم له همغه تاکلو پولو نه دباندې ونه وتلی شو، د پلار د واکمنۍ په حدوداتو کې پاتې شو تر هغې پورې، چې (ایوتیدم) ته وار ورسېد.

تر کومه چې تاریخي پېښې راښیي اصلا ایوتیدم د دویم دیودوت تر وژلو وروسته تاج او تخت ترلاسه کړی. لکه څنګه چې پردغه وخت یوناني شاهي دولت د (سلوسي) کورنۍ سره د باختر د نوتشکیله یوناني دولت سره سیالي او د ښمنې درلوده د یو شمېرنظریو له مخې دویم دیودوت دیو شمېر یوناني تحریکاتو له مخې د یوتیدم په لاس ووژل شو.

د باختر د يوناني پاچاهانو په ډله کې ایوتیدم پیاوړی مقام لرونکی دی، ځکه چې هغه په سیاست، واکمنۍ، فتوحاتو، نوې ابادۍ او همداراز د هغې دورې د تجارت په پراختیا او روابطو کې تر ډېرو واکمنو پورته ګڼل شوی. کله چې یوتیدم په بلخ کې واکمنۍ ته ورسېد، دوو مهمو مسئلو د هغه پاملرنه ځانته واړوله. یو د بلخ د سترې کلا ټینګښت او په هېواد کې د ابادۍ پراخوالی او بل د هندوکش دواړو خواوو ته د جغرافیایي واحد له نظره د ایالتونو، ولایتونو او سیمو ترمنځ اړوندي اوتړاو و.

استرابون یونانی جغرافیه لیکونکی، چې تقریبا د باختري یوناني پاچا (ایوتیدم) هممهالی و، بلخ یې د (اریانا مرغلرې) په صفت یاد کړی او د اریانا حدود یې د یو ستر هېواد په حېث یاد کړي د (اریانا د مرغلرې) صنعت او د (هزار قلعه) اصطلاح، چې دا زمان د باختر په باره کې ویل شوي، څرګندوي چې ایوتیدم د خپلې واکمنۍ په اوږده دوره کې د هېواد په مرکز او ولایاتو کې ډېر اوږده او تلپاتي کارونه کړي دي.

ایوتیدم د سلطنت پر تخت له کېناستو سره سم له یو یا دوه خطرونو سره مخامخ و له یوې خوا دلویدیځ له پلوه د سلوسي یوناني شامي دولت په ځانګړې توګه د هغوی پاچا انتوکوش غوښتل، چې د هغه خپلواکي تر پښو لاندې کړي او له بله پلوه د هندوکش جنوب ته هندي (موریايي) دولت تېری کړی و او د ارغنداو د سیمې ترڅنګ نژدې برخې یې نیولې وې. دا وخت د باختر او شام ترمنځ جګړه وشوه انتیوکوش یوناني شامي د باختر پر لور لښکر وخوځاوه، د ده او د باختر یوناني پاچا ترمنځ لومړی شخړې د هري رود په سیمه او بیا یې د بلخ د لویې کلا په چاپېریال کې صورت ونیو او تقریبا دوه کاله د بلخ یونانی پاچا په محاصره کې پاتې شو بالاخره د باختر د خپلواکۍ د پېژندنې او د تېري کونکیو د پر شا تللو په اړ صلح منځ ته راغله.

وروسته تر دې انتیوکوش د هندوکش له درو څخه کابل ته ستون شو او د جنوب او لویدیځ له لارو یې خپلې منطقې ته مراجعه وکړه. کابل ولایت او ارکوزي

(کندهار) څخه د تېرېدلو پر وخت یې د هندي موریایي څواکونه او د هغوی وروستي واکمن (سوناګازنس) شاته کړ او دا ځایونه یې تخلیه کړل. په نتیجه کې لکه څنګه، چې دا ختیز او لویدیز یرغلګر پر وړاندې تللو بریالي شوي وو، خپلو متقابلو خاورو ته راستانه شول او د باختري سلطنت خپلواکي یې ومنله او "ایوتیدم" چې د هر وخت په لانجه کې پرېوتی و له بلخ نه د هندوکش په دواړولویو سیمو باندې د یو مستقل واکمن پاچا په توګه وپېژندل شو او د (اریانا) ټول ایالتونه او ولایتونه یې په ځان راټول کړل په بله وینا د هېواد د خاورې وحدت یې عملي کړ او حتی د یادې شوې خاورې له قلمرو څخه د باندې که هغه شمال شرق پلو ته له پام نه هاخوا د سنګیانګ په لور وه او که هغه شمال غرب پلوته په پارتیا (د کشف رود او اترک حوزه) وه او که هغه لمر خاته پلو ته د اباسین په غاړه کې و، پر فتحو بریالی شو. یو له نویو کارونو څخه یې د هېواد په دننه کې د امارتونو تشکیل و، چې دوه یې د (پاروپامیزوس) او (اراکوزي) د امارت په نامه یادېدل لومړی امارت د (مارکوس) (مرغاب) د حوزې له نژدې نه چې هري رود هم ورپکې شامل و او دویم امارت په جنوب لودیځ کې د ارغنداب حوزې ته نژدې په دېرو برخو محدود و.

د ایوتیدم سکې د ده د اوږدې څلوېښت کلنې واکمنۍ او د پراخو لاس لاندې سیمو د سلطنت په وجه څو ډوله او ډېرې دي، چې د هغوله جملې څخه یې دوه ډوله ډېرې مشهورې دي، یوه یې ګرده نقره یې سکه ده، چې یو پلو ته یې له فولادي خولې سره دپاچا تصویر دی او بل پلو ته یې د (هرکول) مجسمه ده، چې په یوه لویه هواره تیګه ناست څرګندېږي. دویمه ګرده طلا یي سکه ده، چې په یو مخ یې د هر کول نیم ښي خوا ته مخ ښکاري او په بل مخ کې یې اس په څغاسته دی او په هغې کې یې (بازیلوس ایوتیدموس) یعنې (ایوتیدم پاچا) لیکلي دي.

۲۰/۱/۱۳۳۸

د کاپیسې ـ بګرام د ښار په پلان کې د یوناني او محلي ښار جوړونې بنسټونه

د تاریخ د متنونوپه شهادت ویلی شو، چې د کوهستان او کوهدامن په حوزه کې مو د کاپیسې په نامه لرغونی ښار درلود، چې په ۵-۶ پېړۍ کې د سیروس او ایراني هخامنشي داریوش له خوا اباد شوی و. د دې لرغوني ښار موقعیت په ځرګند ډول معلوم نه دی، خو په دې کې شك نه شته، چې په بګرام کې به د برج عبدالله ترځنګ واقع و، خو د پېړیو په تېرېدلو اوپه وروستیو دورو کې د نوو ابادیو په جوړولو او هغه سیمه په زراعتي ځمکو له بدلون سره د هغه ښار اثار پاتې نه دي، نو موږ د بګرام په خرابیو کې دوه ساحې په مشخصه توګه لیدلی شو او تقرّیبا دواړه سره نښتې دي، چې زموږ د ورځنیو اصطلاحاتو له مخې یوه یې د ((برج عبدالله)) او بله یې د((بګرام)) په نامه ګڼلی شو، چې هغه دواړه دوه پېړۍ یا تر دې هم ډېر دمخه تر میلاده د یونانیانو له خوا جوړې شوې دي.

امکان لري، چې په برج عبدالله کې د دې سترې او کلکې کلا بنسټ پخپله سکندر ایښی وي او که داسې نه وي، نو باختري یونانیانو به د هغه د امر په سر ته رسولو کې اقدام کړی وي، مګر د بګرام په باره کې د لرغون پېژندونکو د رښتینې کتنې نه ځرګنده شوې ده، چې دا ښار دوه پېړۍ دمخه تر میلاده د یونانیانو په لاس جوړ شوی دی.

د ښار جوړونې له نظره د بګرام د کنډوالو مطالعه ډېره پر زړه پورې ده او دا کار له کیندلو پرته ممکن نه و، خو له نېکه مرغه کله، چې په دویمه نړیواله جګړه کې د موسیو ګیرشمن فرانسوي له خوا کیندنې وشوې، داسې نتیجې لاس ته راغلې، چې د هغې په رڼا کې د بګرام د ښار پلان او تدافعي سیستم یې ځرګند شو او معلومه شوه، چې د ښار پلان د یونان د کلاسیکو ښارونو پر اساس وضع شوی او په دفاعي سیستم کې یې له محلي اساساتو نه کار اخیستل شوی دی.

نوموړی فرانسوي پوه د مطالعاتو له مخې د کاپیسې ښار د عمومي جوړښت له نظره د یوناني ښارونو په اصولو د (هیپودام) په شکل یعنې په مربع ډول جوړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوی و، چې یوې جادې یې له یوې ضلع نه تر بلې ضلع پورې امتداد درلود او د ښار عمده څایونه د جادې دواړو خواوو ته جوړ شوي وو په همدې ترتیب د ښاري پلان له نظره د کاپیسې - بګرام ښار د یوناني ښار (دورا- اوروپس) له ښار سره یې کامل ورته والی درلود، چې پاتې شونې یې په امریکا کې د (یال) د پوهنتون پوهانو په لویدیزه اسیا کې کشف کړي وو.

د یوناني ښار جوړونې پر اساس د بګرام او دیورا ښارونه ډېر ورته والي لري، چې موسیو ګیرشمن یو شمېر ورته والی داسې بیانوي: په دواړو یادوو شوو ښارونو کې هغه دېوال، چې د جلګې په لور واقع دی مظبوط والي ته یې ډېر ارزښت ورکړی شوي دی په دواړو ښارونو کې هغه لارې، چې د سیند پلو ته وتلي دي، په سیند حاکمې دي، په دواړو ښارونو کې عمومي دروازې جنوبي خوا ته د جلګې پلو ته ویستل شوي دي او د ښار اساسي جاده له همغې دروازې نه پیل شوی او پای یې سیند ته رسیږي.

په دې کې شك نه شته، چې د دې دواړو ښارونو ډېر ورته والی د دې سیمې د اراضي د ورته والي پر اساس منځ ته راغلی، مګر د موسیو ګیرشمن په نظر د دې دواړو ښارونو جوړونکیو د یوناني ښار جوړونې له اصولو څخه خبر وو او د دواړو ښارونو جوړونه یې د یوناني ښارونو په موازنه ترسره کړې ده. لکه څنګه چې دا نظر د (یورا) په ښار کې ثابت دی، نو هېڅ بل دلیل نه شته، چې د کاپیسا - بګرام په اړه رصالت ونه لري. البته د دې یادونې حاجت نه شته، چې ډ بګرام د ښار په تدافعې اصولو کې د ایراني نظریاتو، چې محلي بڼه یې خپله کړې وه کار اخیستل شوی، چې د هغو اثر په یوناني ښارونو کې نه شته.

د(کاپیسا - بګرام) دښارجنوبي پلوته لویه ضلع او ورسره نږدې برخو او مخصوصا هغه لوی برجونه چې دښار په کنجونو کې وضع شوي دسیمه ایزې تدافعې مفکوري استازیتوب کوي چې سوابق یې په اردواو دهماغې زمانې په غربي نړۍ کې.نه لیدل کیږي. توموړي فرانسوي لرغون پیژندونکی دخپلو پورتنیو نظریاتو دثبوت له پاره دلوستونکي پاملرنه دخوارزم یعني هغې سیمې ته اړوي چې دامو سیند دښي خوا ښکتنیو غاړو کې پراخه سیمه ده چې یوه موده دیوناني پلوو باختري واکمنو په لاس کې وه. پدې کې شك نشته چې پروفیسر تولستف روسي لرغون پیژندونکی چې دافغانستان او شوروي د دوستۍ دټولنې مشر و خوارزم کې یې یو لړ پراخې کیندنې او څیړنې ترسره کړېدي لکه څنګه چې مې وویل دخوارزم څمکه دامو سیند دکوزنۍ برخې پره لاره په دواړو خواوو لکه چې یې پورته یادونه وشوه پرته ده، لکه چې دوخت په تیریدلو بادونو شګه وړاندې راوړې اکثرا پخواني ښارونه یې پټ کړیدي او دښارونو خرابې چې هرڅومره دامو سیند تر لارو لرې پرتې دي زړې اوچې هرڅومره ورته نژدې پرتې دي نوې ښکاري.

دامفکوره لرغون پیژندونکیو داسې څرګنده کړې چې په درې لومړنیو مخزېږدیو پیړیو کې جوړ شوي دیوالونه برجونه نلري او تیرکشونه ډیر نژدې په خپله دیوال کې کښېل شویدي چې(جانبازکلا) یې ډیره ښه بیلګه ده. لږ وروسته خو په همدې دوره کې په داسې حال کې چې دیوالونه تیرکش لري او ټول مربع شکله برجونه له ۱۸ نه تر ۲۶ مترو پورې څرګندېږي اوپرته له مربع او مستطیل ډولو کلاګانو څخه دګردوکلاګانو جوړول هم پیدا شوي. د دیوال په امتداد کې دبرجونو فاصلې دخوارزم دکلاګانو اوبګرا ترمنځ ورته والی پیدا کړی دی.

دبګرام ښار دستري کلا دبرجونو اودیوالونو اثار دموسیو ګیرشمن دکیندلو په وجه څرګند شو دښاردلویې کلا اوږدوالی(۴۰۰) متره او عرض یې د (۴۵۰) مترو په شاوخوا کې و. دښار دستري کلا دپنډو دیوالونو اثار په درې خواوو ختیځ،لویدیځ او سویل کې معلومیدل او دبرجونو بنیادونه وروسته ترکوششونو څرګند شول. دښار شمالي پلوته یوڅوخوړونه دپنجشیر درودخانې پر لور متمایل وو. چې خامخا یې هغې خوا ته هم لاره درلوده چې اوس یې هورې د زراعتي ځمکې ښه خپله کړې دښاردیوال په خپل اوږدوالي او سورکې وتلي ننوتي ځایونه درلودل چې دعسکرو دځای پر ځای کولو له پاره یې ښارته استحکام ورکاوه، دښار جنوب غربي کنج ډیر کلك و څکه هلته دستر برج پاتې شونې موندل شوې دي چې یواځې غربي خواته دیوال ۵۰ متره اوږدوالی لري حال دا چې دشمال کنج برج په څوځله وړوکی و او فقط ۱۶/۶ متره اوږدوالی او ۸/۹۰ متره سور یې درلود.

دښار ستره دروازه چې دداخلیدلو اساسي لاره وه دجنوبي دیوال په منځ کې دکوهدامن دجلګې پر لور کښېل شوې وه. له دغې لارې څخه دښار په منځ کې یوه کوڅه تیره شوې وه او دجنوبي ضلع لورته د رودخانې پر غاړه .دبرج عبدالله ترڅنګ ختمه شوې وه اوله همدغه ځایه دښار اوسیدونکیو اوبه اخستې

نو لکه څنګه چې په تاریخي نظریاتو دلرغون پیژندوونکیو پر خیړنو، دلویدیزې اسیا له پخوانیو کلاګانو اوښارونو او خوارزم سره یې شرح اودمقایسې یادونه وشوه دکاپیسا- بګرام ښار دډیر توافق لرلو پر وجه چې له یوناني ښارونو سره یې لري دهغې استحکام زموږ په محلي مفکورو اومنطق باندې استوار و.

دانقطه ډیر ارزښت لري چې دیوناني ښار جوړونې ته قانوني نظر کولی شي چې دبګرام په پلان کې یې مطالعه کړو. پدې چې لویو کوشانیانو دیونانیانو ځای ونیو خو په اصل کې دښار په پلان کې یې کوم ډیر بدلون رانه وست او ټول پخواني جوړشوي اساسي خطونه پاتې شول چې لرغون پیژندونکي هم همدغه نظریه تائیدوي

۱۳۳۸/۲/۱۲

پروان یاجبل السراج کې

دقفقاز سکندریه

دمقدوني سکندر له عادتونوڅخه یو د ختیځ پر لور فتح شویو ځایونو کې دمستحکمو کلاګانو اوښارونو جوړول و چې دده په خپل نوم (سکندریه) باندې شهرت لري، لکه په مصر کې چې (سکندریه) له ۲۳۰۰ کلونو را په دیخوا په همدغه نوم موجود ده.

ألبته ددغو کلکو ښأرونو او کلاګانوپه جوړولوکې داسیا دمختلفو نقطو اوافریقائی جنګیالیو اووسله لرونکیو خلکو دمقاومت روح ډیر دخالت لري، ځکه چې سکندر ځای پر ځای داودانۍ دخپلو عسکرو داستوګنې له پاره دمجبوریت او اړتیا له مخې جوړې کړي نه دشوق او ښکلا لپاره.

سکندر دافغانستان دخاورې په مختلفو برخوکې دخپل تګ لوری له شمال لویدیز برخو یعنې له اوسني هرات څخه دسند رودترغاړو پورې ځوکلکې کلکې کلاګانې جوړې کړي چې دتاریخ دپاڼو په شهادت دهرات، فراه او کندهار له سکندریو نه پوره اطلاعات په لاس لرو، یوله همدغو کلاګانو یا سکندریونه همدغه د (قفقازسکندریه) ده چې دهغې محل یا موقعیت دپوهانو دڅیړنو په

رښاکې دپخوانۍ پروان یا په جبل السراج کې دسالنګ ددرې خولې ته نژدې سیمه ګاکلې شو.

ولې مؤرخینو او یوناني جغرافیه لیکونکیو دامستحکمه کلا د (سکندریه، قفقاز) په نامه یاده کړې؟ په دې کې شك نشته چې دقفقاز دغرونو لړۍ، دترکیې په شمال ختیځ، دایران آذربایجان او دشوروي آذربایجان په سرحداتوکې پرتې او دیونان خاورو ته نسبتاً نژدې وې او یونانیانو هغه ښې پیژاندې.

کله چې ئې سترګې دهندوکش پرواورینه لوړه څوکه ولویدې نو دورته والی په وجه یې قفقاز وباله او تصور ئې کاوه چې دغرونو دغه لړۍ چې داسیا په زړه کې پرته ده دشرق نهائی حدودات دي او ددې لپاره چې دسکندر فتوحات یو خارق العاده پرمختګ وښیي فکر یې کاوه چې ددنیا پاي ته رسیدلی‌او په حقیقت کې دسند رود اود رود ترصدختیزې علاقې ددنیا د ختیځ پای ښکاریده.

او دپروان کلکه کلا (سکندر) تر اوسه زمونږ په منځ کې معموله او مشهوره ده، دپروان نوم زمونږ په لرغوني ادب کې د (پروانتا) دیو غرني نامه پر بنه په (اوښتا) کې یاد شوی دی چې همیشه سوړ باد چې دسالنګ له واورینو غرونو څخه راپورته کیږي لري او د (پروان باد) باندې مشهور دی، تر دې پورې چې امیر حبیب الله خان ۲۳۰۰ کاله دسکندر تر آبادۍ وروسته په هماغه ځای کې دیو ستر ارګ جوړول پیل کړل. که چیرته اولسی داستانونوته پاملرنه وشي داسې بریښي چې دسکندر له یرغل او دهخامنشیانو له بریو دمخه مو په (پروان) او (بګرام) کې مستحکمې کلاګانې درلودې چې دغوربند، شتل، پنجشیر اوسالنګ سیندونو له اوبو څخه جوړ ډك سیند ددواړو کلاګانو په منځ کې تیریده.

په اولسي داستانونو کې داسې نقل شوي چې په یو وخت کې دوه پاچاهانو چې یو (مروان) او بل (پروان) نومید چې یو دبګرام او بل دپروان واکمن و د دواړو کلاګانو ترمنځ یې درودخانې دپاسه یوځنځیر غځولی او ددواړو کلاګانو په برجونو پورې تړلی شوی و چې دواړه برجونه په خپلو کې سره وصل شوي وو.

دواړو واکمنو په خپلو کې سره ویلي وُ چې کله ددښمن له خوایوه ته خطر متوجې شي سم له لاسه به دځنځیر په خوځولو بل ته خبر ورکوي او دواړه به په ګډه دښمن له منځه وړي.

وایې چې له دې دواړونه یو تن دبې احتیاطۍ په وجه څو ځله بل ته دخطر خبر دځنځیر په واسطه ورکړ، کله چې به دویم ګړی سره له لښکر مرستې ته ورسید وبه یې کتل چې دښمن نشته او دوي پرې مسخرې کړیدې، کوم ځل چې په رښتیا

دښمن په کلا یرغل کړی و او دوي هر څومره دځنځیر په واسطه خبر ورکړ مرستې ته ونه رسیدل، ځکه چې بیا هم پرې دمسخرې شک شوی و، او په نتیجه کې کلا سقوط وکړ. داویلی نشو چې دابې احتیاطي دچا له خوا شوې وه خو نتیجه داشوه چې بګرام او پروان دواړو سقوط وکړ. که چیرته داداستان ذ سکندر دزماني له یرغل او بریو سره تطبیق کړو نو ویلای شو چې لومړی بګرام او بیا پروان سقوط کړی دی.

سکندر د ۳۲۸ مخزیږدي کال دمنی پر موسم بګرام ته ورسید او دپنجشیر درود پر غاړه په اوسنی (برج عبدالله) کې پاتې شو او بیا له رودخانې نه هغه پلو ته په پروان کې دهندوکش دلوړ غره دپاي سیمه دسالنګ ددرې په خوله کې په ډیر تلوار دیوې مستحکمې کلاپه جوړولو پیل وکړ.

څرنګه چې سوړ ژمی او دهندوکش پر واورین غره داوښتلو امکان نه و نو دپروان دسکندر یې جوړولو له پاره ډیره هڅه او زیار ایستل پکار و. یوناني عسکرو اودکاپیسا ددرو خلکو په ګډه په دوه درې میاشتو کې کلا اودهغې برجونه اباد کړل او د سکندردخپلو یوناني عسکرو سره ژمی په همدغه کلا کې تیر کړ.

کله چې سکندر دراتلونکي کال پر پسرلي د ((بسوس)) دمقابلې لپاره چې دپاچاهۍ اعلان یې کړی و دشمال پرخوا لاړ، یوشمیر عسکریې له دې ویرې چې دکاپیسا او کابل خلک کوم عکس العمل ښکاره نه کړي دپروان په سکندریه کې پریښودل.

دپروان دسکندریې داصلي ابادۍ کومه نښه نښانه پاتې نه ده، خو د ۱۹ پیړیو په اوږدو کې چې کومې سکه لرونکې پیسې هلته مونده شوي او اوس هم پیداکیږي څرګند وي چې دلته یو وخت دژوند کولو یومهم مرکزو.

۱۳۴۸/ ۸/۷

په افغانستان کې یوناني میتولوژي

میتولوژي یوه یوناني ترکیبي کلمه ده چې په هغې کې (میت) او (الوژي). یعنې افسانه،داستان، د ډول ډول خدایانو کیسې او له هغوي سره معرفت او پیژندګلوي دزړې زماني دقومونو کیسې دمعشوقواوودونو داستانونه، قهروغضب، دوستي اومخالفت دومره پراخ، زړه راښکونکي او رنګین دي چې دپخوانیو یونانیانو پرمختګ یې په هنر اومختلفوڅانګو لکه انځورګری، پړګری، موزیك او نوروکې همدوي ته مربوط او وابسته بولي، او وروسته دیونان له کلاسیکي دورې نه ددې میتولوژي یوناني داستانونو اغیزه داروپا په راپیداشوي هنر او ادبیاتوکې بې پدله نه ده.

یو له هغوموضوعاتو نه چې په ختیځ کې، د سکندر له برېواو دافغانستان په سکندریو کې دیونانیانوترپایښت وروسته ددې دوارو په روابطودیونان خاوره ددقت او کتنې وړ ده، په افغانستان کې همدغه دیوناني خدایانو دډولونو دکبسو انعکاس دی چې هغه هم دوه متقابلې جنبې لري، یو دافغانستان داوسیدونکیو په منځ کې دیوناني میتولوژی،افسانوي،اسطوره ئي او داستاني خاطرو انعکاس دی او بل دیونانیانو په منځ کې دپهلوانانو او سبمه ایزې میتولوژۍ او اساطیرو اوداستانونوتاثیر او انتشار دی، چې دلته یوائې دلومړی جنبې نه یعنې د افغانستان په غرنیو سیمو کې دیوناني خدایانو دډولونو له افسانوي اغیزې څخه لږ بحث کیږي هغه یونانیان چې د سکندر په وخت او یاوروسته له هغه نه دافغانستان په سکندریوکې ددې وطن استوګن شوي وو، د سکندر دامپراطورۍ او دیونانیانو په اسیائي اوافریقائي خاورو کې دسلطنتي تشکیلونو ترتجزیې اوړنګیدلو وروسته دهغوي رابطه دیونان له خلکو سره پرې شوه او ډیر شمېر یې دافغانستان په غرونو کې لکه دمحاصرې په ډول پاتې شول او ځمونږ دسیمو له اوسیدونکیو سره ورو ورو حل او یو ځای شول، دهمدغه یو ځای والي په وجه

دهغوي عقايد او افکار په تدريج سره دهغوي دچاپيريال دخلکو په منځ کې ورداخل شول او کم کم ديوناني ميتولوژۍ کيسو ،دخدايانودډولونو نومونه او ديونان پخواني داستانونه زمونږ دسيمه ايزو کيسو سره يوځای شوي.

يوناني صنعتګرانو، لکه مجسمه جوړونکيوانځورګرانو ددې داستانونو په رواجولو کې مهمه ونډه ترسره کړې او دباختر ديوناني پاچاهانو سکه لرونکې پيسې چې لاس په لاس ګرځيدلې ديوناني داستانونو او حماسو دخپريدلو له پاره ډيره ښه وسيله وه په همدې لحاظ د(باختري يوناني) شاهانو دواکمنۍ په مستقله دوره کې يعنې دمسيح له وخت نه دوه پيړۍ دمخه يوناني اسطورو زمونږ دهيواد دټولو اوسيدونکيو طبقو په منځ کې له وړاندې رواج موندلی و.

د لومړنۍ يوناني باختري سلطنتي کورنۍ بنسټګران ديودوت زوې او پلار وو چې په خپلو سکو کې به يې د (زوس) يعنې ديونانيانو دخدايانو دخدای سکه وهله او بيا هيلو کلس يوناني باختر پاچا چې دهندوکش په شمال کې پاچاهي کړې وروستی واکمن و، چې د (زوس) سکه يې په داسې حال کې چې په تخت ناست دی په خپلو سکو کې وهلې ده. همداراز ديوکراتيدس ديونان باختري سلطنتي کورنۍ دريم موسس بيا داپولون تصوير چې هغه يې دطوفان،طبابت، ادبياتو اوصنعت ځانګړې خدای باله دخپلو سکو پر مخ وهلی دی . او ديوناني، باختري دويمې شاهي کورنۍ غړو بياد (هرکول) تصوير ته په خپلو سکوکې ترجيح ورکړې.

لکه څنګه چې (هرکول) دپهلوانۍ او حماسۍ جنبه درلوده په افغانستان کې يې ډير محبوبيت ترلاسه کړی و، دهغه تصوير پرته له سکونه په بدخشان کې پريو نقره يي جام موندل شويدی ، چې اوس دلندن په برتش موزيم کې موجوددی او په دې جام کې له ديونيزوس سره چې دشرابو اوانګورو ځانګړی خدای ګڼل کيده يو ځای ليدل کيږي. ديونيزوس هم په پخواني افغانستان کې حتی له سکندر نه دمخه شهرت درلود.

يوشمير په دې فکر او نظر دي چې يونيزوس اصلاً (ديونيسه) و يعنې د نيسته دښارځانګړی خدای او حامي و، چې ددې ښار موقعيت يو شمېرپه بګرام يوشمېر يې دلغمان په مندروړ او همدارنګه يو شمېر نور يې د هډې په سيمه کې ټاکي. ديونيسته يا (ديونيزوس) دانګورو او شرابو ځانګړي خدای ددهقانانو او انګورتاك لرونکيو په منځ کې ډير شهرت پيداکړی و. اوترټولو ډير شهرت يې په کاپيسا او ننګرهار کې و، همدارنګه دباختراوبدخشان خلکو هم ښه پيژانده،ديو شمېر پوهانو له ډلې نه (مدام ترور) روسی په دې نظر دی چې کيدای شي په سيمه کې چې نوم

اونبنان یې له مونږ څخه پټ دی داسې کوم ځانګړی خدای به و چې دیونان دشرابو له ځانګړي خدای سره به ډیر ورته و نو ځکه به یې دافغانستان په خاوره کې دډیر شهرت باعث ګرځیدلی وي. یو تن بل یوناني پاچا اګاتوکلس چې دهندوکش جنوب پلوته واکمن و هغه خپل ملاتړ بولي او خپل تصویر دیو داسې ځوان په بڼه چې دانګور تاك شنه تازه لښته دسر دپاسه د تاج په بڼه لري په خپلو سکو کې وهلې ده، پاتې دې نه وي چې دوه سوه کاله وروسته "پولونیوس دوتیان" دپاروپامیزاد یعنې دکابل په غرنۍ سیمه کې پریوغره د "دیونیزوس" عبادت ځای لیدلی او لکه څنګه چې یې تشریح کوي دعبادت ځای چارچاپیرونې ولاړې وې چې د اپخپله دیونیزوس کرلې وې، انګورتاك او پر ونو ختونکي بوټي پرې دپاسه ختلي وو، دونو ترځانګو لاندې دهمدغه یادشوي ځانګړي خدای مجسمه یې له سپینې تیږې څخه دیو ځوان په بڼه جوړه کړې وه.

له دې کیسې نه څرګندیږي چې (دیونیزوس) دانګورو اوشرابو ځانګړي خدای دافغانستان دغرونو په لمنو کې (عبادت ځای) هم درلود او معمولا دخپل عبادت ځاي چاپیر به یې انګور تاکونه کښینول او دځانګړي خدای مجسمه به یې هلته اېښودله، خودهغه ځای دموقعیت ټاکل مشکل کار دی چې پکې داعبادت ځای جوړ و. مګر له احتمال نه دباندې نه ده چې داځای به دکاپیسا او ننګرهار ترمنځ په هغو ځایونو کې چې هلته ډیر انګور لرو، په کوم ځاي کې و. باید هیر نکړو چې د (دیونیزوس) تصویر او مجسمه دواړه په بګرام کې دکیندلو پر وخت په لاس راغلې چې دیوښیبنه یې لوښې دپاسه دګداپه حال کې لیدل کیږي، او دهغه څېره دیوې ګنې ږیرې په لرلو په یوه فلزي پارچه کې هم په لاسّ راغلې ده.

لکه څنګه چې مو وړاندې ورته اشاره وکړه چې (هرکول) د (ژدپي تیر) زوی دیونان میتولوژي پهلوان په افغانستان کې ډیر محبوبیت درلود، وایي چې ددې قوي فوق العاده پهلوان په څېر یوبل پهلوان هم دافغانستان په غرونو کې مشهور و، تصور ونکړې چې دا پهلوان (رستم زابلی) دی چې دفردوسي له شهنامې سره یې شهرت ترلاسه کړی بلکه دلرغونو دورودحماسې پهلوانانو له ډلې څخه دی. لکه څنګه چې له یوناني کیسوڅخه راڅرګندیږي زمونږ هیوادته دهغوي دراتللو پر وخت یې ددې وطن په لوړو غرونوکې یو پهلوان له غشي اولندې سره په داسې حال کې لکه چې دغرونو دساتنې دنده ورسپارل شوي وي لیدلی و، چې دې پهلوان ددوي له هر کول سره ډیر ورته والی درلود.

۱۳۳۷\۶\۲۴

په پخواني افغانستان کې

یوناني لیک دود رواج

سکندرمقدوني د (۳۳۱- ۳۳۶) مخزېږدیو کلونو په اوږدوکې افغانستان له لویدیځه تراختیځه اوله شماله تر جنوبه دخپلو عسکرو په واسطه کچ کړ وروسته تر دې چې ددې وطن داوسیدونکیوله خوا له سختو مقاومتونو سره مخامخ او په ډیرو فتوحاتوبریالی شو.

سکندر مقدوني ددې بریو په جریان کې که هغه دسیمې دخلکو دمقاومت په وجه وُ او که دنظامي ارتیاوو او غوښتنو په اثر وُ. اوکه دعسکرو دستړیا یاناروغتیاپه وجه خو یو شمیر مستحکمې کلاګانې یې د(سکندریه) په نامه دهري رود په حوزه، فراه رود، ارغنداو، دکابل رود، بلخ آب او نورو ځایونوکې جوړې کړې چې دتاریخ په پاڼو کې دسکندریه هري، سکندریه پروفتازي، سکندریه اراکوزي، سکندریه قفقاز او دسکندریه اورنیس په نامه ثبت شوي. دپورتنیو کلاګانو له جملې نه یواځې ددوو کلاګانو ځاي اوموقعیت دکندهار په زاړه ښار او پروان کې تثبیت شوي دي. یونانیان په نسبتاً ډیر شمیر په دې سکندریوکې پاتې او میشت شول چې دیونان باختري حکومت له ۳۳۰ نه تر ۱۳۰ مخزیږدې پورې په دوه سوه کلنه دوره کې یې فرهنګ، معارف اویوناني هنر داموقع ومونده چې دیونانی باختري حکومت تراغیز لاندې دازادۍ په رڼاکې پرمختیا وکړي.

په دې دوه سوه کلنه دوره کې دیوناني ژبې دلیکنې له پاره خامخا دیوناني الفباء توري کاریدل او پرته دده له وهل شویوسکو څخه دمشهور (اشوکا) ډبر لیک چې دکندهار په چهل زینه کې کشف شوی په ښکاره څرګندوي چې ددریمې مخزېږدې پیړۍ په لومړیو کې یوناني لیك دود زمونږ په هیواد کې څرنګه رواج موندلی وُ.

په افغانستان کې دیوناني باختري پاچاهانو دواکمنۍ په دورو کې یوناني لیك دود خپور شو او وروسته له هغې په نورو پیړیو کې دلویو کوشانیانو او وړو کوشانیانو په دورو کې پاتې شو لکه څنګه چې یې لیك ساده او اسان و نوځکه یې لیك دافغانستان په محلي ژبو کې داستعمال وړ وګرځید.

اصلا یوناني الفباپخپله په خپل ذات کي ۲۴ حرفه وه. خو دلویوکوشانیانو پر وخت دداسې یوې سیمه ایزې ژبې په صفت چې نوې باختري شوې وه دصوتي اړتیاله مخې یې د (ش) حرف دمخرج داداکولو له پاره په الفبا کې ورزیات کړ چې پردې اساس نوموړې الفبا د ۲۵ حروفو لرونکې شوه.

لکه څنګه چې ښاغلي لوستونکي او اوریدونکي خبر دي چې په دې وروستیو ۸ کلونو کې دسره کوتل په کیندلوکې یو شمېر دپام وړ ډبرلیکونه له یودیوال څخه لاس ته راغلي چې له تیرو او خښتو جوړ وو. یو له دې ډبرلیکونونه په یوه ستره تېږه کې حك شوی دی چې ۴۵ کرښې ورکې شاملې دي چې دادلوې ډبرلیك په نامه مشهور شوی، یوه بله مجموعه چې له ۵۳ ډبرینو پرچو څخه مرکبه ده له یوه کوهي نه په لاس راغلې چې په پخوانۍ دوره کې د عادي تېږو په حیث ترې دکوهي په دیوال کې کار اخستل شوی و.

دسږ کال په کیندلو کې څو بیلابیل ډبرلیکونه چې په دیولونو کې ځای په ځای نصب وو لاس ته راغلي او پرته له دغو څخه دسره کوتل دکشفولو پر وخت په جلا ډول څو دخښتو نورې ټوټې هم لاس ته راغلي دي دې ټولو ډبر لیکونو غربي پوهان دځه مودې لپاره په ځان مشغول کړي وو خو په پای کې فرانسوي پوه موسیو (بن ونیست) په دې بریالی شو چې ددغو ټولو ډبرلیکونو څخه په لاندې ډول څلور ډبر لیکونه وڅیړي.

لومړی: هغه ستر ډبر لیك چې په یوه کاڼي لیکل شوی.

دویم : دهغه ۳۲ کاڼومجموعه ده چې له کوهي څخه ایستل شوی او یو ډول ډبر لیك تشکیلوي.

دریم : دهغو نورو ۲۱ کاڼو مجموعه ده چې هغه هم له کوهي څخه ویستل شوې
او یوبل ځانګړی ډبرلیك تشکیلوي.

څلورم : هغه خښتې چې په دیوال کې لګیدلي دهغو خښتو سره چې دکیندلو پر وخت په پراګنده ډول پرتې وې . څلورم ډبر لیك تشکیلوي.

داډبرلیکونه چې دکوشانیانو په وخت پورې اړه لري ټولې دیونانیانو په الفباء او لیك دود لیکل شوي دي چې له همدې څخه اندازه لګیږي چې یوناني الفباء اورسم الخط څومره دود و او په ځانګړې توګه دلویوکوشانیانو پر وخت دډیرې استفادې وړ و، دچینایي ګرځنده (هیوانتشنګ) په شهادت د اوومې زېږدې پیړۍ تر لومړۍ نیمایي پورې یې هم رواج درلود.

په افغانستان کې یوناني لویې سکې

افغانستان د سکندر له فتوحاتو او دده دامپراطورۍ تر تجزیې اوتباهۍ د دریمې مخزېږدې پیړۍ له نیمائی وروسته د مسیح تر دورې پورې پوره دوه سوه پنځوس کاله داسیایي یونانیانو دتمدن اوفرهنګ مرکزؤ.

کله چې ۲۵۰ کاله دمخه تر میلاده دباختر واکمن (دیودوتس) دیوناني باختري سلطنت مستقل تشکیل اعلان کړ دهندوکش په شمال اوجنوب کې یې یو ډول ښکلې سکه ووهله چې دځینو ځانګړتیاو له امله له هغو سکو نه هم ډیره ښکلې وه چې یونان کې وهل شوې وې.

یوناني باختري پاچاهانو چې دواکمنۍ مرکز ئې عموماً (بکتریا) یا بلخ و ددوی یوه سلسله سکې چې نقش پرې وهل شوې و، اوډیرشمېرېې لکه دښکلیو مډالونو په ډول له سپینو زرو جوړې دي چې اوس هم وروسته له ۲۲۰۰ کالوځلیږي، ددې غټو سکو په منځ کې یو شمیر ډیرې لویې دي چې قطر یې دوه نیم انچه اووزن یې تر ۱۶۸ ګرامو پورې رسیږي او دامیر حبیب الله خان دوخت له پنځه ګونوڅخه ډیر غټې دي. ښایې چې ګران وطنوال خبر وي چې دپاریس په ملي کتابخانه کې یوه دسرو زرو سکه شته چې ۱۶۸ګرامه وزن اودوه نیم انچه قطر لري چې داسکه دیونان باختري سلطنتي کورنۍ ددریم موسس (ایکوراتیدس) پورې اړه

لرۍ چې د ۱۶۵ـ ۱۶۰ مخزېږدیو کلونو په منځ کې دبلخ سلطنت ته رسیدلی او دټول افغانستان په خاوره یې واکمني کړې ده.

یونانۍ دسروزرو سکه چې دغټ والي په وجه په ټوله نړۍ کې ساری نه لري دبلخ د واکمن ((ایوکراتیدس)) ځانګړې سېکه ده او ختماً پر دې سکه نقش دافغانستان په خاوره کي وهل شوی دی.

ډیره عجیبه ده چې تر اوسه یوناني غټې سکې یوائې په افغانستان کې لیدل شوي اوددې هیواد له خاورو نه لاس ته راغلي دي.

جنرال قریه فرانسوي نژدې ۱۳۳ کاله وړاندې دامیر دوست محمد خان دواکمنۍ پرمهال چې سردار کهندل خان پر کندهار اووزیر یارمحمد خان پر هرات حکومت کاوه افغانستان ته راغی، هرات، بلخ اوکندهارته یې سفرونه وکړل، نوموړی په (قره باغ) کې چې (شهرک) ته نژدې او دغور شمال پلوته واقع دي دډیرغټو سکو په باره کې خبرې کوي چې تر اوسه یې دنوعیت دځرنګوالي په باره کې معلومات نشته.

جنرال قریه ددې سیمې دملك (سعادت ملوك) له قوله وائي چې د (قره باغ) په کنډوالو کې ډیرې غټې طلایي او نقره یې سکې پیداکیږي چې زمونږ دوخت له سکو نه ډیرې غټې دي چې قطر یې ۳، ۱ انچوته رسیږي.

د ۱۳۵۱ زیږدي کال په شاوخواکې چې ((میجرتات)) انګلیس په هرات کې اوسیده همدغه سعادت ملوك ده ته یوه یادوه درنې سکې وربښودلې وې نوموړي ویلي وُ چې په هغو سکوکې د سکندر نقش ځرګندیده. دا په زړه پورې موضوع ده چې فرانسوي جنرال یې سیمه ییز ملك (سعادت ملوك) ته او هغه څه چې سعادت ملوك یې دانګلیس میجر له قوله بیانوي داسې ځرګندیږي چې د (شهرك) ختیځ لورته به خامخا کوم ښار وُ چې دیونانیانو پرمهال به یو مهم مرکز شمېرل کیده خو متاسفانه په ۱۱۳ کلونوکې ددې ځای او ددې سکو دځرنګوالي په اړه یوه خبره هم وانه وریدل شوه اودامهمه موضوع تراوسه په تیاره کې پاتې ده.

یوه بله ډیره مهمه موضوع چې دې مسئلې پورې اړوند ده هغه دکابل په موزیم کې دپنځوغټو نقره یې سکو شتوالی دی چې دایوناني نقره یي سکې په جهان کې تر ټولو غټې سکې وې،ددې سکې په یوه خوا کې نیم مخ او نیمه شاهي تنه ځرګندیږي او داکټ مټ د (ایواتیدس) یوناني باختري پاچادهغې سکې په څیر ده چې له سروزرو جوړه او دپاریس په ملي کتابتون کې موجوده ده. ددې سکو په نقش کې ځرګندیږي فولادي (کسك) ژۍ لرونکې خوله یې په سرنوم یې (امین تاس) او

دفاتح پاچا په نامه یې یاد کړی. داپاچا په افغانستان کې دیونان[illegible] په دله کې ډیر مجهول شخص نه دی. ځکه چې دهغه وړې سکې لږ[illegible] کاله دمخه تر زیږدي یې دهندوکش جنوب پلو ته او دګندهارا پر ډیرو ختیز[illegible] یې واکمني درلوده، نوموړی خو تریوه حده بې نومه اوبې نښانه پاچادی چې په سملاسي ډول یې همدغه غټې سکې ګورو چې ((امین تاس فاتح پاچا)) پرې لولو.

داد(امین تاس) پنځه غټې دسپینو زروسکې چې دیونانې نړۍ سترې سکې ګڼل شوي، که له هغو سکو سره یو ځاې شي چې له دې وړاندې په افغانستان کې موندل شوي او یا په دې خاوره کې لیدل کیږي داثابتوي چې په دې هیواد کې دیونانیانو دواکمنۍ په لومړۍ دویمې او دریمې مخزېږدې پیړۍ کې دسرو او سپینو زرو پر غټو مډالونو اوسکو نقش لګول کیده. ددې پوښتنو ځوابونه شرح غواړي چې داسکې له کومه ځایه، څه وخت او په څه ډول دکابل موزیم ته راوړل شوي دي ؟. په کابل موزیم کې دنورو سکوپه ترڅ کې دسکو یوه لویه مجموعه یا کلکسیون موجود دی چې له ۶۰۰ سکو څخه مرکب دی او دامجموعه دځرنګوالي ، کمیت اوکیفیت له نظره په باختر کې دهغو یوناني پاچاهانو دسکو چې دهندوکش شمال او جنوب پلوته یې واکمنۍ درلوده ډیره په زړه پورې او لویه مجموعه ده. چې دامجموعه دکندز دکلکسیون په نامه شهرت لري چې څوکاله وړاندې دیو رسمي لیك په واسطه دقطغن دنائب الحکومه له خوا څرګنده شوې وه داد کندز په بالاحصار کې دیو موټروان له خوا کشف کړاي شوې وه، چې ټولې سکې یې له سپینو زرو جوړې او په مختلفو یوناني پاچاهانو پورې یې اړه درلوده چې دغه وخت یې فرانسوي متخصصین په پاکولو مشغول دي. چې ددغه لوی کلکسیون په منځ کې پنځه سکې چې له سپینو زرو جوړې دي، هره یوه یې (۹۱) ګرامه وزن او دوه نیم انچه قطر لري.

۸_ ۱۰_ ۱۳۳۹

مرکزي اسیا او چین ته دافغانستان دګریک او بودیک دمدرسې خپریدل

د (ګریک او بودیك) صنعتي مدرسې داسلام دظهور لـه دورو دمخه دمسیح دوخت په څلور پنځو لومړیو پیړیوکې په یو خاص مفهوم تاکلی ځای لري، یا داسې ووایو چې ددې هنري مدرسې ترکیبي اجزاء له ختیځ ولویدیځ ، یونان او هند څخه دافغانستان خاورې ته ورداخل شوي او بیا دلتـه دافغانستان دهنرمندانو پـه لاس اخته شوي، ترکیب شوي او همدلته یې روزنه شوې وه، ځکه خودهمدغې کتنې له مخې یو شمېر پوهانو او دښکلو هنرونو کارپوهانو د (هندوافغان) دمدرسې په نامه یاده کړې ده.

وروسته لـه دې چـې بودائـی دیـن ددریمـې مخزیـږدې پیـړۍ لـه نیمـائی څخـه وروسته په افغانستان کې خپور شو، دمسیحي دلومړۍ او دریمې پیړۍ پـه اوږدو کې داهیواد دبودائي دین اوهنریو سترمرکز وګرځید. دافغانستان پـه ویـاړلي تـاریخ کې داوخت مرکزي اسیا، ختن، کاشغر اوچین ته دمبلغینو اوصنعتګرانو داستولو وخت دی لکه څنګه چې دلویـو کوشـانیانو پـه وخت کـې دمرکـزي اسیادخاورې دویشنې پر مهال ((سنګیانګ)) او ((ختن)) ازاد شول، د دین، فرهنګ او هنر لاره هم خلاصه شوه، په دې مقاله کې همدغه مطالعه کوو چې څنګه لـه افغانسـتان څخه یادو شوو سیمو ته دګریك او بودیك هنری مدرسه خپره شوه.

باور پدې دی چې همغه ډول چې بودائي دین له دوو خواوو دامو سیند د(سغد) له لارې او واخان ته یې دپامیر دشرق لوري لاره پرانسته د (یونـان اوبودائـی) هنري مدرسې هم همدغه لاره تعقیب قدم په قدم دپورته یادو شویو لارو په اقتدار کاشغر،

ختن اود ((سنگیانگ)) نورو نقاطو ته یا په پخوانۍ اصطلاح چیني ترکستان ته داخل شو.

لکه څنګه چې سمرقند ته نژدې اودختن دعبادت ځای په خرابو او ویرانو کې د ((ګریك او بودیك)) کشف شوي اثار ددې مدعا شاهدي وايي. لومړۍ نقطه چې ددې مدرسې شواهد هلته څرګندشوي هغه (روك) ده چې دختن په ختیځ دهغه بودائي رنګه تصویرونوچې دعبادت ځایې په دیوالونوکې موندل شوي او سراویل استین انګلیس دهغو نقل اوعکس اخستی، دبودا له هغو مجسمو سره چې دننګرهار ولایت له هډې لاس ته راغلي ډیې ورته والی لري. دهډې اثار په افغانستان او درواك اثار په ختن کې دواړه هم عصره او په مسیحي لومړیوپیړیو پورې اړه لري.

وړاندې دختیځ په لور په هغه نقطه کې چې سر اورل استین انګریز مدقق ددیوال تصویرونه موندل چې د (ګریك اوردمن) له نمایش سره چې بې شکه په ۳- ۴ مسیحي پیړۍ پورې تعلق نیسي ورته والی لري، او ګندهارا داثارو ترمنځ ددې اثارو ډیر نژدیوالی موجود دی.

دهغو پراخو اودوامدارو کشفیاتو په وجه چې له ۱۹۲۲ زیږدي کال نه وروسته د ۳۰ کالو په موده کې دګودارو هاکن اوبرتوپلاوو په هډه، بامیان او بګرام کې ترسره کړي ثابته شوې ده چې همدغه عوامل ددې سبب شوی دی چې له اسیائي خاورو (ګریکورومن) یعنې دلبنان، شام او عراق له سیمو څخه یې داکلاسیك صفت دګوبي سیمې ته انتقال کړی دی همدغه دافغانستان د (ګریك او بودیك) سبك اومدرسه ده.

دبامیان اوهډې دمجسمو ګچین سرونه او رنګین تصویرونه او دمرکزي اسیا دبیلا بیلو برخو له هنری اثارو سره لکه د (رواك) او (میدان) اولږ څه لرې دګوبی په خوالکه (قزل) او (کمتورا) او دچین مر (تورن هوانګ) پورې نژدې ورته والی لري چې دافغانستان دصنعتي مدرسې نفوذ ثابتوي.

دفرانسې دفقید ختیځ پیژندونکي ((رونه ګروسه)) په عقیده دهډې ددیوال انځورونه دمرکزي اسیاله اثارو سره دروم دامپراطورۍ دوروستۍ دورې داثارو ترمنځ دارتباط بنيي. همداډول دمیران په تصویرونوکې د بامیانو دمجسمو دطاق چې ۳۵ متر اوږدوالی لري دبنکلیواو رنګینو تصویرونوډیره اغیزه څرګندیږی اوپه مجسمه توږنه کي هم همدغه مطالب څرګنددي.

هغه له ګچ نه جوړ د (بودا) (بودیس اتوا) او کوشاني قبیلې دنورو سرونه چې دکابل دموزیم تاخچې اوالماري پرې ښکلې دي راښیي چې هغه له هغو اثارو سره چې دختن له (رواك) څخه موندل شوي دیو قطار اثار دي او دومره سره نژدې او ورته دي چې ددوارو په منځ کې په اسانۍ سره توپیر نشي کیداي.

دګندهارا او دافغانستان دنورو سیمو دهنري مدرسو نفوذ دچین په خاورو کې ۳ او ۴ پیړۍ پورې ځانګړي نه دي، بلکه هغه څیړنې چې ددرې تنو چین پیژندونکیو فرانسوي، الماني اوانګلیسي یعنې (پول پلیو) (فن لوکوك) او (سراورول ستین) له خوادکاشغر په شمال (تمشك)، (کوتچه)، (قره شهر) او (تور خان) کې منځ ته راغلي عموما ددې ځایونو اثار ندي او د ۶-۷ او ۸ پیړۍ محصول ګڼل شوي دي.

همدغه شان ددې ځاې، هډې او تیکسلا دورو مجسمو په منځ کوم ستر توپیر نه تر ستوګو کیږي اود ګندهارا دمدرسې د نفوذ کولو ښه او برجسته مثال دی چې دوام یې دمرکزي اسیا په مختلفو سیمو کې تر اتمې پیړۍ پورې ثابتوي.

هغه مجسمه تورنې او د دیوال پر مخ دنقاشۍ سبك چې په افغانستان کې دبودایي وخت معمول و ، پر مرکزي اسیا کې هم ځاې په ځاې ونه دربد بلکې دبودایي دین له پرمختګ سره پرمخ ولاړ.

د (تورخان) په سیمو کې چې دچین له سرحداتو سره تماس لري او په نورو نقاطو کې لکه ((مورتګ)) او ((بازاکلیق)) کې د ګندهارا دهنري مدرسې هنري اثار په سترګو لیدل شوي.

فرانسوي ختیځ پیژندونکی (رونه ګروسه) یقین لري چې په نوموړو سیمو کې تر ۹ مه زیږدې پیړۍ پورې دهډې او تکسیلا دکارونوله مخې تقلید شوی دی اودامفکوره په نوموړیو سیمو کې دمجسمو دسرونوورته والی دهډې او تکسیلا اثارو سره ثابتوي. چې له تور خان نه ورتیر شودګوبي صحرا جنوبي خواو ته څینې برخې اواثار پوهانو لیدلي دي چې په هغوي کې دافغانستان او په ځانګړي توګه دبامیانو اوقندنستان بودایي اثار بې اغیزې نه دي.

لنډه داچې پرته له دې چې په جزئیاتو خبرې وکړو په عمومي ډول کولاي شوووایواو ثابت کړو چې دمجسمه تراشۍ او دنقاشۍ دنورو ډولونومدرسې چې دعبادت ځاي پر دیوالونو دود وې هغه وخت چې له افغانستان څخه دبودایي دین رواج له سرحداتو دباندې ووت نو ورسره نوموړې مدرسو په تدریج سره کاشغر، ختن اوترچین پورې سرایت کړی دی.

۱۳۳۷/۵/۲۲

په لرغوني افغانستان کې

دموسيقۍ درې آلې

دخلکو پيژندنې څيړنو، فيلوژوي او تدقيق دبشري ټولنو په منځ کې دخبرو پيل له آهنګونو او شپيليو څخه ثابتوي، وائي چې ټول بشري نژادونه پرته له رنګ، پوستکي او جغرافيايي سيمو دخپل ژوند په پخوانيو او لومړيو پوړو کې دسندرو دډولونو ديو ډول په ويلو روږدي وو او ددې طبيعي ورکړې ځانګړتيا کوم نژاد پورې اړه نه لري، لکه څنګه چې انسانان دژبو له ډيرو ډولونو په يوه ژبه ګړيږي نو خپلو کلمو ته يې وزن او اهنګ هم ورکړي، کله چې يې څو کلمې دوزن او اهنګ پيدا کړې ورسره جوخت يې دسندرو ويلو لاره چاره هم پيدا کړې ده.

دافغانستان په هيواد کې له ۳۰ حتی له ۵۰ زرو کلو دمخه دهندوکش په زړه کې دغار اوسيدونکيو ښکاريانو دژوند اثار موندل شوي او له هغه وخته چې دغار اوسيدونکي ښکاريان له غرونو او کمرونو څخه ښکته راغلي دي او دلويو خانو پر غاړو لکه : هيرمند واکسوس(آمودريا) اندوس (سند) هري رود، مرغاب، ارغنداب او کابل رود ميشت شوي نو دمالدارۍ او کرهنې دورې يې تيرې کړې دي چې عجالتاً دکندهار د (منديګک) دتپې دکيندلو جريان چې ۵ زره کاله دمخه تر تاريخ يې دژوند دوره ترسره کړې زمونږ په مخکې دی.

داريايي ادبي اثارو دشهادت له مخې ويلی شو چې په ويدي عصر کې يعنې وړاندې تر هجرت کولو او دهجرت کولو په دوران کې سندرې ويل نڅا او اتڼ کول په افغانستان کې داوسيدونکيو ترمنځ دود وو.

لکه څنګه چې شعر ويل دکورنيو په منځ کې يوه عنعنوي دنده ده، نو ځکه يې دسندرو انتقال له يو نسل نه بل نسل ته يو معنوي ميراث ګڼل کيده نو خامخا دخلکو په منځ کې دسندرو ويل دود و.

(ويدې) سرودونه او اوېستايي (زرتشتي) ګاتا(سندرې) چې دهغو ډيره برخه په افغانستان کې منځ ته راغلي او داپخپله ددې ځرګندويه ده چې سندره له سندر غاړي او سندرغاړي دموسيقۍ له يوې آلې سره تړلي توکي دي . پروفيسر (ګيټ)

اروپائي ختيځ پيژندونکی په دې عقيده دی چې " په ويدي زمانه کې موسيقۍ خپله لومړنۍ دوره ترسره کړې وه"

دپروفيسر ګيټ په نظر اريايان په هغو پيړيو کې چې ددوو لويو سيندونو امو او اباسين ترمنځ يې ژوند کاوه، نه يوازې داچې دموسيقۍ مفکوره يې په دماغ کې پيداشوې وه، بلکې په دې برخه کې يې يو پړ هم وهلی و، تر کومه ځايه چې له سندرو څرګندېږي دموسيقۍ درې ګوني الات يعني هغه الات چې په پوکونه غږول کېږي، هغه الات چې تار لرونکي دي او دريم بې تاره الات داټول په ويدي زمانه کې دارياي‌انو ترمنځ په افغانستان کې معمول او رواج و او هر يو ځانته نوم درلود لکه (دنوبهي)(وانا) او (يونا).

دريګ ويد له شاعرانو څخه يو تن وايي چې "دشپيلۍ غږ دياما يعني جمشيد له استوګن ځاي څخه اوريدل کيږي"

دټولو داستانونو او اسطورو پر اساس دياما يا جمشيد استوګن ځاي په بلخ کې و او دا لومړی پاچاو چې په بلخ کې يې پلازمينه درلوده.

شپيلۍ دموسيقۍ يوه ډيره ساده اله ده چې دافغانستان دغرونو په لمنو کې رواج لري او دا په ځانګړې توګه دځوانانو دموسيقۍ اله ده چې دمالدارۍ په لومړيو وختونوکې دشپنو، هلکانو او ځوانانولخوا منځ ته راغلې. شپيلۍ په افغانستان کې دملي موسيقۍ يو اله شميرو او ارتباط يې له بلخ اوباخترسره پرته له دې چې ويدي ورته اشاره کړې نور داسې داستانونه هم شته چې دشپيلۍ يادونه کوي دهغې له جملې څخه دچين زوړ داستان ديادونې وړ دی. هغه هم په دې ډول چې وايي دچين پخوانی امپراطور (هيوان ـ تي) چې ترميلاد ۲۲۰۰ کاله وړاندې يې ژوندکاوه، نو ډ ړي (لنګ ين) د.(يوان ـيو) شمال پلو ته واستاوه ترهغې وروسته شپيلۍ دچين دموسيقۍ اساس وګرځيد.

دفرانسې ديو مدقق شاوان له نظره (يوان ـ يو) دباختر يو برخه او يا ووايو چې دافغانستان په شمالي برخو کې يوه سيمه ده او له دې پخواني چيني داستان څخه څرګنديږ چې ۴ زره کاله دمخه ترميلاده دنل شپيلۍ دود له باختر نه چين ته تللی دی او بيا هلته دچيني موسيقۍ اساس ګرځيدلی دی.

دتارلرونکو موسيقي الاتو تر ټولو پخوانی څرك اودرك دهندوکش دغرونو له لمنو کې لګوو دا هغه (سرود) دی چې په ډير ساده او بسيط ډول جوړ او د دوه تارونولرونکی دی چې نمونې يې اوس هم دافغانستان په نورستانونو کې لرو او همدارنګه دکابل په موزيم کې يې اوس هم نمونه موجوده ده.

د ډنمارکي خلکو پيژندنې پلاوی له څيړنو څخه څرګنديږي چې وائي دادموسيقۍ اله وړاندې له (سومريانو) يعنې له نن څخه څلور زره کاله دمخه يې دافغانستان په غرونو کې وجود درلود له عملي څيړنو څخه داڅرګنده شوې ده چې

کوم اهنگونه چې نن نور ستانیان په خپلو موسیقي الاتو کې غږوي دادځلور زره کلو
د مخه اهنگونو یاد دی چې په دې ترتیب یې اهنگونواو سرودونوله څلور زره کلو را
په دې خوایې خپله لرغوني بڼه خوندي ساتلې ده.

په دې ترتیب سره ویلای شو چې شپیلۍ او دموسیقۍ په آلو کې (سرود) په افغانستان کې کم ترکم څلور زره کلن قدامت لري. دافغانستان دموسیقۍ په آلو کې کوم شی چې له تار لرونکیو پرته په دریمه ډله کې راځي تر ټولو طبعي اومروج ډول دی چې دافغانستان دخلکو دورځني ژوند په ټولو پړاوونو کې له ودونو نیولې تر ویالو کیندلو، عمراني او زراعتي چارو او رزم او بزم کې برخه لري. ډول له ملي افغاني اتڼ سره همیشه و او دی او لرغونتیا یې دموسیقۍ ددوه نورویادو شویو آلو په څیر زرګونه کاله دمخه یادولی شو.

دمسیحي دورې په پیل او درې څلورو لومړیو پیړیوکې چې پژګرۍ تیکر توړنې او دعبادت ځایونو پر دیوالونو نقاشي دود شوې وه یعنې چې دلویوکوشانیانوپه دوره کې یې لکه دډیروادبي مظاهرو، موسیقي هم ډیر پرمختګ وکړ، اصلاً دکوشانیانو دوره چې له نیکه مرغه اوس یې د ډیرو جزئیاتو سره اشنا یو،داسې له عظمت او پرتم نه ډکه وه چې د واکمنو پاچاهانو تر سیوري لاندې یې دځانګړې پاملرنې او هڅونې په وجه معماري، مجسمه جوړونې، ادبیاتو اوموسیقۍ ډیر پیاوړتیا او پراختیا تر لاسه کړه.

دننګرهار ولایت دهډې داسې توړل شوې مجسمې په لاس لرو چې موسیقي غږونکي یې یواځې نه بلکې په اوسني مفهوم د (بالت کنسرتونو) نمایش کوي. نڅا کوونکي او موسیقي غږونکي یې له ډول او دبلې سره په میدان کې ښکاري.

دنڅاکوونکیو دحرکاتو شرنګ او دموسیقۍ غږوونکیو موزون اهنګ اوپه ډله ایزه توګه ددوي غږونه بې له هغو بې ساډېروڅخه زموږ ژوندیو غوږونو ته رسوي. لنډه داچې دموسیقۍ له اساسي ډلو څه درې نمونې: شپیلۍ، سرود او ډول له ۴-۵ زره کلو نه را په دې خواد افغانستان له غره ییزو ابادیو کې دود لري اوزمونږ دخلکو له عنعنوي ژوندانه سره یې سمه پیاوړتیا او پراختیا کړې او دلومړنیو ابتدائي وختونو بیلګې یې تر اوسه دغرونو په تنګو او ژورو درو اوهمدارنګه دغرونو دننه په کلکو کلاګانو کې شته او حتی یوشمیر لرغوني سندرې، غږونه او زمزمې لاتر اوسه په بشپړه توګه هیرې شوې نه دي اوانعکاس یې غوږونوته رسیږي.

۱۳۳۷/۶/۱۱

په لغمان او کندهار کې

داشوکا ډبر لیکونه

((اشوکا)) د ((بندوسارا)) زوی د ((چندراګوپتاموریا)) لمسی دهندي (موریائي) کورنۍ دریم پاچا چې د ۲۳۲ او ۲۷۴ مخزېږدي دواړيمې پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې واکمن و.

نوموړی دهندي پاچاهانو په ډله کې یو لوی پاچا و چې وروسته د "کلنګا" د مشهورې جګړې، چې له یونیم لك تنوڅخه ډېر پکې مړه شول دوینو ویالـه او خیرې ځیرې جسدونه ولیدل سمدلاسه یې حال بدل شو، له ډیرو هیلو اوخواهشاتو څخه تیرشو ځان غوښتنې او بشري سرغړونې یې په ځان کې ختمې کړې او دیو مذهبي مشر (راهب) په توګه وپیژندل شو چې دخپلې واکمنۍ پاتې کلونه یې دفقر او روحانیت په بڼه تیر کړل.

لکه څنګه چې دهغو جګړوپه وجه چې دده نیکه ((چندراګوپتا)) او یونانې ((سلوکوس نیکاتور)) ترمنځ پیښې شوې وې ، او ((سلوکوس نیکاتور)) پکې دافغانستان جنوبي سیمو ته په شا راغی داسیمې دارغنداو تر حوزې پورې دموریا دامپراطورۍ تر تاثیر اونفوذ لاندې شوې او دې وضعې دپنځوسوکلونو په شاوخوا کې دوام وکړ.

دغه وخت چې اشوکاد (موریا) په تخت کښیناست دموریا د کورنۍ نفوذ لا دافغانستان په جنوبي برخو کې لږ ډیر برلاسی و.
خو کوم کار چې (آشوکا) په وار سره تر سره کړ هغه دادوس په لویدیځ کې فتح شویو سیمو ته دبودایي مبلغینو استول وو لکه څنګه چې ټول په دې پوهیږو چې ددې کار په کولو سره بودایي دین دخپله (آشوکا) له وخت نه یعني ددریمې مخزیږدې پیړۍ دلومړۍ نیمائي نه وروسته ورو ورو د افغانستان په خاوره کې خپور شو چې څه دپاسه یوزر کاله یې دوام وکړ او دهغه دیانت دحیرانتیا وړ اثار اوس هم په افغانستان کې پاتې دي.
دآشوکا دواکمنۍ دوره یوه روحاني او اخلاقي دوره ده چې په هند کې دهغه اخلاقي نصیحتي فرمانونه دتیږو پر ستنونقش کړاي شوي چې (وهمه کمبهاني) یعني (اخلاقي ستنې) ورته وايي او تر اوسه په افغانستان کې ددوه اخلاقي ستنو نښې نښانې چې یوه له بلې ډیره لري یعنې په (ډرونته) دجلال آباد او لغمان تر منځ او بله دکندهار په زوړ ښار کې پیدا شوي دي.
هغه ډبر لیك چې پکې دآشوکا دزیږدنې ځاي ډرونته ښودل شوې ده. د مثلث په بڼه ده چې لس انچه اوږدوالی او بر یې اته (۸) انچه دی چې اوس هم دکابل په موزیم کې خوندي دی. ددې ډبرلیك عکس دلومړي ځل له پاره دکابل مجلې په یوه ګڼه کې خپور شو او ناروېژی پروفیسر مارګنستېن دلومړي ځل له لپاره هغه په اروپا کې لویدیزو پوهانو ته وروپیژاند او دوه تن پوهان ((پرکلند)) و ((التهم)) دهغې لیکنې په ژبارنه او مطالعه بوخت شول او دوروستي ځل لپاره پر ۱۹۴۹ ز کال پروفیسر (هنیګ) (په لغمان کې داشوکا د (آرامي) ډبرلیك کشفول) تر عنوان لاندې دهغه په چاپیر یال یوه مقاله خپره کړه.
داډبر لیك په آرامي لیك دود لیکل شوی او اته نیمې کرښې لري خو لکه څنګه چې یاده شوي ډبره ماته او دمثلث بڼه یې خپله کړې، تر ډیره ځایه یې کرښې نیمګړې شویدي او له ترجمې څخه یې مسلسل مضمون په لاس نه راځي سره له دې هم داخلاقي درس روح ترې څرګندیږي، چې مفهوم یې دهغه پاچا له ډبر لیك څخه چې دکندهار په زاړه ښار کې پیداشوی وُ اخستلاي شو.
دکندهار ډبرلیك چې دچهل زینې سیمې ته نږدې دکندهار د زاړه ښار دکنډوالو شمال پلوته د(کندهار ـ کواکران) اوسنی سرك ته نژدې کشف شویده داپه دوه ژبو او دوه لیك دودو مشتمل او جوړ ډبر لیك دی، یعنې په یوناني ژبه او لیك دود او همدارنګه په آرامي ژبه او لیك دودلیکل شوی دی.

اشوکا دخپلو خاصو او ګڼو اخلاقي ښیګڼوله مخې خلك دحیواناتو له زورولو او وژلو همدارنګه دماهیانو له ښکار نه منع کړل او وایي چې همغه شان چې مادانسان له وژلولاس واخیست شاهي ښکاریان دې دحیواناتو او ماهیانو له ښکار څخه لاس واخلي.

دموریاپاچا خلك د مور، پلار اومشرانو اطاعت ته رابولي دنفسیاتي خواهشاتو دله منځ وړلو او تولو ژوندیو ته ددرناوي بلنه ورکوي داجمله هم په ډبر لیك کې راغلې چې دده (پیواسي) دترحم او مهرباني له مخې دځمکې په مخ ټول انسانان نیکمرغه اوخوشحاله شول.....

(پیوداسې) چې دلته دکندهار په ډبر لیك کې یې یادونه شوې ده د (اشوکا) بل نوم دی چې دهغه په یو شمېر نورو ډبر لیکونوکې هم لیدل شوی دی. په همدې ترتیب دډبرلیك په متن کې کومه ناڅرګنده خبره نشته او معلومیږي چې دموریا پاچا که په لغمان کې چې دګندهارایوه برخه ده او که دکندهار په زاړه ښار چې دارغنداو دحوزې ترڅنګ دختیځ له ډیرو پخوانیو ښارونو څخه دی په دواړو ځایونو کې یې یادښت پر ډبرو لیکونو شته چې یو یې یواځې په (آرامي) ژبه او لیك دود دی او بل یې په دوه ژبو اودوه لیك دودونو یوناني او آرامي باندې لیکل شوی دی.

اشوکا په داډول فرمانونه اخلاقي ستنې زیاتره دکاروانونو لارو ته نږدې دتیریدونکیو دلیدلو لپاره نصب کولې ترڅو په لاره دتیریدونکیو خلکو دپاملرنې وړ وګرځي.

تر کومه ځایه چې لیدل کیږي د (ډرونټې) او کندهار ډبر لیکونه ددوه لویو لارو پر سر او دهغه وخت ددوه پخوانیو ښارونو ترڅنګ یو په ګندهارا کې پخوانۍ هډې ته نږدې او بل په کندهار کې دلویې لارې په سر زوړ ښارته نږدې په یوه لویه تیږه کې کیندلی شوی دی.

له دې دوه ډبر لیکونو څخه څرګندیږي چې له میلاد نه دمخه ددریمې پیړۍ په اوږدو کې،هډې او اوسنی جلال اباد ته نږدې او همدارنګه کندهار ته نږدې دوه لویې مرکزونه اوښارونه اباد و اودکاروانونو تګ راتګ هم تقریباً له همدغو لارو ترسره کیده.

دکندهار ډبر لیك په یو لوړ ځای دلارې په لور مایل ډول واقع دی ترڅو یې لاروییانو وګوري، ددې ډبرلیك له وضعې نه پخپله څرګندیږي چې دیو مشخص

ترتیب له مخې دلارویانو دلیدلو له پاره پر همدغه ځاي او په همدغه بڼه جوړه کړاي شوي ده.

ددې ډبر لیک له مخې په ځرګنده ویلاي شو چې ددریمې مخزیږدې پیړۍ په اوږدو کې آرامي لیک دود په افغانستان اوپه ځانګړي توګه په جنوبي افغانستان کې معمول او رواج و او یو بل ډبر لیک هم په همدغه ژبه او لیک دوه په(ټیکسلا) کې کشف شوی دی، ترټولو مهمه په دریمه م ز پیړۍ کې دیوناني لیک دود ارزښت او ځرګندیدل دي.

مونږ همیشه فکرکاوه چې داژبه او لیک دود دیوناني باختري پاچاهانو دواکمنۍ په دوره کې تر (۲۵۰) مخزیږدي وروسته ورو ورو معمول اودود شوي ده، خو ګورو چې په دریمه مخزیږدي پیړۍ کې اویالږ تر لږه ددریمې مخزیږدې پیړۍ په نیمائي کې نوموړې ژبه اولیک دود دی حتی په جنوب غربي افغانستان کې معمول او خوره ده او دومره ارزښت یې درلود چې هغه به یې دډبرلیکونو دلیکنې پر مهال له آرامي ژبې او لیک دود څخه مخکې ګڼله.

۱۳۳۷ \ ۴\۲۰

په کندهار کې داشوکا ډبر
لیك کشف

(هغه ډبر لیک چې په دوه ژبو یوناني او ارامي لیکل شوی)

په افغانستان کې ۱۳۳۷ هـ ش کال په پیل کې یو ارزښتمن ډبر لیك کشف شو چې دتاریخ له نظره په افغانستان کې دبودائي دین دپراخوالي، فرهنګ او ادبیاتو له مخې ډیر ارښتناك و.

داډبرلیك په دوو ژبو (یوناني) او (ارامي) اوهمدارنګه په دوه لیك دودونو یوناني ارامي باندې لیکل شوی دی. او هغه په افغانستان کې ددواړوژبو او لیك دودو دخپریدلوله املّه هم ډیرارزښت وړ ده، چې دادی‌لومړی یې دکشف دڅرنګوالي په اړه څوکرښې لیکو او بیا پخپله دډبرلیك اودهغې دیوناني ژباړې په اړه خبرې کوو.

د ۱۳۳۷ کال په دویمه نیمائي کې مې یو شخصي لیك دیو پخواني دوست عبدالباري اشنا له خواچې پخوا په کندهار کې داحمد شاهي لیسې مدیر و ترلاسه کړ، چې په هغې کې یې دکندهار له یوه سپین ږیري سره دخپلې مرکې په اړه څرګندونه کړې وه، هغه دحمل په ۱۵ نیټه لیکلی و. چې دکندهار په ښار کې دسرپوزي غره ته نژدې یوه ډبره څرګنده شوې چې پر مخ یې یو ډول لیك کیندل

شوی او دسپین ږیري په ملګرتیا یې هغه ځای او ډبره لیدلې دي. لکه څنګه چې دښاغلي اشنا دلیك نه څرګندیدله ډبر لیك په کندهار کې څهل زینې ته نژدې دسرپوزې دغره په پوزه کې په یوه طبعي ستره ډبره کې کیندل شوي او تر اوسه خاورو اوختو لاندې پټ و ، کله چې دوخت په تیریدلو دسیمې بزګرانو له دغه ځایه خاوره وړې ده نوموړې ډبر لیك کشف او راڅرګند شو.

داډبر لیك چې خبر مې ورته دکابل په راډیو او نورو افغاني مطبوعاتو کې خپور کړ دهغه ارزښت له مخې چې لري یې دپېژندګلوۍ وړ یې بولو او دادی تاسوته یې درپېژنم. داډبر لیك دکندهار دزاړه ښار دننه دسر پوزي کلي ته په څوسوه متری دپوزې دپاي په برخه کې یو توږل شوی ستر کاڼی دی چې له څهل زینې وړاندې ددوه کاڼو لرونکیو تپو په مخ کې واقع دی. داډبر لیك هغه سرك ته ډیر نژدې دی‌چې له موجوده کندهار څخه دارغنداو په لوري تللی او هغه سرك ته هم ډیر نژدې دی چې له عمومي سرك نه دکندهار د زاړه ښار دکنډوالوپر لوري تللی دی.

هغه لویه ډبره چې لیکنه پرې کیندل شوی مستطیل شکل لري چې اوږووالی یې دوه متره پنځوس سانتي اوسورېې یو متر اولس سانتي دی. ددې لویې ډبرې په منځ کې دمربع په شکل غیر منظمه سطحه د(۵۵) سانتي په اوږودوالي اود ۴۵ سانتي بر او همدارنګه (۵۰) سانتي ښکته پلو ته پاکه او صافه شوې ده او د ډبرلیك متن په دوه لیك دودونو یوناني او ارامي لیکل شوي او کیندل شوی دی. دډبر لیك په پورته برخه کې مضمون په یوناني لیك دودلیکل شوی چې ټوله شمیره یې دیارلس نیمې کرښې ده او بیا دارامي لیك راځي چې شمیره یې اوه نیمې کرښې ده.

وړاندې تر دې چې ددې مهم ډبر لیك نقل او عکس (روما) او (پاریس) ته ورسیږي ما صرف دهغه ډبر لیك دموقعیت له مخې چې داراکوزي ولایت دکاروانونو دپخوانۍ لارې ترڅنګ واقع دی اوداچې په دوه لیك دودونو یوناني او آرامي لیکل شوي ښه اټکل کړي و چې داډبر لیك دریمې ق م پیړۍ پورې اړوند اود (موریا) کورنۍ لوې پاچا (اشوکا) پورې مربوط دی لکه څرنګه چې پر نوموړي ډبر لیك کې په یوناني ژبه لیك شوي دالیك نسبت آرامي لیك ته اسان دی، په روم اوپاریس کې پوهان ددې لیکنې په ترجمه بوخت شوي دروما په ختیځ اولویدیځ کې په مجلو او دپاریس په (لوموند) ورځپانه کې په دې باره کې مقالې لیکل شوي اوخپرې شوې دي.

اشوکا دهندي (موریا) کورنۍ هغه پاچا دی چې پر هند دلس کاله واکمنۍ وروسته یې افغانستان ته دبودایي دین دتبلیغ له پاره مبلغین راواستول داهغه وخت و چې دافغانستان په شمال باختر کې یوناني باختري شاهانو تازه په واکمنۍ پیل کړي و. اودافغانستان په جنوب کې دسلو سي کورنۍ (سلوکوس نیکاتور) یوناني پاچا ترماتې وروسته دموریا دکورنۍ موسس (کوپتا) داندوس (سند) له شاوخوا څخه دافغانستان جنوب پلوته دارغنداو تر غاړو پورې یې خپل نفوذ ته پراخوالی ورکړی و. دکندهار په سر پوزه کې داشوکا دډبر لیک مضمون سراسراخلاقي اوعبارت دنوموړي پاچا له نصیحتونو څخه دی.

څنګه چې ټول پوهیږو اشوکا عادت درلود چې خپل اخلاقي نصیحتونه.به یې دفرمانونو په بڼه په ډبر ولیکل اوتیتول لکه چې ډیر دډبرو فرمانونه یې په هند کې کشف شوي دي. اویوله دغو فرمانونوڅخه دجلال اباد په ډرونته کې پر یوه توږل شوې ستره ډبره موجود و چې یوه ناقصه پارچه یې دکابل موزیم ته رسیدلي اوهلته خوندي ده.

موسیو روبرت دفرانسې دادبي متون او ډبر لیک داکاډمۍ غړی اوداروپا دختیځ مجلې مدیر دواړه دې نتجې ته رسیدلي دي "چې (اشوکا) پاچا دکندهار په ډبر لیک کې په خپل مستعار نوم (پیوداسي) یادشوی او څرنګه چې یې پخپله دټولو موجوداتو له ازارولو او زورولو څخه لاس اخستی دی باید چې دهیواد ټول ښکاریان او صیادان د حیواناتو له وژلو او دماهیانو له نیولو څخه لاس واخلي. چې په ځمکه کې لاخوشالي او ارامي خوره شي، سپارښتنه شوې ده چې دمور پلار او مشرانو ته اطاعت او دنفسیاتي خواهشاتو مخنیوی دې وشي او په ځانګړې توګه دې دهر ژوندوي له زورولو ډډه وشي"

په همدغه ترتیب داشوکا کوم ډبر لیک چې تازه دکندهار زاړه ښار ته نږدې کشف شوی دیو شمېر اخلاقي پندونو لرونکی دی چې ۲۳۰۰ کاله دمخه لیکل شوی.

دارامي ډبر لیك متن تر اوسه لوستل شوی نه دی، خو ډیر احتمال لري چې دمضمون متن یې دیوناني ډبر لیک له متن سره توپیر ونه لري اوددواړومتنونو مضمون یو شی وي.

د(اشوکا) یا د(کندهار دسرپوزي) ډبر لیک لومړنی یوناني ډبر لیک دی چې اوس په افغانستان کې کشف کړای شوی، تر دې وړاندې په سره کوتل کې ډبر لیک کشف شوی و. چې یوائې په یوناني لیک دودلیکل شوی او ژبه یې دافغانستان

دژبو له ډلې یوه محلي ژبه ده. دکندهار ډبر لیك لومړنی ډبر لیك دی چې زمونږ په هیواد کې په یوناني ژبه او لیك دود لیکل شوی. نو داچې له آرامي ژبې نه پورته ګڼل شوی څرګندیږي چې زمونږ په هیواد کې دیوناني ژبې ارزښت ددریمې مخزیږدې پیړۍ په نیمائي کې ډیر زیات و.

دکندهار ډبر لیك لومړنی ډبر لیك دی چې په دوه یوناني او ارامي ژبو لیکل شوی، ددې لپاره چې نوموړی ډبر لیك په دوه ژبو او دوه لیك دودونو لیکل شوی په همدغه وجې یې ارزښت ډیر زیات دی او دیوناني ژبې په مرسته به دپوهانو معلومات دادبي جزئیاتوپه اړه او دآرامي حروفو دلیکلو په برخه کې پراخوالی ومومي.

هیله لرو چې ژر به پوهان ددې ډبر لیك د (ارامي) متن په لوستلو بریالي او په دې برخه کې به بله مقاله خپره کړي.

په ډبر لیك کې راغلي چې د (پیوداسي) دترحم اومهربانۍ له مخې دځمکې ټول انسانان نیکمرغه اوخوشاله شول.

په کندهار کې دیوناني ډبر لیك دمتن اساسي مفهوم لکه څنګه چې یې وړاندې یادونه وشوه په اخلاقي نعمتونو مشتمل دی. ددې ډبر لیك (آرامي) متن اووه کرښې لري چې تر اوسه کوم شخص یا علمي موسسې دهغې په ژباړه لاس نه دی پورې کړی. خو احتمال لري چې دهغې مضمون به هم ددې ډبر لیك دیوناني برخې سره یوشان وي.

داروپایي علمي حلقې په روما او پاریس کې هغه ډبر لیك ته چې تازه په کندهار کې کشف شوی ډیر ارزښت ورکوي او دا ډبر لیك په لرغوني افغانستان کې دتاریخ،ادیبانو، ژبې پیژندنې او دژبو دتاریخ له نظره ډیر ارزښت لري، ځکه چې دالومړی ځل دی چې یوډبر لیك په دوو ژبو (یوناني) او (آرامي) لیکل شوی او زمونږ دهیواد له یوې مشخصې سیمې نه په لاس راغلی.

۱۳۳۷\۱۲\۲۱

په افغانستان کې دبودیزم خپریدل

پنځلس کاله دمخه مې دافغانستان تاریخ دلومړي ټوك په ۳۴۲ مخ کې د "محفل مذهبي واعزام مبلغین" تر سر لیك لاندې ولیکل چې " دا شوکا له سترو کارونوڅخه چې دواکمنۍ یوولسم کال (۲۵۹ مخزیږدې) اټکل کیږي دمذهبي محفل ریاست، دشاهي ښکار موقوف کول، یادعیاشۍ منع کول اوترټولو لوی دمبلغینو داستولومفکوره ده" دا محفل په (پټالي پوترا) چې عبارت له (پټنه) څخه دی دایر شو او دهغې په اثر اشوکا تصمیم ونیو چې دبودایي دین د خپریدلو لپاره په دهند جنوب اولویدیځو هیوادونو ته مبلغین استوي.

ټول پوهیږو چې دغه مهال دیوناني شامي سلوکوس نیکاتور دموریاکورنۍ دموسس چندراګو پتامور له لاسه پر ۳۰۵ م ز کې دمقابلې په ترڅ کې ماته خوړلې وه اوله ګندهارا څخه تر ا راکوزي (له کابل نه تر کندهار) پورې دموریا کورنۍ برې موندلی و اواشوکا ډیره هڅه کوله چې په فتح شویو سیمو کې بودایي دین مروج کړي نودهمدې مطلب د تر سره کولو لپاره یې د (مجهان کیته) (دهمهاره کیښه) او(مهاره کیته) په نامه څو تنه مبلغین دکابل او ارغنداو د سیمې په لور واستول او په همغه ترتیب چې پوهیږو ددریمې م ز پیړۍ له نیمائي نه وروسته بودایي دین دافغانستان په خاوره کې له لمر خاته ترکاپیسا اوله کابل نه دشمال په لور تر بلخ پورې اوهمدا راز دجنوب لور ته ډارغنداو تر سیمې خور شو. تر اوسه پورې داسې فکر کیده چې دنوموړي دین دخپریدلووخت نظر جنوب ختیځ ته دلویدیځ او شمال

پر لور ژر صورت نیولی، خو کیسه داسې نه ده څکه چې داوخت د هندوکش جنوب دموریا دکورنۍ ترلاس لاندې ؤ او په شمال کې یوناني باختري پاچا واکمن ؤ.

بودایي دین له ګندهارا څخه دارغنداو سیمې ته ډیر ژر حتی پخپله د (اشوکا) په وخت ددریمې م ز پیړۍ په نیمایي کې خپور شوی دی.

چیني ګرځنده(هیوان ـ تسنګ) چې کله داوومې عیسوي پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې له (کاپیسا) نه ننګرهار ته ورغی په بګرام او دجلال اباد په هډه کې ورته یو شمېر دعبادت وړ ځیزونه اټکلیده څکه چې دمبلغینو داستولو له وخت نه دعبادت وړ ځایونو تر جوړولو پورې ډیروخت پکار و، مګر داشوکا داخلاقي ډبر لیك په رڼا کې چې تازه دکندهار په زاړه ښار کې موندل شوی او دهغه ډبر لیك له مخې چې ۲۵ ـ ۳۰ کاله دمخه دجلال اباد په ډرونته کې لاس ته راغلي څرګند یږي، خومره چې دبودیزم دخپریدو په هکله فکر کیده له هغې څخه ډیر تیزو، او یو شمېر عبادت ځایونه په ننګرهار او کاپیساکې پخپله داشوکا په وخت ددریمې م ز پیړۍ په نیمائي کې جوړ شوی وو، چې خاطرې اونوي پیداشوي ځیزونه یې دچیني ګرځنده (هیوا تسنګ) تر وخت اومې مسیحي پیړۍ پورې له منځه تللی نه ؤ.

اصلاً داشوکا له خوا په یوستره مذهبي غونډه کې فیصله وشوه، ترڅو دهندوکش جنوب ته دغربي هیوادونو په لور چې په هغې کې پخواني افغانستان هم شامل دی یو شمېر دبودایي دین مبلغین واستوي،داغونډه د ۲۵۸- ۲۵۹ م ز په شاوخوا کې دهند دبیهار په ضلع د (پټنه) دښار په (پټاپوترا) کې تر سره شوه لکه چې وړاندې یې یادونه وشوه یوشمیر مبلغین دافغانستان په لور هم واستول شول.

اشوکا استولي بودایي مبلغین یوازې په افغانستان کې تم نه شول بلکې دلویدیځ پر لور یوناني شامي شاهانو او دلویدیزې اسیا شاهانو ته لاړل او لاتر هغې لرې دافریقا په شمال کې دمصریوناني واکمنو ته هم ورغلل اودهغو پاچاهانو دنومونو په استناد، چې یادونه یې داشوکا په پنځم نمبر ډبر لیك کې شوی، ویلای شو چې دبودایي دین مبلغینو دمدیترانې په ختیزه سیمه کې داسیایي اروپایي او افریقایي هیوادونو لکه مصر، یونان او شام کې یې خپل تبلیغونه وکړل، خوله افغانستان څخه لرې داسیا لویدیځ لور ته یې چندان تاثیر ونکړ او حتی په افغانستان کې هم نیمه ختیزه خواد(کندهار ـ بلخ) دخط ختیځ لور ته دادین ومنل شو او په هغه نیمه لویدیزه خوا کې زردشتي دین لا ډیر باقي پاتې شو او بیاد اسلام

دمقدس دين دمبلغينو تر رارسيدلو هم ځايې پر ځاې و. لکه چې ددې مرحلو کليات مورږ ته لو ته روښانه دي.

کله چې اشوکا په ډېر ليک کې داسيا له يوناني واکمنو سره دبودائي دين دمبلغينو داستولو په اړه کې خبرې کوي ديونان باختري دمستقل سلطنت دموسس (ديودوتس) په باره کې څه نه وايي له دې وينا ځرگنديږي چې تر دې وخته لاباختر خپلواکي تر لاسه کړې نه ده، لکه ځرنگه چې په ډېر ليکونو کې دسلو سي شامي کورنۍ ديو تن (انتياکا) يعنې دويم انتيوکوش دنوم يادونه شوې ، په ښکاره ځرگنديږي چې باختر تر اوسه دسلوسي شامي کورنۍ دواکمنو له خوا اداره کيده.

نن دامسئله روښانه ده چې اشوکا پر (۲۵۸ م ز) پرلويديز په لور دبودايي دين دمبلغينو په استولو لاس پورې کړی و او "ديودوتس" پر ۲۵۸ م ز ديوناني باختري دولت خپلواکي اعلان کړې په دې ترتيب ددې دواړو پيښو ترمنځ د(۸) کلونو په شاوخوا کې مهالنی واټن دی. اوورانديې تر دې چې يونانی باختر خپله خپلواکي اعلان کړي، داشوکا مبلغينو دافغانستان په ختيځ او جنوب لويديځ کې له گندهارا څخه دارغنداو تر سيمې پورې دبودايي دين په تبليغ لاس پورې کړ. او دافغانستان په يوه برخه کې دموريايانو دبريو ارزښتناکه پايله همدغه دبودائي دين د نظرياتو خپريدل او چې وروسته دهغوي دسياسي واکمنۍ له نسکوريدو څخه چې تر پنځوس کلونو يې ډير دوام ونکړ. بوديزم ځای په ځای پاتې شو ريښې يې وځغلولې پرمختيا يې وکړه او پراختيا يې وموندله او زر کاله يې ډير يې دوام وکړ او افغانستان دلومړۍ مسيحي پيړۍ په پای کې ددويمې پيړۍ په پيل کې دبودائي دين ديو ستر مرکز په حيث وپيژندل شو چې مبلغين يې کاشغر، سنکيانګ او چين ته ورسيدل او دافغانستان په مرکزي غرنيو برخو کې دنهمې مسيحي پيړۍ تر پيل پورې موجود پاتې و.

۱۳۳۷\۱۳\۱۲

شابهار

په غزني کې بودايي "شاهي عبادت ځای"

هغه مقالې چې " دشابهار په دښته کې دغزنوي عسکرو درسم ګذشت میدان" او د"شابهار میدان اونغاره خانه "په نامه دي د ۱۳۳۷ هـ ش کال په اوږدو کې مې ژوندون مجلې او کابل راديو ته وليکلې، دادواړه مُقالې پر ۳-۴-۱۳۳۷ او ۷-۹- ۱۳۳۷ نيټو له راډيو خپرې شوې (ددې دواړو مقالو متن ددې اثر په دويم ټوک کې راخستل شوې)

شابهار مې داستاد ابوالفضل بيهقي دليکنو، امير فرخي اوامير عنصري له قصيدو څخه دعسکرو درسم ګذشت په ميدان او دغزنوي عسکرو دعرض په ځاي کې شرح ورکړې ده.

(شابهار) دغزنويانوله دورې دمخه او همدارازله اسلامي دورو وړاندې اصلاً دبودايي دين لويې عبادت ځاي و. چې دموجوديت ريښتينوالي يې پر ۱۳۳۸ کال دلرغون پيژندونکي دهڅو په نتيجه کې کشف شو.

دسلطان محمود غزنوي دارامګاه باغ او دروضې دکلي جنوب لويديځ ته په درې کيلو مترۍ کې دلويې او پراخې دښتې په منځ کې (چې حتماً همغه دغزنويانو دوخت مشهور دشابهار دښته ده) يوه دډبرو غونډۍ پرته ده چې نن دعوامو په ژبه

(تېپه سردار) (تيپه نقاره) او د (بتخانې) په نومونو يادېږي داهر يو نوم فولکورې توضيح لري چې دلته يې دشرحه کولو امکان نشته اويواځې د)بتخانې) وجه تسميه دپاملرنې وړ ده او راښيي چې دزمانې په تيريدو ، ورانيو او کنډوالو سره سره دعوامو دخاطرو په دفتر کې دبوايي عبادت ځاى په واقعي مفهوم او بودتون پاتې دى.

(شابهار) يو ترکيبي نوم دى او له دوه وييو څخه جوړ دى (شا) چې همدغه د (شا) دکلمې متعارفه ده او بل (بهار) چې داکلمه دسنسکريت (يهاره) څخه اخستل شوې ده چې نسبت يې بودايي ٠عبادت ځاى ته کيده چې په سلګونو او زرګونو (ويهار) کلمې مو دافغانستان په بيلا بيلو برخو کې لکه هډه، کاپيسا ، کابل، باميان، غزني، بلخ، فرخار، سمنګان، کندهار او نورو ځايونو کې درلودلې چې له هغو څخه يو دبلخ د (نوبهار) خاطره پاتې ده او ډير شهرت لري. چې داهم ترکي نوم دى او اصلاً له دوه کلمو (نوا) ا و (يهاره) څخه جوړه ده چې لومړى د(نوي) او دويم هماغه دبودايي عبادت ځاى مانا درلوده او دا(نواويهاره) په دري ادب کې (نوبهار) شو که تردې پکې نوره زياته څيړنه وکړو د(نوبهار بلخ) په شهرت به بسيا شو.

ترکومه ځايه چې دګرځنده چينا يانو له يادښتونو اود عربي منابعو له تذکرو څخه څرګنديږي دسلګونو اوزرګونو ويهارونواوبهارونو ترڅنګ مو ډيرې او شاهي عبادتګاوې درلودې چې يو شمېر يې دشابهار په نامه او صفت مشهورې وې.

پرته له شکه په کابل ، هډه، بګرام، غزني،باميان او حتماً په نورو هغو ځايونو کې چې پورته مې يادونه وکړه (شاويهار) او (شابهار) نومونه درلودل چې دهغو دموقعيت ټاکنه به دلرغون پيژندونکيو هڅې اوڅيړنې روښانه کړي.

لکه څنګه چې ددې اتو کلونو په ترڅ کې دايټاليا دلرغون پيژندنې پلاوى د غزني (شابهار) له کيندنواو څيړنو وروسته دهغه ځاى موقعيت، شکل او ابادۍ دطرز ترڅنګ نور ډير جزئيات روښانه شوي دي ددې کشفياتو په ترڅ کې برهمي ليکنې چې دريمې يا څلورمې مسيحي پيړيو پورې مربوطيږي او نورې له خټينې بودايي وړې مجسمې او ددې ترڅنګ د ۱۰ – ۱۲ متري لويو مجسمو دشواهدو پيداکيدل اونور ددې عبادت ځاې دجزئياتو نور اړخونه دي چې څرګند شوي ددې ټولو شرح په دې لنډه ليکنه کې امکان نه لري.

دغزني دشاه بهار عبادت ځاي دلويې صوفي چارچاپيره څونورې ورې صوفي هم کشف شوي چې څلورو خواو ته زميني لري چې دغزني بت پرستانو دنورو ډيروبيهوده کيسو ترڅنګ فکر کاوه چې (کله چې بودا دهوا له څپو راښکته شو په همدغه ځاي کې چې دغزني د (شا بهار) عبادت ځاي دی کيوت، البته چې په بودايي داستانونوکې يې دښکته کيدو ځاي د (شانکارا) په نامه چې بنارس ته نژدې يوه سيمه ده ښودل شوی دی.

په دې ورکي مقاله کې اساسي مقصد دادی چې (شابهار) دغزنويانو په دوره کې درسم ګذشت اومذهبي جشنونوشريك ميدان و، اصلاً تر اسلام دمخه د اوسيدونکو دبودايي دين عبادت ځای و چې د (شاهي معبد) يا عبادت ځای په نامه ياديده او ددې ډبريني غونډۍ څخه دغزني ښار ډير لرې ښکاريده.

لکه څنګه چې مې شل کاله دمخه (دافغانستان پخواني تاريخ) په دويم ټوك ۵۴۳ او ۵۴۴ مخونو کې اوهمدارنګه (دافغانستان تاريخ) په دويم ټوك چې پر ۱۳۳۶ کال دتاريخ ټولنې له خوا چاپ شوی شرحه ورکړې چې يو له شابهارونو څخه دکاپيسا يا بګرام او يا هم دګلبهار په لمنوکې دغوربند ددرې په خوله کې واقع و چې دجبريل دزوې ابراهيم په امر ديحی دزوي فضل پر وخت چې دهارون الرشيد زمانه وه پر ۱۷۶ يا ۱۸۶ هـ ش کال وران کړای شو.

ددې لپاره چې دغزني د (شابهار) په هکله علمي هڅې جاري دي نوځکه ډير دجزئياتو په نتايجو پسې نه ګرځم او هيله لرم چې په دې اړوند به په راتلونکي کې له هره اړخه پراخې مقالې وليکو.

۱۳۳۹-۶-۹

په افغانستان کې بودايي مبلغين

افغانستان او هند لکه دنورو هېوادونو په څېر سره خوا تر خوا او متقابل واقع دي چې په بيلا بيلوتاريخي مواردوکې يې يو پر بل نفوذ او اغيزه درلودلې چې اثار اونښې نښانې يې په دواړو هيوادونو کې محسوسيږي.

په افغانستان او هند دواړو هيوادونو کې متقابل اثار او اغيزې ډيرې غښتلې دي چې شواهداو نښې نښانې يې ډيرې څرگنديږي.

پر افغانستان هندي ښنستيز او پراخ اغيز دبوديزم خپريدل دي چې دسند داندوس له رود خاني څخه يې دراتيريدوله ورځې څخه په افغانستان کې ددوام د وروستۍورځې پورې له زرکلونو څخه واوښت او ددې يوزر کلونو په اوږدو کې يې ددې هيواد داوسيدونکو په فکر او دودانيو په جوړښت کې ژور او پراخ اغيز ترسره کړی دی.

داچې څنگه، څه ډول او کله بودايي دين په افغانستان کې خپور شو؟ دې پوښتنې چې ددې هيواد پر برخليک يې يو بشپړ بدلون رامنځ ته کړی، دپوهيدلو او پلټنې وړ ده.

ټول پوهیږو چې بودايي دین په ۶ م ز پیړۍ کې له (ساکیاموني بودا) سره دهند په خاوره کې څرګند شو، چې نژدې درې پیړۍ دادین دهند په خاوره کې محدودو، تر هغو چې د (موریا) یا په پخواني هند کې دلومړي سلطنتي کورنۍ له خوا منځ ته راغی.

(چندراګوپتا موریا) ددې سلطنتي کورنۍ موسس و او ددې لړۍ ددویم پاچا (پاندوسارا) تر مرګ وروسته یې زوی (اشوکا) واکمنۍ ته ورسید او نومونړی دواکمنۍ پر لسم کال ۲۴۹ م ز کال بودايي دین ته ورداخل شو چې ددې دین دپرمختیااوپیاوړتیاله پاره یې ډیرې هڅې او هلې وکړې.

ددې زماني له مهمو پیښو څخه یوه هغه دیوې لوی مذهبي غونډې جوړیدل وو چې په (پتالي پوترا) یعني اوسنۍ (پټنه) کې چې هغه مهال دموریا د امپراطورۍ پلازمینه او دهند له مشهورو ښارونو څخه شمېرل کیده ترسره شوه.

غونډه دمشهور عالم (موګالي پوتاتیسا) په ریاست او د روحاني مشر اوپاچا (اشوکا) تر سرپرستۍ لاندې وشوه، په دې غونډه کې ډیر ارزښتمن تصمیمونه ونیول شول، ذبیلګي په توګه دمذهبي قوانینو تنظیم، ترتیب اودبودائي دین دخپریدلو دپاره دهند په دننه اوله سرحدي حدوداتو نه دباندې دمبلغینو استول په هند کې دمذهبي غونډې ډیر پام جنوب پلو په ځانګړي توګه د "سیلان" خاورو ته و لکه څنګه چې اوس بودايي دین په هندوستان کې له منځه تللی مګر دسیلان په جزیره کې په ښه قوت او قدرت دوام لري او دهغه هیواد رسمي دین پیژندل شوی. بله نقطه چې مذهبي غونډې ته دپاملرنې وړ ده هغه داندوس (سند) درود لویدیزې خوا سیمې یعني داوسنی افغانستان خاورې وې چې هغه وخت یې دجنوب یوه برخه دارغنداو تر سیمې پورې دموریایانو له خوا فتح شوې وه او په نیمه نوربرخه کې شمال لور ته یونانیان مېشت وو. کشمیر او ګندهارا ته دمبلغینو داستولو دموضوع یادونه داشوکا په یو شمېر ډبرلیکي فرمانونو کې شوې ده، مثلاً "۱۳" نمبر فرمان دمبلغینو داستولو په باره کې دی او کومو ځایونوته چې یې استولي هم لوستل کیږي. همدغه شان په "۵" نمبر فرمان کې دنوروځایونو په ترڅ کې د "ګندهارا" دنامه یادونه هم شوې ده، تر کومه ځایه چې له دې منابعو څخه څرګندیږي، یو له دې مبلغینو څخه چې دکشمیر اوګندهارا په لور استول شوي وو

مجهان تیکا یامدهیان تیکا نومیده، پرته له هغه دوه تنه نور هم له هغه څخه لرې دسند درود لویدیز پلو ته استول شوي چې نومونه یې په لاندې ډول دي:

"دهه ماراکي تا" او "مهاراکي تا" چې دهمغه په جغرافیایي اصطلاح یو یې "لویدیز هیوادونو" ته او بل یې یونان ته استولی و.

لکه څنګه چې دهند لویدیزې سیمې داوسني افغانستان سیمې دي او یونانیانو دهمدې هیوادله شمال برخې څخه دبحر روم تر غاړو او مصر دخپلې واکمنۍ په کړۍ کې راوستې و، نو په اسانۍ سره اندازه لګیږي چې داشوکا مبلغین ګندهارا او دافغانستان نورو سیمو ته تر راتللو وروسته دلویدیز پر لور وراندې تللي دي.

په دې کې شك نشته چې په خپلو ډبر لیکونوکې په ویاړې چې مبلغین یې "یاوانا" یعنې یونانیانوته استولي دي. دتیر کال تر پیل پورې چې داشو کا ډبر لیك په کندهار کې کشف شوي نه وه دا (یاوانا) یې ډیر لرې لټاوه، مګر اوس څرګنده شوه چې دکندهار په یوه سکندریه کې چې دارغنداو رودخانې ته نژدې ده ډیر شمیر یونانیان میشت وو او اشوکا ډیره هڅه کړې ده چې دوي بوډایي دین کې داخل کړي نو ځکه یې دهغوي په ژبه فرمان په هغه ډبر لیك ورته کیندلی و چې تازه دچهل زیني ترځنګ موندل شوی دی.

نو ویلای شو چې بودایي مبلغین داشوکا په ژوندانه ددریمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې ددین دتبلیغ له پاره دافغانستان جنوبي برخو ته راغلي او دغه دین ته په رونق ورکولو کې بریالي شوي، ځکه چې څه دپاسه یو زر کاله دادین په دې خاوره کې تم شوی.

۱۳۳۸-۳-۱۴

کوشانیان دافغانستان په تاریخ کې

دخیرنې دلمنې په پراخیدو او ددرسي، مسلکي او افغاني کتابونو دخپریدو په وجه به نن سبا په افغانستان کې داسې څوک نه وي چې هغه د (کوشان) یا (کوشاني) نوم نهٔ وي اوریدلی دالوړ او مشهور نوم هغه اوازه ده چې دګاونډیو هیوادنو لریوسیمو ته هم رسیدلی دی.

کوشانیان د (سیستي) یا(یوچي) په نامه توکی له مرکزي اسیا څخه پورته شوی،په افغانستان کې یې دیو ځواکمن او مقتدر سلطنت په تشکیل لاس پورې کړی او دهند او پاکستان دپراخې نیمې قارې په فتوحاتو بریالي شوي دي.

له دې سره سره دکوشانیانو تاریخ درې پړاوونه لري چې لومړی یې په مرکزي اسیا او دریم یې په نیمه قاره هنداو پاکستان کې تیریږي او هغه ستره اومهمه مرحله یې چې منځنی پړاو دی په افغانستان کې تیره کړې ده، اوداد کوشانیانومهمه او تاریخي دوره ده چې دهغې په اوږدو کې دافغانستان دمدنیت خیزې خاورې له خوي بوي او کړو وړو سره وخت تیر کړ او دباختر دمتمدنو خلکو له مدني خاورې سره په تماس یې دسلطنت نظام جوړ ددین، فرهنګ ، رسم الخط ادبیاتو، هنر صنایع او پرتمینو ودانیو خاوندان شول.

لکه څرنګه چې ختیزې چینی (منابع) او لویدیزې یونانی منابع راښیی کوشانیان دهغو سختو جګړو په ترڅ کې چې له هیوانګنو یا (هنونو) سره منځ ته راغلي په ۷۰ م ز کې دامو له سیند نه راتیر او په باختر کې یې د یوناني باختري پاچاهانو کورنۍ ونیوله ، ددوي داوسیدلو تر ټولو مهم مرکز دهندوکش په شمال کې دبغلان سیمه ده، چې دکوشانیانو ددین اوفرهنګ اثار او نښې نښانې یې له مختلفو برخو څخه کشف شوي دي.

کوشانیان پنځوس کاله دمخه ترمیلاده دکابل اوکاپیسا حوزو ته ورداخل شول او دیونانیانودوروستی پاچا ځای (کابل) یې ونیو، او په بګرام کې یې دیوناني ښار ترڅنګ یو لوی، نوی او مستحکم ښار جوړ کړ اودا ښار دلویوکوشانیانو دکورنۍ ددوبي پلازمینه شوه.

ددوي پلازمینه (پایتخت) مود دې له پاره یاد کړ چې لویو کوشانیانو پرته له بګرامه دوه نور مرکزونه هم درلودل چې یو یې په (پاروشاپورا) یعنې پیښور کې او بل یې دګندهارا په یوه منځنۍ نقطه کې و.

دلویو کوشانیانو دوره دمسیح له پیل نه پنځوس کاله وړاندې شروع او ددریمې مسیحي پیړۍ تر لومړۍ نیمایي پورې دوه پیړۍ وخت نیسي او دا دوه پیړۍ دپخواني افغانستان په تاریخ کې له لویودوروڅخه شمېرل کیږي.

له څنګه چې ساساني ایران دساسانیانوپر وخت (ایرانشهر) نومول شوی وهمدارنګه افغانستان دکوشانیانو پر وخت پر کوشانشهر یې شهرت ترلاسه کړی و.

وروسته له هغې چې کوشانیانو په کوشانشهر کې میشت او ځای په ځای شول دنورو هیوادونو دفتح کولو له پاره ې دشمال شرق په لور چیني ترکستان یا سنکیانګ ته اودشرق په لور یې دهندنیمې قارې او پاکستان ته مخه وکړه.

په پخواني افغانستان کې دلویو کوشانیانو دوره یوه لویه عمراني(آباده)، مذهبي هنري او ادبي دوره ده چې دهغې اثار او شواهد دسکو، عبادت ځایونو لوړو چوترو، تووړل شویو مجسمو په بڼه پاتې دي چې دهغې دورې دهرې پاتې شونې ډلې مطالعه ځانګړې څېړکې. رسالې او کتابونه غواړي.

دکوشانیانو دورې ته ځکه (لوي) صفت ورکړی شوی چې په دې دوره کې په مختلفو برخو کې لکه حیاتي، مدني، مذهبي او فرهنګي چارو کې ډیر بې ساري

پرمختګ په خپله کوشانشهر(دهغې دورې افغانستان) او نورو فتحه شویو سیمو کې ترسره شوی دی.

په دغه دوره کې ډېر پرتمین بودایي عبادت ځایونه په ګندهارا (هډه اوپیښور) په کاپیسا کې دپهلوان غره ترڅنك، بګرام کې، دچاریکا د لویدیځ لور ته په توپ دره کې او نورو ډېرو سیمو کې جوړ کړای شوي دي ،داعبادت ځایونه یواځې دبودیزم له پاره ځانګړي نه و، لاچې په دې عصر کې ډېرو مذهبونو آزادي درلوده، یوله هغو کلونوعبادت ځایونو څخه چې بودیزم پورې اړه نه لري هغه دسره کوتل اورتون دی چې لـه شپږ کلونو راپه دې خوا دافغانستان په شمال کې کشف شوی دی.

دافغانستان کوشاني مبلغینو بودایي دین دختیزي اسیا تر وروستیو ځایونو خپور کړ،همدارنګه ګلکاري په نوي او مذهبي رڼا کې ددې جوګه شوه چې ډېرې ښکلې ابادۍ او ګنبدونه یې جوړ کړی چې دیو شمېر پاتې شونو په لیدلو یې نن ورځ هم خلك حیرانیږي.

په افغانستان کې دیوناني بودایي مجسمه توږنې مدرسې ډېر پرمختګ وکړ او په ځانګړي توګه دکوشانیانو په دوره کې ددوه پیړیو په اوږدو کې یې بې شانه پرمختیا او پیاړوتیا وموندله چې په دې دوره کې دوړو او ډېرو لویو مجسمو جوړول دود و. پخپله کوشانشاهانو او دسلطنتي کورنۍ غړو دمجسمو او کالبدونو توږلو ته ډېر زیات ارزښت ورکاوه چې دافغانستان له بیلا بیلو سیمو څخه ددې حقایقو شواهد راڅرګندیږي.

دافغانستان په پخواني تاریخ کې دسیاست او اداري چارو له نظره دکوشانیانو دوره یوه لویه دوره ګڼل کیږي اوهره ورځ دنویو توږل شویو مجسمو، ډبر لیکونو،سکو اومډالونو موندل په پخوانیو اسنادو ورزیاتیږي چې دلویوکوشانیانو ددورې عظمت دافغانستان،ختیځ او اسیا په تاریخ کې ثبت او سجل کیږي.

۱۳۳۸-۱-۵

کجولوکدفیزس

دافغانستان لومړنی کوشاني پاچا

کوشانیان چې د (یوچي) قبیلې په نامه دمرکزي اسیا د(سیستي) له کتلې څخه بیل شوي او دډیرو فتوحاتو دترسره کولو په وجه یې دختیځ په لور پر هند او پاکستان کې شهرت ترلاسه کړی. خو وړاندې له مرکزي اسیا او هند څخه یې په افغانستان کې ځانګړی او اساسي نقش لوبولی دی او دهغوي دوره چې په لویو او وړو کوشانیانو ویشل شوې دلرغونی افغانستان له لویو تاریخي دورو څخه ده.

داکوشانیان چې د(یوچي) په نامه یې هم یاد کړی دی. ځانته کورنۍ او پاچاهان لري چې د هغو لومړی سلطنتي کورنۍ د (کدفیزس) په نامه یادیده او لومړی پاچا یې "معمولاً کدفیزس" یا "کوزولاکدفیزس" نومیده او په (۸۷-۴۰مسیحي) کې ژوندی و، زیاتره په دې عقیده دي کله چې کوشانیان دآمو له سیند نه راپورې وتل او دهندوکش شمال لور ته دباختر سیمو ته ورسیدل، دوي پنځه قبیلې وې او هرې قبیلې خپل مشر لاره په دوي کې دیوې قبیلې مشر (کجولوکزفیزس) څلور نورو ته تر قناعت ورکولو ورسته دپاچاهی اعلان وکړ دهغه نوم په چیني ماخذ کې د (کیوتسوکیو) او دهغه په خپلو سکو کې د (کوزولا کدفیزس) یا (کوزولوکدفیزس) په بڼه یادشوی دی. دده نوم داول یالومړني مانا

ورکوي (کوزولو) یا (کوزولا) اویاهم (کجولو) همدارنګه دویمه کلمه دده دکورنۍ نامه دی، نو په همدغه مناسبت هغه د (لومړی کدفیزس) په نوم هم یادشوی،

کله چې دوي له امو سیند نه دهندوکش شمال لوري ته راتیر شول دپنځو واړوقبیلو مشرانو دملوك الطوایفي په ډول واکمنۍ درلودې ترهغې چې د (کوي شوانګ) دقبیلې مشر چې همدغه (کجولا) و پر نورو یې بري وموند اوپه ۲۴۰ م کال کې یې دپاچاهۍ اعلان وکړ. داوخت دباختر اصلي اوسیدونکی چې دچیني منابعو له مخې یې (تاهشیا) ورته ویل، دوي سوداګر او مالدار خلك و چې دهغوي مالداري او شتمني دکوشانیانو ددولت په جوړښت کې ډیره اغیزه درلوده.

کله چې کوشاني لومړی فیزس دپاچاهۍ اعلان وکړ، دخپل نفوذ دډیر والي لپاره یې ددوو خواوو څخه په فعالیتونولاس پورې کړ. یو لویدیځ خوا ته د(پارتیا) په لور او بل دهندوکش جنوب خوا ته د (کي پن) او (کاونو) یعنې دکاپیسا ،(کوهدامن او کوهستان) او کابل په لور.

دکوشانیانولومړی پاچا کجولاکدفیزس دکابل سیمه دیونانیانو له وروستني پاچا (هرمایوس) څخه ونیوله او داخبره دهمغه وخت سکې په ښه ډول څرګند وي. ځکه اوس داسې سکې په لاس لرو چې په هغې کې دکوشانیانو دلومړي پاچا (کجولاکدفیزس) اودیونانیانو په کابل کې دوروستي پاچا (هر مایوس) نومونه لیکل شوي له هغو سکو څخه معلومیږي چې کابل ته دکوشاني پاچا په رسیدو یې دیونان واکمن ترماتې وروسته دهغه له سکو څخه کار اخستی اویوازې خپل نوم یې پکې ورزیات کړی دی چې یو څه موده وروسته یې دخپلو سکو په جوړولو لاس پورې کړی، هغه وخت یې دیوناني پاچا نوم(هرمایوس) له منځه وړی، او خپل نوم یې په سکو کې کیندلی دی.

له ویلو دې پاتې نه وي چې په همدغو سکو کې یې هم ځانته د (کوشانیانو دینادا رئیس) ویلی دی او له دې څخه هم څرګندیږي چې کوشانیان دقومي عنعنوي عادت له مخې دپاچاهۍ پر مقام هم دریاست دمقام خطاب باك نه بولي. خوهمدغه دکوشاني رئیس چې په ترتیب سره یې دخپل نفوذ او واکمنۍ لمن پراخه کړه، نو خپل القاب یې له لوې نه پسې لوی کړل، تردې پورې چې ځانته یې (شاه شاهان) او (داسمان زوي) وویل. لکه څنګه چې ټولو ته معلومه ده دادګاوندیو هیوادونو دایران دپاچاهانو او دچین دامپراطورانو القاب وو.

دکوشانیانو لومړی پاچا کجولاکدفیزس چې کله په کابل کې دیونانی ورستنی واکمن دنفوذ ساحه تنګه کړه او ټول ځایونه یې تر ونیول نو بیا یې دادرانه (شاهنشاه او داسمان زوي) القاب ځانته غوره کړل چې وروسته تر هغه نورو کوشاني شاهانو هم پسې تکرار کړل.

وړاندې مو وویل چې (کجولاکدفیزس) خپل ځان د(دیندار) په صفت هم یادکړی، باید ووایو چې کوشانیان له هغه وخته چې دامو پر سیند د هندوکش شمال لور ته راتیر شول دیندار خلك وو او ټولو کوشاني پاچاهانو ددین داصلاح او پیاوړتیا لپاره ډیرې هڅې کړي او ددوي لومړی پاچا (کجولاکدفیزس) هم یو ډیر دیندار شخص و.

دچینایي منابعو له مخې لومړی کدفیزس څه دپاسه (۸۰) کاله ژوندی و. او دهغې اندازې له مخې چې هغوي یې ټاکي باید په ۷۸ م کال کې مړشوي وي، ځکه چې دواکمنی نیټه یې په ۴۰ م کال کې ټاکي، نو په دې حساب به یې ۳۸ کاله واکمني کړې وي.

کله چې کجولاکدفیزس دهندوکش جنوب پلو ته راغی دکاپیسا اوکابل په سیمو یې بسیا ونکړه اودخپلې واکمنۍ ساحه یې په هیواد کې جنوب پلو ته تر وروستي سرحده او همداشان لویدیځ لور ته تر وروستي سرحده وغځوله.

دکجولاکدفیزس مرکز اوپلازمینه(کاپیسا) یا بګرام و او دسکو په کیندلو کې یې دیوناني ((هرمایوس)) او درومن دامپراطوري لکه د ((اګوست)) ((کونستانتن)) او ((کلوديس)) دسکو تقلید کړی دی. دابايد هیر نه کړو چې د رومي امپراطورۍ سکې دتجارتي راکړې ورکړې په وجه افغانستان ته راوړل کیدې، نو ځکه کوشاني پاچاهانو دخپلو سکو په کیندلو کې دهغو له سکو نه تقلید کړی دی.

۱۳۳۷/۶/۱۹

کنیشکا تاریخي پاچا او امپراطور

کنیشکا دافغانستان ،هند او مرکزي اسیا په لرغوني تاریخ کې پیژندل شوی او مشهور نوم دی، دښوونځیو له زده کوونکیو نیولي بیا تر پوهانو پورې ټول دنوموړی شخصیت په اړوند لږ ډیر معلومات لري، اودالږ ډیر معلوات نظر په زمان اومکان سره توپیر لري، په دې مانا چې دمرکزې اسیا په پخوانیو منابعوکې کنیشکا دبودايي دین دمبلغ په توګه اومشهورې (یوچي) قبیلې ته منسوب ګڼل شوی، په هند کې ډیر شمېر خلکو هغه دبودائي کیسو له مخې دیو نیمه افسانوي او نیمه خیالي پاچا په توګه معرفي کړی.

•په دې کې شك نشته چې دهند له فاتحانو څخه یو هم کنیشکادی او هغه لکه دافغانستان دمخکنیو پاچاهانو په څیر په تدریج سره له بګرام اوګندهارا څخه لومړی ځان دپیښور سیمې ته رسولی او بیا دپنجاب له سیندونو څخه ورتیر او دهغه اثارو په شهادت چې دډیلي په جنوب کې موندل شوی، ځان یې دهندوستان مرکز اولاتر هغې هم وړاندې رسولی و.

کنیشکا په هند کې ډیر مشهور دی، دبنارس،ډهلي او ګنګا د سیمې هندیانو نوموړی دیوهندی پاچا په توګه پیژندلی،خودمرکزي اسیا اوهندوستان دمورخینو او منابعو له نظره یو مطلب په کُلي ډول لویدلی او هغه داچې کنیشکا په افغانستان دکوشانیانو یومقتدر پاچاؤ.

یو ډیره ارزښتمنده او په زړه پورې نتیجه چې دسره کوتل په کیندلو کې زمونږ لاس ته راغلې داده چې دکنیشکا په اړوند چې څنګه، هندي بودایي منابعو فکر کاوه هغه خیالي، تصوري، اونیمه داستاني پاچا نه و، بلکه حقیقت او تاریخي وجودیې لاره، چې تر کلونو انتظار وروسته مو دهندوکش په شمال کې دپخواني بغلان له ولایت څخه لوی عمراني اثار، سکې،مجسمې او دهغه ډبر لیکونه تر اوسه کړي دی، نوځکه هغه یو ځل بیا دتاریخ په پاڼو کې په واقعي ډیره دیومقتدر او باعظمته پاچا په حیث ګورو.

دهغو معلوماتو په رڼا کې چې په دې وروستیو وختونو کې تازه دسره کوتل دکیندلو په ترڅ کې تر لاسه شوی څرګنده شوي ده چې کوشا نشاه کنیشکا ددویمې مسیحي پیړۍ په دویمه نیمایي کې دهندوکش دواړو خواو ته یو مقتدر دولت تاسیس کړی و، چې دلرغوني افغانستان دډیر مقتدرو دولتونو په قطار کې شمېرل کیږي.

دتازه معلوماتو په رڼا کې کنیشکا تردې وروسته هندي واکمن ګڼلی نه شو، بلکې هغه باید په صحیح او اساسي ډول دافغانستان کوشاني پاچا او دهندوستان فاتح وګڼو.

لکه څنګه چې محمود زابلي ، سلطان غیاث الدین او معز الدین غوري په افغانستان کې مقتدر اوپیاوړي دولتونه تشکیل او پلازمینې یې هم په فیروز کوه او غزني کې موجودې وې. وروسته له هغې هر یو په خپل وار سره دهندوستان په بیلا بیلو سیمو کې سوبې وکړې، هلته یې مرکزونه جوړ او په هغه پراخ، هندوستان کې یې واکمن وټاکل، لوی کنیشکا هم وړاندې تر دې چې په هندوستان کې سوبې وکړي دلرغوني افغانستان په دننه اوتر ټولو سرحداتو پورې یې یومقتدر دولت تشکیل کړ چې په کوشاني دولت شهرت لري، البته چې وړاندې ترکنیشکا نور هم په کوشنانیانو کې واکمنی ته رسیدلي دي خو دکنیشکا پر وخت دکوشانیانو قدرت خپل لوړ حد ته رسیدلې و.

دعلمي، هڅو او لرغون پيژندونکيو دڅيړنو له مخې چې په دې وروستيو اتو کلونو کې منځ ته راغلې په قطعي ډول ثبوت ته ورسيده چې کنيشکا دافغانستان په شمالي برخو کې غالبا په بلخ او حتماً په غوري او بغلان کې لوې مرکزونه او ښارونه درلودل او پرته له شکه دحکمرانۍ يو ستر مرکز يې داوسني پلخمرى جنوب لويديځ لور ته په شل کيلو ميترۍ کې په سره کوتل کې و، او تر دې حده يې واك او ځواك موندلي و، چې پرته له مبالغې کولى شو نوموړى دروم دامپراطورانو اودچين دفغفورانو په قطار کې وشميرو، ددې دواړو لويو ختيزو او لويديزو هيوادونو امپراطورانو له کوشاني دولت سره ددوستانه اړيکو احتياج محسوساوه

نو ويلاي شو چې کنيشکا پاچا دافغانستان دمقتدر و پاچاهانو له ډلې څخه و چې دفتوحاتو له مخې يې دهندوستان زړه ته ځان ورساوه ډيرې سيمې يې فتح او دکوشاني افغانستان فرهنگ او تمدن يې په لوى هندوستان کې خپور کړ او هلته يې دخپل واك چلونې لپاره يو شمير ښارونه او مرکزونه جوړ کړل.

١٣٣٩_١_١٢

سور کوتل

له ۱۳۳۰ (۱۹۵۱ز) کاله راپدېخوا نه څوکاله کېږي چې د (سره کوتل) نوم په کورنیو او بهرنیو جرایدو او علمي مجلو کې اخستل کېږي او ورځ په ورځ دانوم نور هم پورته کېږي. ولې دانوم دفرهنګ، لرغون پېژندنې اوتاریخ ذکر ته راووت ؟

سورکوتل ، لکه دتېروشویو سلګونو کلونوپه څېر کوتل نه دی، بلکې دلرغون پېژندنې او دافغانستان دتاریخ یوه حیرانوکې نقطه ده او نه اویاکاله کېږي چې هلته دافغانستان دمذهبي میراث ښکلي او پرتمینې بېلګې کشف شوي دي.

دافغانستان داسلامي عصر په تاریخ او ادبیاتوکې دبلخ او ګشتاسپه، زردشت او دقیقي، زردشتي دین او دبرزین مهر اومهر بر زین عبادت ځایونه، مزدیسنادین، زردتشتي حکیمان (طبیبان) او همدارنګه دتوران او دتورانیانو دحملې کولو او په نتیجه کې یې زرتشت دوژلو موضوع په څو څو ځله راغلې ده اوداسې څوك نشته چې دنظم او یا نثر دلوستلو پر مهال یې دا نومونه اوریدلي نه وي. له دې حرفونو څخه دلرغونو دوروانعکاس له یوه عصره تر بل عصره اوله یوه نسله تربل نسله په تکرار تر موږ رارسیدلي دي.

مونږ ټولو اوریدلي وو چې په بلخ او دباختر په سیمو کې یو شمېر عبادت ځایونه وو مګر هیچا ویلي نشول چې چیرته؟ نه اویا کاله دمخه په یو ناڅاپي ډول یوه یادوه داسې خبنتې چې دیوناني الفباء حروف پرې لیکل شوي وو دیو لړعلمي

هخو ترخنګ دلوې مذهبي عبادت ځاې آثار دسره کوتل ترخنګ غونډۍ کې څرګندي شوي، چې بیا وروسته دکیندلو په دوام سره لانوره هم څرګنده شوه چې دایو لوې عبادت ځای و ځکه چې ددې ځای مرکز یا داور تانه له ایرې او نور شواهد څخه پرله پسې راڅرګند شول چې په پاي کې دغه عبادت ځای تقریبا رښتینې بڼه غوره کړه.

ایادغه اورتون یا عبادت ځاي دپخوانۍ باختري مزدیسنایي دین پورې چې عوام یې اتش پرستي بولي کومې اړیکې لري؟

دکوشاني دورې دیوشمیر آثارو له مخې چې ډیر شمیرې په کنیشکا پورې اړه لري او دهغو مجسمو لـه مخـې چـې دکوشـانیانو دکورنـۍ دغـړو انځورونـه پـرې جوړدي، څرګندیږي چـې دسره کوتـل عبـادت ځاې پـه دویمـې زېږدې پیـړۍ او پـه ځانګړي توګه دمقتدرپاچا کنیشکا او دهغه یوتن وارث هوویشکاپورې اړه لري، پردغه ترتیب دزرتشت او دکنیشکا او هوویشکا د زماني ترمنځ زر یا یو زر دوه سوه کال فاصله ده.

نوویلاي شو چې دادکوشانیانو عبادت چې دبغلان په سره کوتل کې دود و، سره له دې چې دباختر دزرتشتي عصر خاطرې ترې څرګندیږي خو هغه یو ځانګړی دیـن وُ اوپـه دې دیـن کـې ډیـرو سـلطنتي سـپېڅلتیاوو او پـاکیزګۍ یـا (کولـت دیناستك) په لوړه کچه یوځاي والی او ګډون مونډلی وُ.

دکاپیسا دپخوانیو کیسو نه یوه کیسه چې چینائي ګرځنده هیوا ن تسنګ هغه په اوومه مسیحي پیړۍ کې اوریدلې وه، نکل کاوه: (کله به چې کنیشکا په قهر شو تول ځان به یې داور لمبه شو) برسیره پردې په دغه دوره کې بـه اور لـه سلطنتي قدرت څخه دجلا کوونکې علامې په توګه هم شمېرل کیده، لنډه داچې کوم مزدك یا عبادت ځاې چې په سره کوتل کې کشف شوی، ددې مزدك شـهرت دلویـو کوشانیانو پر دوره دویمه مسیحي پیړۍ کې دکنیشکا اوهویشکا پر وخت کې خپل اوج تـه رسیدلي وُ، او دیوډول ځانګړي دیـن نمـایندګي یـې کولـه، چـې پـه آتـش پرستۍ کې دکوشاني سلطنتي کورنـۍ دپاکـۍ اوپـاکیزګۍ لـه پـاره یـو اخـلاص موجود وُ. چې ددې عبادت ځاي په حساسو برخو کې دکوشاني شاهانو دمجسمو موجودیت پورتنۍ مفکوره تائیدوي.

داور پرستو عبادت ځاي يا سره كوتل چې په پخوانی نامه يې دبغلان داور پرستو عبادت ځاي بللى شو. دايو لوى او باعظمته ځاى و ځكه ((بكولانگو)) يا بغلان چې يو لوى ولايت پر دغه نامه يې شهرت تر لاسه كړى و. ددې لوى باعظمته ومجلل عبادت ځاې دمركز ختيځ لورې ته پر غونډۍ كې و. ډيرې زينې يې درلودې چې تقريباً (۷۰) پله پايې يې شمېرل شوي چې هر پته يې ۷ متره عرض درلود چې د بغلان دجلگى له خوا دغونډۍ په لور جوړې وې. دخوشحالۍ په لويو ملي ورځو كې به دبغلان اوسيدونكيو حتى دلريوسيمو خلكو هم دالمبې ليدلاى شواې او دلمبو په منځ كې به دكوشاني پاچا كنيشكا مجسمې له ډيرو ليرو سيمو ښكاره څرگنديدې.

هغه لوى ډبرليك چې له نوموړي ځاى ښخه په لاس راغلي دكوشانيانو دعصر په يوناني رسم الخط ليكلى شوى او پردغه ډبره دوه ځله دكوشاني پاچا كنشكا دنامه يادونه شوې ده او له دې څخه پوهيدلاى شو چې دغه مقتدر امپراطور دهيواد دمختلفو مذاهبو اواديانو مرسته او ملاتړ خپله دنده گڼله، او ددې عبادت ځاې په جوړولو كې مستقيم دخيل و. كنيشكا دخپل بودايي ديانت په لرلو او ديني ته په ځانگړې پاملرنه يې عبادت ځايونه ډير ښكلي او پرتمين كړي وو.

دافغانستان په شمالي برخه كې (بغولانگو) بغلان دخپل جغرافيائي پراخ مفهوم په لرلو دكوشانيانو دلومړى فرهنگي مركز حيثيت درلود، او دعلمي هڅو په وجه دهرې ورځې په تيريدلو ددې سيمې دخاورو لاندې نوي شواهد راڅرگنديږي او په افغانستان كې چې دكوشانى دورې پر دوه زره كلن تاريخ كومه پرده پرته ده، هغه ورو ورو لرې كيږي.

۱۸-۶-۱۳۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

هخامنشیان اودتاریخ پر مخ دافغانستان خاورې

هرهیواد تـاریخي، دمخـه ترتـاریخ،لرغونـې (پروتوهسـتوار) داسـتاني اونیمـه داستاني دورې لري، چې په هرې یوې مې څومره چې دراڼه یو دخبرونو ټاکلي وخت مناسبه ګڼله رڼاچولې ده.

اوړدې دورې، تـاریخي، ترتـاریخ دمخـه درسـم الخـط اولیکنـې دورې دي، چې زمونږ دهیوادلیکلي تاریخ دارياپانوديوې قبيلې هخامنشیانو له کورنۍ څخه پیـل کیږي.

اصلاً اريائي قبيلې چې هند، افغانستان او ایران ته خپرې شوې دي یو وخت په شمال کې دامو سیند په اوږدو کې دسردریا او دخزر په څنډوکې یوځای اوسیدلې، او بیـا وروسـته لـه بیلابیلـو لاروڅخـه دجنـوب پـر لـوري ښکتـه راغلـي دي، چـې دلویدیځ پر لوري دزګروس له غرونو اوښتي اودختيځ پر خواداباسین ترڅنډو خپرې شوې دي. لویدیځ لور ته له غیر اريائي وګړو سـامیانو (آشوریانو) سره اوهمدارنګه دختیځ پر لور دآندوس یاسند پر لور له (دراویدي) وګړو سره مخامخ شول او ډیرې خونړۍ جګړې یې ترمنځ پیښې شوې. چې دلویدیځ په جبهه کې (ماد) اریایانو د (اشوریانو) مقاومت مات کړ او ددې په تعقیب سره د (هخامنشي) قبیلې دایـران جنوب پلو ته دفارس په سیمه کې دیـو مقتدر سلطنت په جوړولو بریالی شول، او

ددې تېر موسس لوی (سیروس) یا (کوروش) و، چې دلرغونې زمانې دسترو شخصیتونو اونابغه وو په ډله کې شمېرل کېږي چې پر "۵۵۰ م ز" واکمنۍ ته رسیدلی دی، او پایځوږ یې بیا تر "۳۳۰ م ز" پورې ددوه سوه کلونو په اوږدو کې واکمني ترسره کړې چې دهغوي په ډله کې ځو تنه (داریوش) او (خشایارشاه) ډیر شهرت لري.

دهخامنشیانو دولت چې لومړی یواځې دفارس په ولایت کې محدود و، ورو ورو یې دختیځ اولویدیځ پر لور پراخوالی وموند، تر دې پورې چې دولایتونو شمیره یې له ۲۸ څخه واوښته اودپراخوالي ساحه یې دهغه وخت دځلورو نویو اومشهورو سیندونو لکه داینوب، نیل، شیعون او جیحون ترسیمو یې پراخه شوه اودغه وخت لومړنۍ اریایي اوتاریخي امپراطوري منځ ته راغله

تاریخي دوره یا دافغانستان راټول شوي تاریخ همدغه دایران دهخامنشي له کورنۍ نه پیل کیږي، ځکه چې ددې دورې په یو شمېر کاڼو کې دځینو ځایونو اودهمغو سیمو دخلکو او حتی دسترو شخصیتونو دنومونو یادونه په میخي خط شوې ده .... او دیوشمیر شخصیتونونومونه یو شمېر مطالبو سره دتاریخ زړه ته سپارل شوي دي، نو ویلای شو چې ۵۵۰ م ز کال اویاد شپږمې م ز پیړۍ نیمائي دافغانستان دتاریخي دورې پیل دی، اوتراوسه داسې کوم ډېر لیک چې ددې خاورې په تاریخي پیښنو پورې اړه لري نه دي موندل شوي نو باید چې همدغه کال او همدغه زمانه دافغانستان دتاریخي دورې پیل وګڼو.

په دې کې شک نشته چې په دغه دوره او دغه زمانه کې دهندوکش شاوخوا سیمو کې ختیځ، لویدیځ، شمال، جنوب پلو ته ټول خلک آباد وو اوډیر زراعتي، معدني او حیواني پیداوار یې درلودل، خلکو یې دوخت وسله په لاس درلوده او په هر ولایت کې دقوم مشرانو او سردارانو واکمني درلوده او دغه ټول ځیزونه له یوناني او ایراني منابعو هخامنشي پاچاهان په باختریش (بلخ) هارموا (دهري رود حوزه) هراویتي (هرمندحوزه) زرنګا یادرانجیان (سیستان) تت ګوش (غزنۍ مرکزي سیمې) او ګندارا (ننګرهار او ټول مشرقي سمت) باندې تر یو لړ یرغلونو وروسته واك وموند او ددې ولایتونو نوم او شهرت دهخامنشي امپراطوري په فتح شویو ولایتونو کې وشمیرل شو.

دهخامنشیانو داداري ډول ، څرنګوالی، دمالیاتو اخستل او نور ډیر مطالب مفصلې رسالې غواړي، خو یوعمده ټکي دادي چې بیا هم قومي او سیمه ایزو سردارانو په هر ولایت کې نفوذ او حکومت درلود چې استان بانو او ستاتراپانو به دهمدغو مشرانو په مرسته خپلې نائب الحکومتي دندې سرته رسولې.

ددې مقالې دلیکلو اساسي مقصد دادی چې دافغانستان دخاوري دمختلفو ځایونو او مشهورو شخصیتونو نومونه او همدارنګه ددې خاورې دیو شمېر تاریخي پېښو شرح په همدغه د هخامنشیانو په دوره کې لیکل شوې، او دافغانستان دتاریخ ډولو نه له همدغه وخت نه پیل کیږي.

دولایتونو دنومونو له یادونې دمشهورو شخصیتونو له کتنې او دځانګړو حیواناتو له لیدنې پرته دهرې سیمې خلك له خپلو سیمه ایزو جامو سره پر جمشید تخت یادهخامنشیانو پر پلازمینه په لویوتوړل شویو مجسمو کې ثبت او نقش شوي دي.

دافغانستان په لرغوني تاریخ کې دهخامنشیانو دوه سوه کلنه دوره دفرهنګ، معمارۍ سبك مطالعه، ادب او هنر له نظره ډیر ارزښت لري.

مونږ دفرهنګ او هنر په دنیا کې ډیر څیزونو په یونانۍ دورې پورې تړو. داڅرګنده ده چې دیونانیانو دوه سوه کلنه دوره حتماً پر ټولو هنري اوفرهنګي برخو اغیز لري، خو باید هیڅکله تر هغې وړاندې دهخامنشیانو دوه سوه کلنه دوره هیره نکړو. ځکه چې دډیرو فرهنګي، هنري او ادبي مسائلو پیل په هغې دورې پورې اړه لري. دایراني یوناني هنر، آرامي اوخروشتي لیك دود، یوشمیر معماري سبکونه دعمومي لاروجوړول، دلارو په اوږدو کې دکاروان سرایونو دجوړولو مفکوره. داړیکو پراخول دبحري لارو پیژندل او نور ډیر مطالب په دې دورې پورې اړه لري. باید ووایو چې دیونانیانو ددورې پیل له همدې دورې څخه کیږي.

۱۳۳۸-۱۱-۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

بغلان

دافغانستان په شمال کې دکوشانیانو لومړنی اداري اوفرهنګي مرکز

دنړۍ ختیځ پیژندونکی او په ځانګړي توګه هغه چې په اسیا کې دناخرګندو سیمو په اړه لږ ډیر معلومات لري، هغه ټولنه چې دمرکزي اسیاپه شمال دبیکران په لویو دښتو کې کوچیان یا دخیمو اوسیدونکي وو او دمسیح له وخت نه څو پیړۍ وړاندې خواره واره شوي وو چې د (سیت) او یاد(سیتي قومونو) په نامه یې یادوي.

مورږ دخپلو اوګاونډیو په فرهنګي او ادبي حلقو کې دغې ټولنې ته چې دمسیحیت له څرګندیدو څخه پیړۍ دمخه زمورږ دهیواد شمالي پولو یعني دآمو دسیند خواوو ته رانژدې شوي وو د (توراني) او (تورانیانو) په نامه یې یادولي شو.

هغه خلك چې مورږ یې تورانیان اوغربیان یې سیتې بولي دآس په سپرلۍ کې ډیر ماهر،غشي ویشتونکي، جنګیالي، کېږدۍ اوسیدونکي او دنورو ډیر صفاتو لرونکي وو چې (اوستا او **هشنامې**) پیژندلي ډیرو دغسې قومونو دژوند په بیلا بیلو دورونو کې مدنیت هم درلود چې نر ډیره حده یې دیرغل، ښکار اوسوارکارۍ جنبه خپله کړې وه، دزور او ځواك ترڅنګ **یې** سترتیا هم درلوده، دسروزرو ځینې ښیزونو،نورو ګاڼو او دهغوي وسلو به دپړك وهلو په وجه سترګې بربښولې. دهغوي له قبرونو څخه چې معمولاً په ګنبدي ډول دخاورو له ډیریو نه جوړ دي دزیوراتو، وسلو اوحتی په هغو ځایونو کې چې هوا ډیره سړه ده. لکه سائیبریاکې دبافت ځنې ټوټې او یو شمېر قالینچې چې اکثرا دآستونو دپلان په بڼه جوړې دي لاس ته راغلي

دي. داټولنه جوپه پر جوپه لکه :اسکايي، تخاري، کوشاني او نور وخت پر وخت له مختلفو لارو څخه داسيا له شمالي او شمال ختيځو برخو نه لويديځ لوري ته راغلي دي او يو شمېر يې زموږ له هيواد سره موازي له سنددريا او آمو سيند څخه راتير او زموږ په هيوادکې تيت شوي دي.

دچين دپخوانيو مورخينو څخه يو تن دوه پيړۍ دمخه ترميلاده د (لويديځ هيوادونه) په نامه يوکتاب وليکه چې دلومړي ځل لپاره يې زموږ دهيواد په اړه ليکنه کړې ده او هغه دغه دسيتي قبيله يعنې کوشاني (يوچي) يادکړې او هغوي يي په وړو او لويو ويشلي دي. حقيقت دادی چې يوچيان هغه مهال په کوشاني نامه مشهور شول چې په لومړي قبل ميلاد پيړۍ کې له آمو راتير او په باختر کې ميشت شول، او بيا وروسته ترهغې چې له پنځو قبيلو څخه يوه چې (کوي شوانګ) نوميده پر څلور نورو غالبه او دوروستي يوناني باختري پاچا هيلو کلس ځاي يې ونيو او د (کوشان) او (کوشاني) په نامه او صفت مشهور شول.

کوشانيانو دهندوکش په شمال کې ديونانيانې ځای ونيو(يوناني باختري) شاهان دهمدغه غره جنوب لور ته دکاپيسا حوزه کې بګرام ته داوسني کابل شمال لور ته خپل سلطنت ټينګ کړ. کوشانيان ياخودهندوکش ستونزمنې لارې او يا دمينځنۍ او يا په بګرام کې ديوناني باختري ځواکونو دمقاومت او يا خو هم دځواکونو دلاډير والي په وجه دافغانستات په شمال کې دباختر په لويديزو برخو کې پاتې شول،او په مختلفو سيمو کې په ځانګړي توګه دبلخ اوکندوز ترمنځ يې دجنګي کلاګانو اوښارونو په جوړولو لاس پورې کړ.

چې داوسني بلخ دحصار په لاندې بنيادونو کې ديو لړعلمي هڅو په ترڅ کې د کوشانۍ دورې اثار ددې وينا ثبوت دي.

هغه څه چې زه غواړم په دې مقاله کې يې څرګند کړم هغه دهندوکش په شمال کې دکوشانيانو د اداري،ودانيز او فرهنګي مرکز بغلان پيژندنه ده.

په دې کې شك نشته چې ددې وينا ثبوت هغه مهال څرګند شو چې هلته په سره کوتل کې اورتون او عبادت ځاي کشف کړاي شو او مخصوصاً وروسته دکنيشکا او هوويشکادډير ليك له موندلو څخه چې په هغې کې لوی کوشانشا لوستل شوی داخبره لاثابته شوه چې دکوشانيانو دعروج ددورې يو لوې عبادت ځای په همدغه ځاي(بغولانګو) کې آباد و. بغولانګو دهمدغه بغلان پخواني نوميز

شکل دی چې اصله معنا یې د (اورمرکز) او (اور ځای) دی او دخپل تاثیر اوشهرت په وجه یې دټول ولایت نوم په همدغه نامه ونومول شو.

لکه څنګه چې دهځو ،علمي څیړنو او یوناځاپي کشفیاتو نه اندازه لګیږي دکوشاني عصر دودانیزو اثارو شواهد دغه عبادت ځای او دې یوې نقطې ته لکه سره کوتل ځانګړي نه وو ، بلکه دغه ټوله پراخه ساحه لکه (غوري) (دهن غوري)، (بغلان) او (دهن شیر) په برکې نیولې ده. دغونډیو او تپو دپاسه او په هوارو برخو کې چې اوس زراعتي ځمکې شوي دي په دغو ټولو کې دلویو کوشانیانو دعصر دآبادۍ شواهد په پټ و ښکند ډول محسوسیږي.

په بغلان کې دغونډۍ دپاسه چې په تیرو وختونو کې (کافه ستاره) جوړه شوې یوه مجسمه په لاس راغلې دبغلان دبزکشۍ دمیدان په هغه برخه کې چې دغونډۍ دپاسه دنندارچیانو لپاره ځای هواریده دعقاب په بڼه یوه توږل شوې مجسمه او نور ښیزونه په لاس راغلي.

اودسره کوتل له تپې نه دوه کیلو متره لرې ختیځ لوري ته په هوارو زراعتي ځمکو کې یوه صفه چې له تیږو او خښتو جوړه شوې وه کشف شوې ده چې جګوالی یې (۱،۵۵ متره) اوږودوالی یې (۱۷،۵۰ متره) او پلنوالی یې (۱۴متره) دی. ددې صفې دپاسه یو شمېر پایې او دمجسمو ټوټې ولیدل شوې چې دتناسب له مخې ویلای شو چې دغې مجسمو پنځه متره جګوالی درلود اوتر اوسه معلومه نه شوه چې داستنې په کوم منظور جوړې او په صفه کې ځای پر ځای شوي دي.

له سره کوتل عبادت ځای څخه ددوه کیلو مترو په فاصله ایسته لویومجسمو چې پنځه متره لوړ والی لري دبغلان کوشاني عصر ته ډیر ارزښت ورکړی دی.

لنډه داچې داټول شواهدورو ورو تثبیتوي چې کوشاني پاچاهان دمخه تر دې چې دهندوکش سیمه یې بغلان ټاکلې وه، او په دغه ۶-۷ کلونوکې داسې شواهدلاس ته راغي چې ددې مفکورې ملاتړ کوي،دتاریخ دنیاتراوسه دلویوکوشانیانو دژوند له فصل نه په هیڅ خبر نهٔ دی او دالومړی ځل دی چې بغلان ته متوجه شول، په دغه وخت کې اودافغانستان په دغه نقطه کې دکوشانیانو دوراندې وختونو عظمت او لویوالی تر سترګو کیږي.

۱۳۳۷-۱-۱۶

دبغلان ارزښت دلرغون پیژندنې له نظره

لرغون پیژندنې په دغه وروستیو پنځوس کلونو کې د کشفیاتو او کیندلو په نتیجه کې څرګنده کړه چې په عمومي توګه دافغانستان خاوره دلرغونیو آثارو اوبیلابیلو دورو دخرابیو له نظره ډیره غني ده.

په دغو وروستیو پنځوس کلونو کې ددې هیواد په ځینو ځایونوکې څیړنې او کیندنې شوي دي او یو شمېر سیمو لکه هډه، بګرام،بامیان بلخ، شترك، فندقستان، ککرك، ایبك، کندوزاونورو شهرت پیدا کړی او له هغو سیمو څخه کشف کړای شوي آثار دکابل په موزیم کې موجود دي.

په دې کې شك نشته چې ددغو ټولو سیمو کشف کړای شوي آثار دتاریخي اوفرهنګي دورو له نظره یوشان نه دي یوشمیر آبادۍ چې هغه دبودائي دین عبادت ځایونه وو مشهور شوي، لکه هډه او بامیان،همدارنګه په ځینو نورو ځایونو کې داسلامي مدنیت دآبادیوشواهد لکه په غزني او لشکرګاه او هرات کې په لاس راغلي دي.

بغلان چې دلته یې په اړه لنډه بحث کوو هغه سیمه ده چې په دغه وروستیو کلونو کې یې ډیر ارزښت پیدا کړی اوپه هغه شرح چې ورته دپاي ټکی ږدو په حاضر دم وخت کې دلویو کوشانیانو په عصر کې دفرهنګ او آبادۍ له نښو نښانو سره ارتباط لري.

بغلان په حاضر وخت کې دهغې سیمې نوم دی چې دپلخمري شمال ختیځ لور ته یې ۶۰ یا ۷۰ کیلو متره مربع ځای نیولی دی اودرې نوی ښارونه دپل خمري، بغلان صنعتي او بغلان اداري پکې جوړ شوي دي. تر ۵ کاله دمخه بغلان د همدغه مساحت په

لرلو چې يادونه يې وشوه دقطغن ولايت پورې اړوندو اودنويو اداري تشکيلاتو له مخې يو ځانګړی ولايت وپيژندل شو اواداري مرکز يې ديو لړتغيراتو اوبدلونونو څخه وروسته همدغه بغلان وټاکل شو او دموجوده قطغن ولايت اداري مرکز بغلان اداري يابغلان دی چې له هغو مهمو او ارزښتمندو کنډوالو څخه چې دچم کلا'په نامه يادېږي .

داوسني بغلان جنوب لويديځ لور ته دغوري په نامه يوه بله سيمه لرو چې په داسې ډول دپلخمري کوچنی ښار ددې دواړو سيمو تر منځ پروت دی. له دهن غوري څخه دهغې لوې لارې په سر چې له غورې څخه دايبك تاشقرغان اومزار شريف په لور ورځي دخاورو اوډبرو ديوې غونډۍ په څنډه کې چې په سره کوتل مشهور دی، فرانسوي لرغون پيژندونکی پلاوي ديوې لوی آبادۍ په کشفولو بريالی شول چې دلويو کوشانيانو په دورې پورې اړه لري.

دفرانسې دکيندلو او سپړلو دپلاوي مدير موسيو شلوم برژه دسره کوتل دکيندلو او نتايجو په باره کې مقالې خپرې کړې. خو لکه څرنګه چې سږ کال په دغه ځای کې دکيندلو مرحله پای ته ورسيده پوښتنه پيدا کيږي چې راتلونکي کال به په کوم ځای او کومه نقطه کې دکيندلو اوسپړلو کارپيل کيږي؟

دبغلان په يوه برخه (سره کوتل) کې خو په ښکاره ډول يو عبادت ځای څرګند شوی دی خو ددوي د مجسمه جوړونې،معمارۍ او په ځانګړې توګه دژبې او رسم الخط له ژورې مطالعې نه ثابتيږي چې دا ولايت داسيمه او دانقطه د لويوکوشانيانو پر وخت دمسيحي په دريو لومړيوپيړيو کې ډيره آباده او پر مخ تللې وه، نو ددغه ځای نورې کيندنې به دکوشانيانوپه عصر نوره ډيره رڼا هم واچوي.

په دې کې شك نشته چې دبغلان له سره کوتل څخه کشف شويو څيزونو کې هغه څه چې ډيرارزښت لري يو شمېر ډبرليکونه دي چې دافغانستان په هيڅ يوه نقطه کې داسې يوډبرليك نه دی کشف شوی چې دکميت له مخې له دې ډبرليك سره سيالي وکړي .

پوښتنه داده چې ايا په دغو کشف کړاي شويو ډبرليکونو کې داسې يو هغه شته چې دبغلان دنامه اصل او پخوانی ډول بغولانکو او بغلانګ نوم ترې کشف شوی وي؟ هويوتن داکسفور له استادانو څخه متسرهيننګ په دې بريالی شو چې دبغلان دنامه پخوانۍ بڼه ولولي. همدارنګه په يو بل ډبر ليك کې دکوشانيانو دلوې پاچا کنيشکا نوم دوه ځله لوستل شوی نه دی؟! هو ښايي داډبر ليك پخپله دکنيشکامربوط نه وي تر کومه چې فکر کوي احتمال لري داليکنه په هوويشکا اويادلوې کنيشکا دکورنۍ په کوم غړي او

جانشین پورې اړه ولري. نو هغه څه چې ښه څرګند دي هغه څه دي پاسه ۶۰ ډېر ليکونه دي چې ټول په کوشانی دورې او په ځانګړې توګه په کوشاني پاچاهانو پورې اړه لري.

زموږ د هیواد په تاريخ او لرغون پيژندنه کې د دې ډېر ليکونو پيدا کيدل چې ټول د لويو کوشانيانو په دورې پورې اړه لري ډېر ارزښت وړ دي. حتی ويلی شو چې د دې کشفياتو ارزښت نه يواځې د افغانستان لپاره، بلکې د ګاونډيو هيوادونو هند، ايران او ماوراء النهرلپاره هم ډير دی.

د دې ډېر ليکونو په رڼا کې د کوشاني عصر له ژبې او رسم الخط څخه ورو ورو پرده پورته کيږي او کومه کومه ژبه چې په دې ډېر ليکونو کې کارول شوې ده هغه سيمه ايزه لهجه ده چې اروپائي پوهانو د باختري يا بلخي ژبې په نامه نومولې ده او موسيو هيننګ باور لري چې د سره کوتل د ډبر ليک ژبه له خوارزمي، سغدي او پارتي ژبې سره قرابت اونژدې والی لري.

د دې ډبر ليکونو رسم الخط يوناني دی چې د کوشانيانو په وخت کې يې پوره رواج درلود، د سره کوتل د کيندنې له نتايجو او په بغلان او نورو برخو کې تراموسينده د خاورو له کتنو څخه ډير داسې عوامل څرګند شوي دي چې د هغې له مخې ويلای شو چې د افغانستان له نورو برخو څخه د غې برخې د کوشاني عصر تمدن او فرهنګ ډير پراخوالی درلود.

په همدغه سيمه کې د سره کوتل په څير نورې غونډۍ هم شته چې ډيرې پاملرنې وړ دی له هغې جملې څخه يوه هم (چم کلا) غونډۍ ده چې د اداري بغلان په لس کيلو مترۍ کی د جمير د نهرشمال لور ته پرته ده. په اوسني وخت کې چم کلا د مربع په شکل يوه غونډۍ ده چې هره ضلع يې نژدې دوه سوه متره اوږدوالی لري، او يواځې په جنوبي ضلع کې يې يوه ګرده وتلې برخه ليدل کيږي چې د دې غونډۍ کيندل به بې شکه د کوشانيانو په برخه کې ډير معلومات راکړي، او پرته له دې غونډۍ نورې هم داسې شته چې له هغې ډلې نه يوه د آي خانم غونډۍ ده چې هغه بيا د آمو سيند خوا ته نژدې پرته ده او له هغه ځايه لوې د تيرو سرتاقونه موندل شوي دي نو طبعاً د کيندلو او څيړنو په نتيجه کې به د کوشانيانو او يونانيانو په دوره ډيره رڼا واچوي. نو ويلای شو چې بغلان او د هغه ځای کيندنې او څيړنې په افغانستان کې د کوشانيانو د عصر د تمدن د څرګندلو له پاره ډ... زياتې ارزښتمنې دي.

۱۳۴۱-۱-۱

سره کوتل نړیوال هنري باختري مقام ـ تثبیت کړ

پر ۱۸۳۰ ز کال یوشمیر لویدیز او ختیز پوهان دهنداوافغان دخاورو په پوله دکابل دسیند په کوزنیو برخوکې (چې په حقیقت کې همغه پخواني ګندهاراده) په یو ناخاپي توګه دیو نوي هنري مکتب له شته والي سره مخامخ شول چې هغه ته یې د (ګریك وبودیك) دمکتب نوم ورکړ.

نوموړی مکتب دهندي دودیزواثارو، سبکونو او خیروبرعکس نوي خیرې درلودې، په هغوکې دیوناني هنر نفوذ او کره وره ډیر څرګند و، مشهور فرانسوي ختیځ پوه "فوشه" په همدغه نامه دګندهارایې صفت موضوع هم ورزیاته کړه اود (ګندهارګریك وبودیك) په هر ځای کې شهرت وموند او ددې هنري مکتب نښې نښانې ورو ورو په سلګونو زرګونو اودلس زره ګونو په شمېر دکابل سیند په اوږدو کې دهندوکش په غرنیو سیمو کې دسنددرود تر غاړو پورې وموندل شوې دکابل، پېښور اولاهور موزیمونو چې ددې اثارو مرکزونه دي، ټول خلك حتی دعوامو طبقه یې له دې اثارو سره اشنا کړه، دامکتب د نوم، صفتونو، ځانګړو مشخصاتو

اوجغرافيايي ساحې له نظره مشهور شو، خو له هغه وخت نه تر اوسه څه دپاسه يوه پيړۍ تيره شوه، مګر اصلي مبداء يې دپردې دننه پټه پاتې ده.

ددې څه دپاسه يوې پيړۍ په اوږدو کې بيلا بيلوختيز پوهانو نوموړې موضوع ته مخه وکړه او ددې مکتب دپيل په اړه ډول ډول مفکورې اونظريات منځ ته راغلل چې په پاي کې دوه ډلې شوې او حتى په مقابله يې لاس پورې کړ. هغې ډلې چې فوشه يې په راس کې واقع وه وويل چې ددې مکتب په منځ ته راتللو کې دبحرالرومي دغاړو يوناني هنردخيل دی او دويمې ډلې چې دانګلوساکسن پوهان پکې راټول وو په دې اړه يې دفوشه نظر رد کړ او زياته يې کړه چې دګندهارا دهنر په مبداء کې ديوناني رومي هغه هنر دخيل دی چې درومیانو په روم کې دامپراطورۍ په وخت يې دتجارتي تلو راتلو په مهال دختيځ په دې سيمه کې ترسره کړي دي، او بيا دانګريز(مستروېلز) دبګرام په آثارو ډيره اتکاء کوي او دګندهارا دمکتب په مبداء کې درومیانونقش قاطع ګڼي.

ددې دواړونظريو طرفداران په يوه خبره کې سره متفق دي،او هغه داچې پخپله باختر په هيڅ وجه دګندهارا دمکتب په تشکيل کې کوم اغيز او دخالت نه درلود او نه يې لري.

په سره کوتل کې کيندلو،ختيځو اودتيرو مجسمو اوپه ځانګړې توګه دکوشاني شهزاده ګانو دډبرين مجسمو ترکشفولو وروسته چې په يو ناڅاپي توګه يې ددواړو پلويانو په ادعاګانو دباطل کرښه راښکله او دايې څرګنده کړه چې نه يواځې ددوي دادعاګانو پر خلاف دګندهارا دمکتب په تشکيل کې دخالت لري، بلکې ددې هنر او ددې مکتب مبداء باختري هنر دی چې هغه په صحيح توګه د دورو په ترتيب سره (يونان باختري) او(يونان کوشاني) دمکتبونو په نومو يادولای شو.

موسيوهاکن له دويمې نړۍوالې جګړې دمخه او په کندز کې له يوعبادت ځای نه دراپيدا شوويو آثارو وروسته چې دادهندوکش په شمال کې دمجسمې جوړونې لومړۍ نښې نښانې وې، دلومړي ځل له پاره پر ۱۹۳۶ز کال دانظريه رامنځ ته کړه چې دګريک وبوديک دمکتب مبداء بايد دهندوکش په شمال دباختر په سيموکې ولټول شي.

دامفکوره نورو ختيځ پيژندونکيو نه يواځې داچې په ارامۍ سره رد کړه بلکه بې ارزښته يې وګڼله، ترڅو چې په دې نژدې وختونوکې له سره

کوتل ځخه نوې اوتازه نښې نښانې ومونډل شوې اوپه غوڅه توګه يې څرګنده کړه چې دګندهارا دهنر بنسټ په شمال کې دباختر له سيموڅخه دی.

دکوشاني له هغه مجسمو سره دسره کوتل دآثارو ورته والی چې دګنګا د (مات) او (ماتورا) په سيمو کې تردې وړاندې کشف شوي وو او ارتباط يې له هيڅ يوې هندي مدرسې يامکتب سره نه و، نودامفکوره پياوړې کوي چې کوشاني باختري هنر دمسيحي په لومړۍ اودويمه پيړۍ کې دومره پياړوی اوپراخه شوی و چې دآمو سيند له سيمې څخه ترګنګا پورې يې عمومیت حاصل کړی و چې دهغې تاثير په مختلفو هنري مکتبونو لکه دګندهارا په ګريك او بودايي مکتب باندې ثابت دی. په بل عبارت دګندهارا دګريك اوبوديك مکتب همغه دباختري کوشانيانومکتب دی چې بودايي دين او فلسفې ددين له نظره هغې ته يوه خاصه جنبه ورکړې ده او کوشاني امپراطورانو په ځانګړې توګه کنيشکا او هونشکا دنظامي قدرت او سياسي حمايت له نظره چې له مختلفو مذاهبو سره يې ترسره کړيدی، چې په هغه جمله کې دبودايي دين په باختر کې ديونان کوشاني هنري مکتب په پراخوالي کې پوره ګډون لري.

د کنیشکا عبادت ځای

په بودایي کیسو کې راغلي دي چې (کنیشکا) لکه دموریالوي پاچا (اشوکا) په څېر اتیازره خیریه او مذهبي ودانۍ ترخپل واک لاندې سیموکې جوړې کړې وې.

سره لدې چې داشمیره دمبالغې جنبه لري، خودکوشانیانو دلوی پاچا دپراخې آبادۍ په رابطه دهغه شوق، نیکې هیلې او اراده ترې ځرګندیږي.

لکه څرنګه چې کنیشکا دکوشانیانو ترټولو لوی او تر ټولو مقتدر پاچا دی (۱) نو خامخایې دخپلې واکمنۍ په دوره کې ډیرې پرتمینې او ښکلې ودانۍ جوړې کړې دي او لکه څنګه چې دافغانستان په دننه او دهند په شمالي برخو کې یې دخپل پراخ قلمرو په ساحه کې یې له ټولو مذهبونو او ادیانو څخه ملاتړ کاوه، نو دټولو مذهبونو او ادیانو لپاره یې عبادت ځایونه جوړول.

لومړنۍ ودانۍ چې په حتمي او یقیني توګه یې نسبت پخپله کنیشکا ته کیږي هغه دپېښور په علاقه کې دبودایي دین یوه لویه عبادتګاه وه چې دهغې استوپې دځلورو سوو قدمونو په شاوخواکې جګوالی درلود او دډبرینو لوړو سوپو دپاسه په دیارلس طبقو کې له لرګي نه جوړه وه او ۵۸ کاله دمخه پر (۱۹۰۹). کال دیو اوسپنیز صندق ترکشف وروسته چې دکنیشکا نوم اوصورت پکې ثبت دی، دلومړي ځل لپاره لومړۍ مذهبي

ودانی چې ددې لوی کوشاني پاچا له خوا جوړه شوې وه دعلم نړۍ ته ورو پیژندل شوه.

وروسته له نژدې پنځو کلونو راپه دیخوا دادی دعلم نړۍ دیوبل خبر په اخستلو بریالۍ کیږي چې دایو بل عبادت ځای دی او داهم دکنیشکا په وخت کې جوړه کړای شوې او دهغه په نامه پورې تړلی دی،داودانۍ دبغلان له عبادت ځای ځخه عبارت ده چې هغه (دبغلان عبادت ځاي)(دکنیشکا عبادت ځاي) او په نورو نومونو یې هم یادولی شو.

او په عامه توګه یې د(سره کوتل مزدك) په نامه شهرت ترلاسه کړی دی چې ما په دې باره کې پرله پسې مقالې دانیس په ورځپاڼه ، ژوندون او آریانامجلوکې لیکلی دی.

هغه لاسوند چې داوینا دهغې په اتکا لیکل شوې ده،عبارت له یوستر ډبر لیك ځخه دی چې په یوه ناځرګنده نیته کې په باختر"بلخ" کې په یوناني لیك دود لیکل شوی دی او دوه ځله پکې دکوشاني پاچا کنیشکا دنامه یادونه شوې ده *سزه له دې چې تراوسه متاسفانه د ۱۵ میاشتو په اوږدو کې موسیو"ماریګ" بلژیکي متخصص چې نوموړی دفرانسې دکیندلو دپلاوي غړی دی، ددې تاریخي سند په لوستلواوبشپړه ژباړه بریالی شوی نه دی، خو ددې ډبر لیك دیوې یادوو کرښو لوستل ځرګند وي چې دالویه ودانۍ دکوشاني کنیشکا په امر اواراده جوړه کړاي شوې ده، په دې ډبر لیك کې کنیشکا دفاتح پاچا په توګه یاد شوی دی او داسې ځرګندیږي چې کله یې دعبادت ځای دجوړولو کار پای ته ورساوه، نو په خپل نامه یې ونوماوه یعنې کنیشکا عبادت ځای یې وباله.

لکه څنګه چې مې وړاندې یادونه وکړه دکنیشکا نوم په ۱۹۰۹ کال کې دیو وړوکي اوسپنیز صندق پرمخ ولوستل شو چې دپېښور په عبادت ځای کې وموندل شو،همدارنګه باید یادونه وکړو چې دکنیشکا نوم دهغې مجسمې پر لمن هم لیکل شوی دی چې دډهلي په جنوب کې د "ماتورا" په سیمه کې موندل شوې او اوس د"ماتورا" په موزیم کې ځای په ځای ده خو هغه څه چې ډیر او په ځانګړي توګه دعبادت ځای دجوړولو له پاره ځرګند وي،همدغه په بغلان کې دسره کوتل ډبر لیك دی چې دعبادت ځای او

* دکنیشکا رساله، ددې مقالو دلیکوال تالیف کړي اثر ته دې مراجعه وشي.

دکنیشکا کیسې کوي. اودهغه په نامه یې شهرت درلود ، په همدغه مو هغه په دې مقاله کې چې زمونږ دځیړنو پیل دسره کوتل له کشفیاتو څخه کیږي د "کنیشکا عبادت ځاي" په نامه یادکړ.

لکه څرنګه چې په سره کوتل کې دکیندنو دکار وخت له یونیم کال څخه نه ډیریږي، اوتر اوسه په دوه دریېو علمي هڅو ډیرې نه دي ترسره شوي نو ځکه دیادې شوې مودې له معلوماتو پرته دکار دپای په هکله څه ویلای نه شو اوشاید دډېر لیکونولوستل بیا ډیر وخت ونیسي، خو اوس چې څه لیکو او وایو په ډیر احتیاط سره یې وایُو او مقصد ترې دیو لرغوني او ارزښتمن ځای له کشفولو څخه دعوامو او دراډیو افغانستان داوریدونکو خبرول دی، چې زمونږ دهیواد شمال ته دبغلان په ولایت سره کوتل کې چې دپلخمرې شمال لویدیځ پلو ته په ۱۸ کیلو متری کې پرهغه لویه لاره چې بغلان، سمنګان او مزارشریف ته تللی پریوه غونډۍ حتماً یوه ستره عبادت خانه وه چې له یوشمیر ډبرلیکونوسره کشف کړای شوه.

او دهغې له مخې ویلای شو چې کوشانیانو په بغلان کې ډیرې آبادۍ درلودې او لوی کنیشکا دیوې غونډۍ دپاسه په خپل نامه یوه ستره عبادت خانه جوړه کړې وه.

۴- ۸- ۱۳۳۷

دکنیشکا مجسمه

دافغانستان دمختلفو کورینو دپاچاهانو له جملې څخه له پخوانیوزمانوڅخه تر اوسه یواځې دیوې سلطنتي کورنۍ مجسمې لرو چې له هغو څخه دلوی کوشانشا (کونیشکا) نامه په څرګنده دمجسمې په لمن کې لیکلې شوې ده.

کوشانیان په عام مفهوم دکوچي قبائلو او دمرکزي آسیا دصحراګشتو په توګه چې کله دآمو سیندحوزې ته رانښوتل او مخصوصاً وروسته تر هغې چې دلومړي ق م پیړۍ په اوږدو کې باختر ته راغلل ، نو یوناځاپه له یوې زرخیزې اوزړو مدنیت لرونکې خاورې سره چې داوخت دیونانیانو له تهذیب اوتمدن نه ډیره متاثره وه، مخامخ شول

کوشانیان په باختر کې تر میشت کیدلو وروسته ددې ځای له خلکو سره یوځای شول او هغه څه چې په دوی کې دیادونې وړ دي ځانته دخلکو راړونه او له ځان نه نورو ته انتقالول دي لکه چې په فرهنګي،دیني او هنري برخوکې یې وښودل .

کله چې کوشانیانوپه باختر کې استوګنه غوره کړه نه یواځې له یونان باختري څخه یې اداره او واکمني واخسته، بلکه ټول مدني ،هنري او

فرهنګي کړه وړه یې په خپله خوښه ومنل او دهغو د پرمختیا او پیاوړتیا له پاره یې ډیرې هڅې ترسره کړې.

دیولړ څیړنو په ترڅ کې چې په "کوشانشهر" او دکوشانیانو د امپراطورۍ په نورو سیمو کې له امو سیندنه تر ګنګا پورې منځ ته راغلي دي،پرته له سکه یې اثارو څخه یوشمیر مجسمې په (سره کوتل ((بګرام)) ، ((پیښور)) او ((ماتورا)) کې ترلاسه شوي دي، چې په هغو کې دیوشمیر شهزاده ګانو له تصویرونو اومجسموسره پخپله دامپراطور کنیشکا تشخیص هم کولای شو.

دې مجموعې ته که پاملرنه وشي،څرګندیږي چې دکوشانیانو کورنۍ دخپلو تصویرونو او مجسمو نمایش ته چې هغه هم په ولاړه اومخامخ بڼه وي (نه داچې په نیم مخ) ډیره علاقه مندي درلوده

دادود او سلیقه دغور او پاملرنې وړده، ځکه چې دیونان باختري واکمنو یواځې اثار په لاس کې لرو چې سر یې څرګندیږي اوکه کله یې هم نیمه تنه په کوم ډول سکو کې کیندل شوي وي، نو بیا به یې خامخا یوخوا مخ څرګندیږي او دهیڅ یوتن یونان باختري پاچا انځور په سکوکې ولاړ لیدلی شوی نه دی. خو ددې برعکس کوشانیانو چې په افغانستان او هند کې یې ددوی ځایونه نیولي دي په سکو اومجسمو کې ولاړ ښکاري.

کوشانیانو چې ددین، ژبې او الفبا په بلنه کې هیڅ ډول تعصب څرګند نه کړ، دخپل لباس په ساتنه کې یې ډیر ټینګار درلود او داخبره دهغوي په مجسمو، مذهبي مجلسونو او سکو کې مشهوره ده.

په افغانستان کې دلومړیو مسیحي پیړیو په اوږدوکې ددوی کړه وړه ، څیرې او دجامو دتصور له نظره دهغو برش ډیر په زړه پورې دی.

دکنیشکا مجسمه چې په لمن کې یې دهغه نوم هم کیندل شوی دی، څوکاله دمخه دګنګا په حوزه (ماتورا) کې کشف شوی او دامجسمه چې پر یوه ګلابي رنګه تیږه جوړه ده په پوره قد لیدل کیږي، دهمدغې مجسمې په ډول نورې مجسمې په سره کوتل کې هم تر لاسه شوي چې هغه هم په پوره قد بلکه له طبیعي قامت نه لوړه ده ، خومتاسفانه چې کوزنۍ برخه یې ماته شوې او ورکه ده ددې مجسمې نسبت ددې له پاره چې لیکنه نه لري او مجهوله ده، کوشاني شهزاده ګانو ته شوی دی.

دابنکلي مجسمه چې متانت، استوار والی او دزشتي څرګندیږي دلمنې په لوړو ژورو کې یې ګلبدزوي په مرواریدوسنګار کړې او دکوځیو په څیر ول ول لوی کمیس نه یې شاهانه سترتیا له ورایه څرګندیږي.

د (ماتورا) په مجسمه کې دکنیشکا په ښي لاس کې درنه توره په داسې حال کې لیدل کیږي چې دتیکې څوکه یې ددواړو پښو په منځ کې دهغه فرش په مخ لیدل کیږي چې دپاچا مجسمه پرې ولاړه ده.

دهغه نویو هڅو په رڼا کې چې له سره کوتل څخه په دې وروستیو کې په شمال دآمو سیند په حوزه کې د (بغلان) او همدارنګه دهندد ګنګا په حوزه کې دماتورا ترمنځ دکوشانی په دوره کې خاص ارتباط موجود و او دهمغه شان عبادت ځای چې یې دهندوکش په شمال کې دخپلې سلطنتي کورنی له پاره (ماتورا) کې یې هم جوړ کړی و، او دکوشاني شاهانو مجسمې په ځانګړي توګه دکنیشکا مجسمه چې ددې کورنی یو قدرمن واکمن و، په دواړو ځایونوکې ځای پر ځای کړای شوې ده.

دسلنطنتي کورنی دمقام اوموقعیت په ساتلوکې دشاهي مجسمو جوړولو او دتوږلو مفکورې ډیر ارزښت درلود، دهمدغې مفکورې له مخې شاهي کورنی او په ځانګړي توګه کوشانشاه دمجسمو په جوړولو کې ډیره هڅه کړې ده او دهمدغې مفکورې عملي کول ددې سبب شوی دی چې د ۱۹۰۰ کلونو په اوږدو کې ددې لوی پاچا دمجسمو ننداره کوو.

۲-۱- ۱۳۳۹

هغه استوپه چې بنسټګر یې کنیشکا دی

له اسلام نه دمخه دافغانستان په تاریخ کې دلویو کوشانیانو کورنۍ چې دمسیح(ع) دوخت له پیل نه یې را په دې خوا درې پیړۍ په افغانستان کې واکمني کړې، نسبت ټولو سلطنتي کورنیو ته ډیر شهرت لري.

دکوشاني کورنۍ پاچاهانو پرنومونو دکنیشکا نامه ډیرې ورانګې لونلي، سره له دې چې ددې لوی پاچا په اړه تاریخي حقایق لا ښه څرګند نه دي خوله دې سره سره یې دنامه هنګامه ډیره لوړه ده او دیو پاچا اویوامپراطور په توګه یې پر یوپراخ قلمرو واکمني درلوده چې لمنې یې داکسوس (آموسیند) له غاړو څخه ترجمنا دهند تر زړه پورې پراخوالی درلود.

سره له دې چې دهغه له سکو څخه په څرګنده بریښي چې کنیشکا دهغه وخت(لومړۍاو دویمې مسیحي پېړیو) په اوږدوکې په افغانستان کې ټول مروج ادیان آزاد بریښي وو او ټولو ته یې احترام درلود، خوبیا هم هغه دبودایي عبادت ځایونواو استوپو بنسټګر،لارښود او مینه وال بولي، تر دې پورې چې هندیان یې دمذهبي چارو له نظره دموریاکورنۍ له اشوکا سره اودمسیحي دین پلویان یې له کلودیس دفرانکس له پاچاهانو سره پرتله کوي.

ټول په دې پوهیږو چې په افغانستان او په ځانګړي توګه دبلخ اوکندهار په نیمه ختیزه کرښه کې په سلګونو بودایي عبادت ځایونه شته چې تر اوسه لا لرغون پیژندونکي دهغوټولو په پیژندنه بریالي شوي نه دي او دادحیرانتیا ځای نه دی چې ډیرو عبادت ځایونو او مذهبي ودانیو

نسبت دکوشانیانو لوی پاچا کنیشکا ته کیږي، البته په دغه نسبت ورکونو کې ډیرې ولسي کیسې او عنعنوي روایات برخه لري مگر سمدلاسه باید ووایو چې په غالب باور دا کیسې تر اسلام دمخه پخوانی رېښې لري او بیا لرغون پیژندونکیو په ځینو برخو کې دي کیسو ته رېښتینې بڼه ورکړې ده.

هغه څه چې دډېرې پاملرنې وړ دي هغه دا چې په هرځاي کې یې ډیرې ودانۍ لویه استوپه یا لویه مجسمه لیدل شوې او یا یې پاتې شونې لیدل شوي دي دهغو ټولو دجوړونې نسبت دکوشانیانو لوی پاچا کنیشکا ته ورکوي، یاداسې ووایوچې له بلخ نه تر ایبك ،بامیان،بگرام، هډه ،پېښور او تر کزیلاو مات اوماتورا پورې یعنې دامو له سیند نه ترجمنا پورې په ټولو سیمو کې دبوداییَ سترو ودانیو نسبت همدغه پاچا ته کوي.

ایا په پېښور کې یې څو فوټ جگه اولویه استوپه نه وه جوړه کړې ؟ او په اوومه عیسوي پېړۍ کې چینائي گرځنده هیوان تسنگ هغه نه ده لیدلې او دهغې په اړه یې دکیسو نقل نه دی کړی؟ اوبلاخره هغه فلزي صندق چې دوړې استوپې بڼه لري او دهمدغې استوپې په کنډوالو کې کشف شوی دکنیشکا صورت او نوم پرې انځور شوی نه دی؟!

همدغه چینایي گرځند له بامیانو څخه دتیریدلو په وخت نهٔ دي ویلي چې هغه لویه استوپه چې په ازاده هواکې د ۳۵ متره مجسمې ترڅنگ موجوده وه پاتې شونې یې اوس هم په کروند وکې شته دیوپخوانې پاچا په امر جوړه شوې ده؟! او داپخوانی پاچا یې داټکل له مخې کنیشکا نه دی ښودلی؟! ایادسره کوتل عبادت ځای دکنیشکا په عصر کې نه دی جوړ شوی او هغه لوی ډبر لیك چې له هغه ځایه په لاس راغلی دوه ځله دکنیشکا دنوم یادونه پکې نه ده شوې ؟

ددې روایاتو، کیسو او حقیقتونو په اساس چې لاس ته راغلي څرگندیږي چې امپراطور کنیشکا دمذهبي عبادت ځایونو په جوړولو کې ځانگړې پاملرنه درلوده او دده په لویه امپراطورۍ کې ډیر شمېر عبادت ځایونه دده په اراده او امر جوړ شوي دي. یوه له ډیرو لویو استوپو څخه چې په ځانگړي توگه دکنیشکا په استوپه شهرت لري همدغه دتوپ درې استوپه ده چې دهغې په باره کې مې تردې دمخه یوه مقاله خپره کړې ده، او په چاریکارو کې ددوه دریو سوه مترو په فاصله سرك ته نږدې واقع ده،

چې په دې نژدې وختونو کې یې تر خپلې استوپې پورې نوی سرك هم جوړ کړای شوی دی.

دکنیشکا له خوا ددې استوپې دجوړونې په رابطه،چینائي گرځند هیوان تسنگ هغه وخت چې یوه میاشت یې دبگرام پهلوان غره کې د (شترك) په پوزه دچنیاني یرغملو په عبادت ځای کې استوگنه درلوده، یوشمیر داستانونه اوریدلي دي چې لنډیز یې دلته تشریح کوو. اوناشونې نه ده چې داداستان به په گلبهار کې دکوم عبادت ځای په اړه وي.

دکاپیسا (بگرام دکیشکا داوړي پلازمینه) شمال لویدیځ لور ته د پغمان د واورین غره پر څوکه یو ډنډو او په هغه ډنډ کې داوبودمارانو پاچا ژوند کاوه ، یوه ورځ دیوبودایي راهب دیوشاگرد په ښیرو ناروغه او مړ شو، دهغه تر مړینې وروسته دهغه ځای بل ونیو. دویم پاچا له روحانیونوځخه دانتقام په خاطر ټول داوبو ماران سره راټول او باد او باران ته چې دهغه په واك کې وو امر وکړ ترڅو باد ، باران او سیلاب هغه عبادت ځای چې دغره په لمنه کې اباد ؤ وران کړي.

داوخت امپراطور کنیشکا دایوناځاپي باد او باران ته حیران شو او دعلت پوښتنه یې وکړه، خو کله چې داوبو دمارانو (ناگا) له مداخلې څخه خبرشو نو په دې هځه کې شوچې دغره په لمن کې یوه لویه استوپه او عبادت ځای چې سل فټه جگوالی ولري، جوړکړي، نوسمدلاسه یې معمار او نوره املـه او کارگران هغه ځای ته واستول او هغوي په کار پیل وکړ، مگر هر څومره چې به یې جوړ کړ دمارانو پاچا به ورناوه، تر دې پورې چې شپږ ځله یې هلته آبادي وکړه او دمارانوپاچا هغه شپږ ځله ورانه کړه.

په اووم ځل کنیشکا امپراطور پخپله دلښکر سره دغره سر ته وخوت او امر یې وکړ، چې دمارانو دپاچا ډنډ ډك کړئ داوخت ناگا دمارانو پاچا دیو (برهمني) په بڼه ځان جوړ کړ او پر لاره دپاچا مخې ته ودرید او په عذر یې ورته وویل چې دمارانو له پاچا سره له مقابلې نه تیر شه، خو پاچا عذر ونه مانه او بیایې دډنډ دډکولو امر ورکړ، لږ ساعت وروسته یوډیر شدید طوفان او سیلۍ راغله، باران پیل وکړ باد دونو شاخونه مات کړل، سیلابونه راغلل نږدې و چې اسونه، پیلان او عسکر په مخه کړي لکه څنگه چې کنیشکا یو مذهبي پاچا ؤ، یوناځاپه یې داوراد په ویلو پیل وکړ

اوخپل نیك او حسنه اعمال به یې شفیع کول او له ډیره قهره د اور لمبه ګرځیدلی وی.

داوخت (ناګا) دمارانو پاچا ددې منظر تر لیدلو وروسته باد او باران ودراوه، او بیا دیو زاړه برهمني شخصیت په بڼه پاچا ته ودرید او وې ویل :

زه داوبو دمارانو پاچا یم اودې ته حاضر شوی یم ، چې دپاچا داطاعت کړې په غاړه کړم، پاچا یې عذر ومانه او تر هغې وروسته دمارانو پاچا ورته وویل چې ماران په فطري ډول بد ذاته دي هسې نه چې خود خواهي او سر کشي ته مې بیا راکاږي نو په دې وجه زه دپاچا له حضوره غوښتنه کوم چې که چیرته دغره په لمن کې بیا د عبادت ځای دجوړولو اراده لري نو لوي زنګ دې په پلازمینه "بګرام" کې جوړ کړي، هر کله چې کار کوونکیو دغرونو پر سرو وریځ لیده نو زنګ دې وهي چې زمونږ ملاقات وشي او مخرب کسان په ورانکارۍ لاس پورې نه کړي، کنیشکا لوی زنګ په بګرام کې وځړاوه،او کله به دزنګ غږ دغرونو په درو کې انګ واخیست کارګارنو به په کار پیل وکړاو دغره په لمن کې دپلازمینې لوید یځ لوري ته یې لوی عبادت ځای جوړ کړ.

دالویه استوپه همغه دګل درې استوپه ده چې اوس هم ۷۵ متره یې دمنځنی برخې اوږدوالی دی او خامخا یې ۱۰۰ فوټه یعنې ۳۵ متره جګوالی درلود او لکه په بامیانو کې دبودا دلویومجسمو په څیر مجسمې هلته شته چې په افغانستان کې دبودا دوخت دلویو مجسمو له ډلې څخه شمیرل کیږي. له بګرام څخه دهغه ځای اټن ۱۲ کیلو متره او له چاریکارو څخه ۳ کیلو متره دی

ددې کیسې په اساس چې وشوه چینائي ګرځنده هیوان تسنګ هغه په خپله کنیشکا ګڼي او دماخذ په وجه نوموړې استوپه دکنیشکا داستوپې په نامه یاده شوې او مونږ هم کولای شو چې دتوپ درې استوپې ته دکنیشکا استوپه ووایو او داخلي اوخارجي ګرځند ویان او پوهان یې لیدلو ته وهڅوو.

۱۲ - ۴ - ۱۳۳۷

دیونانی اوباختري هنري مکتب

یوناني او کوشاني سبک

له دويمې نړيوالې جګړې څخه دمخه يوې روسې مېرمنې (مدام تره ور) د (يونان اوباختر صنعت) په نامه يوکتاب خپور کړ چې په هغه کې ديو سلسله هغو اثارو په استناد چې دمرکزي اسيا له بيلا بيلو برخو څخه ترلاسه شوي وو دلومړي ځل له پاره يې د هنر په نړۍ کې يوځانګړی مکتب د (يونان اوباختري مکتب) يا (ګريك وبكتريان) ثابت کړ، خو دلويديځ پوهانو دې اثر ته چندان توجه ونکړه او دنوموړې مېرمنې نظريه په ځای ددې چې ورته پاملرنه وشي غلې پاتې شوه.

لکه څرنګه چې دهنر په دنيا کې دافغانستان ددې ښکليو او ښايسته صنايعو شتوالي ځانګړی ارزښت درلود، نو ځکه دافغانستان دتاريخ په دويم ټوك يوناني اوباختري څپرکي کې اود (ګريك او بوديك) بيايونان او بودائي صنعت په څپرکي کې ورته ځانګړی ځای ورکړی شوی دی.

دسره کوتل کيندنو چې په ډيروبيلابيلو تاريخي، ادبي او هنري برخوکې يې ډير پخواني افکار تازه منځ ته راوړي دي نو دهنر ددنيا په پيل کې دافغانستان اوګاونډيو هيوادونو مختلف مکتبونه اوسبکونه راځي،

دانــوي څيزونــه دي چــې دهغــو پــه منــځ کــې د (يونــان اوبــاختري) او دځانــګړي سبک (يونـان او کوشـاني) څرنګوالـی يـې د ډيـرې پـاملرنې وړ دی.

دبـاختر زړې پخوانــی ســيمې اوداســو دســيند ســيمې دتــاريخ دمخــه مدنيــت او دکيســو اوداســتانونو ددورې دبنســتونو لــه مخــې دهخامنشــيانو او يونانيــانو انــځور ګري او معمــاري تــه يــې لوړتيــا ور وبخښلــه.

ســکندر تــه يونــاني افکــارو دروم بحــر لــه غــاړو څخــه دختيــځ زړه تــه لاره ومونـدلـه او ديونانيــانو دوه ســوه کلــن ســلطنت دايرانــي او ســيمه ايــزې بــاختري او يونــاني عنــاصرو ســره پــه ګډون او مرکــب صنعــت (ايــران يونــاني) او (يونــان بــاختري) دهندوکــش پــه شــمال کــې منــځ تــه راغــی، وده يــې وکــړه او وغوړيــده چــې ديونــان بــاختري ښکلــې او زړه وړونکــې ســکې يــې پيژندنــه او بيلــګې دي.

کوشــانيانو چــې پــه افغانســتان کــې ديونانيــانوځای ونيــو، لکــه څنګــه چــې يــې ديونــاني ژبــې لــه الفبــاء څخــه دبــاختر ژبــې پــه ليکنــه کــې کــار اخســته، همدارنــګه يــې دبيلابيلــو نظريــاتو دعبــادت ځايونــو چــې دســيمه ايــزو بيــلا بيلــو نظريــو چــې اور پرســتې او بودائــي واکمنــو کورنيــو دنمــانځنې لــه پــاره تــرې کــار اخســتل کيــده دودانيــو پــه جوړولــو کــې يــې لــه يونــاني بــاختري ســبک څخــه اغــيزمن شــوي وو پــه نتيجــه کــې تولــې هــنري جوړونــې، هيکــل تراشــی، معمــاری اودنقاشــی ډيــر ســبکونه منــځ تــه راغلــل چــې هغــه بــايد د (يونــان اوکوشــاني) يــا (کوشــاني او بــاختري) اويــا يواځې کوشــاني وبولــو.

ديونــان اوبــاختر هــنري ســبک د (يونــان کوشــاني) لــه فرعــي ســبک ســره او دهيــواد لــه هغــه پراخوالــي ســره چــې لــه اکســوس (اموســيند) څخــه تــر انــدوس د(سند رود) او ګنګا تر حوزې پــورې رســيده نــور هــم پراخوالــی ومونــد.

دډيردقــت او پــاملرنې ځای دی چــې څوکالــه دمخــه پــه جمنــا (مــاتورا) او د (مــات) پــه قريــه کــې چــې ورتــه نــژدې واقــع ده، دلــوې کوشــاني فــاتح امپراطــور کنيشــکا لويــه دتيــرې مجســمه ومونــدل شــوه او پــه دې لــړ کــې يوشمېر غــوره مجســمې هــم پــه لاس راغلــې.

دامجســمې پــه ځانــګړې تــوګه تــوړل شــوې وې چــې معمــولا دلويديــځ هــنر پيژندونکــي يــې د (ګريــك او بوديــك) يــا (يونــان او بودايــي) مشــهورې مدرســې تــه اړونــد بولــي، مــګر پــه دې نــه پوهيــدل چــې څرنــګه داځانــګړی ســبك پــه يوناځاپي توګه دجمنا پـه حوزه کـې منځ تـه راغـی.

په سره کوتل کې دمجسمو ترکشف وروسته په (ماتورا) کې دکنيشکا د کشف شويو شکمنو مجسمو له مخې له مجهولو حقايقو پرده پورته کړه اوپه يوناخاپي توګه څرګنده شوه چې دلويو کوشانيانو په عصر کې يوهنري سبك په دوه ليرې پرتو برخو دامو سيند په حوزه او دجمنا په حوزه کې پرمختيا او پيا وړتيا موندلې ده.

داسبك همغه د ((يونان اوکوشاني)) اوياد کوشاني باختري سبك دی چې اصلاً ديونان اوباختري يوه فرعي څانګه ده او دکوشانيانو په ځانګړي توګه دامپراطور کنيشکا په دوره کې منځ ته راغلې او پراخوالی يې موندلی دی چې دګنګا په حوزه کې د (ماتورا) دمجسمه تورنې او دسره کوتل يابغلان سبك چې سر چينه يې ديونان باختري مدرسې داساساتو له مخې طرح شوی وه. دګريك اوبوديك مکتب چې د لويديځ يوشمير هنر پيژندونکيو به يې کله مبداء له يونان او کله هم دروميانو له ختيځ سره دسوداګرۍ راکړې ورکړې په مناسبت له روم سره ګڼه، ملتفت شول چې بايد اساسات يې دايران يوناني او يا په افغانستان کې ديونان باختري په مکتب کې ولټوي. په حقيقت کې دګريك او بوديك دمکتب پيلامه نومورې مکتبونه دي چې په ځانګړې توګه يې دبودايي دين دخدمت له پاره څرګندويي کړې ده او په هغې کې دافغانستان دکوشانيانو او کوشان اوباختري سبك مهمه اواساسي ونډه لري.

۸-۴-۱۳۲۹

افغانستان دګريک اوبوديک مجسمه تونې مکتب

هر هغه چاچې دکابل او پېښور دموزيمونو محتويات په غور کتلي دي، په دې پوهيږي چې ددې دواړو موزيمونو دمجسمو او هيکل تراشنو لويه برخه د هنروسبک په لحاظ دګريک او بوديک دهيکل تراشنې دمکتب په نامه يادېږي. لکه څنګه چې څرګنديږي دانوم يو ترکيبي نوم دی چې له دوو ځانګړوعنصرو (ګريک) او (بوديک) يا (يونان) او (بودايي) څخه منځ ته راغلي دي.

د ګريک اوبوديک صنعت لکه څنګه چې يې دنوم او ترکيب او وضعې نه څرګنديږي هغه هنري مکتب دی چې ددوه روحونو دتماس په اثر، ددوه فرهنګنونو په جوړښت، ددوه تهذيبونو په ترکيب، ددوه عقيدو په يوځاي والي، اوپه يوځاکلي ځای کې ددوو سلسله يزو افکارو له جريان څخه منځ ته راغلې دی دګريک اوبوديک دمکتب روش له داسې صنعت څخه نمايندګي کوي چې هغه ترکيبي دی چې بودايي مذهبي افکار ديوناني هنر له روح سره ديوځای والي په نتيجه کې دافغانستان د خاورې

دهندوکش په دووخواوو کې زیربدلي دي، روزل شوي دي او ددې ځای داوسیدونکیو داستعداد له مخې منځ ته راغلي دي.

ددریمې او څلورمې پیړۍ په اوږدوکې چې سکندر مقدوني ختیځ لور ته په فتوحاتو لاس پورې کړی و په ځینو هیوادوکې له مقابلو سره مخامخ شو دهغوله جملې څخه په هند کې ورسره عکس العملونه وښودل شول، په افغانستان کې یوشمېرجریانونه منځ ته راغلل چې دنوو هنري اومذهبي نظریاتو راپیداکولو یې ژور او دوامدار اغیز رامنځته کړ چې دهنري مکتب دپراختیا او پرمختیا له نظره یې دوه عامله دپام وړ دي.

(۱) دیوناني روح خپرېدل.

(۲) دبودایي دین خپرېدل.

تاریخي پېښې شاهدي ورکوي چې له ختیځ اولویدیځ څخه دادوه فکري جریانونه دمدیترانې له چاپېریال اودهند له زړه څخه نږدې په یو وخت کې یو دبل په مقابل کې راغلي دي او دواړه زموږ هیواد افغانستان په خاوره کې مخامخ شوي دي تړل په دې پوهیږو چې د سکندر له فتوحاتو وروسته دیونان مستقل دولت دیونان باختري په نامه دهندوکش په شمالي برخو کې د (۲۵۰ م ز) په شاوخواکې تاسیس شو، اودهمدغې زمانې په شاوخوا کې دهندموریائي دولت دنوموړي غره په جنوبي برخه کې فتوحات ترسره کړل او بودایي دین له ګندهارا نه نیولې دارغنداب ترحوزې پورې خپور اوتیت شو. دادوه فکري،تهذیبي، مذهبي او هنري جریانونه په دوو ځانګړو یادو شویو ځایونو کې محدود پاتې نشول بلکې په متقابله توګه یودبل په ځای کې خپاره شول، لکه چې بودایي دین دبکتریان سیمه سراسر نیولې او لیك دود او دبودایي هنر روح دګندهارا اودکابل درودخانې په سیمه کې خپور شو.

سره له دې چې په دې وخت کې دافغانستان اوسیدونکیو خپل دین، فرهنګ اوهنر درلود، دپورتني جریان تراغیزې لاندې راغلل دلیك دود او هنر په لحاظ دهندي بودایي عقایدو څخه اغیزمن شول او په کومه اړه چې یې اقتباس کړي و په خپل ځان کې یې تحلیل ،تجزیه او ترکیب کړ، نو نتیجه یې داسې شوه چې ددې هیواد اوسیدونکیو له یوځای نه روح او له بل ځای نه قالب اخستی دی او خپل مشخص هنري مکتب یې منځ ته راوړی دی چې نه هندی و او نه یوناني مګر ددواړو مشترکه بڼه یې درلوده

او همدامشترکه بنه ده چې دمسیح له وخت نه دوه پیړۍ دمخه اودوه پیړۍ وروسته دافغانستان دظریفو صنایعو د (ګریک اوبودیک) دمکتب په نامه یادیږي اودبدلونونو په رامنځ ته کیدو یې لمنه دوه درې پیړۍ نوره هم اوږده شوې ده.

معمولا افغانستان داسیا څلور لاره اودمدنیتونو او فرهنګونو دیوځای کیدلو ځای بولي داصفت یوځل بیا د (یونان باختري) دهنري مکتب دپیداکولو په مورد کې رښتني بولي.

ددې بهیر په یادونه کې یو بل ټکی دډیرې پاملرنې وړ دی او هغه دادی چې دادواړه فکري جریانونه او دواړه هندي اویوناني تمدنونه یواځې ددې له پاره نه وو یوځای شوي چې ددواړو له یوځای والي اوتماس څخه دې دیونوي فرهنګي او هنري تمدن درامنځ ته کیدلو سبب شي، بلکه ددې خاورې موقعیت او ددې هیواد دهنر مندانو استعداد دنوي مکتب دپیداکیدلو اصل سبب شول.

ټول په دې پوهیږي چې دیوناني باختري پاچاهانو هغه سکې چې په افغانستان کې مهر پرې کیندل شوی دصورت اوښکلا له نظره ترهغو غوره دي چې پخپله په یونان کې جوړې شوي دي. او داهم څرګنده ده هندي بودایانو د (سانشي) معبد یا عبادت ځای په شهادت چې داسیمه بمبئ ته نږدې ده دهیکل تراشنې په صحنه کې یې دبودادنمایش ورکولو جرئت کولی نشو.

او دسمبولیزم له روش یعنې نښو او علایمو څخه یې کار اخیست او دبودا نمایش دلومړي ځل لپاره په انساني شکل کې په ګندهارا کې عملي کړی شو، پر دغه ترتیب یوناني اوهندي چې په لومړیو وختو کې او په خپلو خاورو کې څنګه وو هسې به وو، خو کله چې دا روح اوقالب دافغانستان دهنر مندانو لاس ته ولوید په رښتیا چې دخپل قابلیت او مهارت له مخې یې نوی څیز منځ ته راوړ چې واقعا غوره او ځانګړې بڼه یې درلوده.

په افغانستان کې دهنر تاریخ ددارنګه اقتباساتو او ترکیبونو ډیر مثالونه لري او زمونږ دهیواد جغرافیائي موقعیت ایجابوي چې هلته باید مدنیتونه په تماس کې وي، هوهغه څه چې دپاملرنې وړ دی هغه په اصل کې دافغانستان دهنر مندانو خپل استعداد دی چې تر اقتباس وروسته یې

دخپـل فرهنـګ لـه دود سـره یـوځای او لـه هغـې څخـه یـې نـوي فکـري او هـنري مکتبونـه او مدرسـې منـځ تـه راوړې.

کـه چیرتـه هغـو زرګونـو مجسـمو تـه چـې یـوائې پـه هـډه کـې کشـف شـوي دي، دقـت وشـي نـوپوهیدلـی شـو چـې پـه یوعبـادت ځای کـې دزرګونـو ښکلیـو مجسـمو جـوړول دیـو یـادوه تنوکـار نـه دی ، پـه دې کـې سـلګونواو زرګونـو مـاهرو کسـانو لاس درلـود چـې دومـره ډیـرې دحیرانتیـا وړ مجسـمې یـې منـځ تـه راوړي دي.

پـه هـر حـال دګریـك اوبودیـك مدرسـه یـا دیونـان بودایـي مکتـب دپخوانـي افغانسـتان دهیکـل جوړونـې اوهیکـل تراشـنې هـنري مکتـب دی چـې دوه پیـړۍ دمخـه ترمیـلاد اودوه پیـړۍ وروسـته تـر مسـیح یـې دهندوکـش پـه دواړو خـواوو کـې رواج او پرمختـګ درلـود چـې تـر اوسـه یـې دکمیـت او کیفیـت پـه لحـاظ دهـډې لـه سـترې غونـډۍ نـه ښـې ښبانـې پـه لاس راځي.

۱۵-۴-۱۳۳۷

دسره کوتل کتيبې پر ډبرينو

خښتو يوناني توري

څه موده کيږي چې دهندوکش په شمالي برخه کې دسره کوتل په نامه ځاي کې کيندنې اوڅيړنې ادامه لري، هغه څوك چې په افغانستان کې دلرغون پيژندنې دڅيړنې په تاريخچه کې وارد وي پوهيږي چې له ۱۹۲۳ کال څخه تر ۱۹۵۰ کال پورې چې دهندوکش په شمالي برخو کښې هر څومره پلټنې وشوې نو په ځانګړي توګه دباختر په پراخه سيمه، دبلخ دښار په کنډوالو او چاپيريال کې يې ترسره شوې لکه څنګه چې ترې هيله کيږي داسې کوم څيز په لاس رانغی څکه چې اووه کاله دمخه دباختر لمر خاته پلوته دبغلان ولايت دپلخمري جنوب لويديځ خواته په ۱۷ کيلومترۍ کې چې کومه سيمه واقع ده دهن غوري يې بولي اوهلته بياد (دهن شير) په علاقه کې دسره کوتل پر غونډۍ لوی اورتون (اتش) ګاه له نورو ابادیو سره يوځاي په مفصله توګه کشف کړای شوه او دپلټنو لړۍ يې لادوام لري.

پدې کې شك نشته چې د ۷ کالو په اوږدو کې له يوې نقطې څخه ډيرې خاورې راديخوا شوي او داباديو بيلابيل ډولونه لکه اورتونونه، احاطه شوي ځايونه حجرې ديوالونه او برجونه، زينې او دحيواناتو دمجسمو ټوټې او نور په لاس راغلي دي چې په مجموع کې داټول په يولړ مهمو تاريخي مسايلو رڼا اچوي.

نور ډير څيزونه چې تر لاسه شوي هغوی کې يو شمېر کتيبې هم شته سرخ کوتل په افغانستان کې لومړی ځای دی چې هلته دکتيبو ياډبرليکونو په کشف بريالي شوي يو.

په سرخ کوتل کې چې لومړی ډبر ليك وموندل شو هغه دډبرو په خښتو ليکنې دي چې يوه يادوه دانې يې دمخه تردې چې په غونډۍ کې دکيندلو کار پيل شي دغونډۍ دلمنې دپاي په برخه کې دسرك نر خوا په لاس راغلي دي او همدغه خښتو دلرغون پيژندونکيو پاملرنه ځان ته راواړوله.

وروسته دکار په جریان کې پنځه خښتې نوري هم په لاس راغلې چې مجموعاً اووه خښتې شوې، نن ورځ همدغو اووه ښکلو خښتو چې په یوناني لیك دود پرې (توري) لیکل شوي دي دسره کوتل دکیندلو عجائب تشکیلوي.

دهرې خښتې پرمخ درې توري نقش دي، خو لکه څنګه چې دخښتو اصلي ترتیب ګډ وډ شوی دی نو ځکه یې اصلي شمیره هم نه څرګندیږي چې څو عدده به وو، نو په همدې دوه لاملونو یې فعلاً لوستل معطل دي او دحروفو دځرنګوالي او یا نورو مطالعاتو کار په دې باره کې ځنډیدلی دی.

په سره کوتل کې دویم ډبر لیك دیواهکي جنس ډبرې په تخته باندې دیوشمیر حروفو څخه عبارت دی چې رنګ یې سپین زیړ ته نږدې دی او داډبره ددې اورتون داور له ځانګړې کوټې څخه په لاس راغلې ده.

ددې ډبرې مخ منځنۍ برخه لږه توږل شوې څرګندیږي او دافرضي پایې یې درلودې او لکه څنګه چې ددې ډبرې دپاسه اجاق وړاندې وروسته شوی، نو ځکه یې توږلي ځایونه څرګندیږي، په هر حال ددې ډبرې دپاسه هم اووه تورې کیندل شوي دي. اوداډبر لیك ناتمام پاتې شوی دی، اونابشپړ تیایې له دې څخه څرګندیږي چې دکیندل شوو تورو په امتداد دنورو تورو شکلونه هم په خارجي خطوطو څرګندیږي اوکیندونکي یا حکاك دحك کولو یا کیندلو له پاره وخت نه دی پیداکړی.

دسرخ کوتل دریم ډبر لیك دداسې یوې ډبرې په مخ لیك دی چې دعبادت ځای په منځ کې دداخل جنوبي خواته کشف شوی دی او نظر دډبرو خښتوته اوهغه تخته کاني ته چې وړاندې یې یادونه وشوه په مفصله توګه لیکنه لري چې دحروفو ټوله مجموعه یې درې کرښې کیږي.

موسیو کوریل دفرانسې دکیندنو دپخواني پلاوي غړی چې په سره کوتل کې دکیندنو پر مهال پخپله هلته موجود و، دخپل نظر څرګندونه کوي اووایي چې دډبر لیك ټول توري یوناني دي، مګر له کومې ژبې څخه چې کار اخستل شوي هم یوناني ده اوهم دباختر یوه سیمه ایزه ژبه ده چې هغې ته کولای شو (کوشاني) اویاهم تخاري ژبه ووایو.

دنوموړې څېړونکي دنظر له مخې دډبر لیك ددرې کرښو له جملې څخه دریمه کرښه یې یوناني ده او په هغې کې په څرګنده دیواسم خاص

تشخیص شوی په لاندې بڼه به یې تلفظ کړو داخاص نوم چې په جمله کې استعمال شوی په لاندې ډول یې تعبیر اوترجمه کولای شو.

(دپالامد په مرسته) (دپالامد دپاملرنې په وجه) (دپالامد په کوښښ) دانه ښرگندیږي چې د (پالامد) په نامه یوناني شخص معمار دی او که اجاره دار اویاهم په دې برخه کې یې کوم ماموریت درلود، لکه ناظم،ناظر او یاهم متولي باشي چې دمعماری کارونویې تر پاملرنې لاندې تر سره کیدل.

له دې ډبر لیك ښخه ښرگندیږي چې یونانیانودکوشانیانو تروخت پورې هم په ښینو کارونو کې دخالت درلود.

ددې مضمون ددوه نوروکرښو ژبه دباختر دناښرگندې نیتې سیمه ایزه ژبه ده چې سمدلاسه یې (کوشانی ژبه) گڼلی شو اوکولای شو چې دتخاری په نامه یې هم یاده کړو دادهغو ژبو له ډلې ښخه وه چې دمسیحي په لومړی پیړۍ کې دبغلان په سیمو کې دود او معموله وه.

له سره کوتل نه ښلورم کشف شوی ډبر لیك ډیر لوی او په مفصله توگه په یوې لویې هوارې ډبرې لیك شوی چې اوږدوالی یې یو متر اوشل سانتي عرض یې ۸۰ سانتي دی او دکرښو شمیره یې ۲۵ او په هره کرښه کې له ۴۰ ښخه تر ۴۵ توري لري، داډبر لیك چې له سره کوتل ښخه وروستی راوېستل شوی ډبر لیك دی ۱۱ میاشتې دمخه دغونډۍ له لاندینۍ برخې ښخه په لاس راغلی او ټول دکوشانیانو دعصر په یوناني حروفو لیکل شوی دی. ددې ډبر لیك ژبه او هویت تر اوسه معلوم شوی نه دی، مگر ډیر باور لري چې ددې لیك هم ددریم ډبر لیك دوروستیودوه کرښو په ښیر سیمه ایزه کوشانی یا تخاری ژبه وي، یعنې یوه دباختر یا بغلان سیمه ایزه ژبه وي دلوی کوشاني امپراطور (کنیشکا) دنامه پکې دوه ښله یادونه شوې ده.

ددې ډبر لیك له موندل کیدو راوروسته ژب پیژندونکي او ختیځ پوهان دهغې په مطالعه بوخت دي او موږ سترگې په لار یو چې په حل به یې بریالي شي او هر کله چې یې دژباړې متن خپور شي دابه دافغانستان دفرهنگ او ادب په تاریخ کې دیوې نوې صفحې زیاتوالی وي.

۱۳۳۷-۴-۲۸

افغانستان دروحانیونو له خوا په چین کې دبودايي دين تبليغ

په افغانستان کې دبودايي دين تاريخ په کتاب کې ددې هيواد دبودايي علماوو تبليغ اوفعاليت دچين په خاوره کې يوه لويه او ځليدونکې صفحه نيولې ده.

داصفحه نظر له ليکنۍ رابطې، ددين او فرهنګ په خپريدلو، دهنر او ځرنګوالي له نظره اودچين،افغانستان ترمنځ دکلتوري اړيکو له نظره ډير ارزښت لري او تر کومه ځايه چې زما په ياد دي ماپخپله په چين کې وليدل چې چينايان هغو ته له مورږ نه لږ ارزښت نه ورکوي.

په دې کې شك نشته چې په هندوستان کې بودايي دين دشپږمې م ز پيړۍ په اوږدوکې ځرګند شو اودموريا کورنۍ په وخت او په ځانګړي توګه داشوکا په زمانه کې دهندي مبلغينو له خوا دافغانستان په جنوبي برخه کې دارغنداو درود ترسيمې پورې خپور شو او چهل زينې سره نژدې داشو کا دډبر ليك كشف دانظر يه په قطعي توګه ثابتوي چې له اشوكانه

وروسته دغه دين څه دپاسه يوزر کاله په افغانستان کې دود و او افغانستان په خپل وار سره دبودايي دين يو ډير فعال او ډير مهم مرکز وګرځيد او دې فعاليت دکوشانشاهانو په دوره کې ډير شدت اوپراخوالى ومومند.

لکه څرنګه چې دافغانستان لويوکوشانيانو دخپلې خاورې دپراخوالي لپاره په سنګيانګ،طورفان اوختن کې دپاملرنې وړ هڅې وکړې، همدارنګه يې دبودايي دين دتبليغ له پاره هم ډيرې هلې ځلې ترسره کړې، دبودايي روحانيونو ډلې ډلې کاروانونه به دافغانستان له سرحداتو نه ورتيريدل اومرکزي اسيا ته او له هغه ځايه دګوبي صحرا خواته دچين ځينو برخو ته اوله هغه ځايه وړاندې د (جاوا) په استقامت او ختيځ لور ته داقصى شرقي لورته اوهمدارنګه شمال لور ته دمنګوليا په لور وړاندې لاړل او دبودايي دين دتبليغ له پاره يې هڅې ترسره کړې.

که چيرته په تاريخ کې ددې هڅو پانې واړول شي نوديوشمېر بودايي عالمانو اوپوهانو له نومونو سره به چې هغه دګندهارا، کابل کاپيسا، باميان اوبلخ دي،مخامخ شو چې په ځانګړي توګه ډلې ډلې سل کسيزې او زرکسيزې ډلې دتبليغ له پاره وتلې دي او دچين په سنګيانګ وترکستان څخه پخپله دچين له لور وړاندې تللي او دبودائي دين دتبليغ له پاره يې هلې ځلې تر سره کړي دي.

دچين پخوانۍ کيسې او روايات په هغه سيمه کې دچينائي دين دخپريدلو زمانه دمسيحي دلومړۍ پيړۍ منځنۍ وخت ښيي دارواياتو په دې باوري دی چې وروسته له هغې چې جنرال (پان چاو) دکاشغر په سيمه کې په فتوحاتو بريالى شو، نوله بودايي عبادت ځايونو څخه يې مجسمې له ځانه سره چين‌ته يوړلې، کله چې دچين له لويديزې برخې څخه يو شمېر مبلغين دبودائي دين دتبليغ له پاره راوستل شول، نو لکه څنګه چې داوخت کوشانيانو په افغانستان اوګاونډيو هيوادونو کې واکمني درلوده نو ځکه تصميم ونيول شو چې دچين دخاقان په غوښتنه يوشمير مبلغين هلته واستول شي وايي چې لومړى ځل دوه تنه مبلغين چې چين ته واستول شول يوتن يې (ګويهارانا) نوميده چې اصلا دګندهارا اوسيدونکى و.

دلومړۍ پيړۍ په پاي او ددويمې پيړۍ په اوږدوکې (چې دامپراطور کنيشکا دواکمنۍ له وخت سره سمون خوري) چين ته دمبلغينو ورتللو ډير

شدت وموند او په ډیر شمېر به ورتلل، تاریخي منابع شهادت ورکوي چې په چین کې دمبغلینو فعالیت ورو ورو په مخ ولاړ تر دې پورې چې یوېل تن چینائي امپراطور (تسن) نه یواځې بودائي دین ومانه، بلکې پر ۳۳۵ کال یې دبودایي دین درسمیت په هکله په چین کې رسمي فرمان صادر کړ. په دې وخت دګندهارا اوکاپیسا دعلماو ډیر فعالیت څرګندیده. دافغانستان روحانیونو نه یواځې دبودائي دین دخپریدلو له پاره هڅه کوله، بلکې دمعبدونو یا عبادت ځایونو په جوړولو کې یې هم ډیره برخه اخیستله اوپه چین کې یې دمذهبي اثاروترجمې اوخپریدلو په برخه کې ډیرې هلې ځلې کولې، لکه چې په چینائي ماخذونوکې ددې ابادیو اوددې ترجمو خاطرې دلیدلو وړ دی.

۱۹-۱-۱۳۳۹

خروشتي ليك دود

تر كومه ځايه چې دپخوانـي افغانسـتان دادب او فرهنـګ پـه تـاريخ كـې ښيړنـه ترسره شوې ځرنګه چې پـه لـهجو او ژبوكې (چې ډيره برخه يې هند اوارو‌پـايي اوهنـد اريـايي اوهمدارنـګه هنـد او اريـاني ده) ډيـرښت موجـود و، نـو ډيـر ليكدودونـه هـم معمـول وو چـې دهغـوي پـه چـاپيريـال كـې نسـبتـا لـږه څيړنـه اومطالعـه شـوې ده.

پـه دې كـې شـك نشـته چـې پـه لرغونـي افغانسـتـان كـې دليكـدود ژوره او عمومـي مطالعـه دهيـواد دټولـو جغرافيـايي سـاحو لـه لـټون سـره لازم او ملـزوم ده تـرڅو چـې پوشـمېر اثـار كـه هغـه دځمكـې پـر مـخ وي او يـا ځمكـې لانـدې ومونـدل شـي او دايـو وروسـتنی او اوږد كـار دی چـې دوخـت پـه تـيريدلو بـه انكشـاف وكـړي، لكـه چـې پـه دې وروسـتيو كلونـو كـې دكشـف شـويو ډبـر ليكونـو ډيـرې خبرې مـو تـر غـوږ كيـږي او هيلـه لـرو چـې دلرغـون پيژندونكيـو داعلمـي هـڅې چـې پـه تـاريخي او ادبـي برخـه كـې يـې ترسـره كـوي، ډيـر برياليتوب يـې په برخه شـي.

يولـه هغوليكدودوڅخـه چـې لـه اسـلام دمخـه دوروكـې يـې رواج درلـود (خروشـتي) ليـك دود دی چـې ددريمـېـم .ز پيـړۍ لـه نيمـايي څخـه تـر څلورمـې او پينځمې پيـړۍ پـورې يـې ۷-۸ سـوه كالـه دوام كـړی دی.

معمولا پوهان په دې عقيده دي چې د (خروشتي) ليك دود اصل او مبداء د (ارامي) په نامه يوبل ليكدود و چې دپيداكيدو اوتحول د څرنګوالي شرح يې د (سومريانو) دلومړي عصر ميخي ليكدود ۳۵۰۰ دمخه تر ميلاده او هغه بدلون چې پكې فنيقانو، كلدانيانو او اشوريانو منځ ته راوړي دايوه بيله موضوع ده چې كار پرې نه لرو اودارتباط له مخې همدومره بايد ووايو چې (ارامي) ليكدود ۷ يا ۸ /۹ سوه كاله دمخه تر ميلاد ختيځ اولويديځ يعنې ايران او هند له خوادافغانستان خاورې ته رانوت. پاتې دې نه وي چې په عمومي ډول په ايران، افغانستان او هند كې چې كوم ليكدودونه دود شوي دي مبداء يې همغه ارامي ليكدود دی،

يوبله عقيده هم شته چې (ارامي) ليكدود له ۴-۵ م ز پيړۍ راپه دې خوا دهغه عصر له منشيانو سره چې يې يهودي او ارمني وو دافغانستان په خاورو او زمو ړ په هيواد كې رواج موندلی دی.

په هر حال سمه خبره داده ارامي ليكدود چېد هخامنشي عصر ديوان او رسمي دفترونو ته يې لاره وموندله او عام شو په افغانستان كې دفتري او اهل قلمو په دې رسم الخط كې يو څه بدلونونه راوستل او په نتيجه كې ددريمې م ز پيړۍ په نيمايي كې يونوی رسم الخط منځ ته راغی. لكه څرنګه چې د ((خروشتي)) ليكدود مبداء او دپيداكيدلو ځای افغانستان او دلومړي ځل لپاره ددې ليكدود نمونې له افغانستان څخه په لاس راغلي نو په علمي ټولنو كې د ((اريائي رسم الخط)) ((باختر اوبالي)) ((باختر او هندي)) ((ګندهاري)) شمال لويديځ رسم الخط اودخروشتي په نومونويې شهرت پيداكړ اوبالاخره دپوهانو اوژب پيژندونكيو په منځ كې د ((خروشتي)) په نامه مشهور شو اوپه علمي حلقو كې دګندهارا په نامه ډير ښه شهرت لري.

خروشتي ليكدود د ((ارامي)) په څبر له ښي خوا څخه چپې ته ليكل كيږي دهغې علت دحروفو نيمګړتيا وه. خروشتي ليكدود په علمي طبقو كې چندان دود نه و، بلكې په ديوان اودفترونو كې دكسب ګرو، سوداګرو اوعامو خلكو ترمنځ ډير دود و ، همدارنګه په اوقافو او دقبرونو په كاڼو به استعماليده، وړاندې موو يل چې دخروشتي ليكدودلومړنۍ نمونې په افغانستان كې تر لاسه شوي دي اومعمولا دپياوړتيا اوپراختيا ساحه يې

دهندوکش جنوبي برخه اوډېره اندازه دجنوب ختیځ سیمه او تر ټولو ډېر په ختیځ کې دګندهارا سیمې ته متناسبه ده.

همدارنګه یې شواهد د نوموړو غرونودشمالي او جنوبي برخو دلړیو له استوپو اوله هډې، بګرام، جلال اباد، بلخ، بامیان اوورډګو څخه موندل شویدي.

خروشتي لیکدود تر میلاد دمخه په دریمه پیړۍ کې منځ ته راغی اوپه پېنځمه مسیحي پیړۍ کې له منځه ولاړ چې په دې حساب یې اووه سوه اوډېر تر ډېره اته سوه کاله دوام وکړ. یواځنی واکمن چې له خروشتي لیکدود څخه یې په خپله سکه کې کار اخستی دی یونان باختري پاچا ((دمتریوس)) دی چې دهند په فاتح شهرت لري لکه چې له باختر څخه دهندوکش جنوب پلوته یې دواکمنۍ لمن پراخه شوه پخپله هم راغی او له هغه ځایه یې دواکمنۍلمن تر ګندهارا او بیایې له هغه ځایه دسند رود تر غاړو پورې پراخه شوه، نو ځکه یې ددې لکیدوددرواج اړتیا محسوس کړه. نوموړي واکمن دخپلو سکو پر یومخ یوناني ژبه او لیکدود اوپر بل مخ یې خروشتي لیك دود استعمال کړی دی، طبیعي خبره ده چې سیمه ایز لیکدود معمول او دختیز هندوکش جنوب پلوته هم پکار شو پوهان پرته له دې چې په جزئیاتو کې ورداخل شي هغه یې د (پراکریت) په نامه یاد کړی دی چې دپیژندګلوۍ صحیح ټاکنه یې لاتر اوسه نه ده شوې په هر حال دلته اصلي مقصد دخروشتي لیکدود په چاپیریال کې بحث کول دي او داسې معلومیږي چې باختري پاچا ددې له پاره چې خپل هویت او نوم او نښان خلکو ته لانښه معرفي کړي علاوه پر یوناني لیکدود دافغانستان له سیمه ایز لیکدود څخه یې هم کار اخستی دی او دخپلو سکو پر شا یې دلومړي ځل له پاره خروشتي لیکدود استعمال کړی دی وروسته له هغه څخه ډیرویوناني او باختري واکمنانو اسکائي کورنیو او ترخنګ یې لویو کوشانشاهانو لکه فنیرسینو، کنیشکااوهوویشکا هم همدا رویه او لاره تعقیب کړه دخروشتي لیکدود اثار له پنجاب او حتی له ((ختن)) څخه هم په لاس راغلي دي مګر ډیر یې داسې ګڼي چې دختن ډبر لیك اصلا په ګندهارا کې لیکل شوی او وروسته له هغې هلته لیږدول شوی دی.

دخروشتي لیکدود اثار اوډبر لیکونه تر اوسه پورې د (بیماران) له قریې، هډې او دورډګو له ((خوات)) ، جلال اباد، بګرام، بامیان او بلخ

ثخــه پــه لاس راغلــي دي. چــې دموندنــې شــرح او دليکنــې موضــوع يــې ځانـګړې مطالعـه غـواړي.

لـه دې سـره سـره خروشـتي ليکـدود پـر ډبـرو ،فلـزي لـوښو ،پـر سـکو پـر ختيـنـو لــوښو، پــر پوســتکو اونــورو شــيانو دپاســه ليــدل کيــږي. پرفلــزي لوښودحروفو دليکلواصول عمومـا دنقطـو دتسلسـل پـه بـڼه ليـدل کيـږي. پـر فلزي لوښو معمولا ليکنـې يـې پـه کږکيـچ يـاددورمي دقلـم پـه واسـطه او يـا هـم دلرګي په قلم په تور رنـګ شـوې دي.

خروشـتي ليکـدود دخپلـو اتـوپيرېـو پـه عمـر کـې دافغانسـتان پـه فرهنـګ ، ادب او تـاريخ کــې مهمـــه ونـــډه درلودلـــې ده او ژورې مطــالعې ايجــابوي ، اودهيـواد د ادبـي تـاريخ دپړاوونـو پـه روښانولـو کـې ښيـره پـه زړه پـورې موضـوع شمېرل کيـږي.

۱۳۳۷-۴-۳

بلخ کوچنی شاهي ښار

(شاه واران) یا (راجاګریه)

بلخ دتاریخ په اوږدوکې دخپل اوږده او افسانوي تاریخ په لړلو چې پیل یې دتاریخ له برید او حد نه پورته داتکل په لفافو کې ،شاعرانه خیالاتو اوخیالي داستاني تصوراتو کې نغښتی او په ډول ډول نومونواوبیلابیلو صفتونو یاد شوی دی، چې هر یو یې دتاریخ دیوې دورې یادګار او دیو عصر تهذیب ژبه او دین دی.

بلخ په ډیر لوي صفت "دښارونو مور" یاد (ام البلاد) په نامه یادشوی دی. دبشر دپخواني روزګار او پخواني وخت درک پکې لرو چې ددې ښار داوږده عمر زړې خاطرې پکې لکه درنا په څېر شغلې وهي.

اریایان دخپل روزګار په لومړي تمدن کې همدې ځای ته ورسیدل او ((بلهیکا)) یې دخپل ژوندانه لومړی زانګو جوړه کړه (موجي دیګر) له همدغو آریایانوڅخه وو چې ډیر یې ښار اوسیدونکي او بزګرشول چې پر (بخدي) یې لوړ بیرغونه ورپول.

هخامنشیانو چې دلومړی اریایي تاریخي شاهنشاهۍ بنسټ په (پاستارګاد) کې کیښود. دابنار یې په خپلو ډبرلیکونو کې د (باختر ش)

په نامه یاداوه او یونانیانو مخصوصاً سکندر مقدونـي هغـه د (بکـتر) او (بکترا) په نامه وبالـه.

کـه لـه یـوې خـوادابنار پـه پښوانیـو ژبـو (ویـدي او اوسـتا) کـې د(بلـهیکا) او (بخـدي) پـه نومونویـاد شـوی لـه بلـې خـوا پـه منځنیـو ایرانـي ژبـو پـهلوي او بله یې لـه پیړیـو را پـه دې خـوا هیره شـوې (بلخـي) چـې تـازه راڅرګند شـوې ده (بـاخل) یـا (بخـل) او (بـهل) یـادوي، اوبلـخ ددوه زره کالـه دمخـه اوسیدونکیو منقلـب شـوی نـوم دی چـې د (بخـل) تحـول پـه (بلـخ) دانظریـه پـه اسانۍ سره څرګندوی.

زمونـږ بلـخ د تـاریخي اودخیـالي ښار پـه یـو شـمېرصفتونو لکـه ((بلـخ ګزیـن)) ((بلـخ الحسـنا)) ((بلـخ بـامي)) هـم مشـهور دی اود((بـامیك)) کلمـه چـې پـه پـهلوي ادبیـاتوکې یـې یادونـه شـوې ده دځلیدونکـي، لـه نـوره ډك او پړك وهونکي معنـا لـري.

دبلـخ دښار یوصفـت (شـاه واران) دی چـې دادبـي لغـوي ترجمـي لـه مخـې یـې (شاه وران) یـا (شـاهوار) یـا (شـهوار) هـم لیکلـی شـو. او پـه اسـانه تـوګه هغـه د (لایـق شـاه) او (سنراوارشـاه) پـه بـڼه ژبـاړلی شـو مـګر اصطلاحـي معنـایې څه بـل ډول ده چـې هغـه بـاید دشـهر کـوچـك شـاه یعنـې (دشـاه وړوکـی ښار) یـا شهر کـوچـك شـاهي (دشـاهي وړوکـی ښار) وژبـاړو.

د (شاه واران) اصطـلاح داسـلامي دورو ددري ژبـې د ادبیـاتو پـه تـاریخ کـې راغلـې ده او کـه چیرتـه داوي چـې پـه اصلـي او واقعـي تـوګه یـې پیدا یـښت ومومـو، نـو بـاید دبودایـي دورو فرهنـګ او ادب تـه مراجعـه وکـړو.

کلـه چـې داومـې پیـړۍ منځنیـو کلونـو کـې چینـائي کتونکـي (هیـوان ـ تسـنګ) دجیحـون لـه رود نـه تـیریده دلویدیـز ترکـانو کورنـۍ پـر تخارسـتان چې بلخ یې یـوه برخـه وه واکمنـي درلـوده اومرکـز یـې کنـدز یـا (کـهندژ) و چـې پـه چینـایي لهجـه (هـوو) بـاندې یادشـوی. څکـه چـې تـرك چینـي خـان دکنـدز واکمنـي د (تـاتو) پـه نامـه او د(شـهه) پـه صفـت یـاده کـړې ده چـې مقصـد یـې د(شـاه) کلمـه ده چـې دادخیرنـې لـه مخـې پـه بلخـي ژبـه کـې موجـوده وه او ترکـي شـهزداه یـې پـه سیمه ایزه ژبـه کـې (تاتوشـه) بالـه.

پـه کنـدز کـې دچینـي کتونکـي داوسـیدلو پـر مـهال دحـرم دننـه تحریکـات چـې ختیـځ یـې بیلـګې ډیـرې پـه خـاطر کـې لـري، ترکـې شـهزاده نومـول کیـږي او بـل شـهزاده یـې پـه ځاې واکمـن کیـږي اوبیـا هغـه وخـت لـه چینـي کتونکـي نـه غوښتنـه

کوي چې د (راجاګريه) يعنې د "شاهي ورو کی ښار) ليدلوته ولاړ شي داورو کی شاهي ښار او دا (راجاګريه) همغه دبلخ ښار وُ چې دعلماوو اوبودايي عبادت ځايونو په لړلو دبودايي دين دپلويانو په وړاندې ديو مقدس ځای حيثيت پيداکړی و او تر دې حده دټولو په نظر کې ښاغلی وُ چې دکندز شهزاده نه غوښتل چې چيني کتونکي دهغه ځای دکتلو پرته ستون شي.

په دې وخت کې دبلخ ښار ښې پرتميني ودانۍ او په سلګونو عالمان او پوهان درلودل چې دشهرت ګنګوسيو يې داسمان فضا نيولې وه، دامهال بلخ هر څه درلودل خودعبادت ځايونو او پوهانو په حلقو پورې اړوند وو.

له اسلامي دورو څخه دمخه "راجاګريه" (شاهي ورکوټي ښار) او داسې نور ډير صفتونه داسلامي دورو په تاريخ او ادبياتو کې منعکس شوي دي، لکه څنګه چې مو وليدل دغه انعکاس د (شاواران) په بڼه ځلا کړې ده او په حقيقت کې د پراکريت په دري ژبه ددوه کلمو ترجمه ده چې په هغې کې د (شاه) کلمه د (راجا) په ځای او د (واران) يا (وار) کلمه د (ګريه) په ځای راغلې ده.

د (واران) په کلمه کې "وار" داحاطې، کلا او حصار په معنا هم راغلی دی، او د (شاه وارآن) په ترکيبي کلمه کې د (شاوبهاره) آهنګ هم اورو چې دشاهي معبد ياعبادت ځای معنا ورکوي.

۱۷-۱-۱۳۴۰

نوبهار معبد(عبادت ځاي)

يا - ناواويهارا

دافغانستان داسلامي ، بودايي او دزربښتي دورې تاريخ کې دنوبهار معبد ډېر مشهور عبادت ځاى دى. ددې معبد شهرت په افغاني آثارو کې ،دغربي، پهلوي او دسانسکريت په ژبو کې ليدل شوى دى. او دا ټول ماخذونه ترې په يو ډول بحث کوي.

دافغانستان د دري ژبې په بيلا بيلو مواردوکې ترې يادونه شوې ده که هغه په نظم کې ده او که په نثر کې او دافغانستان شاعرانو او ټولوليکوالانو يې له دقيقي بلخي څخه راوروسته يادونه کړې ده.

يوه تېروتنه چې دختيځ پوهانو اوافغاني پوهانو ترمنځ رامنځته شوې ده او هغه هم وروسته اصلاح شوې ده هغه دنوبهار دعبادت ځاى تعلق له زردښتي يا) مزديسنا) سره ښيي او حال دا چې د (نوبهار) معبد يا عبادت ځاى له آتش پرستۍ دين سره کومه رابطه او اړيکى نه درلود او اصلاً دبلخ يو ډير مشهور بودايي معبد يا عبادت ځاى و.

دنوبهار معبد دپخواني افغانستان په خاورو او ګاونډ يوهيوادونو لکه چين، هند اوايران کې ډير شهرت لاره.همدا رازچيني او عربي ماخذونو يې هم يادونه کړې ده.

په دې کې شك نشته لکه څنګه چې فرانسوي ختيځ پيژندونکي موسيو فوشه وايي چې دنوبهار دمعبد ياعبادت ځاې به يې (نوى معبد) باله او داصفت تر هغې

پورې چې ترڅو دامعبد رنګ او په کنډواله بدل شو دخلکو لـه خولـې ونـه لوېده خو په دې هیڅ نه پوهیږم چې کله جوړ شوی او ددې بنسټګر څوك وٌ ؟

کله چې تر ۱۲۲۵ کال دمخه چیني ګرځنده هیوان تسنګ بلخ ته راغـی دخپـل سفر په یادښتونوکې یې دنوبهار معبد دجوړولو نسبت یوپخوانی پاچا ته وکړ. بـاید پام وکړو چې چینـائي ګرځنده هیـوان تسـنګ یـو دقیـق او بـاریك بیـن سړی و او دا یوائینی سړی دی چې ددې مشهور عبادت ځاي نوم یې صحیح راختـی اوسم یـې لیکلی دی چې هغه عبـارت دی لـه (ناوویهاره) څخه، چې لومړی کلمه یـې (نـاوا) یعنې (نو) یانوي ته او (ویهاره) یې بودایي عبادت ځاي تـه وایـي او هغـې کلمـې تـه پر بله بڼه (سنګهارمه) هم موجوده وه، دهیوان تسنګ او یوتن بل بودایي دین راهب

(ئي- تسنګ) دنظریو پر بنسټ دنوبهار بودایي معبد دبودایي په طریقه (دخلاصون وړه لار) او تر ډیره حده دهمدې طریقې دپلویـانو پـه (سر اوسنی وادن) پـورې اړه درلوده او دا یوائینی معبد وٌ چې ددې طریقې پیروانو دهندوکش په شمال کې لاره. دنوبهار دمعبد شهرت بـه یـي معمولاً پوهـانو او مفکرو علمـاو تـه کـاوه حـال داچې دشهرت لوی عامل یې دعوامو پر نظر دبودا یـوه قیمتـي مجسمه اودهغـه څو یادګارونه وو ، لکه دهغـه غـاښ، داوبو لـوښي او جـارو، داقیمتـي یادګارونـه چـې دمعبد یا عبادت ځای په دننه ساتل کیدل نو دبودا پلویان یـې دلـیرو لـیرو ځایونو، لکه چین او هند څخه بلخ ته جلبول چې له دې درکه په بلخ کې دمعبد محـافظینو تـه لویه ګټه وراوښتله.

په دې کې شك نشتـه چې پـه عربي اوفارسي مـاخذونوکې د (نوبهار) لـه نامـه سره همیشه د (برمکیانو) یادونه متصل شوې ده او لکه څنګه چې یې معبد داتش پرستی عبادت ځای تصور کړی دی نو (برمکیانو) یې هم دمویـد او مویدان ورثـه او پاتې شونې ګڼلي دي حال داچې دلته هم بیلا بیلې نظریې موجودې دي.

موسیو فوشه د (برمك) دکلمـې ریـښه د (نواکرمیکـا) پـه کلمـه کـې ګوري او لیکي چې له(نواکریکا) څخه مقصد دیوې لویې دندې وٌ چې دشاهي دلویې ودانـی ځارنه ترې مطلب وه او دا دومره لویه دنده وه چې پاچا او (نواکرمیکا) بـه پـه یوځای ټاکل کیدل. ددې لوی دندې یادونه په هغه مسي لوښي کې شوې ده چې دکنیشـکا نوم پرې لیکل شوی او دپېښور له معبد یاعبادت ځای څخه کشف شوی دی پـه دې اساس برمکیان اودبرمکیانو کورنۍ چې دعربي او فارسي ادبیـاتو پـه فرهنګ کـې شهرت لري او پاتې پـایځوړ یـې پـه اسـلامي دوره دبغـداد دخلیفـه ګانـو پـر وخـت دوزارت ترمقامه ورسیدل اصلاً دبودایي دورو پـه وخت کې دبلخ د عبادت ځایونو

نوبهارساتونکي او څارونکي وو او په اوسنۍ اصطلاح کولای شو ورته دهغه مشهور عبادت ځای (متوالي باشي) ووایو.
دلغوي ورته والي له مخې هم د (برمك) او (کرمك) کلمې چندان لرې والی نلري او له بلې خوا دهغه مفهوم له نظره چې عربو دنوبهار معبد ته ورکړی و هم کولای شو ثابت کړو چې نوموړی نوبهار بودايي مزدك ، ځکه چې په عربي متون کې دګنبدې یادونه شوې ده چې دبودايي استوپې پر نظر انځوريږي.
دنوبهار په معبد کې لویه ګنبده داحاطې په منځ کې لیدل کیږي داپه مربع ډول جوړه وه او چار چاپیره یې دراهبانو له پاره ۳۶۰ حجرې درلودې او دا تعریف داتشکدې له تعریف سره هیڅ برابری نه خوري، نو لکه څنګه چې دبودايي ګرځند مفصل تشریحات په لاس لرو په دې کې یو کوچنی شك هم نشته چې دبلخ دنوبهار معبد بودايي دی او یو شمیر راهبانو علماوو او روحانیونو دمعبد چارچاپیره داوسیدلو حجرې درلودې دمعبد عمومي څارنه او دعایداتو جمع واري اودبودائي آثارو محافظه دهمغو متوالیانو پر غاړه وه چې دبرمکیانودکورنۍ غړي وو.
په دې تول پوهیږو چې دبلخ ددیوالونو جنوب پلو ته لویه دروازه موجوده ده چې معمولاً هغې ته (درنوبهار) یاد (نوبهار دروازه) وائي او دعامو طبقو په ژبه د (دروازه بابه قوه) په نامه هم شهرت لري، داوړوکې خاطره چې دزمان اومکان له یوې خلا څخه تر موږ رارسیدلې ده ډیر ارزښت لري. ځکه چې عقلاً دپخوانې او لرغونې معبد ځای ګی رابښيي او له نیکه مرغه د همدې دروازې ترڅنګ دخاورو دوې غونډۍ موجودې دي چې یوې ته ((رستم تخت)) او بلې ته (توپ رستم) وایي. چې وروسته دموسیو فوشه له ډیرو هڅو څخه وپیژندل شوې چې دیوې بودايي استوپې بنه یې لرله او دهغې پر اساس ویلای شو چې اقلاً دنوبهار ددروازې ترڅنګ دیوې لویې بودايي استوپې پاتې شونې تراوسه پاتې دي او ډیراحتمال لري چې همدغه استوپه همغې د(نواوبهاره) معبد پورې اړونده او تړلې وي.
دالویه استوپه درې پوړونه لري چې دمربع په بنه یو دبل دپاسه دي او ددې درې ژاړوپوړونو اضلاعو ته دپایو اوستنو قطارونه لیدل کیدل او ددریم پوړ دپاسه داستوپې لوړه ګنبده جوړه کړای شوې وه، دالویې استوپې خپلو څلورو خواوو ته څلور لویې زینې لري چې پاتکویې داستوپې مرتبو پلو ته لاربنوونه کوله.
۷-۸ — ۱۳۳۷

دبلخ نوبهار یاناواویهارا

بلخ هغه لرغونی ښار دی چې دآریایانو دلومړي استوګن ځای نه تر اوسه پورې په ټولو دورو ټولو ماخذونو او په ټولو لهجو او ژبوکې شهرت لاره او لري یې، همدې بلخ یومشهور معبد یاعبادت ځای درلود چې د (نوبهار) یا(ناواویهارا) په نامه یادیده چې دشهرت آوازه یې زموږ له خاوري نه دباندې وتلې او په ګاونډیو هیوادونو لکه هند، ایران او چین کې یې انعکاس شوی و او ددنیا دبودایي نړۍ له ګوټ ګوټ نه به یې کتونکي او راهبان زیارت ته راتلل.

(نوبهار) یوه ترکیبي کلمه ده او له دوو برخو (نو) او (بهار) څخه مرکبه شوې ده چې دسانسکرت بڼه یې (ناوا) او (واویهارا) ده چې لومړی (نو) یعنې نوی او دویم معبد یعنې عبادت ځاي معنا لري، او ترکیبي مفهوم یې (معبدنو) یا (نوي عبادت ځای) کیږي. دانوم په ټولو اسلامي دورو کې له منځه نه دی لاړ، یوه محله اودبلخ دسترې کلایوه دروازه دنوبهار په نوم یادیده لکه څرنګه چې دنوبهار دروازه او لوی کمال یې دحصار په جنوبي برخه کې تر اوسه موجود او ډیر مشهور دی.

دبلخ نوبهار دتاریخي ارزښت او سوابقو له مخې او همدارنګه دجغرافیائي موقعیت او مذهبي رسوماتو اوادابو مفصله تاریخچه لري چې دامختصره مقاله دهغې دتشریح توان نه لري هغه څه چې غواړم په دې مقاله کې یې څرګند کړم هغه ددې معبد

په افغانستان کې دبودايي او کوشاني دورې يوه مشخصه تاريخي دوره ده چې دلومړۍ پيړۍ په پای اوددويمې مسيحي پيړۍ په پيل کې شروع شوې ده.

نوسمدلاسه يې هغه پخوانۍ دورې په ځای پريښودو او (نوبهار) ديوبودائي معبد ياعبادت ځاي په توګه معرفي کوو.

داله امکان څخه ليرې نه ده چې دنوي عبادت ځای (نوبهار) پر ځای به کوم بل زوړ او پخوانی معبد هم و خو تاريخ ويلی نه شي چې دبلخ بودايي پخوانی اونوی معبد ياعبادت ځای په کوم عصر اووخت کې جوړ کړای شوی دی، تر يوه حده داڅرګنده ده چې دبلخ (نوبهار) دافغانستان دکوشاني کورنۍ د تر ټولو لوی پاچا امپراطور کنيشکا په زمانه (دلومړۍ پيړۍ په پای او ددويمې مسيحي پيړۍ په نيمايي کې جوړ شوی و.

لومړی شخص چې دبلخ يومعبد ياعبادت ځای يې د (ناواويهارا) په نامه يادکړی دی هغه چينائي ګرځنده هيوان تسنګ دی چې په بلخ کې يې د ليدلو کتلو ۱۲۲۷ کاله تيرېږي.

نوبهار يوه لويه عبادتګاه وه چې په شاوخوا کې يې ۳۶۰ حجرې دبودايي راهبانو له پاره جوړې شوې وې او دبلخ يو ډير شمير روحانيون به په هغو حجرو کې اوسيدل او دې معبد ته يې دبو لوی مذهبي پوهنتون حيثيت ورکړی و.

داوومې ميلادي پيړۍ په لومړي نيمايي کې ددې علماوو سرحلقه (پراجناکارا) نوميده چې دمشهور چينائي ګرځندوی يې په بلخ کې استقبال کړی و اوهغه په افغانستان دپاتې ټول سفر له پاره يې ورته لارښوونې او مرستې کړې وې.

دبلخ په هواره لويه ساحه کې ډيره زياته زمکه ددې معبد له پاره وقف کړای شوې وه، دبودا غانښ لويه مجسمه او جارو يې په معبد ياعبادت ځای کې ايښودل شوي وو ددنيا له لريولريو ځايونو څخه به دبودايي دين پلويان اوکتونکي هر کال هلته دزيارت له پاره ورتلل .پاتې دې نه وي چې په سانسکريټ کې ټولو بودايي معابدو ياعبادت ځايونو ته سنګهارمه ويل کيدل او دا کلمه دبلخ دمعبد له پاره په ځانګړې توګه هم استعمال شوې ده، يوبل چينائي ګرځندوی چې تسنګ نوميده وائي چې دبلخ دنوبهار معبد يا عبادت ځای ديوې طريقې متعلق د (خلاصون وړ لاره) وه او دا بايد هير نکړو چې دبودايي دين پلويان په عمومي توګه په دوو طريقو پورې اړه درلوده يودخلاصون دلويې لارې پلويان او بل دخلاصون دوړوکې لارې پلويان.

موږ تول دخپل هيواد په اسلامي تاريخ کې دبلخ له (برمکيانو) څخه لږ ډير خبر يو چې دبغداد دخلافت په دربار کې يې دوزيرانو په حيث څومره ارزښتناکه اوستره ونډه درلوده او په څومره ښه ډول يې چارې پر مخ بېولې، هغوي اصلاً دبلخ دنوبهار دمعبد يا عبادت ځای دمتوالي باشيانو اولاده وه.

موسيوفوشه فرانسوي ختيځ پيژندونکی دبرمکيانو پخوانی نوم په (نواکرميکا) کې موندلی او ليکي چې (کرميکايان) يا دبلخ دنوبهار دمعبد متوليان يوه منوره کورنۍ وه او دمعبد دمتوالي توب دنده ډيره لويه او ستره دنده وه.

کرميکيان چې وروسته يې ترې برمکيان جوړ کړل دوي په بلخ کې ډير معنوي قدرت او نفوذ درلود او دنوبهار معبد دعلماوو او پوهانو دروزنې مرکز شميرل کيده، چې له همدې وجې يې دپخواني افغانستان په فرهنګي تاريخ کې ډير مهم نقش لوبولی دی.

۸_۷_ ۱۳۴۱

دوربینمو لار او دهغې په اوږدو

کې دافغانستان دریځ

دبحري لارې ترکشفېدو دمخه، راکړه ورکړه، تلل راتلل اودتجارانو مالونه وړل راوړل دحیواناتو په واسطه کېدل چې د (مدیترانې) یا سپینې بحیرې ختیزو خواو دچین تر منځ (داسیا ترمنځ) پورې اوږدوالی درلود. ویلی شو چې دبحري لارو ترکشف وروسته سفر کول په سیندونو کې له خطرونو څخه ۰خالي نه وو، خوبیا هم تر څه موده پورې وچې لارې خپل موقعیت له لاسه ورنکړ. هغه چاچې دیونان اوبکتریان یاباختر ترمنځ لاره کشف کړه هغه دمقدوني یوتن سوداګر ماتسن تې تیانوس نومېد، دغه سوداګر په دې کشف سره دافغانستان په شمال کې مخصوصاً دبلخ تجارتي مرکز دبحرالروم له څنډو او ښارونو سره وصل کړ.

ددې اکتشاف اصلي لامل دوربینمو د پېرو پلور (سوداګرۍ) موضوع وه څکه چې نوموړي سوداګر په شمال کې تجارت خانه درلوده او ډیره هڅه یې کوله چې د وروبینمو دتولید له نقطې سره دهغه مرکز رابطه قایمه کړي چې هلته درنګولو او تاو ورکولو مخصوص مرکز وو. دادواړه نقطې یوه له بلې لرې پرتې وې څکه چې هغه وخت دوربینمو مهم تولیدي مرکز ختیز ترکستان یادسنګیانګ ښمه وه چې په هغه وخت کې یې هغه ځای ته (سیرند) یعنې هند او چین ته دنژدیوالي په علت یې (هندوچین) وې چې پرته له هند او چین څخه مشهور ؤ او په هغه وخت کې دوربینمو دتولید مشهور ښارونه له (کاشغر) او (ختن) څخه عبارت وؤ.

وربینمو او وربینمین ټوکرانو د رومي امپراطورۍ په ساحه کې ډیر رانیونکې درلودل اوپرلار دبیلا بیلو هیوداونو تجارانو لکه د شام، پارت او نورو له اخیستلو او حمل ونقلة ډیره ګټه ترلاسه کړه اوداوښانو لوی لوي کاروانونه دکاشغر او ختن اوهمدا راز ترشامي ښارونو او بحر روم پورې به تلل راتلل. هغه مهمې نقطې چې

دوریښمو پر لاز واقع وې له لویدیځ څخه ترختیځ پورې عبارت وې له هر اپولیس (دفرات په غاړه یو ښار و) اوس ، سیبي ، هکتبان چې پکې پلورنه او پیرودنه کیده.

افغانستان دوریښمو له خاطره یوځانګړی شهرت او خاص موقعیت درلود او دسوداګرو دمال له نظره یې له ترانزیت نه ډیره ګټه اخیستله. لکه څرنګه چې دلارې په منځنۍ برخه کې واقع و او په دې سیمه کې لاره دشمال پر لور تر ماوراء نهر اومروپورې او جنوب لور ته تر هند پورې نیمیدله، نو ځکه یې ترانزیتي ګټه ډیره زیاته وه اصلاً دغه بلخ ښار په داسې یوه نقطه کې پروت و، چې د هندي یا جنوبي شاخ او شاخ یاچیني هغوي دواړودوریښمو لارې هملته یوځای شوې وې او یو تر بله یې اړیکې پیداکړي وو اود(بخدی) اوښان چې ددوه کوپونو (موړو) لرونکي وو او شهرت یې په ټوله نړۍ کې خپور دی دوریښمو په کاروانونو کې یې مهمه ونډه ترسره کوله او دچین له بیلابیلو برخو څخه حتی له پیکن څخه ددې اوښانو دپخې ختې مجسمې په لاس راغلې دي.

پرته له وریښمو څخه چې دترانزیت په ډول له دې خاورې څخه وارد شوي اودآسیا لویدیزو سیمو ته لیږدول شوي یوشمیر نور معدني، نباتي اوحیواني محصولات هم وو لکه لاجورد ، عقیق، وړۍ، غالۍ او وچه میوه دهیواد له داخل څخه او دیو شمیر سوداګرو مال لکه پنبه، خوشبویه نباتي مواد ، نیل او نور دهند له خاورې څخه داسیا لویدیزو سیمو ته رسیدل چې له هغه ځایه رومي او یوناني سوداګرو دروم دامپراطورۍ له سیمو څخه وړل دوریښمو لاره چې په نړیواله سطحه شهرت لري سرتر سره دکاروانونو لاره ده چې تقریباً داسیا دوه برابره برخه یې نیولې وه اودتجارتي ګټو دلرلو په خاطر دلویو هیوادونو لکه چین،کوشاني پاچاهانو اودرومي امپراطورۍ ترمنځ یې دارتباط عامل شمیرلی شو.

۱۰ ـ ۲ ـ ۱۳۳۸

اياتكارزريران يا ددقيقي بلخي دشاهنامې منبع

افغانستان دآسيا په څلور لاري کې مدنيت لرونکې او مدنيت روزونکې خاوره ده چې دعلمي هڅو له مخې مو تر ۵ زره کلودمخه خلکو دژوند او اوسيدلو نښې نښانې دارغنداو په سيمه کې تر لاسه کړي دي اوله هغې پورته دهندوکش په غارو يا لويوسمڅو کې چې د (ايبك) سيمې ته نږدې دی، بريالي شوي يو، چې دحجرو دلومړيو دورو دژوند آثار پيدا کړو چې پر زرګونو کلو وړاندې زمانې پورې اړه لري، د ۳۰ زرو څخه تر ۵۰ زره کلو دمخه زمانې دشهادت په توګه يې وړاندې کولی شو.

لکه څنګه چې دسپړنو دهڅوچارې دپخوانيو دژوند دسوابقو لمنه پراخوي او په دې هيواد کې له تيارو پرده پورته کوي، يوشمېر داستانونه،کيسې اواسطورې هم لرو چې له زرګونو کلونو راهيسې سينه پرسينه خوندي شوی دی او دهرې ورځې په تيريدلودپخوانيو پرژوند او دهغو په تاريخي پيښنو رڼا اچوي.

له دې سره سره ګورو چې دنړۍ يوشمېر هيوادونه اويو شمېر بشري ټولنې ددوه ډوله تاريخ لرونکي دي : يوواقعي تاريخ چې اسناد ثبت کړای شوي وي اريائي باختري ټولنه چې په ايران او هند کې اوسيږي چې د (هند اوايراني) په صفت هم پيژندل شوې ده، ددې دوه ډوله تاريخ لرونکې ده، په ډيرو مواردوکې يې اسطوره يې تاريخ ډير قوت لري او دهغه ډيره برخه دارزمي ادبيات اوحماسې تشکيلوي.

شاهنامې، داستاني کيسې او اسطورې چې په افغانستان هند او ايران کې له ډيره وخته را په دې خوامشهورې او مروجې دي دااسطوره يې تاريخ دبنااېتوب دليل دی چې دحماسياتو دمنبع او زړوکارنامو په توګه يې وروستی دور تذريق کړي دی.

په افغانستان کې دشاهنامې دليکنې په لړ کې يوه هم ددقيقي بلخي شاهنامه ده چې زربيتونه يې موږ ته رارسيدلي او داکار دشاعر دوژنې په وجه ناتمام پاتې شوی، ددې شاهنامې اصلي او پخوانی منبع ترډيره وخته ناځرګنده او مجهوله وه، چې په تدريج سره له يو لړ پرله پسې مشترکو هڅو نه وروسته دباختر له ژب پيژندونکيو څخه کشف شوي.

دپهلوي ساساني ادبي آثاراو په جمله کې د (اياتکارززيران) يا (ققکارززيران) په نامه کتاب موجوددی چې په پهلوي ساساني ژبه د زيږدې پرشپږمه پيړۍ ليکل شوی او تر دې وروستيو وختو پورې هغه ديوې منثورې رسالې په حيث کاريده.

يوشمير باختري ژبپيژندونکيو لکه (پليياردو) ايطالوي او (ګايګر) الماني له ډيرو کلونو دنومورې اثر په نثر شکمن وو، او حتی دځينو کلماتو او آهنګ له مخې يې دا اثر منثور باله تردې پورې چې پروفيسربن ونيست مشهور فرانسوي ژب پيژندونکی په خپل اثر کې په اثبات ورسوله چې (اياتکار) منظوم اثر دی نه منثور.

اصلاً له شپږمې مسيحي پيړۍ نه دمخه او همداشان له ساساني عصر نه دمخه او حتی دپهلوي ساساني ژبې له پيدايښت نه دمخه په (پرشوي) ياپهلوي پارتي او يا هم پهلوي خراساني ژبه کې تر دويمې مسيحي پيړۍ دمخه يې موجود و او ديو ډير پخوانی زيب اوزينت ورکولو وروسته دساسانيانو په عصر کې يې خپلې شعري او منظومې بڼې او ماهيت ته په کلي توګه تغيير ورکړی دی.

(اياتکارززيران) يا (ياتکارززيران) چې په فارسي دري کې ورته (يادګار زرير) ويلی شو يوه حماسي رساله او يوه جنګ نامه ده چې کشتاسپه دبلخ دپاچا او دهغه دورور (زرير) او دهغه دوراره (پسته واري) او بسته واري دزوي (سپندات) يا اسفنديار يا ارجاسپ خيوني توراني په هکله يې دززمي عملياتو اوجنګونو دشرح په بڼه سندريز کړی اوليکلی دی.

ټول پوهيږو چې دبلخ دپاچا کشتاسپه او دهغه دکورنۍ جنګونه له تورانيانو او په ځانګړې توګه (ارجاسپه) سره ايران دپخوانۍ حماسې يوه مهمه موضوع وه او انعکاس يې په متوالي دورو کې په تاريخ فرهنګ او ادب کې مشهور دی. او په حقيقت کې يوه مجادله ده دهغو ارياپانو ترمنځ چې څه موده يې په بکتريان کې استوګنه دلورده اودهغو ارياپانو ترمنځ چې دآمو سيند شمال لورته کډوال وو.

يوشمير خلکو دې جګړو ته مذهبي بڼه ورکړې او وايي هغه مهال " زرتشت سپنتمان" په بلخ کې يګانه پرستي اعلان کړه نويه ملاتړ يې کشتاسپه دنوي ديانت

په خپرولو کې ډیرې هڅې وکړې او په پای کې دهغه اودارجاسپ ترمنځ جګړې ونښتې، کله چې داجګړې د (آریا) او (توریا) سپین پوستو او تور پوستو ترمنځ ونښتې دا په حقیقت کې ددوه مدني او غیر مدني ټولنو ترمنځ وې چې دواړه ریاپان او یوه ډله دآمو سیند په یوه او بله ډله په بله غاړه وه.

ددې جنګ ذاستانونو یو تن پهلوان (زریر) دبلخ دبادشاه ګشتاسپه ورور و، چې په همدې مناسبت داجنګي کارنامې د (یادګار زریر) یا (یاتکار زریران) په نامه ننل شوي، اودبلخیانو او بلخي پهلوانان حماسي خاطرې د راتلونکیو غوږونو ته رسوي " مسترونست" یوتن ختیځ پیژندونکی، (باتکار زریر) د (ګشتاسپه شهنامه) یا (پهلوي شهنامه) بولي اودبلخي پهلوان دنامه په مناسبت چې هغه پکې عمده ونډه لري هغه ته (زریر نامه) هم وایي.

ددقیقي ګشتاسپ نامه چې یو زر بیتونه یې ترموږ رارسیدلي دي له (یاتکارزریران) په حماسي روح درلودلواو یو شمیر مطالبو سره چې حتی دپهلوانانو نقش پکې توپیر نلري بلکه دواړه یوشیز دی او داوپستایي ادب لرغونتیا او تکرار یې په وروستیو دورو کې په دري او پهلوي ادب کې څرګندوي چې عموماً حماسي منظومې او اسطوري پخوانۍ بنه لري چې لومړی منبع او حتی راتلونکیو ته الهام پکې ګڼل کیده.

بلخي شاعر دقیقي هر رنګ چې و که په (مستقیم ډول یا په څه بله واسطه) له (یادتکازریران) څخه یې ګټه اخستې ده، اودهغه په دري دیوزر بیتونو دحماسي خاطرو انعکاس د ((زریرنامه)) حماسي منظوم اثر چې دمخه د ۳ زېږدي پیړۍ موجود و تر غوږو کیږي او له دې سره ددې دواړو اثارو څه موده وروسته د ۷ سوه ۸ سوه کلویه حدودو کې او دواړه اثرو نه په بیلابیلو ژبو کې سندریز شوی دی، همداراز په یقین سره ویلای شو چې دواړه اثار یوشی وو اویو شمیر حماسي خاطرې په څانګړې بڼه چې ددې خاوري دنیکونو دکارنامو دخوندي کولو لپاره له یو نه بل ته لیږدیدلي زمونږ غوږونو ته رسوي.

۳۱_ ۱۲_ ۱۳۳۷

نیسا

یوله ودانو ښارونو څخه اویاهم یو سترکلی چې په لرغوني تاریخ کې مخصوصاً دسکندر مقدوني دیرغلونو پر مهال شهرت لري هغه (نیسا) ده چې (دیونیزوس) هم یاد کړی دی. په ختیځ کې د سکندر مقدوني له هغو یرغلونو څخه دمخه چې دافغانستان پر خاوره یې کړې، دې ښار هغه مهال هم شهرت درلود، او ډیر شهرت یې دهغه ځای دانګورو او شرابو په وجه و او حتی په داستانونو او اسطوروکې ویل کیده چې " دیونیزوس" دانګورو او شرابو ځانګړي خدای ددې ښار باني و او په دې خاطر د (دیونیزوس) په نامه مشهور شوی وه. دیوشمیر نورو تعبیرونو په بنا دشرابو ځانګړی خدای ددې ښار اوسیدونکی، دنیسا دځانګړي خدای په نامه مشهور شو، لکه څنګه چې داتعبیرونه ډیر په یوناني ژبې پورې اړه لري ځکه (دیوس) (خدای) او نیزوس دښار نوم وه، او هغه یې دنیسا دښار خدای یاداوه او یا خو عقلاً یونانیانو دالقب ورکړی وه.

د (دیونیزوس) یا (نیسا) ښار ختیځ ته دیونانیانو له راتللوڅخه دمخه دیونانیانو په اسطورو کې مشهور وه او دیونانیانو دمشهورو خلکو په منځ کې یې داسې شهرت درلود چې دشرابو ځانګړی خدای دهغوی میترلوژي اصلاً ددې ښار اوسیدونکی و.

ددې ښار دموقعیت په اړه ډېرې خبرې شوې دي دهغو تاریخي پېښو په اړه چې ددې ښار دشهرت سبب شوې دی داسې اټکل کیږي چې نوموړی ښار باید دافغانستان په نیمه ختیزه خوا او یا یې که په صحیح توګه ووایو دکابل رود دسیمې ختیځ پلو ته او ددې رود خانې او داندوس (سند) درودخانې ترمنځ یې باید لټون وشي.

یوه له تاریخي پیښو څخه چې دانښار یې دسکندر دپوځي کارنامو په اړه مشهور کړی داده چې دسکندر مقدوني په دې سیمه دتیریدلو په مهال یې دنیسا دښار له ریس "اکوفیس" سره ملاقات شوی ؤ.

نوموړي ریس له سکندر څخه هیله وکړه چې د "بګوش" دیوناني ځانګړي خدای دشرابو په خاطر ددې ښار دخلکو آزادي ته دې په درنه سترګه وکتل شي او دهغوی په چاروکې دې مداخله نه کوي. اوسکندر هم داوړاندیزومانه.

د(نیسا) یا (تیسایا) دښار موقعیت باید دافغانستان په ختیزه برخه کې دکابل ولایت اوننګرهار دولایت ترمنځ ولټول شي. له هغو نښونښانوڅخه چې دې ښار درلودې، یوه داوه چې د (مروس) په نامه یوه غره ته نژدې ؤ، اوبله داچې هلته دعشقه پیچان بوټي ډیر شنه کیدل چې یوناني،عسکرو به لکه دتاج په ډول له خپله سره تاوول اودا په پخواني یونان کې دځوانمردۍ او ویاړ نښه ګڼل کیدله.

یوشمیر پوهان د (دیونیزوپویس) یعنې دیونیزوس ښار دشرابو ځانګړي خدای د (هډې) په چاپیریال کې تشخیصوي، او دیوشمیر نورو دتعبیرله مخې د(نیسا) ښار دننګرهار ولایت په منځني برخه کې دتلاقي په برخه کې چې دکابل رود دعلینګار او علیشنګ له رودونو سره یوځاي کیږي، یعنې دلغمان کوزنۍ برخه تاکي اوځینې یې په هغه ځای کې ګڼي چې دکونړ سیند د(پیچ) له رود سره یوځای کیږي چې اوس دچغه سرای په نامه شهرت لري اویوشمیر کندوالې هم ددرې په دننه کې ترسترګو کیږي.

د (نیسا) ښار یا په لغمان و یا په هډه او یاهم دکونړ په منځنۍ برخه کې خو په هر ځای کې چې ؤ خو دادرې واړه دننګرهار په ولایت کې وو او یو دبل څخه ۶۰ کیلو متره واټن لري او که دلوړ غره (مروس) دنژدې والي په نظر کې ونیول شي باید موقعیت یې په لغمان او یاهم په کونړ کې وپلټل شي.

سربېره پردې پیچك او سبزه پیچان همغه دکونړ دغرونو په شمالي برخو کې چې دنورستان غرونه دي ډیر راشنه کیږي.

هغه څه چې د (نیسا) دښار موجودیت دکونړ په چغه سرای کې تائیدوي دښار رئیس او سکندر ترمنځ ملاقات دی چې دبکوس شرابو دڅانګړي خدای دآزادۍ له رنګولو منصرف شوی و.

داله شك نه لري نه ده چې سکندر په هغه سیمه کې دغرونو داراضي له ویرې دنسیا دښار دریس غوښتنه په ظاهري ډول د"بکوس" په احترام له مداخلې نه منصرف شوی وي.

په هر حال داموضوع حقیقت ته نژدې ده چې سکندر مقدوني دنورستان په غرونو کې دننه شوی نه دی اودیوناني تعبیراتو له مخې دننه داخلیدو علت یې دشرابو دڅانګړي خدای احترام ګڼلی دی او که چیرته دې خبرو ته دصحت په بڼه وکتل شي نو په قوي احتمال ویلی شو چې د(نیسا) ښار دکونړ په دره کې و اوهند ته د سکندر دحرکت پر لاره واقع و او دسند له انډوس څخه چندان لرې نه و.

۱۱_۲_۱۳۳۸

ساکیان، سکستان، سجستان، سیستان

لکه دتخار اوتخارستان دبحث په څېر د(ساك) اوسیستان بحث هم ډېر په زړه پورې تاریخي او جغرافیایي بحث دی دلرغوني افغانستان په تاریخ اوفرهنګ کې ډېر ارزښت لري.

لکه چې دوخت په تیریدلو اودفرهنګ له بڼې بدلونې سره دتخار دکلمې مبداء مو په خپلو خاطروکې هیره کړه او دهغوي استوګنځی یعنې تخارستان اوس هم زمونږ په ذهن کې تازه دی عین په همدغه بڼه دساك یا اسکایي کلمې د تاریخچې مبداء مو هیره کړې ده او دهغود استوګن ځای (سیستان) اوس هم زمونږ پرژبه شته.

په لرغونو دروکې دافغانستان دتاریخ ارزښت په همدې کې دی چې هغه څه چې نن ګورو او مبداء اولرغونتیایې دپخوانیوپیړیو په تیارو کې هیره شوې مونږ ته روښانوي اوننني فرهنګي ریښې له پخوانیو لرې پرتوو ریښو سره مربوطوي.

ساکیان یااسکایان چې دلته ترېنه بحث کوو د (سیتي) ټولنې یوه لویه څانګه ده چې دچین په پخوانیو ماخذونو کې دسیت یا (سیك) یا (سي وانګ) په نامه یاده شوې ده، دفرانسې یوتن فقید ختیځ پیژندونکی موسیو رونه ګروسه چې داسیا په فرهنګي اوتاریخي لرغونتیا کې یې ډېر معلومات درلودل، وایي .

"ساکیان یاساسیان دکاشغر په سیمه کې دلوړو غرونو دپاي په برخه فرغار خوا ته او دایکزارس (سردریا) درود په ښي خوا څنډو کې داورال د وړوکي سیند تر غاړو پراته وو"

دکاشغر سیمې اوداورال دوړوکي سیند ترمنځ سیمه ډېره پراخه ده چې دافغانستان دشمالي سرحداتو سراسر برخه دمرکزي آسیا دروسیې شوروي جمهوریتونه رانیسي. دساك دځای تعریف ته که دپورته شرح له مخې په غور وګورو څرګندیږي چې دساکیانو دثقل مرکز په ختیځ ترکستان اویاد (سنګیانګ) په سیمه او سردریارود په سیمه کې پروت و.

اسکایان د ۵_۶ ق م دهخامنشیانو په عصر کې مشهور وو او دهخامنشیانو ډېرلیکونو تردې پورې چې دوی ښه پیژندل دهغوی په منځ کې دتقسیم قابل شوي وو اودهغوي دځانګړي تعریف دنامه یادونه یې کړې وه، یو یې (ساکي هوما وار) چې عبارت له همغو ساکیانو څخه دی چې دلته دهغوی په باره کې ګړیږو اوداوخت یې داوسیدلو ځای دفرغانې په چاپیریال اوکاشغر کې و.

دویم (ساکاتیګراخواد) یادمخروطي خولیو ساکیان چې دهغوی د اوسیدلو سیمه یې داورال دوړوکي سیندشاوخوا ښودلې ده .

دریم (ساکاتارادرایا) یا هغه ساکیان چې له سیند نه دې غاړه دي. چې عبارت له هغو ساکیانو څخه دي چې دخضر دبحیرې په ها پلو څنډو کې اوسیدل.

له دې درې تعریفونو څخه څرګندیږي لکه څنګه چې فرانسوي ختیځ پیژندونکی موسیو رونه ګروسه څرګندونه کړې اسکائی قدمونه له کاشغر نه د اورال تر وړوکي سیندپورې منبسط وو او داساحه د (سیتي) قومونو استوګنځی اومسکن هم وو اوهغوی چې (اسکائي) او (سیتي) سره ورته ګڼلی دی له حقیقت نه لیرې نه دی، منتها (سیتي) عام صفت دی چې ټول بادیه نشین اقوام اوقبایل که هغه دمرکزي اسیا دي او که تخاري اویاکوشاني اواسکایي او نور ټول دهغې جز کیدی شي.

د او داسکائي یا (ساك) دقوم عمومي تعریف څنې وړاندې تر دې چې دافغانستان خاورې ته راداخل شي حتی په ۵_۶ پیړۍ کې ختیځې منابع لکه

دهخامنشیانو ډېر لیکونو هغوی پیژندل او ډیر لږ یې دهغوی دنامه یادونه کړې ده، که لږ نژدې راشو وینو چې دوه تنه یوناني اولاتیني مورخین اپولو دوروس اوتروګوس په باکتریان (باختر) کې دیوناني سلطنت سقوط دلته دنورو قومونو دراتللو په وجه راښیي چې د (ازي ئي) (یازیاتي) (تخاري) او (ساکارولي) یې یادکړې دي.

که څه هم چې تروګس دتخاري قوم نوم هم یادوي مګر دباختري یونانیانو دسقوط نتیجه د(ازي ئي) او(ساکارولي) قومونو دراتللو په وجه ښیي او له دې لنډ تشخیص نه څرګندیږي چې دیونانیانو دهندوکش په شمال کې لومړی سقوط داسکائي قبایلو راتلل وو.

صحیح اوسمه خبره داده چې څلور ګوني قبایل ټول دق م په لومړۍ پیړۍ کې له آمو سیندڅخه راتیر او (تخاریان) دآمو سیندپه دې بلې غاړې اوسواحلو کې پاتې شول او (ساکارولي) یعنې ساکیان وروسته له دې چې دآمو له سیند نه راتیر او دباختر په پراخو صفحاتو کې تیت شول او دهری رود تر سیمې پورې ورسیدل اوبیا لږ څه دلویدیځ په لوروړاندې لاړل چې له ډول ډول مقاومتونو سره مخامخ شول او بیا هغه وخت یې خپل تګ لوري ته بدلون ورکړ او جنوب لور ته متوجه شول او دفراه رود او هیرمند درودونو سیمې ته نژدې شول.

ټول پوهیږو چې (پارتیان) یا (اشکانیان) د ۱۴۰ ق م په شاوخوا کې دمیمنې خواته اولږ دمخه دختیځ په لورراغلي وو.

دختیځ په لور دساکیانو او پارتیانو ترمنځ سختې جګړې وشوې لکه چې داسترابن فرهاتش په قول یعنې فرهاد ارتبان په ۱۲۸ او ۱۳۰ ق م په کلونو کې په نوموړو جګړو کې ووژل شول تر دې پورې چې میتري داتش یعنې دویم مهرداد داسکائي قومونو دمهاجرت لاره دغرب په لور ونیوله اوپه نتییحه کې اسکایانو لاره بدله کړه او جنوب لور ته دهري رود سیمې ته دغربي افغانستان درود خانو سیمو ته په ځانګړې ډول دهیرمند په سیمه اوبیا مخصوصاً په کوزنیو برخو کې ځای په ځای او میشت شول.

یوشمیر پوهان په دې عقیده دي چې په لومړۍ مرتبه کې تر دې قبیلې دمخه داسکائي یوبل قوم دهیرمندسیمې ته راغلی دی او هلته یې استوګنه اختیار کړې وه، داخبره چې حقیقت لري یا نه خو ددې قوم دراتللو څرنګوالی دتاریخ په تیارو کې پروت دی خواکثره پوهان په دې نظریه عقیده لري په هر حال داسکایي قومونو هیرمند په راتللو کې اړنګ نشته لومړی (امور جیزیان) او بیا(ساکاروبي) او نور

ډير اسكائي قبايل دي سيمې ته راغلي دي او دسيستان په تاريخ كې چې هر څومره پلټنه وكړو ګورو چې داريايانو له پخوانيو مهاجرتونو وروسته اسكايي قومونه هلته راغلي اوخپاره شوي دي او هغه سيمه د (سكستان) يا (ساكستان) اوياد (سكانوچ) دټاټوبي په نامه مشهوره شوې ده.

عربي مورخينو اومخصوصاً جغرافيه ليكونكيو سكستان له كلمې نه سجستان جوړ كړى اوددې كلمې دابڼه دټولو عربي جغرافيه ليكونكيو په ليكنه كې څرګنديږي، ترڅو چې زموږخپلو مورخينو اوجغرافيه ليكونكيو ته وار راغې او ګورو چې دسيستان كلمې اوسيستاني صفت په شعر، ادب، تاريخ ، فرهنګ او جغرافيه كې لاره موندلى هر ځاى ليكل شوى او وريدل كيږي اودسيستان تاريخ چې ليكوال يې ناڅرګند دي ددې خبرې ډير غوره شاهد دى او داكتاب ډير ښكلى اوبهترين تاريخي كتاب دى چې ددې سترې او مشهورې سيمې تاريخي بهير په جزئياتو سره تشريح كوي.

۹ـ ۶ـ ۱۳۳۷

تخار ـ تخاري ـ تخارستان

دجغرافيې اوتاريخ له هغو نښنو نښانو څخه چې دقوم، ژبې او اوسېدنځی يعنې دپخوانـي افغانسـتان اومنځنـی پيـړۍ داوسيدونکيو داوسيدلو ځای ژبې،تمدن و فرهنګ له په اړه معلومات راکوي يوهم تخار، تخاري اوتخارستان دی چې په ثبت او ضبط کې يې د(ط) توری هم استعمال شوی دی او داکلمات په عين بڼه (طخار) (طخاري) او (طخارستان) هم ليکلی شو.

د(تخار) دکلمې،(تخاري) صفت او د (تخارستان) داسم مکان دپيداکيدلو مبداء دقيقه مطالعه او تعريف غواړي، دادرې کلمې دي چې په اسلامي منځنيو پيړيو کې يې شهرت لاره، خوبايد ووايو چې يو اسم مکان شهرت يې لږڅه ډير وُ او په پخوانيو دوروکې تر اسلام دمخه داسم علم په حيث يې شهرت لاره.

اصلاً (تخار) دخلکو ديوې ډلې نوم دی چې په عموم ډول تر ميلاد دمخه پيړيو کې په مرکزي اسيا کې اوسيدل چې دهغوی په مهاجرت ، خوريدلو او داستقرارېې داقغانستان په يوه ټاکلې برخه کې چې هغې حصې يې د(تخارستان) يعنې(دتخاريانو د استوګنځي) په نامه شهرت پيداکړی دی.

اروپائي مدققينودتخار دخلکو دتخاري ژبې اوفرهنګ په اړه ډيرې څيړنې کړي دي او تردې پورې چې له نيمې پيړۍ راهيسې يې لا هڅې قطع شوې نه دي خو تر

اوسه هم په مشخص ډول مخصوصاً دتخاري ژبې په رابطه کومې قطعي نتيجې ته نه دي رسيدلي او تر اوسه پورې يې په فکر کې يو شمير شکونه، اختلافات اونظريات شته.

هغه څوك چې دلرغوني افغانستان تاريخ معلومات او مطالعه لري، هغوی په عمومي خطوطو کې دومره پوهيږو چې يوشمير قبايل د مرکزي اسيا له شمال ختيزې زاويې څخه (دايګزارت له حوزو اوسردريا نه) افغانستان ته راننوتلي دي، چې يوه ټولنه يې کوشاني قومونه دي چې هغوي ته سيستي يا سيت هم وايي، دسيت او سيستي کلمه په ډيرو ځايونو کې د (تخار) او (تخاري) دکلمو مترادفه هم راغلې ده، او يو شمير پوهان داسې هم شته چې سيتي او تخاري قومونه يوشی بولي او حسابوي. چې کوشانيان هم تخار او تخاري وګڼو.

پاتې دې نه وي دمخه تر دې چې دتخار کلمه دمعنا او تعبير له مخې وسعت پيدا کړي وروکې کلمه وه چې دمرکزي اسيا له قومونو څخه يوه قوم ته اطلاق کيدله او په دې باره کې يوناني او چينائي منابع ډيره مرسته کوي. يوناني بطليموس ديوناني مصري جغرافيه ليکنې يواځيني شخص دی چې د (تګوروا) په نامه ديوقوم يادونه کوي او دهغوی ښار (توګارا) په نامه دوريښمو په لويه مشهوره لاره واقع يادوي.

چيني منابع په دويمه م ز پيړۍ کې (توګارا) ديوقوم د (کانسو) په علاقه کې يادونه کوي ددې نامه يادونه چې پورته يې ذکروشو له تبتي ماخذ سره يې ژبه يو ده او دهغو اسنادو له مخې چې په ختن کې موندل شوی او په ۸ زيږدې پيړۍ پورې اړوند دي نوموړي ښارپه (کانسو) کې تصديقوي.

ددې يادونو له مخې څرګنديږي چې (تخار) دسيسې خلکو يوه قبيله يا ټولنه و او ددوی په څير دمرکزي اسيا دکانسو له علاقې نه دځای بدلونې له پاره پرختيز خوا هجرت کړی او دامو سيند تر سيمې پورې رسيدلي او ددې سيند تر تيريدلو وروسته دهغې رود خانې کيڼ لور ته سيمي دپامير ترلمنو پورې يې دتخارستان په نامه شهرت حاصل کړی دی.

بطليموس ذمارينوس دياددښتونو له مخې په ځوبيلابيلو ځايونو کې د (کانسو او (باختر) دنوم يادونه کړې ده او داهغه نقطې دي چې ياخو هلته (يوچيان) مسکن وو او يا خو له دې ځايه تير شوي دي اګر چې دانومونه او دا يادونې په خپلو کې يوڅه اختلاف لري مګر دتخاريانو دحرکت پر تسلسل رڼا اچوي.

بطليموس په شمال کې د (کانسو) له علاقې نه تر (تاګوروا) پورې دایماروس نه (تاګوري وا) د (اسبك کول) وړوکې سیندترنژدې سیمو او تاګوري وا پورې اودسغدیان په سیمه کې له تاخورو او په باختر کې د (تخاروا) دسیمې یادونه کوي.

لکه څنګه چې یوچیانوعینا له (کانسو) نه تر (باختر) پورې همدغه واټنونه وهلي دي دکومو چې پورته یادونه وشوه نو یوشمیر پوهان دچیني منابعو (یوچي یان) او دیوناني منابعو یونانیان یوبولي. لکه چې د چیني منابع په ماخذ کې په دې اړه څه توپیر نشته، بلکې هندی منابع د (یوچي) دکلمې په عوض یې په هر ځای کې د (تخاري) کلمه استعمال کړې ده او په دې ترتیب همغې نتیجې ته رسیږو چې ددې مقالمې په پیل کې یې یادونه وشوه یعنې کوشاني اوتخاري قبیلې دواړه د (یوچي) او (سیتي) له ټولنې څخه دي یواځې همدومره خبره ده چې دقبائلو په څیر ځانته ځانته یې ژوند کاوه او نظر یو چي ته سیتي دمهاجرت لاره خپله کړې او زمونږ دهیواد شمال ختیزو سیمو یعنې دهندوکش شمال ته رارسیدلی دی.

داموضوع افغانستان ته له مرکزي اسیا څخه دقومونو دمهاجرت په تاریخ کې روښانه ده چې تخاري قبایل د (اري یي)، (ازپائي)، (ساکارولي) (تخاروا) په نومونو د (یوچي) کوشاني قبایلو دمخه په دویمه ق م پیړۍ کې افغانستان ته راداخل شوي دي. یو "تن اپولو دوروس" ددې قومونو یادونه د (ازئي)، (ازیاني)، (تخاري)، (ساکارولي) په نومونو کړې ده، پوهان ددې دواړو نومونو دتوپیر ترمنځ ددوه نورو نومونو فقط یوه نظریه لري اوهغه داده چې تخاري قومونو له (اسکائي) قومونه څخه بیلوي او داعمل هم د افغانستان په تاریخ کې یوه په زړه پورې خبره ده ځکه چې ټولو ته څرګنده ده مونږ دخپل هیواد په لرغوني تاریخ کې (اسکائي) او (تخاري) درلودل چې ددواړو خاطرې زمونږ دهیواد په دوو خواوو کې پاتې دي (سکارولي یان) چې یودسکائي قومونو څخه و وروسته دآمو سیند تر تیریدو دباختر په برخوکې لویدیځ لور ته دهریرود ترسیمې پورې تللي او هلته دجنوب پر لور یې هڅه کړې اودهیرمند په سیمه کې ځای پر ځای شوي دي. لکه څنګه چې یې هغه سیمه ددوی په نامه (ساکستان) (سجستان) او (سیستان) مشهوره شوه، تر اوسه په همدې وجه نومول کیږي او لکه څنګه چې مو وویل تخاریان دآمو سیندپه ښکتنیو برخوکې تیت شول اوهغه علاقه ددوی په نامه (تخارستان) یاده شوه.

تخارستان دجغرافیایي اوتاریخي مفهوم له مخې داسې یوه سیمه وه چې اوسني دوه ولایته مزارشریف او قطغن اوهمدارنګه یو ښاغلی بدخشانی حکومت

په کې شامل و، په ځینو ځایونوکې یې دمفهوم لمنه پراخه شوې او ټول باختر یې رانیولی دی، او په ځینو وختونو کې یې مفهوم دهندوکش جنوبي برخو ته هم پراخوالی موندلی چې هغه یې سیاسي مفهوم ګڼلی شو، ځکه چې یو وخت بامیان دتخارستان مرکز ګڼل کیده، اویو شمیر پاچاهانو، لکه دشنستباني غوري بامیاني سلسله له بامیان څخه په ټول تخارستان البته شمال لور ته اوهمدارنګه ختیځ لور ته په ټول کابل او حتی ترکشمیر پورې یې سلطنت کاوه.

تخاري صفت د (تخار) او تخارستان دنامه له مفهوم څخه لوېږي دی او دتخاري او حتی دتخاري اوکوشاني قومونو تمدن، فرهنګ، ژبه، اوادبیات سره تړاو لري اوهغه یو ځانګړي بحث دی چې دلته ورته ځای نلرو.

۱۳۳۷_۶_۱۱

کاپیسي ـ بګرام

دکابل شمال لور ته یوه لویه پراخه تر اوتازه زراعتي او دباغونو لرونکې ځمکه او سیمه لرو چې له دوو خواوڅخه لویدیځ لور ته دپغمان له غرونواو شمال لور ته دپنجشیر له غرونو راګېره ده. اودوه نورو خواوو ته یې واړه او ګډ وډ غرونه پراته دي چې مهم یې دصافي غرونه (کوه صافي) دي چې دهغو تورو غرونو په مقابل کې دپغمان او پنجشیر دغرونو سپیني واورې دکال په ډیرو موسمو کې دمناظرو مخالفه وضع تولیدوي.

دالویه، پراخه، حاصل خیزه او ډیر نفوس لرونکې سیمه معمولاً په دوه نومونویادوو یو (کوهدامن) او بل (کوهستان) ددې دوه سیمو دفاصلې خط معمولاً څلور مشترکې رودخانې (دغوربند، سالنګ، شتل او پنجشیر) دي چې ټول په مشترك ډول دپنجشیر درودخانې په نامه ددې دواړو سیمو له منځنۍ برخې څخه تیریږي هغه څه چې شمال او یادرود کیڼې خواته لیدل کیږي کوهستان هغه سیمه چې جنوب پلو ته یا ښی خوا ته لیدل کیږي کوهدامن نومیږي.

دالویه سیمه لکه څنګه چې اوس ښېرازه تر اوتازه او ډیر نفوس لرونکی ده په پخوانیو زمانوکې هم همدغه شان ډیرنفوس لرونکې اوښیرازه وه دمعبدونو د کنډوالو او استوپوموجودیت له تاریخي منابعو سره یوځای دا ثابتوي چې دکوهدامن اوکوهستان سیمې له نفوسه ډکې وې ښارونه یې درلودل لوی کلي یې لرل ،معبدونه اولوي عبادت ځایونه یې درلودل داټول په ښه بڼه او لویه پیمانه هلته موجودوو.

لکه څنګه چې ټول پوهیږو د کوهستان، کوهدامن. په لویه اوپراخه دره کې لویه کنډواله چې د یو ښار په بنه شهادت ورکوي هغه دبګرام کنډوالې دي چې له چاریکا څخه دختیځ پر لور د ۵_۶ کیلو مترو په واټن پریوې وړې جلګې واقع دي چې دشمالي برخې غوړې اوژورې برخې یې دپنجشیر درود پرخوا پای ته رسیږي او ددې کنډوالو ختیځ لور ته په دوه کیلو مترو کې دپهلوان غر په مخروطي بڼه پروت دی چې په لمنو اوڅنډو کې یې ۷_۸ استوپو او دبودایي وخت عبادت ځایونه په رنګه شوې بڼه څرګندیږي.

نورې ډیرې کنډوالې هم دکوهدامن، کوهستان په ډنډ کې شته لکه سار سکندري یا حصار سکندري چې سرای خواجه ته نژدې دی اویا په اوپیان کې کنډوالې چې دچاریکار شمال لویدیځ لور ته واقع دی، همداشان نورې خرابې په ریزه کوهستان کې چې هغه سیمې ته (کره تار) وایي مګر هیڅ یو دپراخوالي له مخې بګرام ته نه رسیږي. او له بلې خوا دیوناني اوکوشاني دوخت ۶۰ زره سکې موندل چې ۱۴۰ کاله دمخه دچارل مسن انګلیس له خوا په بګرام کې وموندل شوې، همداراز د عاج قیمتي کلیکسونونه او دښیښوګیلاسونه چې په ښکلي ډول انځور کړای شوي وو اومسي مجسمې هم تر لاسه شوي دي اوداسې نور څیزونه چې په دې نقطه کې له دویمې نړیوالې جګړې دمخه دفرانسې دپلاوي ترکیندلو وروسته داثابتوي چې دبګرام کنډوالې پرته له شکه ددې علاقې دمهمو ښارونو نمایندګي کوي.دامهمې خرابې دلرغوني تاریخ په اوږدوکې یواځې د (کاپسي) په نامه یادې شوي دي، سره له دې چې بګرام پخوانی نوم دی، مګر دې سیمې سره یې دانتساب په رابطه تازه او نوی دی.

لومړی تن چې دکاپسي نوم یې زموږ تر غوږونو راورساوه هغه پاڼي نې دسانسکریټ دصرف اونحوې عالم و چې په څلورمه م ز پیړۍ کې دپیښنور مربوط داوسني اټک تر خوا اوسیده . داسې دموږخینو دپلار یوناني هردوت همنهالی و. ده دکاپیسي دشرابو ډیر تعریف کړی دی، لکه څنګه چې فرانسوي ختیځ پیژندونکي موسیو افردوفوت وایي له پاڼي نې څخه تر هیوان تسنګ چیني پورې یعنې له څلورمې م ز پیړۍ څخه تر اوومې زیږدې پیړۍ پورې یو زر کاله وړاندې داسلام له دورې څخه دکاپیسې نوم اخیستل شوی دی او دا نوم دهندوکش دجنوب خواته دیوناني پاچاهانو په سکوکې یادشوی دی اودلرغونو موږخینو په ډله کې چې وروستی ځل یې داسیمه یاده کړې ده هغه البیروني دی او په بل عبارت داسلامي دورې لومړی مورخ دی چې دکاپیسا دا لرغونې کلمه موږ ته رایادوي او باقي عربي موږخین او جغرافیه لیکونکي له دغه نامه سره اشنائي نلري اودهغوي په لیکنو کې دکاپیسي پر ځای هر څه چې دي خو دکابل بحث شوی دی.

دپورته څرګندونو له مخې چې دکاپیسي نوم په څلورمه م ز پیړۍ د (پاني نې) له خوا یادشوی نو مخکې له دې چې سکندر مقدوني دې سیمې ته راشي په دغه سیمه کې چې نن دبګرام کنډوالې پرتې دي دکاپیسي ښار پنجشیر ته نژدې و، لکه چې په ځینو ماخذونو کې دسیروس هخامنشي په اړه چې هغه په شپږمه م ز پیړۍ کې تیر شوی، او ددې ښار له خلکو سره یې مقاومت کړی یادونې شوي دي.

د ۱۹۴۱ کال په پای او د ۱۹۴۲ کال په اوږدو کې چې فرانسوي پوه موسیوګیرشمن کومې کیندنې ترسره کړې دهغو کیندلو په اثر داسې څرګنده شوه چې دیوناني باختري په واکمنو دورو کې ددویمې ق.م پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې دلته ښار جوړ کړای شوی چې هغې ته یوناني کاپیسي ښار ویلی شو.

آیا یونانیانو دخپل ښار بنسټ دکاپیسي دپخواني ښار پر ځای ایښی او که ترڅنګ یې ورته جوړ کړی؟ دامسئله لانوره مطالعه غواړي موږ فعلاً په بګرام کې دوه معلومې کنډوالې لرو :یوبرج عبداله چې دپنجشیر ډیرې اوبه یې ترڅنګ دي اوبل ۵۰۰ متره پورته شمال لور ته چې کنډوالې یې یوڅه زیاتې دي. یوشمیر په برج عبداله کې یوکلا ګوري چې د سکندر په وخت کې جوړه شوې وه نه پوهیږم چې دهغوی دلایل څه دي؟ دکیندلو په ترڅ کې یوشمیر خامې خښتې چې نقش کړای شوي وې او دیوناني الفبا حروف پرې لیکل شوي داهم هلته موندل شوي، آیا له دې نه نتیجه اخستلای شو چې هلته کلا د سکندر په وخت کې جوړه شوې ؟ هو ددې احتمال شته چې له سکندر نه وروسته یوناني باختري شاهانو هلته کلا آباده کړې وي.

موسیو هاکن پخپله دبګرام کنډوالې دنوي شاهي ښار په صفت یاد دې کړي دي چې بنسټ یې لکه چې پورته یې یادونه وشوه دګیرشمن دکیندلو پراساس چې وایي دا د دویمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې ایښودل شوی دی.

همدغه ښار کوشانیانو دمسیحي پیړۍ په پیل کې له یونانیانو څخه نیولی دی چې دایې یو مرکز او یوپایتخت و، دابښار په ټولو بدلونونو او دورو کې د (کاپیسي) په نامه یادیده او حتی د مسیح په اوومه پیړۍ او داسلام په پیل کې هم په همدغه نوم یادشوی او پوره شهرت یې لاره، او حتی هیچا په اوومه مسیحي پیړۍ او داسلام په پیل کې او همدارنګه دهجري په لومړۍ پیړۍ کې دبګرام په نامه ندی یاد کړی او زموږ قاطع ثبوت البیروني دی چې هغه هم داځای د (کاپیسي) په نامه یادوي نه د (بګرام)

البته موږ دبګرام اوبګرامي په نامه دوه سیمې لرو مګر دکلام روح دلته دی چې دپیړیو په اوږدو کې یوزر کاله تر اسلام دمخه همیشه دکاپیسي نوم اوریدل شوی او دداسې کوم ماخذ درک نلرو چې پدې ټاکلي ځای کې یې دبګرام یادونه کړې وي. آیا احتمال شته چې د (بګرام) نوم لویو کوشانیانو او یا وړوکوشانیانو

اويا هم يفتلي شاهانو منځ ته راوړی وي؟ مګر ولې چيني کتونکي هيوان تسنګ په اوومه مسيحي پيړۍ او څلور سوه کاله وروسته له البيروني څخه بيا هم د (بګرام) په ځای د (کاپيسي) دنامه يادونه کوي؟ دايو لړ پوښتنې دي چې قانع کوونکي ځوابونه غواړي. هغه څه چې څيړل شوي او سم دي دادي چې :-

لويې کنډوالې دکوهدامن، کوهستان په سيمه يعنې بګرام کې موجودې دي او بګرام هغه نوم دی چې دهغې په واسطه نژدې يوه نيمه پيړۍ را دې خوا دې کنډوالو شهرت موندلی دی ، هو په ليکنو او ماخذونو کې چې له يوې نيمې پيړۍ را په دې خوا ليکل شوي اومخصوصاً له هغه وخته چې "چارل مسن" په دې سيمو کې تګ راتګ وکړ او يو شمير سکې يې راټولې کړې نو وروسته له هغې دبګرام نوم په کتاب کې داخل کړای شو.

البته په دې کې شك نشته چې دنوم وضع دعوامو له خوادسوابقو سره امتداد لري او په دې باور دی چې دبګرام نوم دسيمې دعوامو په خاطرو کې پخوانی دی او داهم له شك نه ليرې نه ده چې د (کاپيسي) نوم ورو ورو دخلکو له خاطرو او دماغو څخه وتلی او په ځای يې عام نوم لکه بګرام راغلی وي.

دانومونه کږ او اندازه شوي او ترديره په خاطرو اوحافظو کې راغلي او همهلته خوندي شويَ او لړ لړه په دغو دوو پيړيو کې څرګند شوی دی.

۳_۴_ ۱۳۴۱

دکاپیسا ښار

دکابل په شمال کې یوه حاصل خیزه ،ښیرازه او له خلکو ډکه سیمه لرو چې نن ورځ د (کوهدامن اوکوهستان ډنډ) په نامه یادیږي. په پخوانیو زمانوکې (تر اسلام دمخه) سیمه عموماً د (کاپیسا) په نامه یادیدله او ځانته یې لویه او مشخصه ساحه درلوده چې اوږودوالی یې ۱۰۰ او سور یې ۵۰۰ کیلو مترو ته رسیده او ددې لویې ساحې شمال لور ته واورین سپین غرونه اوپه ځینو ځایونو کې تورغرونه و ددې لویې له نفوسه ډکې مدنیت پالونکې ساحې په منځ کې مود (کاپیسي) په نامه یوښار درلود چې داپه حقیقت کې دکاپیسا مرکز وُ. چاچې ننني شمال لیدلی وي اوداوه مشخصې منطقې (کوهدامن او کوهستان) یې لیدلی اوپکې ګرځیدلی وي هغوي پوهیږي چې په عمومي توګه کوهدامن له کوهستان څخه دځو سیند ګوټو اوبه بیلوي چې دهغو ټولو تریوځای کیدلو وروسته دپنجشیر درود په نامه یادیږي چې دختیځ پر لور بهیږي چې دادکابل دسیند له لویو مرستیالانو څخه دی.

دکاپیسا له شمال لویدیزې برخې څخه څلور سیندګوټي چې تقریباً سیلابي بڼه لري ډیر مست اوڅپاند دي ددرو له برنیو برخو راښکته او ځلګې ته ورداخلیږي چې دا په ترتیب سره دغوربند ، شتل، سالنګ اوپنجشیر سیندونه دي دا اوبه چې کله له درو څخه راوځي په ترتیب سره لومړی غوربند او شتل دویم سالنګ او پنجشیر سره یوځای کیږي او په همدې ډول جریان مومي ترهغې پورې چې دادوه ځانګې بیا په یوځای کې سره ملګرې کیږي او همدا سیمه عجالتاً دکنډوالو په مخه کې پرته ده چې نن ورځ یې هغې برخې ته ((بګرام)) وایو او په لرغونو زمانوکې یې ((کاپیسي)) باله چې داددې سیمې دیوې آبادي ښیرازې برخې څخه وُ.

معمولاً تر کومه چې تاریخي خاطرې مرسته کوي داسې څرګندولی شو چې په ډیرو پخوانیو دورو کې مثلاً دهخامنشیانو په لومړیو دورو کې او د ((سیروس)) په

وخت کې یعنې پر ۵ م ز پیړۍ اویاترهغې هم دمخه مو په دې ځای کې کلا اویومستحکم حصار لاره او دهغې داوسیدونکیو مقاومتي انعکاس له سیروس هخامنشي سره دلرغوني تاریخ له پاڼو څخه زموږ تر سترگوکیږي.

له فرانسوي پوه موسیوفوشه څخه نیولې تر هاکن پورې موږ ته دارابښیي چې دابادۍ پخوانۍ نقطه او لومړۍ هسته په بگرام کې برج عبدالله و. چې دکنډوالو پاتې شونې یې لکه دیوې لویې دایرې په څیر دپنجشیر له اوبوڅخه تقریباً دشل مترو په لوړوالي له سیند سره جوختې واقع شوي دي او وروسته له هغې څخه دشل مترو په لوړوالي بیاله سیند سره جوختې دي او وروسته له هغې څخه دوخت دایجاباتو له مخې ۵۰۰ متره پورته دجنوب په لور دبگرام ددښتې په څنډه کې دکاپیسا دښار بنسټ ایښودل شوی دی.

هغه کنډوالې چې نن دبگرام په نامه یادیږي نژدې دوه نیم کیلو متره احاطه لري چې دریو خواوو لویدیځ، ختیځ او جنوب لور ته یې دلوی دیوال اثاري نښې نښانې څرگندیږي چې دوخت په تیریدلو اوبادباران له امله یې دیوې غونډۍ بڼه خپله کړې ده.

دې ښار شمال لور ته هم دیوال لاره خو لکه څنگه چې هغې لور ته یې رود واقع دی اوداوبو دډیربښت په وجه اودسیند تنگ لورې بدلولو په خاطر اویاهم دزراعت په وجه یې له منځه وړی اونښې نښانې یې تراوسه پاتې دي.

موسیوهاکن دفرانسې دکیندلو دپلاوي پخوانی غړی فقیدریس همدغه کنډوالې چې دکلادیوالونه یې تر اوسه شاهد او څرگند دي هغه یې د(بگرام شاهي نوی ښار) په نامه یادوي او داښار عبارت له همغه ښار څخه دی چې چینائي گرځنده هیوان تسنگ په ۶۳۲ کال کې هغه د (کاپیسي) په نامه یاد کړی دی.

دا و دکاپیسي دښار لرغونتیا اوهغه شواهد چې دخاورو پر مخ پاتې دي او هر لیدونکی چې دبگرام له دښتې نه تیریږي هغه ویني، خو لکه څنگه یولرغون پیژندونکی یواځې دکنډوالو په لیدلو اکتفا نه کوي او کیندنې هم ډول ډول دي چې یو ډول یې عبارت دښار او آبادیو دمشخصاتو له ټاکلو او دلرغونتابه له عمومي دورو څخه دی، یوتن فرانسوي پوه موسیوگیرشمن د ۱۹۴۱ کال په پای اود ۱۹۴۲ په پیل کې یې دکاپیسې دکنډوالو دکیندلو څرنگوالی عملي کړ چې دلته یې یو څولنډیکي دکارولوپه اړه راوړم:

دموسیوگیرشمن دعملي څیړنې پر اساس داسې معلومیږي چې دکاپیسي ښار دیونان باختري سلطنت پر دوره ددویمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې جوړ کړای

شوی او دجوړولو سبب یې هم ددې دورې دواکمنو دواکمنۍ لوړوالی او ختیځ ،جنوب لور ته یې دواکمنۍ دساحې پرخوالی وی،څکه چې (بکتریان) یعنې بلخ چې دسلطنت مرکز وهندوکش په شمال کې وی دواکمنۍ له نورو ډیرو برخو څخه لیرې پروت وی نو په دې وجه چې دیونان باختري واکمنان د آمو له سیند څخه په فتوحاتو بریالي شول نو دې ته اړ وو چې دغرونو جنوب پلو ته یولوی مرکز پیداکړي، نوپدغه لحاظ داسې یوه سیمه چې داجتماعي او سوق الجیشي په لحاظ مناسب وي دکاپیسې له مرکز څخه بل داسې یوځای نه و نو په همدغه اساس دمستوسیندونو ترڅنګ یې ددویمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې یې دښار بنسټ کیښود او یونوی شاهي ښار یې جوړ کړ. څکه باید هیر نکړو چې پخواني ښارونه، دمستحکمو لویو کلاګانو په بڼه وو او دکاپیسې دښار کنډوالې چې دوه نیم کیلو متره واټن لري، ښرګندوي چې دادغه وخت لوی ښار و اوتر خوایې خندق،کلا اوبرجونه وو ، ترکومه ځایه چې دهغو له نتایجو څخه څرګنده شوې ده دکاپیسې دحصار دیوال په خپلو بنسټیزو برخوکې ډیر سورلري چې له ۲۰ مترو څخه زیاتیږي دښار په څلورو ګوټونو کې ددروازو تر څنګ یې ډیرلوي برجونه وو او نور دیوال یې ځای په ځای وتلې برخې درلودې چې پدې ترتیب ښار ته ددښمن نژدې کیدل دخندقونو له لارې څخه اسان کار نه و.

دکاپیسې ښاریوځه موده دیوښار په توګه اوبیاوروسته دمرکزاو پلازمینې په حیث یې شهرت پیداکړی دی. وروسته ترهغې چې دهندوکش په شمال کې دیونانیانوځای کوشانیانو ونیو، نو یونانیانو قهراً په جنوبي سیمو کې سره محدود شول تر دې پورې چې په ۵۰ م ز کې کوشانیانو جنوب ته هم لاره وکړه او دیوناني وروستي پاچا هر یالوس چې دکابل پاچاو، کوشاني پاچا ویماکدنیزوس ته یې سیمه تخلیه کړه او لدې تاریخه وروسته دکاپیسې نامه دکوشانیانودپایتخت په توګه شهرت ترلاسه کړ او دنوي کوشاني امپراطور کنیشکا دواکمنۍ پر وخت داوړنۍ پلازمینه (پایتخت) پیژندل کیده.

۱۹_ ۵_ ۱۳۳۷

دکاپيسې وروستۍ ورځې

(کاپيسي) دکاپيسا مرکز دی چې نن ورځ دبګرام، کوهستان اوکوهدامن په منځ کې پروت دی، داځای نه يواځې دپيړيوپه اوږدوکې دافغانستان يو مشهور ښار وُ، بلکې په بيلابيلو دورو کې له يو نانيانونيولې تر کوشانيانو پورې دافغانستان پلازمينه ياپايتخت پاتې شوی دی. داچې څه وخت بګرام دپايتخت مقام ترلاسه کړی؟ دا داسې يوه پوښتنه ده چې پخوانې وختونه په ذهن کې ګرځي او په دې ډول څواب ورکولای شوکله چې ديونان باختري پاچاهان د (سيتي) قومونو تر فشار لاندې راغلل مجبور شول چې (بکتر) بلخ او وکتريان (باختر) نه کډه وکړي دوی دهندوکش جنوب پلو ته ښکته راغلل اوبرج عبداله سره نژدې يې (نوی شاهي ښار) جوړ کړ چې ددې دجوړولو نسبت پخپله سکندر ته ورکوي، يعنې اوسنی بګرام پورته ياده شوې کاپيسي چيني ماخذ و ليکلې په دقيقه توګه ويلای شو چې (هيلو کلس) ديونان باختري وروستی پاچا دی چې له بلخ نه کاپيسې ته راغلی دی اوددويمې پيړۍ له پيل نه کاپيسې مرکزي اودپايتخت حيثيت پيداکړی دی.

ديونان باختري پاچاهانو يوه نيمه پيړۍ له کاپيسې نه دافغانستان په ډيرو ځايونو اوهند باندې سلطنت کړی دی. او لکه ديونانيانو په څير کوشانيان هم په لومړۍ مسيحي پيړۍ کې له باختر نه دهندوکش وجنوب لور ته راغلي دي اوپه کاپيسي کې يې دباختريونانيانو ځای نيولی دی اودلوي کنيشکا پر وخت بګرام ديو لوي باعظمته مرکز په حيث وپيژندل شو او همدا ځای دکوشان شاهانو داوړې مرکز وټاکل شو.

وروسته دلويوکوشانيانو څخه وړوکو کوشانيانو يا(کيدارانو) اوبيا وروسته ترهغو څانګو لکه يفتيانو هم همداځای دمرکز په حيث وټاکه يوتن چينائي ګرځندوی چې په اوومه مسيحي پيړۍ کې يې کاپيسي په خپلو سترګو ليدلې ده

هیوان تسنګ دی هغه وایي چې په ۶۳۲ کال کې له بامیانو څخه کوهستان اوکوهدامن ته ورغی او پوره یوه میاشت هلته دښار ترڅنګ پاتې شو، دهغه دیادښتونو له مخې داوخت سلطنتي کورنۍ (کشاتریه) یادیدله چې لغوي معنایي (جنګیالي نجیا) وه اوعبارت د(کوشان اویفتلي) کورنۍ څخه وو چې دادکوشان اویفتل له کورنیو څخه یوه مشترکه کورنۍ وه اوکله چې هیوان تسنګ په ۶۴۴ کال کې له هند څخه بیرته راستنیده داکورنۍ په کاپیسي کې واکمنه وه او بګرام لا تر دې وخته خپل دپایتخت حیثیت دلاسه نه و ورکړی.

کله چې داسلام ددین مبلغین اولنبکرې لویدیځ افغانستان کې څرګندې شوې اودسیستان په ځینو برخو لکه (زرنګ) (زالق) (کرکویه) کې مخ په وړاندې راغلې تر دې وخته بګرام خپله دمرکزیت اوپایتخت حیثیت درلود مګر دکابل ښار چې دغرونو په لرلو او دلویې کلا په موجودیت دسوق الجیشۍ له مخې تر بګرام نه ډیر غوره و، نو په دې وجه دبګرام اهمیت یو څه کم دثقل اواداري مرکز خصوصاً دنظامي چارو مرکز کابل ګرځیدلی و، پردغه اساس رتبیل شاهان چې کوشان اویفتلي وو ددې ښار له استحکام څخه په غرونو کې له دیوالو څخه چې دیفتلیانو په وخت کې جوړ شوي وو داسې ګټه پورته کړه چې تقریباً دکاپیسي نوم دخلکو هیر شو، چې دعربو په مقابل کې ټولې منابع دهمدې ځای څخه دمقاومت کیسې کوي.

لکه څنګه چې دچیني ګرځندوی یادښتونه شهادت ورکوي داوومې پیړۍ ددویمې نیمایي په پیل کې دعربي ځواکونو دموجودیت په وجه کاپیسې ته دتلو راتلو لاره لابنده نه وه په دې لحاظ داوومې پیړۍ په دویمه نیمایي اود ۸ پیړۍ جریان چیني منابع له کاپیسا څخه اوهمدارنګه عربي منابع له کابل څخه د کیسې په ډول رااخلي.

ددې وجه داده چې چینایانو دکاپیسا ددولت ((کي پن)) په ملاتړ داکلمه ډیره په خپلو دفاترو کې ثبت او تکراروله اوعربانو چې د کابل استحکام اومقاومت لاره نولدغه ځایه یې ډیرې خبرې کړي دي حقیقت دادی چې کاپیسي چې دخپل عمر اوتاریخ وروستۍ شپې ورځې پوره کولې دکابل دسوق الجیشي موقعیت په وړاندې بې ارزښته شو

اورتبیل شاهان چې پخپله دنظامي فوځونوقوماندانان هم وو دکابل په مقابل کې یې دکاپیسي ارزښت له منځه یوړ ، په دې کې شك نشته چې دکاپیسا مرکزیت دکابل په وړاندې په یوناخاپې توګه له منځه نه دی تللی په دې ډول چې کاپیسي یودیني اومذهبي مرکزیت لاره اوکابل یو نظامي اوسوق.الجیشي ارزښت درلوده اودې دواړو تر یوې مودې خپله موازنه په مساوي توګه ساتلې ده او ډیر ښه مثال ددې ثبوت له پاره دانظریه ده چې پورته یې یادونه وشوه ځکه چې په عین وخت کې چینایي منابع له یوځایه اوعربي ماخذ له بل ښار نه خبرې اوڅرګندونې کوي او داپخپله څرګندوي چې دې دواړو ښارونو شهرت درلوده په دې ترتیب چې کاپیسا ورو،ورو مخ په زوال و، اوکابل دعربو بریدونو اوقدرت دترلاسه کولو په وجه مخ په پیاوړتیاو.

پر ۷۵۱ او ۵۶۹ کلونو چې ((ووکونګ)) بل چیني ګرځندوی ګندهارا ته راغی تر دې وخته هم کاپیسي مرکزیت لري اودامسئله دموسیوفوشه په نظر تر ۱۷۶ هجري کال او ۳ـ ۷۹۲ میلادي کاله پورې دوام کوي اوداهغه موقع ده چې ابراهیم دجبرئیل زوی مرفضل دیحیی زوی برمکي دخراسان والي د (قوربند) یعنې دغوربند له درې څخه پر کاپیسا حمله وکړه دښار مذهبي ودانۍ یې ورانې کړې له دغه تاریخه وروسته دکاپیسا اوکاپیسي نوم چاوانه خست، پرته له البیروني څخه چې هغه په خپل مال الهند کې یادکړی دی. اوهغه هم دیوې کیسي په ډول چې دپخوانیو وختونو حکایت کوي. لکه څرنګه چې مو یادونه وکړه پردغه وخت دکابل نامه په عربي ماخذونوکې شهرت درلود. اورتبیل شاهان په همدغه ښار کې اوسیدل، خوترکومه ځایه چې مو ولیدل علت یې یې یواځې دسوق الجیشي والي دی اوبس.

په هر حال قراین په دې دلالت کوي چې د ۸ مې پیړۍ په پای اود ۹ مې مسیحي پیړۍ په پیل کې دافغانستان مرکز بیخي له کاپیسې څخه کابل ته منتقل شوی دی اودکاپیسي ښار څه دپاسه زرکلونو مرکزیت کابل ته پرېښودلی دی. تر هغې وروسته بیا منابعو دکاپیسي نوم هیر کړی دی. اودکابل نوم عمومیت پیداکړیدی.

۷ـ ۱۱ـ ۱۳۳۸

(سریکه اویهارا) معبد یا

(شالوکیا) اویاهم د(شترك) معبد

افغانستان په بودایي عصر کې دپرتمینواوښکلیو معبدونو په لرلو شهرت لاره تر دې پورې چې له یوې خوایې دښکلو معابدو او له بلې خوایې دبودایي علماؤ اوازه ترچین اوهندوستان پورې رسیدلې وه. هر یوپخوانی ښار یې، لکه، هډه، بلخ، کابل ، بګرام اوبامیانو په خپل چار چاپیر کې ډیر او مختلف ډوله معبدونه درلودل چې ځینې لویې او مشهور وؤ او یو شمېر یې دشابهار په صفت یادیدل.

په پخواني بګرام کې ، دښار له کلا نه دباندې مو یوشمېرمختلف ډوله معبدو نه درلودل چې ځای اوپاتې شونې یې تر اوسه معلوم او څرګند دي.

دبګرام دښار ختیځ لور ته په درې کیلو مترۍ کې یو وړوکی غر دی چې دخلکو تر منځ (پهلوان غر) یا (پهلوان کوه) په نامه شهرت لري چې ختیځ، لویدیځ او جنوب خوا ته یې دبګرام دښتې دي او دشمال په لور دپنجشیر سیندګوتې په واسطه راچاپیر دی.ددې غره په لمنو کې ۷ یا ۸ بودایي معبدونه لیدل کیږي او داسې راښیي چې ددې غره ټولې ساحې دبودایي عصر دسپېڅلتیا جنبه درلوده دبودایي دین پلویانو معبد تر معبد استوپه په استوپه له دې غره څخه طواف ترسره کاوه. ددې غره په معبدونوکې یومعبد له ټولو څخه ډیر مشهور ؤ ددې معبد دکنډوالو پایځوړ په یاده شوې سیمه (شترك) کې څرګنده شوې اودامشرفه نقطه دپنجشیر داوبو دپاسه دریزه کوهستان په مقابل کې واقع ده. دشترك معبد په بودایي عصر کې د (شوالوکیامعبد) او یاد(سریکه ویهارا) په معبد

شهرت لاره او دشهرت وجه يي له دې امله وه چې له يوې خوا دامعبد ډير لوی وٸ ډيرشمېرعلماء اوراهبان هلته وو او له بلې خوا دچيني يرغمليانو داستقرار ځای و چې يوشمېرچيني شهزداه ګان دچين په (سنکيانګ) کې دکوشانيانو دلويې پاچا کنيشکا له خوا په فتوحاتو کې نيول شوي وو. چيني ګرځند ليدونکی هيوان تسنګ ددې معبد په اړه دارنګه ليکي چې دپايتخت يعنې د (کاپيسي دښار) ۳ يا ۴ لی(چې دوه يا ۳ کيلو متره کيږي) ختيځ لور ته دغره په لمنه کې (مقصد يې دپهلوان غر دی) لوی معبد دی چې ۳۰۰ راهبان پکې اوسيږي چې دپيرۍ او طريقې لاره دخلاصون وړ لاره بولي. دکنيشکا درواياتو له مخې په لرغونو زمانوکې تولې سيمې اوګاونډ قومونه حتی دپامير تر ختيځو سيمو پورې يې قوي کړل او هغه يې يرغمل نيولی وو داوړي په موسم کې يې دلته ځای ورکړی وٸ ځکه چې په همدې مقصد جوړ کړای شوی و. په يو بل کتاب کې چې د (هيوان سنګ د ژوند) په نامه شهرت لري همدامعبد يې د (شالوکيا) په نامه ياد کړی دی.

دپورته ليکنې له مخې هغه څه چې چيني کتونکي د (شالوکيا) دمعبد دموقعيت په اړه لوستي او ليکلي هغه ټولې کټ مټ دپهلوان غره په شمالي لمنو کې د (شترك) معبد څرګندوي.

(شالوکيا) کله يوشمېرڅيړونکي د (شارکه) په صورت اويوشمېريې د(سريکه) په ډول لولي. د (سريکه) کلمه حقايقو او مطلب ته نژدې ده ځکه چې (سريکه) هغه کلمه ده چې دچين له مورد سره يې تړاو لاره. د (سريکه) (چين) او چيني تغبير کيدای شي او له (سريکه او يهارا) څخه مقصد (چيني معبد) دی ځکه يې (ويهارا) او (يهار) يې بودايي معبد ته ويل کيدل اوداتعييريولړتاريخي نظرياتوسره هم سمون خوري ځکه چې يوشمېرنظريات په دې اړه شته چې وايي د (شالوکيا) بودايي معبد دچينائي يرغمليانوپه پيسو اباد کړای شوی و.

وړاندې مو ورته اشاره وکړه چې کوشاني پاچا کنيشکا چيني يرغمليانو ته په دې معبد کې ځای ورکړی و، دهندي او چيني منابعو پر اساس دامسئله په اثبات رسيدلې وه چې کوشاني شاهنشاه کنيشکا دکاشغر په سيمه کې دفتوحاتو پر مهال يوشمېريرغمل په لاس راوړي وو چې له هغوی څخه يو تن چينائي شهزاده هم و، ديوچيني تاريخ له ليکنې

ځخه چې د(شاهان) په نامه شهرت لري اوتر ۱۱۳ عیسوي کال پورې یې
پیښې لیکلي دي داسې څرګندیږي چې دچیني کاشغر پاچایوله خپلو
خپلوانو څخه چې (شن پان) نومیده دګروګان په ډول دیوچې پاچا ته چې
عبارت له کنیشکا پاچا څخه و استولی و. له دې چیني شهزاده سره
یوشمېرنور کسان هم وو او دا ټول د کنیشکا له خوا داوړي دپایتخت تر
څنګ په همدغه ځای کې چې د(شالوکیامعبد)آباد شوی. ورته داوسیدلو
امرشوی و اوچینایانو دخپل شهرت له پاره یو په زړه پورې ښکلی معبد
آباد کړ چې دخلکو تر منځ یې د (سریکه ویهارا) یعنې چینې معبد په نامه
شهرت تر لاسه کړ.
وایي چې چیني شهزاده ګانو دبنسټ ایښودلو پرمهال یو مقدار پیسې
او جواهرات د جوړولو یا بیا رغونې په خاطر هم له ځان سره ساتلي وو.
خواتفاقاً په ۶۳۲ م کال کې کله چې چیني کتونکي هیوان تسنګ
دکاپیسې ښار ته رسیږي او هغه دشهزاده ګانو دساتلو پیسو غوټه یې
خلاصه کړه او معبد چې دامهال دمرمت یا بیا جوړونې وړ شوی و بیا ي چ
ترمیم کړ پر ۱۹۳۷ کال دشترك معبد چې همغه د (شالوکیا) دمعبد پاتې
شونی دی دپروفیسر هاکن تر څارنې لاندې د موسیومونیه له خوا وکیندل
شو او په نتیجه کې یوه مستطیل شکله ودانۍ چې په برخه کې یې یوه
استوپه وه، کشف کړای شوه. دغې ودانۍ لمر خاته پلو ته یوه بله احاطه
درلوده . او دلته ډیرشمېرنورې وړوکې استوپې هم ابادې شوې وې چې
ځینې یې لاتراوسه جوړې وې.
دشترك له معبد نه چې کوم اثار تر لاسه شوي هغه ټول دکابل په موزیم
کې ځای پر ځای کړای شوي دي او یوشمیر د تیرې تورېل شوې دحیواني
مجسمې په لاس راغلي دي چې ډیرشمېریې دعیسوي په لومړۍ او
دویمې پیړۍ پورې اړه لري او دې سیمې ته چیني ګرځند او کتونکي
راتلل ،د ۶۳۲ زیږدي کال له هلته اوسیدلو څخه داسې څرګندیږي چې
داوومې پیړۍ تر لومړۍ نیمائ پورې دامعبد له منځه تللی نه و او وروسته
له هغې د اسلام په راتلو سره لکه چې په کاپیسا کې نور ډیر معبدونه هم
ړنګ کړای شوي داهم ړنګ کړای شوی دی
۱۳۳۷۱۶۱۳

په بکتریان کې ناهیده او د هغې
(عبادت ځای)

ناهیده چې داسم خاص په توګه د هیروجنکیواومیرمنوپه منځ کې همدارنګه دختیځ فرهنګ او افسانوي اوفارسي ادب له (وینوس) سره مترادفه ده دجنس لطیف دښکلا علامه ګرځیدلې ده دایوه تاریخي کیسه او سابقه لري چې یوه برخه یې عمومي جنبه لري او بله برخه یې په ځانګړې توګه دبکتریان دخاورې او دامو سیند له پاره ده.

په اوښتایي ادب کې دناهیدې دکلمې پخوانۍ بڼه د (اناهیتا) په شکل راغلې اوعموماً دبلې کلمې چې عبارت دی له(اردویسورا) سره ملحق دی. چې دیوشمیر پوهانو په عقیده دآمو دسیند نوم و. په اوښتایي متون کې (اردویسورا اناهیتا) کلمه په سلګونوځله تکرار شوې ده او په څرګنده ښکاري چې دانوم دمخه له زرتشترا څخه نه، بلکې له تاریخ نه دمخه داوبو ځانګړي خدای هم په همدغه نامه مشهور و. په اوبستا کې داوبو دځانګړي خدای دویستورا اناهیتا په بڼه یادونه شوې ده.

(ګایګر) الماني پوه باوري دی چې په دغه ترکیبي نوم کې دوه خاص نومونه وو (آمو) درود نوم اوبل دنومورو اوبو موکل نوم لبدل کیږي، او اناهیتا) دآمو د سند داوبو موکل نوم دی.

نوموړی داوېستا له متن نه دیوې پارچې یادونه کوي او دهغې له مخې استنباط کیږي چې د (اردویسورا) یا آمو سیندیو لوی مست اوڅپاند سیند دی چې ددینا له لوړې برخې نه یې سرچینه نیولې ده اوپه سلګونو داوېستا په اصطلاح چې په زرګونو ښاښونه یې له غرونو څخه راښکته کیدل او ددومره لاړې په اندازه چې په څلویښت ورځو کې تر سره کیدای شوه له خپلې سرچینې څخه لرې کیدل.

باید پاملرنه وکړو چې (آپان یشت) یا داوېستا پنځم پښت دځانګړې خدای ستاینه او یا دهمدغې لویې رودخانې موکل ته وقف ده چې دبکتریان له شمالي برخې نه تیریده اوتیریږي.

فرانسوي پوه "دارمستتېر" پدې باوري دی چې (اردویسوراناهیتا) کولای شو (مطهر عالی قوه) ترجمه کړو او له هغې څخه مقصد طبیعي سرچینه ده له هغه ځایه چې لوړه څوکه یې په ستورو لګیږي او په اوېستاچې دځمکې دمخ ټولې رودخانې ترې سرچینه اخلي، په تازه ماخذ کې (اروديسورا) درودخانې نوم او (اناهیت) دهغې دموکل نوم شویدی.

لنډه داچې دزمانې په تیریدلو سره د (اناهیتا) کلمه له (اردویسورا) څخه جدا شوه او (اناهیتا) دیوې عالي مظهري (ژنې) قوی صفت یادرودخانې دموکل دیوې ښکلې جلې دځانګړې قیافې صورت پیداکړ چې په هغه برخه کې هم پخپله اوېستا موږ ته ډیر ښکلي معلومات راکوي او وايي:

"اناهیتا یوه ځوانه اوښکلې نجلۍ ده چې دښکلي اندام لرونکې لوړه ونه لري پاکي او سپیڅلتیا یې په سر او صورت کې څرګنده ده.

ملایې تړلې او زرین حاشیه لرونکی کمیس یې په تن ،لویې مربع شکله طلائي والۍ لري او غاړه کې یې پر سپینه غاړه لیدل کیږي، خپله ملاتړې او تر سینو پورې ښکلې اوبرجسته معلومیږي، په یې دطلا تاج پر ګرده ښه بریښي او سلخالونه لري چې هر یو۸ مخه لري چې ټول یې پر مخ پرک وهي"

لکه څرنګه چې کتل کیږي اوېستا اناهیتا داسې تشریح کوي لکه چې مجسمه یې په هغه وخت کې موجوده وه، داهم دیادونې وړ ده چې داوېستا دشهادت له مخې په باختر کې دکیسو اوافسانو پچاهان لکه

پیشدادیان کواني او اسپه کورنی تر گشتا سپه پورې دوی ټولو له هغې مرسته غوښتې او پخپله زرتشترا هم څوځو ځله تري مرسته غوښتې ده.

هغه څه چې "اناهیتا" په ډیره اندازه دبکتریان خاورې ته مربوطوي هغه ددې په خپل نوم دیومعبد عبادت ځای وجودو.

دبکتریا په ښار کې یو ښکلی اوډیر شان اوشوکت لرونکی معبد د (اناهیتا معبد) یا "انانیتس" په نامه وجودلاره، باید هیر نکړو چې د "اناهیتامعبد" د"بکتر" په خاوره کې ډیره لرغونتیا لري او ډیر په دې عقیده دي چې دامعبد په دې ځای کې ورانـدې ترهخامنشانو موجود وه. اوددې کورنی موسس "سیروس" په باختر کې وروسته له یرغملونو د"اناهیتا" دین (ائین) له ځان سره دفارس خاورې ته یوړاو دخشابادشاه په زمانه کې دناهید پرستش په هغه ځای کې خپل اوج ته رسیدلی و.

۱۳۳۸\۲\۱۲

وارا

په پخواني اريايي تاريخ کې په عامه معنا او د (هند ،ارياني) اريايي ټولني داستقرار اومهاجرت په تاريخ کې په خاص مفهوم او همدارنګه دافغانستان له تاريخ نه مخکښې دورو کې په ځانګړې توګه يوه مسئله ډيره مهمه چې دغور او څيړنې وړ ده هغه د(واراداړګ) جوړول دي. (وارا) چې دلته مې (ارګ) ترجمه کړی دی په نورو صورتونو هم ترجمه اوتعبير کيدلای شي. کولای شو داکلمه مانی، کلا،حصار،قريه کلی، ښار، داوسيدلو ځای او استوګنځی ترجمه کړو.

(وارا) لومړنی ارګ او لومړنی مقر دی چې (ياما) دارياپانو لومړنی پاچا، دهند اوارياني ټولني لومړنی پاچا او دبلخ دپيش داديانو دکورنۍ لومړنی لوی پاچا جوړ کړی او په خپل ژوند يې دهغې په ابادۍ کې هڅې او هلې ځلې ترسره کړي دي.

داريايي داستانونو پراساس (ياما) دبرودت او يخنۍ په مقابل کې چې راتلونکی و، نو ځکه يې د (وارا) په جوړولو لاس پورې کړ، اريايي داستانونه وای وروسته له يوزر کالو سلطنت څخه په هغه وختونوکې چې د (ياما) دسلطنت دوروستيو دوروسره برابر يدله، پاچا يوه سخته يخني پيش بيني کړه. وايي چې هره اجوره يواځنی خدای ياما پاچا ته الهام

(زيري) وکړچې دسختې بخنې او واورې وريدنې په مقابل کې چې ممکن غرونه به ټول سپين کړي. ځانته داوسيدلو له پاره پناه ځای جوړه کړي.

پاچا د (وارا) داحاطې له پاره په کار لاس پورې کړ داوښتادشرحې له مخې چې په دې باره کې يې ورکوي داسې ترينه استنباط کيږي چې د (وارا) احاطې لويه او پراخه لمنه درلوده ځکه چې هربازو يې د آس ځغاستې په اندازه اوږدوالی درلود . ياماپاچا په داسې يوه لويه احاطه کې ښار جوړ کړ داوبو ځايونه، کورونه او ځانته يې داوسيدلو ځای جوړ کړ. باغونه يې کيښول او چارچاپيره يې لوړه کلا جوړه کړه چې لوړبرجونه او دروازې يې درلودې.

ددې تعريف له مخې په جرئت سره کولای شو حکم وکړو چې دجمشيد (وارا) ارګ، حصار اويالوی اومستحکم ښار و؛ ځکه چې ځانته يې حصار لاره، برجونه او ديوالونه اودروازې يې درلودې او په دننه کې يې ابادی داوسيدلو ځايونه ، کوټې، ودانی ،باغونه دغفيري جم له پاره جوړ کړای شوی و. او حتی دمرغانو اوحيواناتو داوسيدلو له پاره ځايونه ځانګړي جوړشوي وو.

اربائي داستانونه نوره شرخه هم ورکوي اوداسې يادونه کوي کله چې د (وارا) کار تمام شو (ياما) پاچاښايسته سړي او ښځې چې دلوړو ونو لرونکې وو او په صحت ښه توانا وو له يوشمېر جفتو (جوړه) حيواناتو اوپرندګانو له اصيلو تخمونو اوجنسونو اودښو اصيلو نباتاتو سره ارګ ياښار ته ورداخل کړل د (ياما) پاچا (وارا) يا (دجمشيد مرکز) لکه په کومو صفاتو چې اوښتايې وايي دامن اوامان ځای اودنيکوکارو خلکو ځای و.

وايي چې دې سيمې ته ناروغيې نشوې راتللی امنيت او ارامي دديوالونو دننه ښکاريدله، دبشر ښکلی اوښايسته نسل همداراز دمرغانو او حيواناتو رنګين اوښکلي ډولونه همداراز ګلان اونباتات هلته راټول کړای شوي وو.

تر دې وړاندې داستانونو نور ګامونه اخستي او وايي په دې ځای کې بدخلقي، جنګ جګړه، فريب او نور شيطاني خباثت نه ليدل کيدل، خلک يې ټول روغ رمټ تر اوتازه وو په هغه ټولنه کې بې ترکيبه غاښ لرونکی، پته سترګو ړوند، په خپه ګوډ او ديوې عضو نه لرونکی بلکل نه ليدل

کیده، مګر ددې برعکس داچاپیریال داستوګنې خوشحالی، اوسعادت چاپیریال و او پاچا له خپل رعیت سره په ډیره خوشحالی هلته ژوند کاوه.
ایاداوېستااصلي مطلب له وارا ځخه څه وه؟ ایا (وارا) د ارګ، کلا، یا ښار په حیث خارجي مفهوم لاره! او که یایې مقصد دزمینداری، کښت اوزراعت دژوند د (وارا) په اړه له عمومي فهواو ځخه داسې ځرګندیږي چې (هند اواریاني) اریائیانو دتیرو دپخوانیو اونویو دورو دتیرولو ځخه وروسته بالاخره یې دامو دریا اوسردریا دحوزو ترمنځ دځمکو په کښت او کار بوخت شوي، نوی ژوند یې له نعمت اوبرکت سره موندلی دی.
د(پاراداتا) یا پیش دادیانو دوره دهند او اریاني اریایانو دزمینداری او بزګری دوره ده چې لرغونتیا یې هر څه چې وه خو له یوې مرحلې سره یې دامو دریا په حوزه مخامخ یو، لکه ځنګه چې پیش دادیان او له هغې جملې ځخه جمشید (یاما) له بلخ سره ارتباط لاره. ایا دنیمه تاریخي او نیمه افسانوي او اسطوره یې تعبیرونو یوڅه برخه د (وارا) شته والی په بخدي یا پخواني بلخ کې دیوې کلا په حیث ګاڼه؟

۱۳۳۸\۳\۱۰

د "زراسپه" یا "آزراسپه" ښار

دافغانستان دلرغونو ښارونو داثارو په اړه پلټنه اومطالعه دتاریخ او ادب له نقطه نظره ډیر ارزښت لري، دلته له تاریخ اوادب څخه مقصد دښارونو اومرکزونو ترمنځ ارتباط دی چې په ادبي لحاظ دهیواد پخوانیو ژبو ترمنځ دمطالعاتواودلچسپی ور پرانیزي، اودتاریخ له نظره دلرغونو ښارونو دموقعیت تاکل دګذارشاتو په پوهیدلو کې ډیره مرسته کوي ، لکه څنګه چې څوځل ویل شویدي افغانستان داوږد تاریخ په لړلو مختلف مدنیتونه ترسره کړي دي او بیلابیل دینونه یې یو په بل پسې تیر کړی. ژبو اولهجو یوپر بل تاثیر کړی دی چې داتولې صحنې ډیرې په زړه پورې دي او دمرکزونو دنومونو مطالعه دنمونې په ډول دیوې وړوکې جهاني کلمې په قالب کې له ـــ ادبي، تاریخي، فرهنګي اومذهبي معناوو څخه ډکه دسترګو پر وړاندې انځوریږي.

دهندوکش په شمال کې یودلرغونو ښارونو څخه چې نوم یې لړ اوریدل شوی دی اودهغویه هکله څه لیکل شوي نه دی داهغه ښار دی چې دلته یې د (زراسپه) یا(آزارسپه) ترعنوان لاندې قیدو ،اصلاً د باختر دښارونو په اړه لرغوني منابع لرو دیوناني مصري جغرافیه لیکونی (بطلیموس) او (استرابون) او نوروآثار په لاس لرو.

استرابون په داسې حال کې چې دبکتر (بلخ) دښار نوم اخلي هغه په لاندې ډول هم يادوي: يعنې (زراسپه) (داراسپه)يا (ادارسپه) "

"آرين" يوتن بل يوناني جغرافيه ليکونکی دباختر دمشهورو ښارونو په قطار کې د(زاراسپه) دښاريادونه هم کوي.او هغه يې د(زاريسپيس) په نامه هم ياد کړی دی د (زار اسپه) يا (زارپسيس) دښار ارزښت دسکندر مقدوني ديرغلونو پر مهال چندان روښانه نه دی، مګر د سکندر د يرغلونو ددوام پر وخت له باختر نه د (سغد) يا(سغديان) (ماوراء النهر) اوآمو دسيند شمال لور ته په نورو سيمو دبريدونو پر مهال يې ژمی په نوموړي ښار کې تيراوه ځکه چې د زراسپه ښار مهم ښار و. اودجنګي پياوړتياوو اولوړو برجونو له نظره په زړه پوري ځای و اوکه داسې نه وای نو د سکندر په باختر کې دجنګ پر مهال له يوناځاپي سپرله ييز ګواښه په هغه ځای کې نه اوسيده. په عمومي ډول داسې راښيي چې (بکترا) يعنې ديونانيانو دعصر له بلخ ښار ياد سکندر معاصر اود(زاراسپه) له ښار يوشخه وو.

دپخوانيو جغرافيه ليکونکيو په جمله کې يوازينی شخص بطليموس دی چې دهغو دورو ترمنځ توپير کوي لکه چې د(بکتريا) اوزراسپه ښارونه بيل بيل ښارونه وو، خو ددې له پاره چې ډير سره نژدې واقع وو، يوشمير خلك دواړه يوښار بولي.

پاتې دې نه وي چې د(زراسپه) نوم پرته له ښار نه ديو رودپه باره کې هم راغلی دی چې نوموړی ښار دهغه رود په غاړه اباد شوی و اوددې ښار اوسيدونکي د (زراسپه يانو) په نامه ياديدل.

دښار دنوم په شاوخوا غور کول زموږ معلوماتو ته نسبتاً پراخوالی ورکوي اوپه دې کې شك نشته چې داښار دمخه ديونانيانو له زمانې اودمقدوني سکندر له يرغلونو څخه موجود و. او په دې کې هم شك نشته چې يونانيانو دسيمې له خلکو دانوم اوريدلی اوپه هغه بڼه چې پورته مو وليدل چې له جملې څخه يې يو هم (زراسپه) دی، قيد کړی وي. په دې دوو کلمو کې په کوم نامه کې شك ليدل کيږي؟ يو(زر) اوبل (اسپه) دويمه

کلمه ډیره روښانه ده چې عبارت له (اس) او(اسپه) څخه دی چې په فارسي اوپښتو ژبو کې یې تر اوسه تغیر نه دی کړی. لومړی کلمه ډیره مطالعه اوترجمه غواړي. ځکه چې تر اوسه یې د(زر) د(طلا) په معنا او(هزار) یې د زر په مانا ترجمه کړی او نومړی ښار یې د(یوزراسونو) اویاد (طلائي اس) په صفت توجیه کړی دی. اولکه څرنګه چې دباختر اسونوله پخواراهیسې شهرت لاره، دواړه تعبیرونه له حقیقت څخه خالي نه دی.

دهمدې کلمي له پاره یوه بله توجیه هم لرو چې هغه د (اذر) کلمه ده یعنې اور او لکه څنګه چې مو په لاپخوانی زمانه کې دبلخ ترڅنګ اورتون د (ازر اسپ) یا (ازر یاسپه) په نامه درلود نو کیدای شي یونانیانو همدغه نوم اوریدلي وي او اصلا دښار دواقعي نوم معنا د (اتشي اسپ) دمطالعې په باره کې وي چې داتشکدو له جملې څخه دیوې مشهورې اتشکدې داسم خاص په صورت ایښودل شوی وي لکه څنګه چې پوهیږو داسپ کلمه په باختر کې داوېستایي عصر په ځانګړو شاهانو اومشهورو شخصیتونو پورې ډیره اړه درلوده. چې دادبي اوتاریخي حلقو پدې تسلسل کې د (ادراسپه) دښار مبداء په اوېستایي عصر کې ترمیلاده یوزر کاله وړاندې رسولی شو.

تخاري ژبه د باختر او تخارستان دخلکو آرني ژبه

د ۱۹۵۷ کال دمی ۴مه نیته دافغانستان دلرغون پیژندنې دکیندلو تاریخ یوه ډیره مهمه ورځ شمیرل کیږي. ځکه چې په دې ورځ دسره کوتل په کیندن ځای کې دتیږې یوه لویه لوحه کشف شوه چې په لوی ډبر لیك پونبل شوې ده ، دغه چې له یونیم کال مطالعې اوتدقیق وروسته یوتن موسیوماریك بلژیکي چې دفرانسې دکیندلو دپلاوي غړی دی ، په دې وتوانید چې هغه ولولي اویوشمیر کلمې اوجملې یې ترجمه کړي اوداخرګنده شوه چې له کومې ژبې نه چې په دې ډبر لیك کې ګټه اخستل شوی دباختر اوتخارستان اصلي اومحلي ژبه ده، چې باید هغه دتخاري ژبې په نوم اصلاً موسیو ماریك داژبه په فرانسوي اصطلاح "اتوتخارین" یعنې د (تخاراصلي) ژبه ونوموله اوددې وجه تسمیه داده چې له دې وړاندې یوشمیر ژب پیژندونکیو داسکایي یوه لهجه چې د "سنګیانګ" خوانان په علاقه کې کشف شوې د(تخاري) په صفت یاده کړېده (ددې وینا تصحیح ایجابوي چې دتخاری اصلي ژبې دپیداکولو له مخې باید هغه دتخاري داصلي ژبې په توګه یاده کړو او دا کار موسیو(ماریك) په همدې غرض عملي کړی دی چې دپخوانیو ژب پیژندونکیو تیر وتنه اصلاح شي.

ټول په دې پوهیږو چې دافغانستان خاوره دهند اواروپائي ژبو دپاتې شونیوله نظره ډیره غني ده اوددرو په کرلیچونو کې کم ترکمه د (۲۰) بیلابیلو لهجو شواهد تراوسه خوندي شویدي. دادحیرانتیا ځای دی چې ددې لهجو یوشمیر دهندي کورنۍ اویوشمیر نور یې اریاني ژبو کورنۍ ته اړوند یږي.

لکه څنګه چې دژبو اړوند له مطالعو څخه جوتیږي چې اریایي قبایل له هندي، اریاني کورنۍ یاله شمالي سیموڅخه اویاهم دهمدې خاورې له لرغونیو هغوڅخه به پیل شوی وي.

تخاري ژبه چې تازه یې له سره کوتل څخه دلوی ډبر لیك شواهد څرګند شوي دي،وروسته له پهلوي ، پارتي، سغدي، خوارزمي او اسکایي لهجې داریاني ژب لهجو شمېرمه ژبه ده چې دډبرلیك په مضمون یې څرنګوالی څرګند شوی اودافغانستان په ژبو کې یې دډیرې مطالعې له پاره نوی فصل پرانستی دی.

موسیوماریك عقیده لري چې وروستی تن چې دتخاري ژبې یادونه کوي هغه البیروني دی چې په خپل یوتالیف دداروګانودنومونو په باب کې دیوشمیر نباتاتو نومونه یې په تخاري ژبه یاد کړي دي.

کله چې چینائي ګرځند کتونکی هیوان تسنګ داوومې پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې دافغانستان شمالي برخو ته راداخلیږي په تخارستان کې دادب اولیکدود دمعنا اوڅرنګوالي په اړه چې په هغه وخت کې په دې علاقه کې رواج او معمول و معلومات ورکوي او له هغې نه داسې څرګندیږي چې زموږ دبحث وړ تخارۍ ژبې دادبي آثارو په نسبت یې له سغدۍ ژبې نه ډیر پراخوالی درلود. دنوموړي کتونکي نظریات ددې لکیدود له پاره ډیر په زړه پورې دي، څکه وایي چې لیکدود یې ۲۵ توري لري او په افقي توګه له چپ نه ښۍ خواته لیکل کیږي لکه څرنګه چې دتخارۍ ژبې لیکدود دسره کوتل په ډبر لیك کې څرګند شوی یوناني دی، ۲۴ یوناني توري پکې شامل دي او پنځویشتم توری یې د (ش) حرف دی چې د (ش) اواز لکه دکنیشکا په څیر اداکوي.

په دې ترتیب څرګندیږي چې دځاګړو اړتیاوو له مخې یې نوی حرف هم په الفباء کې اختراع او ورزیات کړی و.

موسیوماریك دمطالعې پر مهال دتخارۍ ژبې صفت دانتصاب څرنګوالي له پوښتنو سره مخامخ کیږي، چې پخپله یې ځوابونه ورکړي دي، مثلاً:

ایا طبعاً موږ په خاطر کې راځي چې نوموړې ژبه دمتهاجمو یامهاجرو قومونو ژبه نه ده چې دتخارۍ پر نامه دویمه م ز پیړۍ کې دآمو له سیندرا

تیره شوي او دافغانستان دغې څنډې ته راغلې او دهغو دراتلو په تعقیب سره بکتریان په تخارستان شهرت وموند؟

نوموړی مدقق په ځواب کې خپله پوښتنه داسې ردوي چې هیڅ دلیل نشته چې یوډله کوچیانو اوکډېدی والو خلکو خپله ژبه دباختر پر خپلوخلکو چې دلته مېشت او ډېرې مودې اوسېدونکي وو، تحمیل کړې وي.

دهغه بله پوښتنه داده لکه څنګه چې کشف کړای شوی ډېر لیک یورسمي ډېر لیك دی اوتقریباً دکوشاني امپراطور کنیشکا حکم اودیوې رسمي اعلامیې بڼه لري ولې ژبه یې کوشانی ژبه نه ده؟ ددې پوښتنې ځواب داسې ردوي چې که چیرته دا ژبه دشاهي کورنۍ اویادکوشاني پرګنیزه شاهي ژبه وای نو ډېرو پراخو ادبیاتو څخه برخمنه کیده. ځودچینې ګرځندیا لیدونکي پر وینا داډېره پراخه ژبه ده او حتی له سغدي ژبې نه هم پراخ اوبډای ادبیات لري.

نودبلژیکي پوه په عقیده هغه ژبه چې دسره کوتل په ډېر لیك کې تړې کاار اخستل شوی دی دباختر اوتخارستان داصلي اوسیمه ایزو اوسیدونکیو ژبه ده او دلویدیزو اوختیزو ډلوترمنځ دایران ژبو کورنیو داستعمال عامل شمیرل کیږي.

دتخاری باختري ژبې رسم الخط داستعمال له مخې دمنځنی ایرانی ژبو د رسم الخطونوسره لکه پارتي، سغدي، اوخوارزمي توپیر لري ځکه چې نوموړي رسم الخطونه په مستقیمه توګه له ارامي رسم الخط څخه مشتق شوي چې په ډېره پیمانه دهخامنشیانو ددفتري منشیانو تاثیر په کې څرګند دی، حال داچې باختر اوتخارستان دیوناني عنعنوي لرغونتیا پر اساس یوناني الفبا په خپله لیکنی ژبه کې استعمال کړې ده او دارسم الخط دصوتي سیستم په لرلو دتخاری ژبې دصوتونو له پاره بشپړ غوره او مناسب و او په عین حال کې دباختر اوتخارستان ادبي ازادي هم راڅرګند وي.

۱۳۳۷\۱۱\۲\۵

باختري يابلخي ژبه او د سره كوتل

د ډبر ليك وروستي ژباړه

د بغلان دسره كوتل ډبر ليك (۱۹۵۷ م كال دمى ۴ مه ورځ) په افغانستان مركزي اسيا هند او ايران كي ډېر تاريخي اوفرهنګي (تاريخ اوادب له نظره) ارزښت لري. له ۱۹۵۷ كال څخه ترنن (۱۹۶۷) كال پورې ددي لسو كالو په اوږدو كي چې له كشف نه يې پوره لس كاله تيرېږي يوشمير اروپائي پوهان لكه په فرانسه كي (پروفيسر بن وانيست) په انګلستان كي فقيد پروفيسر هيننګ) او پروفيسير ګرسه ويچ) په المان كي (پروفيسر هومنبخ اوګوبل) او دنړۍ په ډيرو برخو كي يې په تحليل، تجزيه، قرائت دالفاظو په سموالي اودمتن په راتولولو بوخت دي.

د (اتوتخاري) او (اصلي تخاري) صفت هغه صفت و چې دډبر ليك دكشف په لومړيو كي دموسيو (ماريك) دفرانسې لرغون پيژندنې دپلاوي دغړي له خوا وركړای شواو (په تيره مقاله) كي مې دهغې يادونه وكړه نو موسيو" راوول كوريل" دفرانسې دلرغون پيژندنې دپلاوي غړی په (ازياتيك ژورنال) داسيا په تحقيقاتي مجله كي په دې باره كي په ځانګړي توګه دليكونكي له زاويې خپره كړه مګر يوډير مهم قدم په ۱۹۶۰ كال كي دفقيد استاد " هنينګ" له خواپه لندن كي واخستل شو، او نوموړی په

خپله مشهوره مقاله کې (دبکتریان ډبرلیک) ترعنوان لاندې ددې ډبر لیک ژبه د(باختر) یا (بلخي) ژبې په نامه یاده کړه.

استاد هنینګ په یوه مثلث ډوله کاڼي باندې چې له سره کوتل نه کشف کړی شوی، او ددري کرښولرونکی و، دلومړي ځل لپاره دبغلان دنوم په لوستلو بریالی شو. په دې ترتیب سره چې دډبرلیک په دویمه کرښه کې دانوم په لرغوني بڼه د(بغولانګو) په بڼه ولوست هغه باوري دی چې دا کلمه په سغدي ژبه کې د (بغدنک) (اوبغدنګ) په صورت راغلې اوټول داریاني له پخوانۍ کلمې (بغودانکه) څخه مشتق شوي او معنایي اتشګا اورتون دی او وروسته تر دې چې وروستی حرف یې حذف شوی له (بغولانګو) څخه لومړی (بغلانګ) اووروسته اوسنی نوم (بغلان) منځ ته راغلی دی.

لکه چې فرانسوي لرغون پیژندونکی پلاوی وروسته دسره کوتل له ستر ډبر لیک څخه دکیندلو په نهمه اولسمه مرحله کې (د ۱۹۵۸ کال دنومبر له ۲۰ څخه ددسمبر تر ۲ نیټې اوبیا د۱۹۵۹ کال دنوامبر له ۴ مې څخه دنوامبر تر ۲۶ نیټې پورې ۵۳ نورې دکاڼي خښتې چې دځاه په سنکارۍ کې ترې کار اخستل شوی و.) نوي اسناد (لاسوندونه) و. چې په لاس راغلل او پروفیسر بن اونیست چې دواړه داریاني ژبې متخصصین وو او یوتن بل استاد کولشر دوفرانس په ۱۹۶۱ م کال کې دبغلان په ډبر لیکونو مطالعه پیل کړه او څرګنده یې کړه چې دغه ۵۳ ډبر لیکونه په حقیقت کې دهغه ډبر لیك دویم نقل دی چې پر ۱۹۵۷ کال پریوکاڼي کښل شوې وه. ددې لیکونو (۲۱ پارچې یونقل او ۳۲ پارچې کاڼي بل نقل دالیکنه بشپړوي) په دې ترتیب دبغلان له سره کوتل نه درې نقله ډبر لیکونه په لاس راغلي دي چې ټول دکابل په موزیم کې موجود دی.

له دې سره سره یې مطالعې دژبو دمتخصصینو له پاره دکلماتو دتفکیك اولوستلو اوترجمې کارنسبتا اسانه کړی دی. همدارنګه یوشمیر الماني پوهانو لکه (هومیخ) او (ګوبل) هم دډبرلیکونو دکلمو په تعبیر اولوستلو اومتن په ترجمه کې نظریې ورکړي چې ټولې دقیقې اوډیرې علمي جنبې لري چې دټولو مقالو شرحه رسالو ته اړتیا لري چې په ډیره پیمانه به دژبو مدققین ورته پاملرنه وکړي اوپدې ورکوټې مقاله کې یې دتشریح ګنجایش نشته.

لکه څنګه چې مې په پيل کې وويل چې دسره کوتل دلومړي ډبر ليک دکشف دغه لس کاله تېرشول، تر دې وروستيو پوهان دهغې په ژباړه کې بيلابيلې هڅې ترسره کوي، ددې ژباړو يوڅه برخې دڅوکلمو په معنا اوتعبير منحصرې دي، بلاخره ټوټه ټوټه څوکرښې ژباړل شوي او هغه وخت دټوټه کيدو په وجه دمتن عمومي ګټه استنباط شوه.

وروستی شخص چې دمتن په بشپړه ژباړه يې لاس پوري کړ دفقيد هنينګ شاګردانو څخه يوتن پروفيسر (ګرشه ويچ) و چې تير کال مې دايران پيژندنې په کنګره کې وليد او په همدې باره کې مې ورته دلرغون پيژندنې دڅانګې خبرې واورولې چې مقاله يې د(چاه بغلان) ترسرليک لاندې د(ريشياميجر) په مجله کې خپره شوه.

په (فروغ فرهنګ) رساله کې چې دانيس په ۱۳۴۶ کالني کې چاپ شوې له انګريزي ژبې نه يې يوه ډير ازاده ژباړه پکې نشر کړه چې همغه کټ مټ دلته نقلوم:

"کله چې دکنيشکافاتح معبد جوړشو، يوپاچا په خپل نامه ونوماوه. اوبه هلته موجودې وې، مګر وروسته وچويې اوداوبو دکم والي په وجه خدايان له خپلو ځايونونه پورته شول اومعبد شړ پاتې شو، اوس په دې حالت و چې (نوکرو نزوکو) (فريخ واديو) چې دهيواد پورو، داسمان زوی ،عادل، شفق دټولو موجوداتو خير غوښتونکی پاچا له سر پريکړو پلويانو څخه و دڅور په مياشت کې ۳۱ کوشاني عهد کې داخل شو اوامپراطور د اوامرو په اثر په ملګرتيا د(کوزګنك) زوی د (برزومهر) (خيرکمن) (سيتل ګانزيك) دمعبد چارچاپير کلاجوړه کړه او څاه يې وکيندله اوهغه يې په ډبرو وپوښله او څاه ته يې څرخ نصب کړ اوداوبو ذخيره يې جوړه کړه او دمعبد محوطه يې تر لرې لرې ځايونوخړوبه کړه (اپومن) (مهرامن) او (برزومهرپور) ډبر ليك وليکه"

البته دبغلان دډبر ليك دمتن لوستنې ترجمې اوتفسير دمناظرې په اړه ورځلاص دی په همدې ترتيب راتلونکي پر راتلونکيو سپارو. سملاسي دبغلان دډبر ليك اصلي ژبې ته چې هغه لومړی موسيو مايك د اصيلي تخاري په نامه لوستی اوبيا فقيداستاد هنينګ د (باختري) يا(بلخي) په نامه ونوموله.يوه دارياني ژبو له کورنۍ ختيزه منځنۍ ژبه ده چې دکوشانيانو په دوره دمسيحي په لومړۍ پيړۍ کې دهندوکش په شمال

بغلان کې اودباختر په ډیرو برخو کې پرې خبرې کیدلې اوپخوانیو (سغدي) او (خوارزمي) ژبو ته یې ډیر ورته والی درلود.

لکه څرنګه چې دډیرو اریاني ژبو پرخلاف (که هغه پخوانۍ دي منځنۍاو که نوي دي) چې په سامي لیکدود لیکل شوی دی یواځې ددې کورنۍ مینځۍ ژبه چې دیوناني ژبې په لیکدود او حروفو لیکل شوی داپه ډبر لیک کې په سمه توګه تلفظ او خوندي شوې ده یواځې دکار په پیل کې چې کوم اشکال محسوس وو او شاید تر اوسه به هم په بشپړه توګه له منځه تللي نه وي هغه دکلمو بیلتون دی ځکه چې دډبر لیک یوناني توري چې په اسانۍ سره لوستل کیږي، هغه پرله پسې اوښنګ پر څنګ لیکل شوي دي.

۱۳۴۶-۵-۷

کابل او دتاریخ په دوروکې یې پخواني نومونه

کابل دطبقات الارضي په اصطلاح "ژوره کاسه" ده چې په هغې کې د شاوخوا نقاطو اوبه راټولې شوي دي په بل تعبیر داوبو دتوئیدو ځای دی. دکابل شاوخوا ته په یوې کتنې شمال لور ته دخواجه رواش چمن، غرب لور ته یې دبیني نیزار چمن، جنوب ختیځ لورته یې دقلعه حشمت خان چمن لیدل کیږي چې دطبقات الارض مفکوره اواصطلاح پکې حقیقت لري او یوه برخه اوبه چې د چاپیریال له غرونوڅخه ښکته راتللې او راځي لاره یې نه درلوده اوپه مختلفو "کاسوکې" راټولیدلې اوتراوسه یې دښار شاوخوا نښې نښانې لیدل کیږي.

داڅرګنده ده چې په پخوانیو دورو کې رودخاني دتلو راتلو طبیعي لارې وې مهاجر به همدغو رودخانو ته تلل راتلل لوي کلي او ښارونه به دهمدغو سیندګوټو ترخوا ابادیدل دلرغون اریاییانو دیادګار دوید په سندرو کې دکابل درود نوم د"کوه بهار" په بڼه راغلی او په تکرار سره استعمال شوی دی. اوداڅرګنده ده چې اریاییانو په افغانستان کې د استوګنې پر مهال او دجلګې " هفت دریا" یعني پنجاب پر لور دهجرت په مهال رود پیژانده.

طبیعي ده چې دا وخت ښار او دښار اوسید نه نه وه او ددې سیندګوټي پر غاړه لاښار اباد شوی نه و او اریایي مهاجر دخیمو اوسیدونکي وو او دشنو رودخانو پر غاړو دمالداری په چارو بوخت وو. دکوبهار دپخوانی کلمې چې دکابل درودخاني نوم دی "کو" د "اوبو" په معنا چې د"و" بدلیدل په "الف" تر اوسه د "کابل" په کلمه کې له منځه تللی

نه دی او دهغوی چې په شاعرانه صورت کې دکابل په کلمه کې "اوبه د "گل" په منځ کې لیدل هغوی دفیلوژۍ حقایقو ته هم نژدې دی.

پخوانی کابل چې هر ځای و څو څرگنده داده چې پرغرونو ددیوالونو جوړولو وروسته دابادی، دثقل مرکز ددوو غرونو "اسمایي" او(شیر دروازي) په منځ کې یې پراخوالی وموند او دا وروسته له ۵ مسیحي پیړۍ نه پیدا شوی دی.

هماغه ډول چې "وید" دکابل درودخانې یادونه کړې ده اوښتا هم د۱۴ قطعوځمکو په یادونه کې۷ قطعې ځمکه د (ویکده ته) په نامه یادوي اولرغون پوهان ټول هغه کابل بولي اویوتن حماسي پهلوان ((کرسپه)) یې ډیرمشهورو چې بیاوروسته دکابل او کاپیسا دپهلوانانو یادونې شوي دي پیل یې له همدغه ځایه شوی دی.

ددریمې م ز پیړۍ په نیمایي کې یوتن مورخ چې اراتوستنس نومیده له دې سیمې (اورتسپانا) یا(اورتسپنه) په نامه یادونه کوي چې پوهان دبطلیموس مصري جغرافیه لیکونکي په مرسته دویمه مسیحي پیړۍ کې داسیمه کابل تعبیر وي، البته یوشمیر ددې ښار موقعیت ښکته پورته کړی دی اودنوروځایونو وړاندیز یې هم کړی دی لکه "حصارسکندري" دسرای خواجه ترڅنگ اوداسې نور مگر دکابل دښار موقعیت د "اورتسپانا" دموقعیت ارزښت له دغې څخه څرگندیږي چې دپخوانیو کاروانونو لار چې دهند ،باختر او اراکوزي "قندهار" په لور تیتې شوي، موجودې وې اوفاصلې یې معمولا دموقعیت له مخې شمیرې او همدې کتنې له مخې "استرابون" هغه ځای (څلور لارې) بولي دهمدې تعبیر له مخې څرگندیږي چې د "اورتسپانا" ښار چې اوس یې (فعلي کابل) بولو دکاروانونو پر لاره یې یو مهم موقعیت لاره چې دالارې له همدې ښار نه دهند ، بلخ، باخترو ارغنداو سیمې اودښارونو پر لور یې تیتې شوې وې او دکابل موقعیت داخصوصیت اوس هم لري او ددې درې تر خواوولارې اوس هم له همدې ځایه تیریږي. البته داصفت په سرای خواجه اوبگرام کې حصار سکندرې هم لري. مگر مدققین ډیر په [illegible] خوامتمایل دي چې کابل نوموړی (اورتسپانا) (اراتوستنس)وکی[illegible] جغرافی[illegible] جوړښت هم دانظریه تائیدوي.

بطلیموس یونانی مصري جغرافیه لیکونکی چې په دویمه مسیحي پیړۍ کې یې ژوند کاوه دښارونو او قریو په ډله کې (دپاروپامیزاد) ولایت د (کارورا) دښار په نامه یادوي چې پوهانو یې دتلفظ صورت د (کابورا) دښار په نامه هم کړی دی او دکابورا نوري برخې یې دښار داوسیدونکیو نوم (کارورا) تلقي کړی دی دبطلیموس د (اوراسپانا) او (کارورا) دواړه یوښار بولي او (کارورا) یې د (بازلیئوس) په صفت یعنې (شاهي ښار) هم یاد کړی دی. دبطلیموس نظریات د (کارورا) او (اواتسپانا) دښار په اړه دکابل تاریخچې په اړه ډیر ارزښت لري او په ځانګړې توګه داچې داښار د (شاهي) ښار په نامه یادوي. اوتر دې اندازې پورې چې دا ښار اداري مرکزیت څرګندوي.

لکه څنګه چې دنوموړي جغرافیه لیکونکي دقریوپه نومونو کې دکابل دچارچاپیره ځینونقطو لکه (لوکرنا ـ لوګر) (ارګوده ـ ارغنده) (بګرده ـ وردګ) هم یادوي اوداد ري نقطې دکابل په چاپیریال کې لوګر، ارغنده اووردګ یادوي دهغه لیکنې د کارورا، کایورا چې کابل دی داهمیت اوموقعیت په اړه ډیر ارزښت ور دي اوداڅرګندوي چې نوموړی نه یواځې دمرکزي ښار له موقعیت نه، بلکې دچارچاپیره مهمونقاطو څخه هم بې خبره نه وه، دکابل دنوم وروستی تلفظ (کاول) او کابل دی لومړی یې د (پراچې) او (اور مړي) لهجو دتاثیر په وجه اود یفتالیانو دتمرکز په اثر منځ ته راغلي او دویم دپهلوي ادبیاتو د (بنداهش) په متن کې یې یادونه شوې.

(کاول)، (زاول)، (کاولستان) او (زاولستان) به مو تل اوریدلي وي داتلفظونه دمسیحي له پنځمې پیړۍ نه له یفتلیانو سره معمول شوي و. لکه څرنګه چې (زاول) (زابل) شو همدارنګه (کاول) (کابل) شو او لکه څنګه چې وروسته له (کاول) څخه د کابل ضبط هم لرو کولای شو ووایو چې د (پ) اوښتل په (ب) چې دواړه قریب المخرج دي دکابل دنوم ضبط وتلفظ منځ ته راغلی چې تقریبا له یوزر کالو راپه دیخوا معمول اومتعارف دی.

۱۶-۳-۱۳۳۷

بودايي کابل

ديونـاني اوپـهلوي کلاسـيک متـون کـې دکـابل دنـوم دريـښې او ددې ښار دبيلابيلونومونو دضبط پـه اړه چې راډيـو تـه مې يـوه لنډه مقالـه وليکلـه (تيره مقاله) دلته غـواړم دبودايـي کـابل موقعيـت تصريـح کـړم.
پـه دې کـې شـک نشـته چې کـابل ديـوې (وادۍ) پـه حيث، ديـوې کـلا پـه حـېث ، ديـوې درې پــه حيــث،ديــو کلــي پــه حيــث اوبلاخــره ديــوښار اودافغانسـتان دپـايتخت پـه حيث اوږد تـاريخ لـري. او کـه چيرتـه يـې دپخوانيـو اثـارو پـر اسـاس چې يـوه مجموعـه يـې ۲۰ کالـه دمخـه لـه چمـن حضـوري اودمرنجـان غونډۍ لـه کوزنـۍ برخـې نـه کشـف شـوې او اوس هـم دکـابل پـه موزيـم کـې خونـدي ده وشـميرل شي نوکـولای شـو چې دکـابل تـاريخ تـر مـيلاد پنـخه پيـړۍ دمخـه دکـابل تاريخچـه شـروع کـړو. ـ ددې ۲۵ پيړيـو پـه اوږدو کـې کـابل دتـاريخ بيـلا بيلـې دورې تـيرې کـړې دي چـې لـه هغـې جملـې څخـه يـې يـوه هـم دبودايـي دوره ده چـې هغـې تـه دلويـو کوشـانيانو دوره هم ويلای شو.
پـه دې کـې شـک نشـته چـې دلرغـون پيژنـدو دڅيړنـو پـه وجـه بودايـي معـابدو اواسـتوپـو دکنډوالو اثـار دغرونـو پـه څنډوکې او دښار پـه مـاحول کـې دغونډيو دپاسـه پـه مختلفـو برخـو کـې لکـه چکـړي، کمـري، شـيوکي دشـاخ برنتـي دغـره لـه لمنـو، پنجه شـاه، دعلـي ابـاد گردنـه او همـدا راز لـه نـورو

ځایونو ځنځه هم پیدا شوي دي. خو که چیرته په غور سره ددې عبادت ځایونو او استوپو دودانیو طرز، شواهد او اثار مطالعه شي څرګندیږي چې داهر یو دیوې نوې اوتازه دورې سره اړه پیداکوي.

داګوښه معبدونه وو چې دبودایي وخت له دود سره سم دمشخصو څنډو دپاسه دکابل چار چاپیره تپوباندې ابادې شوي دي.

فرانسوي فقیدموسیوفوشه عقیده لري چې بودایي کابل دیو کلي په توګه داوسني کابل جنوب ختیځ لور ته په ۱۲ کیلومترۍ دچکري په برخه کې په داسې ځای کې واقع و چې نن ورځ یې هم دغره پر څوکه (دپای په برخه) کې یومنار دچکري منار په نامه موجود دی چې لیدل یې مدققینو اوسیلانیانو ته ډیر ارزښت ور دي.

دموسیو فوشه نظریه ددې ځای دتاریخي ودانیو پر مطالعاتو اودده پر هڅو ولاړه ده چې دده په غوښتنه دموسیو (ګودار) له خوا یې صورت نیولی دی.

په چکري کې پرته له دې چې دغره په یوه څوکه باندې منار موجود دی چې دهغې توري وارثې او ثبوت ته رسول ځانګړې مقاله غواړي، یوبل منار د (سره منار) په نامه او څو استوپې موجودې دي چې له نیکه مرغه دزمانې په تیریدو سره دقصدي خرابیو ساتنه او محافظه یې په ښه توګه ترسره کړې ده او مطالعه یې په کوشاني عصر کې دکابل دبودایي معمارۍ دسبك له نظره خاص ارزښت لري. دهغې غونډۍ چارچاپېره چې سره منار پرې اباد شوی دی دلوړو دیوالونو اثار تر ۴۰ کالو دمخه هم موجود وو چې اوس یې شواهد لږ لږ له منځه تللي دي، مګر دسره منار په مقابل کې دبودایي کابل دلوې استوپې نښې نښانې تر اوسه موجودې دي چې دمحیط اوږدوالی یې ۴۷ متره دی مګر دمعبد یې پرته له پوړۍ لرونکې ځمکې نه نور څه پاتې نه دي.

دسره منار شاته دیخ درې په نامه یوه وړوکې دره ده او دچکري دمنار ترشاه یوه بله دره ده دسنجد درې په نامه چې ددواړو په منځ کې تر اوسه وړوکې استوپې موجودې دي.

له چکرۍ نه لږ لرې دلمرختیځ پر خوا دخورد کابل په لور یوه ساحه ده ددامن کمري په نامه یادیږي چې هلته هم ددوه استوپو نښنې نښانې لیدل کیږي چې دیوې دمحیط اوږدووالی ۴۵ متره دی او له هغه ځایه بیا لږ

دلمر خاته پر لور یو بل ځای راځي چې دسیمې خلك یې (سه توپان) بولي، خولکه څنګه چې توپ همغه داستوپې کلمه ده. څرګندیږي چې هلته استوپې موجودې وې، نه یوازې د درې استوپو بلکې د ۵ استوپو نښې نښانې ښکاري.

په دې ترتیب څرګندیږي چې د (کمري اوچکري) په علاقو کې په لومړي مسیحي پیړۍ اوپه ځانګړې توګه له لومړۍ څخه تر دریمې مسیحي پیړۍ پورې ډیرې استوپې اومعابدونه موجود وو او پدې کې داستوپو اومعبدونو نښې نښانې هیڅ شك نه پیدا کوي.

انګریز لرغون پیژندونکی میسن له ۱۴۰ کاله دمخه بودایي کابل کندهوالي لیدلي دي او حتی دچکرې په لویه استوپه کې یې یولوی سوری کړی و. اویوشمیر ختین لوښي دتیرو صندوقچه او سکې یې له هغه ځایه وړي دي بودایي کابل د ودانۍ دجوړښت دښار دابادۍ اودخلکو دجمعیت له نظره چندان اهمیت نه درلود، مګر ددیني مرکزیت له مخې په پورتنیو پیړیو کې چې یادونه یې وشوه بې اهمیته نه وه دچکري دمنار موجودیت دمعبدو او استوپو شته والی دا راښیي چې دختیځ اوشمال لوري بودایان هلته روزل کیدل.

۵_۷_ ۴۱

دکابل شاوخوا بودايي پاتې شوې ودانۍ

لرغـون پيژندونکـي پوهـان معمـولا پـدې بـاوري دي چـې کـابل بودايـي عصرځانګړې سيمه لرله يا پـر بـل عبـارت (بودايـي کـابل) لـه ننني کـابل څخـه لـيرې وجـودلاره. دنومـورو پوهـانو نظريـه پـه دغـو دوو دلايلـو متکـي ده. يـودپخوانيـو اثـارو ،ابـاديو ،دمعبدونـو او داسـتوپـو ودانـۍ اوبـل دکـابل دځينـو اوسيدونکيو افواهـات، عـرف او عادتونـه.

لـدې سـره سـره دپورتـه نظريـاتو پـر اسـاس پخوانـۍ کـابل پـه لومړيـو دوه دريـو مسـيحي پيړيوکـې دلـوګر دحـوزې لـه مخـې لـه‌اوسـني کـابل نـه يـې جنوب ختيـځ پلـو تـه پـه ۸ کيلـو مـترۍ کـې قـرار لاره او داهغـه حـوزه ده چـې (سـاکا) (کمـري) (چکـري) او (بګرامـي) نيولـې ده اودلـوګر اوبـه دمخـه تـر دې چـې دکـابل سـيندګوتې سـره يـوځای شـي . يـواځې د يعقـوب لـه تنـګي څخـه راوځي داپورتـه يـادې شـوې سـاحې خړوبـوي.

دکومـې سـاحې چـې مـو يادونـه وکـړه هغـه سيمه ده چـې دشـاخ برنتـي، کمـري او چکـري غرونـو يـې لمـر خاتـه، لمـر پريواتـه او جنوبـي خـوا وې ئـې

راچپیرې کړې دي او شمال لور یې خلاص دی. همدارنګه یوشمیر غونډۍ لکه: خاك بلخ او تپه مرنجان یې په لرې شمال لوید یزه برخه کې پرتې دي.
داوس له پاره دبودایي کابل لرغونتیا دودانیو دجوړښتي سبك له نظره اویوشمیر سکودشهادت له مخې چې له پخوانیو ابادیو څخه راپیداشوی دی دلومړۍ، دویمې اودریمې مسیحي پیړۍ پورې ترشابیولای شو اوداهغه وخت دی چې لوي کوشانیان دخپل قدرت اوج ته رسیدلی و. او دافغانستان په ټولو برخو اودهند په ځینو فتح کړای شویو برخو کې یې واکمنی درلوده.
فرانسوي هیوادپیژندونکی موسیو فوشه باور لري چې دبګرامي وجود پر دغوسیمو کې چې یادونه یې وشوه دغلته دوجودیوبل دلیل دی اواحتمال لري چې (کابورا) دبطلیموس یادونه (چې دښار په حیث یې ترینه یادونه کړې ده) په همدغه سیمه کې واوسیږي.
لکه څنګه چې کتل کیږي اوپخوانی بقایا وې اونومونه شهادت ورکوي دغرونو دلوړو څوکو نه نیولی دغرونو ترلمنو او غونډیو پورې په ټولو ځایوکې معبدونه اواستوپې جوړې شوې وې لکه (شاخ برنتي) او د(چکري منار) چې دغرونو په ښکتنیو مورګو باندې واقع وو او په دواړو ځایونوکې دبودایي ابادیو بقایاوې ــــ دغرونو په لمنو اودغنډیو دپاسه په پنجه شاه غونډیو، جان باز، جبه کهنه، کمري، چکري او تپه مرنجان او نوروکې مشاهده کیږي.
په هغو سیمو کې چې یادونه یې وشوه دبودایي ابادیو پاتې شونې معمولاله زراعتي ځمکو پورته اوهمدا راز له کلیو لکه (شیوکي) او(کمري) نه پورته اوډیر وختونه یې ددرو په منځ کې چې له نظره نسبتا پناه وې جوړې کړای شوې دي.
دپخواني بودایي کابل له مشهورو ودانیو څخه یو هم دچکرې منار دی چې داوسني ښار جنوب ختیځ لور ته په ۱۲ کیلومترۍ کې دیوغر دمورګي دپای په برخه کې ودان کړای شوی دی. او نژدې ۲۰ متره لوړوالی لري او داهم له شك نه وتلې نه ده چې په پخوانیو وختونو (مسیحي لومړۍ پیړۍ کې) ددې منار په پورتنۍ برخه کې یوڅرخ یادبودائي دین علامه و لکه څنګه چې په بنارس کې داشوکا دوخت منار پاتې دی او په سر کې یې څرخ لیدل کیږي.
دپخواني بودایي کابل دودانیو په قطار کې یو بل دقدر وړ څیز (سره مناره) یاسور منار دی چې دچکرې دغره په پای کې لیدل کیږي لکه څنګه چې ددې منار په تعمیر کې دسور رنګ کاڼي لګیدلي دي په دې وجه یې د

سور منار په صفت شهرت موندلی دی. ددې دوارومنارونو ترمنځ دڅو استوپو پاتې شونې ليدل کيږي چې مخ يې ښه ساتل شوی دی. دلويې استوپې احاطه يې له ۴۵ مترو نه اوړي.

ددې استوپو په مقابل کې دوره وړوکې درې دي چې يوې ته (يخ دره) او بلې ته (سنجد دره) وايي اودهرې يوې په دننه کې وړې استوپې ليدل کيږي.

له چکرې نه دختيځ پر لورې دغره ديوې ګرځنې ترشا يوه بله لويه ساحه پرته ده چې معمولاً ورته دکمري دامان وايي هلته ددوو ځانګړو درو په پای کې دوې نورې کندوالې څرګندې شوې چې هر يو يې ځانته استوپې لري چې ديوې دقطر اوږدووالی څه دپاسه ۴۰ متره دی همدا ډول له دويمې ساحې نه لمر خاته پلو ته دبل غره ديوې څوکې تر شا يوه بله لويه ساحه راځي چې معمولاً هغې ته (سه توپان) وايي چې پخپله يې له نوم څخه څرګنديږي چې دلته يوشمير معبدونه اوبودايي استوپې جوړې کړای شوې وې. ځکه چې بايد هير نکړو چې (توپان) د(توپ) جمع ده اوتوپ تر اوسه دافغانستان په بيلابيلو ځايونوکې داوسيدونکيو په عرف کې داستوپې له پخوانی کلمې نه عبارت دی لکه (توپ دره) چې چاريکار ته مخامخ پرته ده او يوه لويه استوپه اوس هم هلته ليدل کيږي.

لنډه داچې هغه سيمې چې داوسني کابل جنوب ختيځ لور ته پرتې دي له (جبهه کهنه) څخه تر (سه توپان) پورې په بيلابيلو برخو کې پرله پسې دګرځنيو اوخنډو ترشا يوشمير مهمې بودايي ودانۍ ابادې وې چې بقايايې دمعبدونو، استوپو او منارونو په بڼه پاتې دي، خودزماني په تيريدو او ددې سيمې ښار ته دنژديوالي په وجه پکې ډيرې خرابۍ پيښې شوې، خوبيا هم ويلای شو چې بودايي ودانۍ پدې برخه کې ډيرې وې او داهم له احتمال نه لرې نه ده چې حتی په دريمه ق م پيړۍ داشوکا په وختونوکې کله چې بودايي دين افغانستان ته راغی په دې سيمه کې ابادې شوې وې.

۱۶_۱_۴

کابلي رتبیل شاهان

نردریمې زېږدي پیړۍ وروسته په لویدیځ کې دساسانیانو او په ختیځ کې دغربي ترکانو درامنځ ته کیدو پر اثر په افغانستان کې دکوشاني دولت قدرت ورو، ورو کمزوری شو. په پنځمه زېږدي پیړۍ کې دیفتل په نامه دنوو خلکو دڅرګندیدو په وجه چې دهغوی شل زره کورنۍ اوس هم په بدخشان کې دفیض اباد په شمالي برخه کې اوسیږي، ترکان او ساسانیان دواړه تر شا کړای شول یفتلیانو لومړی دهندوکش په شمال اوبیا په جنوب کې دزابل په سیمه یعنې دغزني اوکندهار ترمنځ مقتدر دولتونه منځ ته راوړل اوپه هند کې یې ډیر فتوحات ترسره کړل چې له هند څخه ګوپتایانو دوی بیرته افغانستان ته پر شا کړل، چې وروسته بیا په ترکیبي بڼه ورو کوشانیانو اویفتلیانو په شریك ډول دافغانستان په بیلا بیلو برخو کې دیوشمیر سیمه ایزو واکمنو په مرسته حکومت اوقدرت ته ورسیدل، چې دبامیانو زمریان دهغو قبیلو نمونې وې، باید یاد ولرو چې په غربي ماخذونو کې په عموم ډول دکابل سیمه ایز واکمن د(کابل خدا) په لقب یاد شوی دی چې مقصد ترې همغه کابل شاهان دي، چې کولای شو دکابل شاهان په بیلابیلو کورنیو اوډلو وویشو چې په هغه ډله کې یو هم رتبیل شا شمیرلی‌شوچې یو ښاخ ته یې د (رایان کابلي) په لقب سر لیك ټاکلی شو.

له کومې ورځې چې عربانو دافغانستان له لویدیزو سرحداتوسره تماس وموند یعنې له ۲۳ هجري (۶۴۵ مسیحي) ترهغې زمانې پورې چې کابل

د یعقوب لیث صفاري له خوا په ۲۵۸ هجري (۸۷۹ مسیحي) کې فتح کړای شو دڅه دپاسه دوه پیړیو په اوږدو کې دکابل دسیمې پاچاهان چې دهندوکش جنوب پلو ته یې په پراخه او لویه ساحه کې امارت درلود د (رتبیل) په نامه اوصفت یادشوی دی.

دعربي ماخذونو په تعقیب دفارسي متون په تاریخي اوادبي اثارو کې هم یاد شوی، واکمنان دهجري په لومړیو پیړیو کې هر ځای د (رتبیل) او (رتبیل شاهانو) په نامه یاد شوي دي.

دارتبیل شاهان دهندوکش په جنوبي برخه کې په لویه او پراخه ساحه کې له کابل نه دسیستان ترهامون یا په بل عبارت له کابل نه تر زرنګ یعنې داوسني افغانستان اوایران تر پولو پورې سلطنت درلود او ډېر قدرت لرونکي وو مګر په کابل کې دسیمه ایزو واکمنانو په نامه یې ډېر شهرت لاره لکه چې برسیره پر ادبي اوتاریخي ماخذونو دکابل دعوامو په فوکلوري کیسو کې یې هم شهرت لاره او لري یې او حتی ـــ دشیر دروازې او شاخ برنتي دغرونو دپاسه دابادیو نسبت ورکړ شوی او ورکول کیږي دا اولسي کیسې او عامیانه داستانونه ددې شاهانو دتاریخي حقایقو په روښانولو کې ډېره مرسته کوي.

په دې کې شك نشته چې د (رتبیل) دکلمې دلیك اوضبط صورت لږ څه غور غواړي، اودمطالبو دتحلیل صورت یې راڅرګندوي. ټول پوهیږو چې د (رتبیل) کلمه په عربي اوفارسي متون کې له بیلابیلو بڼوضبط شوی دی.

لکه له هغې ډلې نه "رتبیل" زنتبیل، زنبیل، زنده پیل اونورداضبط تو پیر په غالب ګمان چې دعربي لیکدودونه راولاړ شوی چې په دواړوژبو عربي او فارسي کې یې دتاریخي اوجغرافیایي نومونودلیکنې دسم ضبط ستونزه یې جوړه کړي او په داسې کلمه لکه (رتبیل)کې د(ت) (ب) او (ی) دتورو ځای پرځای‌کول تغیرکوي اوبیلابیلې بڼې خپلوي لکه چې مثالونه یې لرو

لکه څرنګه چې رتبیل شاهان ددین له پلوه دهندویي دین پیروان وو او دهند اوبابر شاهانو په سلسله کې همدغه کابلي شاهان راځي، پرغالب ګومان وایو. چې د (رتبیل) نوم له کابلي هندوي نامه سره اړیکه ولري. له احتمال نه لرې نده چې ددې کلمې ترکیب د "رتن پاله" یا نو "رای پاله" له کلمې له اسم خاص سره دخالت ولري. "رتن پاله" چې یوځانګړی هندي نوم

دی د "رتبیل" له نامه سره ډیر ورته والی لري او په اسانی سره له "رتن پاله" څخه "رتن پال" او "رتبیل" جوړیږي ،همدارنګه "رای پاله" هم د "رتبیل" په تشکیل کې دخالت لرلی شي، "رای" د"شاه" په معنا او "رانی" یي "ملکې" ته ویل او"پاله" دکورنی نوم و. د "راې پاله" او"رای پال" له ترکیب نه چې هغه یي (دپاله کورنی باچا) ترجمه کولای شو، نوکیدی شي په اسانی سره د "رتبیل" کلمه منځ ته راوړي.

په هر حال ددې کلمې دتشکیل صورت چې څنګه وي هسې به وي خودومره په څرګندتیا سره ویلای شو چې "رتبیل" دکوم پاچا نوم نه و دعربي اوفارسي ماخذونو څخه یواځې دکابل دیوتن سیمه ایز پاچا مقصد نه دی، بلکې مقصد یې دکابل دخوپاچاهانواوکورنیو څخه دی چې ددوه پیړیو په اوږدو کې یي کابل له کابل څخه بهر دافغانستان په ټوله جنوبي برخه باندې سلطنت کړی دی او موږ دافغانستان (دهغوی) د تر اسلام دمخه تاریخ معمولا په دوه ډولو ویشو: (۱) رتبیل شاهان (۲) کابلی رایان دادواړه ډلې دنژاد اواصلې ریښې له نظره سره ګډې وې، دوړو کوشانیانواویفتلیانو له بقایاو څخه چې دافغانستان په ډیرو برخوکې یي سیمه ا یز امارتونه منځ ته راوړل اوداسلام ترراتګ پورې یې په خپلو حوزوکې امارت وکړ یواځې یې داوروستی هندي اوبرهمني دین لاره لکه چې د بامیانو سیمه ایزو واکمنو یادبامیان زمریانو بودایي مذهب درلود.

پدې کې نشته چې درتبیل شاهانو مرکز اوپلازمینه د کابل ښار و او یاتردې ښه ووایو چې په دې کې شك نشته چې د"کابل کلا" یفتلي شاهانوپنځمې مسیحې پیړۍ په اوږدو کې له بګرام نه دپایتخت د لیږدونې په هوډ په کابل کې جوړه کړه او په کابل کې دبالاحصار په ودانولو کې یې ډیرې هڅې تر سره کړې او حصار یې دښار دغرنیوسیمو کې وکیښې چې کله پدې ځای کې امارت ته ورسیدل دبلې واکمنی مرکز یي همدغه دکابل کلا وټاکله او بیا ددې کلا په ټینګښت برجونو اودغرونو دپاسه د یوالونو په استحکام کې ډیرې هلې ځلې وکړې.

تردې دمخه مو اشاره وکړه چې دپخوانی افغانستان په تاریخ کې رتبیل پر دوه ډلو ویشلی شو: یوکابلي رتبیل شاهان او بل کابلي رایان ددې کورنی دواړه ډلو دعربو دلښکرو اودعرب دخلافت دراستول شوو سرتیرو په وړاندې او حتی دسیستان دصفاري مسلمانو نسلونو سره په

مختلفو ځایونو په ځانګړي توګه دغزني، لوګر او کابل ترمنځ سختې جګړې وکړې چې خاطرې یې په جزئیاتو سره دتاریخ په متونوکې خوندي دي.

تر دې پورې چې یعقوب لیث صفاري هم دوروستي رتبیل شاه له خوا دیوحربي چل پر اثر دکابل په غربي برخه کې معالجې ته ددعوت په مهال ګرفتار کړای شو او کابل په ۲۵۸ هجری کال چې له ۸۷۹ میلادی کال سره سمون خوري دنهمې میلادي پیړۍ په دریمه نیمایي کې افغانستان دلویدیځ له لوري دمسلمان امیر په لاس فتح کړای شو. خو درتبیل شاهانو پایځوړونه بشپړ له منځه لاته ړل پدې چې تاریخ دیعقوب لیث صفاري دورور عمر لیث صفاري په وخت کې هم دلوګر اوغزني په برخو کې درتبیل شاهي وګړو یادونه کوي.

۲۹_۳_۴۱

برهمني واکمني یاهند او

کابلي شاهي

داوومې مسیحي پیړۍ له پیل نه وروسته دجنوبي هندوکش په مختلفو برخو کې بیلابیل نسلونه واکمنۍ ته ورسیدل چې عربي، سانسکریټ، فارسي اوچینایي ماخذونو په دوه ځانګړو نومونو یادکړل چې نن ورځ دواقعاتو ترتجزیې اوتاریخي پیښو ترپیښیدو وروسته دومره ویلای شو چې ددې کورنیو نومونه او القاب هر څه چې و خوداصلي ریښې له مخې یې د(کوشانیو یفتلیانو) په صفت یادولی شو، ځکه چې ددې دوه اصلي ریښو عنصر زموږ په هیواد او په ځانګړې توګه دخیتځ هندوکش په جنوبي برخه کې دپخوانیو سوابقو له مخې تیت او ځای پر ځای وو.

دبرهمني شاهانو په اړه چې دکابلي شاهانونسل و دوه منبع لرو یو البیروني چې هغه وخت په غزني کې اوسیده او له غزنوي واکمنو سره یې هند ته سفرونه کړي اوډیر پراخ او افاقي معلومات یې تر لاسه کړي او بل (کلهنه) دکشمیر مشهور شاعر اومورخ دي چې اثر یې (راجاترانګیتي) نومیږي چې کولای شو هغه (دپاچاهانو رود) وژباړو اودشرح په ضمن کې یې دکشمیر اوهنددشاهانو کارنامې دحال څرنګوالي اوددواړو ترمنځ دتعلقاتو په اړه خبرې کوي.

البیروني دکابل شاهي نسل دهغې زمانې چې دمطالعې وړ ګرځیدلې په دوه نومونو اونښانو یادوي: یو (ترکیان) اوبل (شاهي برهمن) ترکي

شاهیان یې د (کشتاترپه) نسل څخه عبارت دي او یاهم هغه جګړه ماران دی چې دافغانستان په تاریخ کې یې د (رتبیل شاهانو) په لقب لاښه پیژنو. دبرهمن نسل دشاهانو بل نسل دی چې دعقیدې له مخې (برهمن) یا (هندي) وو. او دکابل دسیمه ایزو برهمنیانو او هندوانو څخه شمیرل کیدل او ډیر معبدونه یې په کابل او دکابل په چار چاپیره سیموکې درلودل چې د لوګر د (سګاوند) معبد یې مشهور معبدو.

څرنګه چې له یادو شویو ماخذونو څخه څرګندیږي چې رتبیل خلک عسکر پیشه (عسکري) خلك وو اومعمولا به یې ښه عسکري مشران له برهمنانو څخه ټاکل.

البیروني د (ترکي شاهي) نسل لومړی پاچا د (برهاتګین) اووروستی یې د (لکه تورمان) په نومونو یادکړی دی او وایي چې وروستی پاچا یعنې (لکه تور مان) د (کلر) په نامه برهمني وزیر لاره.

له ترکي شاهي وروستی پاچا څخه دپاچاهۍ دقدرت اواقتدار :انتقال صورت برهمني وزیراویاهم دبرهمنشاهي کورنۍ ته یوه سلسله ئیسه لري چې البیروني طبعا هغه اوریدلې اوداسې یې نقل کړی دی."

البیروني وایي: (کلر) برهمني وزیر اتفاقا خزانه وموندله او یوناخاپې پانګه وال شو، او لکه څرنګه چې پانګه پخپله قدرت دی ورو، ورو یې دمال په لرلو ډیر پلویان وموندل او لږ لږ یې دپاچاهۍ اقتدار دترلاسه کولو لپاره ځان چمتو کړ. اوله بله پلوه دترکي شاهي وروستی پاچا لکه تورمان چې ډیر ظالم شخص و. له رعیت سره یې ډیر بد سلوك کاوه او پدې وجه خلك ترې ډیر په تنګ راغلي وو ټولو دپاچا وزیر ته شکایت وکړ دبرهمني وزیر پانګه او دارائي چې دده شخصي اعتبار نور هم ورزیات کړی و له پاچا څخه یې ګټه پورته کړه (لکه تور مان) یې بندي کړ او پخپله دپاچاهۍ په تخت کښیناست . داو د البیروني له نظره برهمشاهي نسل دموسس منځ ته راتلل، خو که چیرته همدا عین موضوع دکشمیري مورخ په کتاب ((کلهنه)) کې مطالعه کړو یو بل څه به وګورو کشمیري مورخ دبرهمنشاهي نسل بنسټګریاهندوشاهي د ((کلر)) په نامه بالکل نه پیژني، بلکې ددې کورنۍ بنسټګرد ((للیه)) په نامه یو تن یادوي دا ((للیه)) دکشمیري پاچا ((سکنره ارمان)) معاصر و چې د (۹۰۲_ ۸۸۳م) ترمنځ یې په هغه ښکلې دره کې پاچاهي درلوده.

په دغه ترتیب ددوو مورخینو دنظریاتو پر اساس چې یودغزني اوبل دکشمیر و دبرهمن شاهي یاهند وشاهي کابلي نسل موسس دوه تنه ګورو یو ((کلر)) او بل ((للیه)) اروپائي مورخین اوباختري مدققین لکه "کننګهم" او "سراورل ستین" چې دواړه انګریزان دي او دوی ((کلر)) او ((للیه)) یوسړی بولي . "سراورل ستین" چې پخپله دکشمیري مولف ((راجاترانګین)) ژباړن دی تعجب کوي چې څنګه دوه تنه دغزني اوکشمیر مورخین ((کلر)) و((للیه)) دواړه انځورلي اودا دواړه اشخاص دیوتن جز نشي کیدلی دا په همدغه ترتیب .

یوبل خیتځ پیژندونکی چې د ((کلر)) او ((للیه)) دنومونو ظاهري اختلاف دعربي حروفو لیکدود راولاړه شوې ستونزه بولي اوپه حقیقت کې یې هغه دوه نومونه دیوه سړي ګڼلي دی په هر حال که چیرته دا دواړه نومونه یو تن ته مربوط وي نو دادغور وړ ده چې کشمیري مورخ په داسې وخت کې ((للیه)) دبرهمن شاهي دسلسلې سر بولي چې مرکز یې کابل نه ((ویهند)) ته منتقل شوی او په کابل کې ((لکه تورمان)) پاچاهي خپله کړې ده. یوشمیر اروپائي پوهان په دې باوري دي چې دادواړه نومونه یو دي د ((کلر)) او ((للیه)) نومونه په مشترک ډول د((کلرللیه)) په بڼه لیکي او همدارنګه دزمان اومحل دتشخیص په پام کې نیولو سره دهغوی پاچاهي داسې تعبیروي چې ((کلر)) په کابل کې دبرهمن شاهي کورنۍ دسلسلې سر و او هغه په کابل کې دبرهمني شاهانو بنسټګر ګڼلی شو، پداسې حال کې چې للیه ددې کورنۍ پاچا و چې برهمن شاهان یاهند اوکابلي شاهان دغزنو یانو دفتوحاتو په اثر کابل، لوګر، اوګردیز کې له پښو ولویدل اوپه پای کې یې داټک ترڅنګ (ویهند) کلك کړ اوهلته یې نوی مرکز منځ ته راوړ.

برهمنشاهي یادهند اوکابل شاهي نسل په کابل کې معبدونه اباد کړي اودښار په یو درم سال کې یې دیوتن پاچا مجسمه تر یوه حده نقش کړای شوې ده.

۳۱_۱_۳۸

دکابل پښتواني دیوالونه

یو له پښتوانیو خاطروڅخه چې دکابل ښار ارزښت یې مخصوصا دتدافعي ترتیباتو له نظره ثابت کړي دی دپښتوانیو دیوالونو وجود دی، چې له نیکه مرغه پر دوو غرونوشیردروازه ا واسمایي یې ځینې برخې تر اوسه پاتې دي چې دښار له هرې برخې نه څرګندیږي. داسمایي اوشیر دروازې واړه غرونه یودبل په مقابل کې یو دپښتواني ښار جنوبي پلو او بل یې شمال لویدیز لور ته پروت دی او په پښتوانیو وختونو اوداسلام په لومړیو پیړیو کې یې دطبعي حدوداتو په توګه دکابل ښار محدود کړی او د ښار ساتونکیو (دفاع کوونکیو) له دې غرونو څخه دطبیعي پناه ګاو په حیث کار اخیستی او په لوړو برخو کې یې ښه کلک دیوال تیر کړی دی.

لکه څنګه چې تول پوهیږو دکابل اوسنی ښار درود دوو غاړو ته چې دکابل په سیندشهر ت لري پروت دی.چې داسیند دپغمان دغرونو له لرې نه سر چینه نیسي، او لکه څنګه چې مې یوې راډیویي مقالې ته هم لیکلي و یو وخت و چې دکابل ډیرې ابادۍ دیوې بلې رودخانې په حوزه کې پرتې وې چې هغه دلوګر درود په نامه یادیږي او دلوګر دډرې له جنوبي برخې نه راغلي اوبلاخره د یعقوب له تنګي څخه راتیر

دسهاك اوشيوكي سيمې خړوبوي او له تنګ غارونه څخه څو كيلو متره وړاندې دكابل له سيند سره يو ځاى كيږي.

دكابل دابادېو تاريخي بهير كه په غور سره وكتل شي څرګنديږي چې كابل دپخوانيو ابادېو دثقل له مركز نه په دويمه او دريمه مسيحي پيړيو كې چې په چكړيي كې يي قرار درلود په تدريج سره دلوګر رود حوزې اوبيا دكابل دسيندګوټي حوزې يې ځايي بدلون موندلى اوپه دې تدريجي سير كې داسې وخت هم راغلى دى چې ددوه غرونو شير دروازه او اسمايي ترمنځ ځمكې دبالاحصار·دمورګي په ګډون داهميت وړ ګرځيدلى دى.

دځلورمې اسلامي پيړۍ دمتون په شهادت لكه د المسالك اصطخري، ابن خردادبه، حدود العالم او اشكال العالم چې جيهاني ته منسوب دي. كابل هميشه د(كلا) (قهندز) يا (كهندژ) (ادژ) او (حصار) په صفت ياد شوى او داكلاودژيا حصار هميشه دحصين، محكم او استوار په صفت ياد شوي او ښارله ځانه (ربص) يا حومه درلوده چې دكلا يا حصار دديوالونو څخه دباندې يې لمنه ډيره پراخه ده.

نو دځلورمې اسلامي پيړۍ دماخذ له مخې چې له لسمې عيسوي پيړۍ سره سمون خوري دكابل كلا اوحصار وجودلاره او داستحكام اوشهرت يې ډيره اوازه خپره وه.

دې ته بايد پاملرنه وكړو چې دكابل پر غرونو زاړه ديوالونه دښارله مستحكمې كلاسره اړونده موضوع ده. اواصلا دكهندژيا زړې كلا شته والى چې داوسني بالاحصارپرځاى دديوالونوجوړاونه پر غرونو ددې له امله شوې وه چې كلا ددفاع له نظره استحكام ومومي.

افغاني مورخينو تريوه وخته داسې فكر كاوه چې اصلا دكابل پخواني ديوالونه داسلام د مقدس دين دخپريدلو په مهال دلويديزو بلوسګرودمنخينوي له پاره دكابلي پادشاهانويعنې رتبيل شاهانو جوړ كړي دي.

خو كه چيرته دكار اوږدوالى،دجوړولو عظمت او هغه وخت ته پاملرنه وشي چې ددې په جوړولو كې ترې كاراخستل شوى دې ټولوته په غورسره تركتلو وروسته داسې څرګنديږي چې داديوالونه په بيړه جوړشوي نه دي اوددې دجوړولومفكوره پخوانۍ سابقه لري.

يو تن لويد يز عالم پادر كسپاني ديكالوي چې نږدې ۱۸ كله يې په كابل كې ژوند كاوه او دافغانستان مجله ۱۹۴۸ كال په دويمه شماره كې يې مقاله هم خپره كړې ده، هغه ليكي چې دكابل پرغرونو ديوالونه په احتمال سره ديفتليانو په وخت كې (پنځمه زېږدې پيړۍ كې اباد كړاى شوي دي.

پدې كې شك نشته چې يفتليان اوس هم نږدې (۲۰) زره تنه بدخشان كې دفيض اباد شمال لور ته اوسيږي دوى دپنځمې پيړۍ په اوږدو كې ديو فعال قوت په حيث دهندوكش شمال او جنوب لور ته په فعاليت لاس پورې كړ ساسانيان يې دهيوادله مركز څخه لويديځ لوري ته شا كړل او دهندوكش جنوب لور ته يې (دزاولي) په نامه يوه مشهوره قبيله په زابل اوكابل يعنې په غزني اواوسني كابل كې ځاى پر ځاى شو اود (زاول) (كاول) زابلستان او كابلستان نومونه دهغوى دوخت داستقرار خاطرې دي.

لكه څرنګه چې يفتليان وسله لرونكي او جنګيالي خلك وو او همدا راز دسوق الجيشي له نقطه نظره يې په ځمكو كې ډير شناخت اومهارت لاره، دنوموړي ايتاليايي پوه له نظره قوي احتمال دى چې دكابل دكلا مستحكمه هسته دكابل اوسنى بالاحصار اودمحافظې له پاره يې دغرونو دپاسه ديوالونه ددوى په لاس اباد شوي دي.

دكابل پخواني ديوالونه دچين دسترو ديوالونو يوه وړوكې نمونه ده چې نښې نښانې يې دپيكن غرب لور ته ۹۰ كيلو مترۍ كې په ختيزه نړۍ كې نوم لري لكه څرنګه چې ټول پوهيږو چې دچين لوي ديوالونه د ۳۰۰۰ كيلو مترو په شاوخوا كې اوږدوالى لري اودا ديوال په ۲۴۰ ق م كې ديوې چيني كورنۍ له خوا چې مانچو نوميده اودهيوانګنو خلكو ديرغلونو دمخنيوي له پاره جوړ كړاى شوى و.

دكابل ديوالونه دچين دلويو ديوالونو په مقابل كې فوق العاده وړوكي ديوالونه دي او دايواځې د يووړوكى ښار له پاره چې ددوه وړوكو غرونو په منځ كې پروت و ددفاع په خاطر جوړ كړاى شوى و.

مګر ددې ددواړو ديوالونو دجوړښت دسبك له نظره چندان توپير نشته.

دكابل دديوالونوپه جوړولو كې دډبرو ټوټو ، غټو خامو او پخو خښتو څخه كار اخيستل شوى، برجونه، كنګرې او تير كښونه يې تر اوسه په ښه ډول تشخيص كيږي، دديوالونو دجوړولو دځاى ټاكل مخصوصا دغرونو په

لمنوکې چې ددهمزنګ په تنګي کې سره مخامخ کيږي دمهندسانو کمال اومهارت په ډيرو سختو ځايونو کې ځرګندوي. په دې کې شک نشته چې دې ديوال خپلې دروازې درلودې او يوه دروازه يې همدغه ددهمزنګ په برخه کې وه او دا له امکان نه لرې نه ده چې د (شيردروازې) وجه تسميه له همدغه ځايه اخستل شوې وي.

داديوالونه درتبيل شاهانو په عصر کې دعربانو دحملې پر مهال اوتر هغې په نژدې دورو کې جوړ شوي دي لکه څرنګه چې داحمدشاه دراني اوابدالي تيمور شاه په وختونو کې هم پکې يوڅه رغاونې شوې دي لکه څنګه چې په لمر خاته پلو کې ديوال دجلګو او زراعتي برخو نه تيريده هلته يې اثار پاتې نه دي او دبريد تاکل يې يوڅه شکونه پيداکوي.

دکابل ديوالونه زمونږ له تاريخي ميراثونو څخه دي دهغې ساتل اومحافظه که هغه دتاريخي خاطراتو له نظره وي او که دګرځندويانو دمطالعاتو له نظره وي، زمونږ ملي دنده ده.

۱۱_۸_۴۱

دکابل لمنوکې دابادیود پراخوالي ستراتیژي مفهوم او موقعیت

کابل دجغرافیایي جوړښت له مخې دغرونو په څو پردو کې تاوراتاو پیچلی پروت دی. که چیرته یې شاوخواته وکتل شي نو یوشمیر غونډۍ لکه (مرنجان) (کلوله پشته) (بي بي مهرو) او نورې یې دابادیو نژدې چاپیریال کې واقع شوی دی. خو دښار مرکزي برخه ددوه وړوکو غرونو (شیر دروازې) او (اسه مایي) په منځ کې پرته ده او خارج ته په لرو برخو کې یې نور غرونه په کږه وږه بڼه پراته دي.

تول پوهیږو چې دبودایي اثارو د شهادت له مخې دکابل ښار له اسلام څخه دمخه په خپل چاپیر چل کې دغونډیو دپاسه هم ابادۍ درلودې ددې ابادیو لمنه تردویمې ،دریمې زېږدې پیړۍ پورې رسیږي او دهغو مسکو کاتو له مخې چې په چمن حضوري کې تر لاسه شوي دي څرګندیږي چې په څلورمو اوپنځمو م ز پیړیو کې په دې حدوداتو کې ابادیووجود لاره م سکندر او حتی چینایي لیدونکی هیوان تسنګ له دې ځایه دتیریدلو په مهال دکابل ښار لیدلی نه دی خو داسې اټکلوي چې دکابل ښار په پخوانیو وختو کې دمخه تر اسلام سره لدې چې ډیر اباد معبدونه یې درلودل مګر ډیر ارزښت یې نه لاره او داخبره هغه وخت ښه څرګندیږي چې دبګرام دښار موقعیت په ۸۰ کیلومترۍ کې په نظر کې ونیول شي. هغه وخت سړی پوهیږي لکه څنګه چې بګرام یو لوی ښاراود کوشانشاهانو

پایتخت و دسترو خلکو او بودایي علماو ګڼه ګوڼه هلته جوړه وه او کابل دلاړي له اوږد کناره په یوه څنډه کې واقع شوی و.

هغه څوك چې دکابل په ښار کې ژوند کوي او بهرنیان چې دلومړي ځل لپاره دې ښار ته راځي ټولو یو عجیبه څیز پدې ښار کې لیدلی او ویني چې هغه یولوی حصار دی چې دشیردروازې او اسه مائي په غره باندې جوړ کړای شوی دی ایاددې حصار په جوړولو کې پرته له نظامي اوستراتیژیکي ګټې نه نور څه و ؟

لکه څنګه چې دچین لوي دیوال دهن ما دیرغلونو په مقابل کې جوړ کړای شوی و او نور څه تړې مطلب نه و همدا راز دکابل په غرونو دیوالونویواځې اویواځې دیودفاعي غرض په خاطر له ښار او ابادیو څخه چارچاپیره جوړ کړای شوی و چې مطلب تړې یواځې مدافعه وه. اوتل ددې دیوالو له لیدلو ځیني پوښتني په ذهن کې ګرځي چې دامستحکم حصار دچا له خوا؟ په کوم کال اوکومه نیته جوړ کړای شوی دی.؟

له بده مرغه چې تر اوسه هیڅ یوموثق تاریخي ماخذ او هیڅ یوډبر لیك په دې اړه درك نلرو چې صحیح اوموثق معلومات راکړي، یو تن (پاورکسپاني) ایټالیایي پوه چې ۱۸ کاله دکابل په ښار کې اوسیده او دافغانستان اړوند یې یوکتاب هم لیکلی سرلیك یې دی (افغانستان چهار راه اسیا) هغه پدې باوري دی چې دکابل په غرونو دیوالونه دیفتلیانو په وخت کې پیل او تکمیل شوی دی.

دایفتلیان چې دافغانستان دتاریخ دپنځمې مسیحي پیړی په اوږدو کې راڅرګند شوي داخلك نظامي او جګړه مار خلك وو په بل عبارت په ټوله معنا متحارب ، نظامي او جنګجو خلك وو دوی له منځني اسیا دپامیر له هغه لوري او سر دریا اوامودریا نه راغلي وو او دبلاخره په پخواني تخارستان او بدخشان کې میشت شول.

دایفتلیان وروسته تر هغې چې دسلطنت په تشکیل بریالي او په بدخشان کې یې مقر اختیار کړ په دوه ډولو وویشل شول چې یوه ډله یې له همغه بدخشان څخه غرب لور ته داوسني افغانستان تر وروستیو پولوپورې خواره شول اوله ساسانیانو سره تر مخامخ کیدلو وروسته یې هغوی پر شا کړل او بله ډله یې دهندوکش جنوب پلو ته راغلل په زابل، کابل او کاپیسا کې خپاره شول چې ددوی مهمه قبیله (زاول) نومیده دا ډله لکه څرنګه چې په غزني کې اوسیدل هغې سیمې په زاول شهرت وموند.

دایفتلیان په همغه نظامي شیوه چې درلوده یې دکابل په غرونو ددیوالونو دجوړولو په فکر کې شول، ددوی دښه یو والی او داوامرو

تعمیل له مخې یې دديوالونو په ابادولو لاس پورې کړ او دالوي حصار چې له نیکه مرغه بقایایي تر یو حده اوس هم موجودې دی منځ ته راغی.

کابل پخپله (کهن دژ) یالویه زړه کلا درلوده او دا (کنهدژ) یې بالا حصار و، چې په پخوانیو عربي او فارسي ماخذونو کې د(حصار)، (دژ) (کهندژ) (کلا) په حصینه او مستحکمو صفاتو یاده شوې ده او بنار له کلا سره سره چې مستحکمه هسته یې وه دبنار چار چاپیره یې دیوال هم لاره، که چیرته ښه دقت وشي لومړی پخپله کهن دژ دښو استحکاماتو او برجونو لرونکی اوښه مضبوطه کلا وه او بیا دښار چارچاپیره بل حصار جوړ کړای شوې و چې دکابل دغرونو په څوکو یې یوڅه برخې پاتې دي.

دکابل دغرونو دپاسه دحصار جوړول ددقت او مصالح له نظره څه اسان کار نه دی او دایو لوی کار ګڼل کیږي او ددی کار تکمیل ډیر وخت اومقتدر سلطنت ایجابوي او داسې څرګندوی چې نظامي او سوق الجیشي ارزښت چې کابل پکې اباد اومعمور و په پنځمه مسیحي پیړۍ کې ایجاب کاوه چې ددفاع له پاره مهم تدابیر ونیسي.

ټول په دې پوهیږو اوریدلي اولوستلي مو دي چې دکابل رتبیل شاهانو دې حصار اودې استحکاماتو ته ډیر ارزښت ورکاوه. دا حصار دعربو مجهزو قواوو درسیدلو پر مهال په اوومه زېږدي پیړۍ کې خای پر ځای، و چې پدغه مهال دښار ساتندویانو او عربو ترمنځ خونړۍ جګړې هم شوي اوداجګړې دمدافعینو ترمنځ ددې دیوالونو ترڅنګ څوځله تکرار شوي دي. دکابل ـ غرونودپاسه دحصار تر جوړولو دمخه خاص کلی نه و او دې دیوالونو جوړولو یو خاص ارزښت ورکړ خو کله چې دیوالونه اباد او حصار له لویو اوضخیمو دروازو سره خپله وروستۍ بڼه خپله کړه کابل دیومستحکم پایتخت اومرکز په حیثیت وشمیرل شو.

۳ـ ۴ـ ۴۷

دچکړي منار

دکابل جنوب ختیز لوري ته لږ څه لرې که په دقت وکتل شي دغره په یوه تیغه باندې یوتور رنګه یاباریك عمودي کرښه ځرګندیږي کله چې داغر په ژمي کې واورې سپین کړي داکرښه لړه څه ښه ځرګندیږي داتور عمومي خط دچکړي له منار څخه عبارت دی.

د (چکړي منار) دجغرافیایي، تاریخي ،فرهنګي او معماري مفهوم له نظره پایتخت ته په نژدې ساحه کې یوه مهم میراث دی او دپورته شرح له نظره ددې آبادۍ ارزښت هغه وخت ځرګندیږي چې په هغه ځای کې چې دامنار واقع دی په جغرافیایي مفهوم یې رڼا واچول شي.

کابل دافغانستان مرکز اوپه عین زمان کې یوتاریخي ښار شمیرل کیږي چې له ډیرو وختو راپه دیخوا دې اوسني حال ته رسیدلی دی یووخت بالاحصار په جنوب شرقي برخه کې دښار مهم مرکز وُ دبالاحصار تر شا زړه جبهه اوشهدای صالحین واقع دي چې داځایونو هم دمخه تر اسلامي دورې ډیر ارزښت لاره دزړې جبهې تر شا یو لړ غرونه لکه شاخ برنتي، کمري اوچکړي ډیر مشهور دی‌او ددې هر کنډر تر شا په څوکو کې یې دپخوانیو زمانو دآبادیو پاتې شونې شته .

اوځینې نقاط لکه پنجه شاه، جانباز، بیني نیزار، سهاك، کمري او چکړي دپاملرنې وړ دي اووروسته دچکړي دغرونو تر کنډرونو یخ دره، سنجد دره او"سه

توپان" داسي درې دي چې لیدونکی داوسني کابل له حوزې نه قدم په قدم لمر خاته لوري ته راکاږي اوبلاخره دبت خاك او تر هغې هم لیرو منطقو ته یي بیایي.
دچکړي منار چې دغره په یوه څوکه واقع دی په موجوده حال کې ۱۵ متره یا څه دپاسه لوړوالی لري او قطر یي د ۲۰ مترو په شاوخوا کې دی.
دچکړي منار په استوانه یي بڼه جوړ کړای شوی دی په داسې ډول چې پورتنی برخه یي په تدریج سره نری کیږي دمنار پورتنی برخه داوبښ دموري په شکل ده اولکه څنګه چې پوهانو او بلاخره موسیوفوشه فرانسوي دخپل نظر څرګندونه کړې ده داسې څرګندیږي چې په لرغونو زمانو کې دمنار په پورتنی برخه کې (څرخه) یعنې (عراده) چې دبودايي دین آیین او قانون ؤ وضع شوی وه ، لکه چې همدې نظریي او مفکورې ته مربوط په هند کې بنارس ته نژدې دموریا هندي امپراطور (اشوکا) دوخت منار موجود دی چې په سرکي یې (چکړه) یا(عراده) دبودايي دین علامه لیدل کیږي او (چکړه) عین همغه کلمه ده چې دچکړي په منارکې لیدل کیږي اوله نامه څخریږي هم معلومیږي چې دنوموړي منار په پورتنی برخه کې (چکړه) (څرخه) یا (څرخ) چې دبودايي دین او قانون علامه وه وضع شوې وه.
معمولاً فرانسوي لرغون پیژندونکی دتاریخ له نقطه نظره دچکړي منار او یو شمیر استوپې چې ورته لري او نژدې واقع دی لکه (یخ دره) (سنجد دره) (سه توپان) اونوروکې دویمې مسیحي پیړۍ ته نسبت ورکوي مګر پوښتنه پیداکیږي چې ایا دامنار د(اشوکا) زماني دریمې م ز پیړۍ لومړۍ نیمایي پورې تعلق نه نیسي؟
موریا امپراطور اشوکا چې دهغه کتیبه په بودايي اخلاقي لارښوونو لیکلې وه پدې وروستیو کې دکندهار په سر پوزه کې تر لاسه کړای شوه چې بودايي دین ته یي په افغانستان کې رواج ورکړی دی او همدا راز یو بل ډبر لیك په جلال آباد کې دډرونتې په برخه کې ترلاسه شوی دی.اوهمداراز دچیني لیدونکي هیوان تسنګ دلیکونو له مخې چې یاد شوی امپراطور په هډه اوبګرام کې استوپې اومعابدونه جوړ کړي ؤ دا ملاحظات پورتنی پوښتنه تقویه کوي چې دچکړي منار بایدداشوکا په وخت کې جوړ کړای شوی وی.
دچکړي منار یوه مذهبي ابادي ده او په ټول موجودیت یي له بودايي قانون څخه استازیتوب کاوه او دغره په پوزه باندې یي موقعیت داسې مفهوم لاره چې له یوې خوا یي دبودايي کابل څرګندونه کوله او له بلې خوا یي دبودايي دورو راهبانودلارښوونې له پاره شمیرل کیده. لکه چې دشرق دلوري یي دهډې، دشمال دلوري یي دبګرام او دشمال غرب له خوا یي داراکوزي (کندهار) له پاره جلب توجه

کوله. بگرام، چکړي، کمري، سهاك چې چارچاپیر پراته او ډیره ساحه یې نیولې وه چې دبودائي کابل ابادۍ یې په مختلفو برخو کې پرتې وې او ډیرې ابادۍ دچکړي دمنار په نژدې چاپیریال کې متمرکزې وې.

تول په دې پوهیږو چې اشوکا په هند کې ډیر معبدونه او استوپې جوړې کړې دي او په ځانګړي توګه دتیږو منارونه یې په مختلفو ځایونو کې اباد کړي او خپل فرمانونه یې پر ډبرو کیندلي او په منارونو کې کلك کړي دي او تر اوسه لکه څنګه چې دمخه وویل شول دوه فرمانونه یې دافغانستان په خاوره کې هم موندل شوي دي.

که چیرته داملاحظات په نظر کې ونیول شي په اسانۍ سره ویلای شو چې دچکړي منار به هم دهغه وخت ابادي وي، لکه چې مو وویل ،همدغه شان د(چکړه) لرونکی منار په بنارس کې هم لري چې تر اوسه موجود او مشهور دی. لکه څنګه چې (اشوکا) دپاچاهۍ ترڅنګ درهبانیت مقام هم درلود، او دخپلې واکمنۍ په لسم کال یې دبودائي دین مبلغین دارغنداو سیمې موجوده کندهار ته ورسیدل، غالب ګمان دادی چې دچکړي دمنار اساس هم هغوی ایښی وي او په کابل کې دبودايي دین دخپریدلو دخاطرې په ډول یې دامنار جوړ کړی وي ځکه چې طبیعي وه ددې منار چارچاپیره په درو کې ډیرې استوپې اومعبدونه و چې دځینو شواهد اوس هم لیدل کیږي اوداهم له امکان څخه لرې نده چې ددې ابادیو لمنې تر لومړۍ، دویمې اودریمې مسیحي پیړیو پورې اوږدې شوي وي.

۴۷۱۴۱۷

خم زرگر

دبودايي معبدونو او استوپو پاتې شونې

((خم زرگر)) يوبې نښانه ځاى دى چې په ځانګړې توګه يې په كتابونو او تاريخي اثارو كې دنوم يادونه شوې نه ده، مګر دتاريخي ابادېو دلرلو په وجه په پخوانيو زمامونو كې مهم ځاى و. پرته له شكه په كابل كې به داسې څوك نه وي چې د "ګلبهار" نوم يې اوريدلى نه وي. دا ښكلى كلى دپنجشير ددرې په دننه اودكوهستان او نجراب په لاره د (شتل) او پنجشير دمستو او ځپاندو رودونو پر غاړه واقع دى او داځاى دنوې پلازمينې كابل دخلكو دتفريح اوميلو ځاى دى.

ګلبهار په خپله شمالي برخه كې د "شيخان خيل" په نامه يوځاى لري چې له څوكالو راپديخوا هلته يوه لويه دټوكر جوړولو فابريكه جوړه شوې او په فعاليت يې پيل كړى دى اود "شيخانخيل" نوم دګلبهار دنساجي په بڼه منځ ته راغلى دى.

بايد هير نكړو چې دشيخانخيل هغه دښته چې اوس هلته دفابريكې ودانۍ جوړه شوې، څلور سوه كاله دمخه يې ډيرو ګلونو په لرلو او په ځانګړې توګه دلاله ګل په لرلوېې ډير شهرت لاره. او ظهير الدين محمد بابر په خپلو يادښتونو كې چې په "تزك" شهرت لري د شيخان خيل دنوم يادونه يې د (شيخاددښتې) په نامه كړې ده.

اوپه پښتو کې دلاله ګل دمختلفو ډولونه تعریف کوي اوپه ځانګړې توګه یې یادونه کوي چې دلاله د ۳۲ ډوله ګلانو څخه یې پدې دښته کې د (لاله ګل بوی) او (لاله صدبرګ) یې ډېر شهرت لري چې دغور بند دتنګي په خوله کې راټوکیږي.

دګلبهار دکلي شمال شرق لوري ته دشیخان خیل دښته، خم زرګر او خوا ته یې اشترګرام پروت دی او ددې منطقې شمالي لوري ته د"سنجن" او "درنامي" غرونه پراته دي. خم زرګر اواشترګدام دکاپیسا دډیرونورو نقاطو په څیر دپخوانیو دورو ډیرې مذهبي ابادۍ درلودې او دقدیمه اثارو بقایاوې دامفکوره په وضاحت سره تائیدوي.ددې کلي دشمال لوري ته دغرونو اوسیدونکي که هغه د(سنجن) (درنامه) اوکه دشتل درې اوسیدونکي دي چې شمال لویدیځ ته واقع دی ټول په پشه یې ژبه خبرې کوي او داسې څرګندیږي چې په پخوانیو وختونو کې دې لهجې پدې سیمه کې عمومیت لاره.

داخبار، فرهنګي او اطلاعاتي یادښتونو پر اساس چې ما پخپله په همغه ځای کې اخیستي، پدې وروستیو کلونو کې بودایي اثار او تراشلې مجسمې ورو، ورو له سنجن" اوخم زرګر څخه ترلاسه شوي دي.

په دې اړه لومړۍ په زړه پورې پارچې چې له "سنجن" څخه تر لاسه شوي عبارت له دوه لویو دکاڼو هیکلو څخه دي چې یوېې یومتر اولس سانتي لوړ والی لري اودبودا مجسمه په داسې حال کې څرګندیږي چې له اوږدو وېښتو څخه یې داور شغلې لوړیږي اودپښو له تلوڅخه یې اوبه جاري دي داډول مجسمه دمخه تر دې هم په ۱۹۲۶ کال کې چې ډیره ښکلې هم وه د"پایتاوه" په کلي کې چې سرای خواجه ته نژدې دی کشف شوې وه او هغه د بودایي خارقه بزرګ په صفت یادوي او دویمه پارچه چې له "سنجن" څخه تر لاسه شوې یوه دناستې "پودلس اتوا" مجسمه ده.

دشیخانخیل اوخم زرګر ترمنځ دیوه غره لړۍ ده چې ډیره برخه یې سلیت کاڼي لري او ددې غره لمنې چې مخه بې دشیخانخیل په لور ده تاریخي شواهد نلري مګر هغه لمنې یې چې د"اشترګرام" او"خم زرګر" په لور دی تاریخي شواهد لري اوځای په ځای دخرابو اواستوپو بقایاوې دسړي پاملرنه راااړوي .

دبودايي معابدونو اواستوپو شواهد په څونقاطو کې ليدل کيږي، هغه نقطه چې لومړی دپام لرنې وړګرځي "رامو" نوميږي اومتصل يې دبي بي سبز په نامه يو زيارت دی، ددې ځای په پورتنيو برخو کې دخونګو دپاسه ديوې بودايي استوپې بقايا ليدل کيږي چې کولای شو هغه د (راموا ستوپې) په نامه ياده کړو. دغره په لمنه کې دوه درې ځايه له کاڼي جوړې دزمري مجسمې پرتې دي چې دهغو وجود دلويو ابادیو په وجود شهادت ورکوي، ځکه تر کومه ځايه چې دکاپيسا دبودايي عصر په معماری مطالعه شوې ده دازمريان به معمولاً دمعبدونو دپوړيو دوه خواو ته نصب کيدل.

درامو استوپې جنوب لويديځ لوري ته نژدې ديوکيلو متر په فاصله دغره دپرخونګو دنورو استوپو شواهدليدل کيږي چې يوې ته يې بهمن استوپه او بلې ته يې تخت توپ وايي. د "توپ" کلمه بشپړه او خوبخود داستوپې پخواني کلمه ده چې دافغانستان په ډيرو ځايونو کې هماغسې پاتې ده. د (تخت توپ) پورتنی برخه دسراج الملة والدين اميرحبيب الله خان په عصر کې هوارې شوې او دسوپې په ډول يې جوړه کړې ده، لکه څرنګه چې دپخوانی استوپې خرابه يې دتخت په بڼه جوړه کړې ده نوځکه يې(تخت توپ) بولي.

هغه غر چې درې د(رامو) (بهمن) او (تخت توپ) استوپې لرلې دنيمې دايرې په بڼه يې ميداني احاطه کړې ده،چې ورځ دځومعبدونو بقاياوې پکې ليدل کيږي اوخرابې يې هم يو له بلې نه برجسته دي. پدې کې شك نشته چې دوخت په تيريدو سيلابي بارانونه دغره له لمنو رانښکته شوې ډيرې خاورې اوختې يې دمعبدونو په پاتې شونيوانبار کړي، همدارنګه دبنيادګر دې تيرې او پايي چې پکې کلونه کيندل شوي څلور متره دځمکې لاندې څرګنديږي او دارابنيې چې ډيرو رسوياتو ډير تاريخي شواهدتر خاورو لاندې پټ کړي دي.

دبودايي عصر کې دا دود وُ چې مذهبي معبدونه اواستوپې به يې په غرنيو برخو کې دغرونو په لمنو اولوړو برخو کې جوړولې، خم زرګر يوځل بيا دابادی داروش ثابت کړو. د (اشترګرام) له وجه تسميه نه څرګنديږي چې دلته نه يوائې معابد بلکه محتملاً کلي اوښار هم اباد وو، اصلاً داشترګرام غره دبګرام پهلوان غر ته ډير ورته والی لاره، لکه څرنګه چې مودپهلوان غره ترځنګ دبګرام ښار لاره

همداراز داشترگام ترځنگ هم حتماً ښار موجود و نوم او نښان يې دتاريخ له پاڼو
څخه وهل شوی خوخامخا به څيړنې اوکيندنې پدې باره کې دوباره رڼا واچوي.

په لويي او عام مفهوم دګلبهار دموقعيت په ارزښت کې.شك نشته چې دځمکې
په مخ دشواهدو او له مختلفو منطقو څخه دتراشلو هيکلونو دټوټو له بيابيا موندلو
څخه چې هر يو يي په خپل ذات کې ارزښت لري او له پخوانيو مدني کاروانونو
څخه راپاتې دي. څيړنې دخم زرګر، اشترګرام او دګلبهار په نورو ډيرو کليو کې
دځمکې پر مخ اوترخاورو لاندې ډير نور ارزښتمندشواهد لري،ځکه چې نن ورځ
دګلبهار دنساجي فابريکې دې منطقې ته يوځانګړی ارزښت ورکړی دی او دلته
ديو ورکي ښار په بنه ابادیو صورت نيولی چې خامخا به په راتلونکي کې دا
ابادي لاپراخوالی ومومي.

۴۱\۵\۲۰

جبل السراج (دهندوکش ور)

دلومړي پنځه کلن پلان ددويم کال په نيمايي کې چې دهيواد دابادۍ له پاره ترسره کيده، ديوستر کارداجراء خبر په ورځپاڼو کې خپور شو چې هغه دسالنګ په دره کې دموټر و سرك او هندوکش په زړه کې دهغه تونل کښنل دي چې جبل السراج او خنجان به سره وصل کړي يعنې چې دهندوکش دوه برخې شمالي او جنوبي برخې به سره وصل شي، او له نيکه مرغه چې نن دا کرښې ليکم دپروګرام مطابق دکار په اړه دشمال او جنوب دلوري دپاملرنې وړ پرمختګ شوی دی او دهغه وړاندليد له مخې چې دکارپوهانو له خوا جوړ شوی ددويم پنځه کلن پلان په نيمائي کې به داستر کار پای ته ورسيږي.

دکاپيسا (کودامن او کوهستان) دلويې جلګې دنيمه شمال او شمال غرب په نيمه دايره کې يوه مهمه او حساسه نقطه لروچې له نيمې پيړۍ راپديخوا يې دجبل السراج په نامه شهرت پيداکړی دی او تر دې دمخه په ټولوپخوانيو دورو کې دپروان په نامه يادیده.

جبل السراج ياپخوانی پروان دجغرافيايي موقعيت له مخې (په لرغونوختونو کې هم خاص ارزښت لاره او اوس يې هم لري . چې داستوګنې دمنځنې ځای په توګه دمنځني هندوکش دلويو څلورو لارو په حيث قرار لري، پدې معنا چې جنوب لويديځ لوري ته يې د ۵ کيلو مترو په فاصله دغور بند دره پرته ده اوشمال ختيځ لوري ته يي په همدغه فاصله په ګلبهار کې د پنجشير ددرې پيل دی چې بيا پدې دواړو درو کې دوه دتيريدنې نورې لارې دي چې يوه دشتل دره اوبله دسالنګ دره.

دشتل دره تنګه محدوده او دتيريدنې له پاره ډيره له ستونزو ډکه ده، مګر دسالنګ دره نسبتاً له دې درې څخه پراخه اوديانه له پاره مساعده ده که چيرته دشتل دره حذف کړو درې ،درې نورې به پاتې شي لکه پنجشير، سالنګ او غوربند چې دادرې واړه په لرغونو زمانوکې دعبور او مرور له پاره مساعدې وې او غوربند چې دهندوکش جنوب لوري ته دشيبر تر کوتل پورې امتداد لري په اکثرو لرغونو وسطي او نويو لارو کې شامل و او له څه مودې را پديخوا دموټر و لاره ګرځيدلې ده.

له دې لنډې شرح ورکولو وروسته که چیرته ښه پاملرنه وشي جبل السراج له خپلې ښکلا سره سره د "ګلبهار" او "متك" ترمنځ اویاد پنجشیر اوغوربند ترمنځ او یاخو هم دسال او لنګ یا سالنګ په خوله کې قرار لري اوکولی شو چې هغې ته دهندوکش جنوبي دروازه ووایو.

وایي چې تاریخ تکراریږي. ایا دابه بهتره نه وي چې ووایو ثابت جغرافیایي موقف اوموقعیت په تاریخ کې خپل نقش تکراروي؟ لکه څنګه چې اوس جبل السراج ډیر ارزښت حاصل کړی په راتلونکي کې به تر دې ډیر ازرښت تر لاسه کړي. په لرغونو وختونو کې یې هم ډیر اهمیت لاره او داتول ارزښتونه دهغې سیمې په جغرافیایي موقعیت پورې تړلی وچې دهندوکش په درو اومهمو کوتلونو لارې تیرې شوي دي او له هغې ورځې چې په دغه درو کې دشیبر پښنه لګیدلې ده جبل السراج خپل ارزښت ترلاسه کړی دی.

معمولاً مورخین دلته دیوښار څرګندونه کوي چې په ۳۲۹ ق م کال کې پخپله د سکندر مقدوني په لاس جوړ کړای شوی، داهمغه دهندوکش دپای سکندریه یا پاروپامیزاد دی، لکه څرنګه چې اسکندر په هغو ځایونو کې سکندریه جوړوله چې هلته به تردې دمخه ابادي موجوده وه، نو کله چې مقدوني سردار دښار بناکوله هلته حتماً ښه مستحکمه کلا موجوده وه چې اوس یې اثار نه څرګندیږي او نه دتاریخ په خاطره کې ځای لرلی. مګر موقف او اقلیمي موقعیت یې په یقیني توګه حکم کوي چې وړاندې د سکندر دعسکرو تر رسیدلو پدې ځای کې ابادي وه لکه په هري رود کې وړاندې د سکندر تر رسیدلو د (ارقاکانا) کلا موجوده وه همدارنګه حتماً دهیرمند په سیمه او ارغنداو کې وړاندې د سکندر تررسیدلو موښارونه او مستحکمې کلاګانې درلودلې.

جبل السراج یا پروان دهندوکش جنوبي دروازه وه او په اینده کې به هم وي، لکه څنګه چې دهوامرغان ددوبي او ژمي پر مهال دمهاجرت په وخت کې دسالنګ دلارو څخه ګټه اخلي انسانان هم له همغو او ترڅنګ لارې دپنجشیر له درې څخه استفاده کولی.

سکندر مقدوني ۲۳ پیړۍ دمخه هلته سکندریه پیل کړه او د سکندریې دجوړولو پر مهال یې روزانه دسیمې له خلکو څخه دهندوکش دلارو ګودرو په هکله معلومات ترلاسه کول. مخصوصاً دهغو ځایونو په اړه چې له اوسني جبل ا لسراج سره پیوست پراته دي .

ددې ۲۳ پیړیو په اوږدو کې یې جغرافیایي جوړښت او دلارو وضع ډلر ډیر توپیر سره یوشان وه او اوس دادی تازه پدې کلونو کې چې موږ په کې ژوند کوو دسالنګ وضع شرایط اوعبور ومرور هلته په کلي ډول بدل شوی.

يو له هغومسايلو څخه چې دافغانستان په دې برخه کې دسکندر دخطو سير په هکله تر اوسه په يقيني توګه معلومه نده همغه دسکندر په هندوکش باختر ته ورتلل اوبيرته پروان ته راتلل دي.

پدې کې شك نشته چې داندراب اوسيدونکي چې له هرې نقطې څخه يې وي دخاواك په کوتل شپه ترمنځ يعنې په دوه ورځو کې ځان ګل بهار ته رسوي. او په همدغه دوه ورځو کې يو تن کولی شي چې له اندراب څخه دخنجان په لاره دسالنګ په کوتل ځان جبل السراج ته ورسوي.

په (پادشاه نامه) کتاب کې چې دمغلي پاچا شاه جهان دپهر پيښې پکې ليکل شوې دي په قول ويلی شو چې هغه وخت چې علي مردان خان له کابل نه دبدخشان دتسخير په قصد حرکت کاوه، هغه ته وويل شول چې دهندوکش له درو څخه ډير عسکر نه شي تيريدای، نو ځکه هغه له لس زره سپرو سره دپروان، اهنګران، سالنګ، اودوشاخ دلارې ورتير خنجان ته ورسيدل اندراب ته په رسيدلو له سراب او دطول (خاواك) له کوتل نه ورتير (شپن) ته او له هغه ځايه (رخه) دپنجشير حاکم نشيني سيمې ته راغی او له هغه ځايه ګلبهار ته ستون شو.

اګر چې دعليمردان خان تلل او راتلل په ۱۱ هجري شمسي پيړۍ کې (۱۷ مسيحي پيړۍ) کې ترسره شوي دي مګر موږ ته بنه معلومات راکوي اوکولی شو ترنتيجې اخستلو وروسته ووايو چې په ډير باور سکندر مقدوني هم ۲۳ پيړۍ دمخه له همدغو دوه لارو او دوه کوتلونو سالنګ او پنجشير نه ګټه اخيستې يعنې دسالنګ پرلار تللی او دخاواك او پنجشير پر لار ګلبهار او له هغه ځايه دپروان سکندريې ته يې مراجعت کړی دی. دامفکوره راته هغه مهال پيداشوه چې تيره اونۍ مې پروان، ګلبهار او پنجشير ته سفر وکړ پدې سفر کې ماته ثابته شوه چې سکندر لدې دوه لارو استفاده کړې ده جبل السراج او دپروان سکندريه لکه څنګه چې ۲۳ پيړۍ دمخه دجنوبي هندوکش دروازه وه بيا دنوي سرك په خلاصيدلو، سالنګ لوي تاريخي موقعيت بيا له سره نوی کړ.

۴۱۱۳۱۵

دلوګر تاریخي او جغرافیایي

موقف

کابل دجغرافیایي جوړښت له مخې په یوه غرنی نقطه کې پروت دی چې دغرونو پردو له نژدې تر ډېرو لیرو په غیږ کې نیولی، ددې تاریخي ښار په شمال اوجنوب کې دوه نسبتاً پراخې او حاصل خیزې ساحې پرتې دي چې دواړه دکابل انبار خانه شمیرل کیږي. لکه څنګه چې کاپیسا (کوهدامن او کوهستان تراوتازګی دشمیرې ډېرښت حاصل خیزې او تاریخي اثارو دبقایاوله مخې دکابل په شمال کې شهرت لري، تقریباً په همدې فاصله په مقابل سمت یعنې دپایتخت په جنوب کې یوه بله علاقه د (لوګر) په نوم لرو چې لکه دکابل دشمالي برخې په څېر زر خیزه، حاصل خیزه تراوتازه او ډېر نفوس لرونکې ده، دا دواړه سیمې چې سره ډېر ورته والی لري په عین حال کې دزراعتي تولیداتو یوتوپیر هم لري او هغه دادی چې په لومړي ځای یعنې کاپیسا په ډېره پیمانه د انګورو باغونه اومیوې تولیدوي او په مقابل کې لوګر ډېره غله لري. همدارنګه ددواړو سیمو ترمنځ درودخانو او د اوبو دمنابعو توپیر هم موجود دی پدې ترتیب چې کاپیسا ښه مست او ځپاند رودونه لري چې له لوړو غرونو څخه سرچینه نیسي او په مقابل کې لوګر بیا یورود لري چې دلوګر رود په نوم یادیږي منتها ددې روداوبه ډېرې ښې ویشل کیږي او اراضي ته ښه رسیږي او په کرهڼه کې ترې ښه ګټه اخېستلای شي او دکاپیسا ردودونه په ډېرې تیزۍ سره حرکت لري لکه څومره چې باید ترې ګټه واخستل شي هومره ګټه ترې نه اخستل کیږي.

لوګر لکه دکاپیسا په څیر چې دتاریخ په اوږدو کې یې سترې دورې ترسره کړې دي منتها دکاپیسا په څېنو نقاطو کې لکه (بګرام)، (پایتاوه) (شترک) او نورو کې

دلروغون پیژندونکو له خوا کیندنی شوي او څیړنې ترسره شوي مګر په لوګر کې متاسفانه تر اوسه هیڅ ډول علمي او عملي هڅې ترسره شوي نه دي، ددې علاقې موقعیت دکابل، ګردیز اوغزني ترمنځ چې دادرې واړه لوي اداري، سیاسي او فرهنګي مرکزونه دي او دادرې واړه دارابنیي چې داڅومره دتاریخ په ژورو کې دارزښت وړ ده.

تر اوسه مودلوګر دنوم دیادونې له پاره پرته دیوناني مصري جغرافیه لیکونکي بطلیموس له یادونې چې په دویمه عیسوي پیړۍ کې تیر شوی نور څه نه دي موندلي. دهغه دلیکنو له مخې چې د(پاروپامیزاد) چې عبارت له کابلستان څخه وي دکابل درودخانې مرستیالانو اومختلفو ځایونو نومونه یې اخستي چې یویې (لوګرنا) ده یوتن انګریز کننګهم او نورو پوهانو همدا (لوګرنا) دشباهت او ورته والی له مخې همدا اوسنی لوګر کړی دی.

لکه څنګه چې (ګر) دغره په معنا دی او (لو) د (لوی) مخفف دی نوویلای شو چې په لرغونو زمانوکې دانوم د(لوی غر) په معنا ویل شوی او ورو ورو دوخت په تیریدلو دعوامو په ژبه چې اختصار ته متمایل دی د(لوغر) او (لوګر) په بڼه منځ ته راغلی دی.

لوګر په لرغونو زمانو کې هغه سیمه وه چې هلته (اورمړي) ژبه ویل کیده چې بقایایي اوس هم په (برکي برک) کې لیدل کیږي دانوم اوداسې نور ډیر نومونه چې لنډه یادونه به یې وشي ددې محتاج دی چې پرې څیړنه وشي او په (رمړي) ژبه کې مطالعه به ډیره مرسته وکړي.

په لوګر کې دبعضې اباديو، نهرونو، کاریزونو نومونه واقعاً په ذهن کې یوه مفکوره تولیدوي لکه: کاریز رسن، کاریز تشن، کاریز روشن(داوسنی ارزي درویش نوم)، کاریزخزر، پل جوګي، نهرراجان، نهر منسچ، نهر پند جوی بابوس، ده کشن، غندي کشن، پادخواب، شانه اونور.

همدغه د(برکي برک) تسمیه چې همدا اوس هم یو شمیر محدودې کورنۍ په اور مړي ژبه خبرې کوي عجیب نوم نه دی؟

همدارنګه د(برکي راجان) تسمیه، داور مړی ژبې بقایا پرته له برکي برک نه دوزیرستان په (کاني ګرام) کې هم پاتې دي.

په لوګر کې داسې نور ډیر ځایونه هم شته چې اوسیدونکو یې یاخوشواهد ترلاسه کړي او یا خو لیدل شوي او یا یې درك لرلی. موسهي چې داهم یوله همغو عجیبو ومونوڅخه دی چې پدې هم نه پوهیږو چې سهي صورت یې څرنګه ولیکو

هلته هم وړوکې مجسمې موندل شوي چې ختيني جچوړې او پخې شوې داسپ او دسوار کار مجسمې په لاس راغلي دي چې يوه يادوه نمونې يي دکابل په موزيم کې موجودې دي او په لړ اختلاف يي جوړه له بګرام نه هم په لاس راغلې دی اومعمولاً هغه د کوشانيانودوروستی دورې يعنې دعيسوي ددريمې پيړی ته نسبت ورکولی شو.

د (پادخواب شانه) له چار چاپيره زراعتي ځمکو اوباغونو څخه دغزنويانواوکوشانيانوسکې ترلاسه شوي او تر لاسه کيږي او ځينې فلزي مجسمې اوفلزي مهرونه او نورترې هم تر لاسه شوي دي، په ياده شوې سيمه کې (خم هندو) چې د (کنګار) شرق لوري ته واقع دی دخلکو دوينا له مخې ډيرې سکې پيدا کيږي او همدارنګه له نورونقاطو څخه لکه (تخت شاه) او(استي ميدان) کې تاريخي شواهد کله کله تر نظره کيږي.

پدې کې شك نشته چې سيمه ايز او فولکور داستانونه په ډير پيمانه دانومونه خپل کړي دي، همدا پادخواب شانه ډيرې مختلفې کيسې لري وائي چې اصلاً داتسميه "باد ـ خواب" و، او دسهار نسيم په دلته ډير ښه چليده او دغزنويانوخواب خانه ياخوب ځای همدلته و، نو پادخواب شانه اصلاً "بادخواب شاهانه" تعبير کولای شو.

يوشمير نور ددې ځای په چينو کې نورې کيسې ګوري او وائي چې ددې چينو او د "سلطاني پور" دچينو تر منځ دځمکې لاندې ارتباط موجود دی. پدې کې شك نشته چې دلوګر دپادخواب شانه او دجلال اباد دسلطان پوري چښني دکابل داهل هنود په عرف کې متبرك مقام لري اوتر اوسه هم پدې دواړو برخو کې کال په کال ستري ميلې ترسره کيږي. لنډه داچې دلوګر منطقه چې د "واغجان" له تنګي نه دالتمور تر کوتل پورې او همدارنګه له چرخ نه تر (سجاند) پورې لويه علاقه راچاپيره ده چې په اسلامي اوتر اسلام دمخه دورونو کې يي فرهنګي دورې تر سره کړي دي او هغه شواهد چې پدې ناحيه کې حد په حد ليدل کيږي دلته بايد حتماً هڅې صورت ونيسي.

۱۹-۴-۴۷

استوپه یا توپ

په افغانستان کې د بودايي آباديو، يو ميراث

دافغانستان په اکثرو ځايونو کې مخصوصاً ددې خاورې په نيموختيزو برخو کې چې بودايي دين څه دپاسه يوزر کاله پکې رواج و، لکه دګنبدي په څير د کاڼو يو امبار چې له کاڼو او خاورو جوړ او ديو برج په څير چې په عموم ډول خارجي برخه يي له تزئيناتو خالي نده څرګنديږي لکه څرنګه چې اکثره معبدونه په لوړو او وچو ځايونو اودغرونو پرخونګو جوړيدل، همدارنګه داستوپو پاتې شونې هم په لوړو داماني برخو اودغرونو په لمنو کې وجود لري، هيڅ به دافکر ونکړي چې دبودايي دين پر مهال په زرګونو وړې او غټې استوپې دافغانستان په مختلفو برخو کې ابادې شوې وي، هرې خواته چې به کتل کيدل يوه استوپه به خامخا په نظر ورتله او ددې معبدونو او استوپو د معمارۍ او فرهنګ سبک په وروستيو وختونو خپل اثر پريښودی دی او پخپله د استوپې کلمه له منځه تللې نه ده او دتوپ په بڼه وروستيو وختونو ته هم را پاتې ده. او د کابل د محيط په ۱۰۰ کيلو مترۍ کې څو ځايه داکلمه اوريدل کيږي او د بودايي وخت په پخوانيو استوپو شهادت ورکوي

لکه (توپ دره) چې دچاریکار په مقابل کې دعمومي سرك چپ لوري ته په یوه دره پورې نښتې. چې په یوه نقطه کې یې چې ډیره ښکلي اوبرجسته نقطه ده دیوې استوپې پاتې شونې څرګندیږي چې شاید داپه افغانستان کې ترټولوستره استوپه وي،توپ درې ته کولی شو.

(استوپه دره) ووایو. په عرف او دمنطقې په دود کې "توپ" همغه استوپه ده چې له لریو ځایونو څخه ښکاریږي او دکوشاني عصرد تلپاتې کارونو څخه یې پاتې شونې څرګندیږي اوله چارچاپیر سیمې څخه یې دکوشاني عصر مسکوکات په لاس راځي هغه مربع شکل ستوپه یې ۱۵ متره لوړ والی لري او خارجي وړې استوپې یې خپله بڼه بدله کړې ده او خرابې شوې دي.

دکابل په لور ښکته له بیګ توت کلي نه یایې که په دقیقه توګه ووایو دبیګ توت او چهل تن ترمنځ یوه غونډۍ ده چې "سه توپان" نومیږي لکه څنګه چې یې له نامه څخه څرګندیږي هلته درې ښکلاوې په نظر راځي چې سترګې له ورایه هلته دتاریخي پاتې شونیو تاریخي شواهد ګوري چې دلته په بودایي دوران کې درې استوپې خوا تر خوا ابادې وې او نننی دتوپ کلمه پخوانۍ داستوپې کلمه ده اوهلته سیمه ایزې ژبې دتوپ له واحدې صیغې نه دجمعې صیغه توپان جوړه کړې ده او (سه توپان) اوسنی نوم دتاریخي حقایقو له مخې په درې استوپو موافق او شاهد دی.

دکابل شمال ته له چاریکار لږ څه لرې دګل بهار شمال شرق لوري ته دخم زرګر په علاقه کې (اشترګرام) ته نژدې دغره پرخونګه یوه نقطه ده چې "تخت توپ" نومیږي دلته هم په یوه ښکلې نقطه کې یوه استوپه موجوده وه چې دډیرې ښکلې منطقې اوښه موقعیت په مناسبت چې لاره یې شپیته کاله دمخه شاید دسراج الملة والدین په امر به هغه بدله شوي وي چې وروسته له هغې ورته "تخت توپ" وایي او دادی ګورو چې په یوه بله نقطه کې پخوانۍ استوپه دتوپ دکلمې په بڼه له منځه نه ده تللې.

دوه ښکلي نور مثالونه دتوپ رستم دی چې یو په سمنګان او بل په بلخ کې مشهور دی او دواړه بودایي استوپې دي خوتوپیر یې دومره دی چې هغه توپ رستم چې ایبك سمنګان کې واقع دی تیږې یې تراشل شوی او کار یې ناتمام پاتې شوی دی او هغه توپ چې دبلخ دنوبهار دروازې ته نژدې واقع دی له غټو خامو خښتو څخه جوړ شوی دی او یوه بله ښکلا هم دتخت رستم په نامه موجوده ده چې تر

اوســه دهغــي دتشــخيص پــه هکلــه ديــو معبــد يــا اورتــون پــه حيــث اتفاق نظرندی حاصل شوی.

ددې لنډې شرح په رڼا کې شکونه نه پاتې کيږي چې ا ستوپې که هغه دودانيو دجوړښت دبقايا له نظره وي او که هغه دادبي خاطرو له نظره وي له منځه نه دی تللی، د غرونو په خونګو او لمنو اوشيلووکې يي بقاياوې په تيره، خښتـه کاڼو او برجستګيو کې پاتې دي. او په خاطرو او کيسو کې د "توپ" پـه صـورت نقش دی او د عوامو قاموس ددې محلي نومونو دتاريخي خاطرو غوره ساتندويه وسيله ده.

اصلاً په هنـد کې استوپې د"بودا" دايرو دمحـافظي او بودائي راهبانو له پـاره جوړيدلې وروسته سلاطينو، شاهانو، وزيرانو اوحتی مشهورو اشخاصو دخاطرو په خاطر دا ودانۍ جوړولې او په عموم ډول به يي قيمتي نګينې، سکې مهرونه او نور په همدغو استوپو کې خښول لکه چې يوه ورانه شوې استوپه په همدغه غرض ولټول شوه او له لدې پرتـه دانګريزانو دلومړي او دويم يرغل پر مهال په کـابل، ډرونته بګرام، او باميان کې وپلټل شوې او ډير ځيزونـه يـي دلندن برتش موزيم تـه يوړل، دودانۍ په بڼه استوپې په افغانستان کې له تـاثيراتو تشـې نـدی او اکثر ضخيم برجونه چې زموږ دکلاګانو په کنجونو کې ليدل کيږي تـر ډيـرې انـدازې پخوانۍ استوپې را ياد وي.

۴۷\۱۱\۳۰

توپ دره

څه موده دمخه په جرایدو اوورځپاڼو کې خبر خپور شو چې کابل موزیم په نظر کې لري چې دیونسکو دیوتن رالیږل شوي مهندس په لاربښوونه دکابل دنږدې سیمو دځینو تاریخي ابادۍ مرمت کاري وکړي او په همدې تازه ورځو کې دتوپ درې دابادۍ مرمت هم پیل شوی دی.
پدې کې شك نشته چې په کابل او دکابل په لرې اونږدې چاپیریال کې یو لړ مذهبي تاریخي ابادۍ داسلامي اوبودایي دورو وجود لري چې مرمت او بیا جوړونه یې داثارو حفظ اوساتنه یې دافغانستان دهنري او تاریخي اثارو له مخې ډیرارزښت لري.داکار نه یواځې زموږ پخوانۍ مذهبي ودانۍ له نړیدلو څخه ساتي لاچې دسیاحانو له پاره هم دډیرې پاملرنې وړ دی. ځکه چې دخارجي سیاحینو په نظر کې پرته له طبیعي مناظرو څخه دویم ارزښتمند شیز مذهبي تاریخي ودانۍ دی چې له نیکه مرغه افغانستان تر اوسه خپل پخواني ټول اثار په خپلو ځایوحفظ او ساتلي دي. مقصد دتوپ درې له مذهبي آبده څخه څه شی دی؟ او توپ دره په کوم ځای کې واقع ده؟ دادی‌ددې پوښتنو ځواب ته راځو :
دلومړۍ پوښتنې ځواب باید سملاسي ووایو چې دابده مقصد له بودائي استوپې څخه دی.
استوپه یاتوپ چې دپخوانۍ بودائي دورې خاص اوعام نوم دی چې په کابل او دکابل په چارچاپیر سیمو کې زموږ تر وخته شکل او اصلي مفهوم ساتلی‌دی هغه (استوپه) ده.
په عموم ډول بودایي معبدونه په دوه برخو ویشل شوي چې یوته یې سنگهارمه یامعابد او بل ته به یې استوپه ویل او په بودائي عصر کې له دویمې م ز پیړۍ نه

تر ۹ زیږدې پیړۍ پورې د ۱۱ پیړیو په اوږدو کې په نیمه شرقي افغانستان کې له (بلخ نه تر کندهار دختیځ په لور) رواج درلود پرته له مبالغې ځو سوه وړې او غټې استوپې ودانې شوې دي اودکابل دښار په منځ کې دشیردروازې او آسه مایي غرونو پرخونګولسګونې استوپې وې.

په اساسي توګه هر یو معبد کم ترکمه یوه استوپه درلوده اوډیروختونه دیو معبد چارچاپیره ډیرې وړې اولویي استوپې هم جوړېدې. استوپې به اکثراً له منځ نه ډکې اودباندې به دګنبدې په ډول جوړېده. په لومړي وخت کې به یې دهند په بنارس کې داستوپې دننه دبودا الماس ایښوده اوبیا وروسته به یې دراهبانوالماس اونور قیمتي ځیزونه په ځانګړي صندوقچه کې اچول اود استوپې دننه به یې ایښودل له پورتني شرح نه څرګندیږي چې توپ دره اصلاً استوپه دره وه د (س) حرف په اسانۍ سره حذف شوی‌او اوس دتوپ په بڼه پاتې دی او دکوهدامن او کوهستان خلکو لکه دافغانستان دنورو برخو په څېر ددې پخواني مفهوم په سهي توګه ساتلی دی.

توپ دره دخواجه سیاران اوسنجد درې په منځ کښې دپغمان دغره په کوزنۍ برخه کې دچاریکار ترځنګ پرته ده اودکلي کورونه یې له دوه ګاونډیو کلیو او چاریکار نه په وضاحت سره معلومیږي یو کیلو متر دچاریکار دبازار له پیل څخه یوه لاره چپ لوري ته دتوپ درې په لور تللې ده چې کیدای شي دجیپ په واسطه یو کیلو متر فاصله طی کړای شي. اووروسته بیا دکلي ترځنګ کله چې له غونډۍ ور واوړئ او پلي تر توپ پورې ورسئ.

دمخه ددرې ترخولې په دامان کې په ټیټ توګه ښې جلګې موجودې دي چې لویه یې تر یوې نیمې پیړۍ دمخه دتپه رستم په نامه یادیده.

دمخه مې اشاره وکړه چې دتوپ کلمه دافغانستان په ډیرو برخو کې داستوپې په معنا اومحفوظه پاتې ده دمثال په توګه له (توپ رستم) څخه په ایبک (سمنګان) او له (توپ رستم) د بلخ په ښار دنوبنهار ددروازې جنوب لوري ته یادولی شو.

دادواړه توپونه که هغه په ایبك کې دی او که په بلخ کې له نیکه مرغه دلویو توپو له جملې څخه دی چې تر اوسه پاتې دی همدارنګه دچکرې دمنار (بودایي کابل) اوخورد کابل ترمنځ ددرې استوپو بقایاوې موجودې دي چې سه توپان ورته وایي،البته داخه دتعجب ځای نه دی چې په اسلامي دوره کې یې اکثر کلاګانو او استوپوته دکابل اوزابل درستم پهلوان شهرت ورکړی دی.

په توپ دره کې لکه چې مو وویل نه یوازې غونډۍ درستم په نامه شهرت لري بلکې هلته یوقبر هم وچې هغه ته به یې درستم دزوی قبر وایه.

په هر حال لدې لنډې شرح نه څرګندیږي چې دتوپ درې آبده همغه استوپه ده چې ددرې په منځنۍ برخه کې دکلیو په منځ کې لیدل کیږي اوخلك دپخوانیو خاطرو په یاد لرلو هغې ټولې درې ته توپ دره وایي.

لکه څنګه چې مې دمخه شرح ورکړه پرته له مبالغې په کابل او دکابل په اطراف کې له پغمان څخه تر شیوکیو کمري، چکړي اوخورد کابل پورې اوهمداراز دکاپیسا په حوزه کې که هغه په بګرام کې دی او که دپهلوان غره چارچاپیره اوکه دخواجه سیاران په لاره کې، سنجد دره استدغچ،استالف، ګل دره اوشکر دره ،ونوروکې اوڅه په ګلبهار او اشترګام اوریزه کوهستان کې مو په سلګونو استوپې درلودې چې زیاتره بیخي له منځه تللي دي مګر په دوه ځایونو په چکرې منار اوتوپ دره کې استوپې په ښه ډول حفظ او ساتل شوي دي. توپ دره دکابل په چارچاپیرونقاطو کې داستوپو د پاتې شونیو له نقطه نظره ډیر ارزښت لري ځکه چې هم ترټولو استوپو لویه ده او هم تر ټولو ښه ساتل شوې ده او له نیکه مرغه کابل د چاریکار لویې لارې ته نژدې واقع دی اوسیلانیان کولای شي په اسانۍ سره ترې لیدنه وکړي.

دغه استو په نژدې ۱۵ متره لوړوالی لري او ددایرې محیط یې نژدې څلویښت متره دی او په.ملا کې یې لکه دکمربنددوه حلقې لیدل کیږي اوپلستر کاري یې په ښه توګه محافظه شوې ده.

دالویه استوپه له ډیرولریو ځایونو څخه لکه له بګرام څخه هم ښکاري او ددوربین په واسطه یې دچاریکاروله عمومي سرك څخه دجوړښت ټول جزئیات څرګندیږي،دغه استوپه دلویو کوشانیانو دتلپاتې ودانیو یادګاردی او که په دقیقه توګه ووایو نو دامپراطور کنیشکا دسلطنت یعنې ددویمې مسیحي پیړۍ تر نیمائي پورې اړوند.و.

هیله لرو چې ددې لویې مهمې تاریخي ابادۍ مرمت چې دکوشاني عصر دمعمارۍ نمونه ده داسې په دقت مرمت شي چې پخوانیو ښیګڼو ته یې تاوان ونه رسیږي.

۳-۳-۴۱

بامیان دسیاحت او نړۍ

ګرځیدني له نظره

لکه څنګه چې دعجائباتو په نړۍ کې اووه خارقه ځیزونه شهرت لري زموږ په هیواد افغانستان کې چې تاریخي هنري شهکارونه یې په هر کنج اوکتار کې لیدل کیږي لکه (۱) بامیان (۲) بند امیر (۳) منار جام (۴) دایبک استوپه) (۵) تاق بست (۶) دخواجه محمدپارسادمسجد رواق (۷) اوګازرګاه شریف).

بامیان چې هغه مو په افغانستان کې په لومړۍ درجه دعجایبو په قطار کې راوړی، ډیره ښکلې او زړه راښکونکې دره ده چې هنري او طبعي ښکلایې سره یوځای شوې ،هنري اعجاز یې منځ ته راوړی او دابنکلې دره یې په نړۍ کې مشهوره کړې ده،بامیان یې له لریواونږدې نقاطو سره لکه:

شهر غلغله، شهر ضحاک، شهر سرخشک، اثر دهای سرخ در، فولادي درې، ککرک، کالو، سوماره ،آهنګران، آغرابات، داهغه برخې دي چې طبیعت پکې ټولې ښکلاوې راټولې کړي دي اوهنري بدیع یې پرې ورزیات کړی دی او همدارنګه ښکلې خاطرې یې پر هره پانه ورزیاتې شوې دي او بیا ترې یوهنري قدرتي کتاب منځ ته راغلی دی چې هره پانه یې دهندوکش او بابا دغره له سپینو واورو ډکه او ښکلې ده.

هغه لویې مجسمې چې دنړۍ تر ټولو لوی مجسمې شمیرل شوي دي اواقونه اومعبدونه چې دسمڅو په ډول په غرونو کې کیندل شوي دي دبامیان ددیوال نظیفه او رنګه نقاشي چې دهندوکش په زړه کې دیونګارستان په څیر منځ ته راغلي چې دټولو ورپیښنو شویو روزګانو سره سره دلیدونکیو دکتنې وړ دی بامیان دهند او

چين تر منځ دتلو راتلو لويه لار وه چې په همدې سيمه به ددې دوه برخو ترمنځ ستره لاره تيره او دهندوکش په غرو رغو کې به تيريدل.

باميان ترتاريخ دمخه دورو کې دهندوکش دښکاريانو مرکز ؤ چې چهل ستون ستره نغاره ددې دعوې ډير ښه ثبوت دی خو بيا دبودائي دين په خپريدلو سره مخصوصاً دکنيشکا او هوويشکا لويو کوشانيانوپه دوره کې چې (د دويمې ميلادي له دويمې نيمائي څخه تر دريمې ميلادي پيړۍ پورې) دې درې بل ارزښت خپل کړ او څخه دپاسه ۸ پيړۍ په منځنۍ اسيا کې دبودايي دين يو پرتمين مرکز پاتې شو. باميان دمملکت دارۍ له مخې هم ښه سوابق لري که هغه له اسلام نه دمخه دی اوکه وروسته دغوري په وخت کې دافغانستان دقلمرو ؤ تاريخ ؤ چې کله کله يې شمال لوري ته تخارستان او دهندوکش جنوب لوري ته کابلستان هم پکې راتلل.

پدې څو کالو کې چې افغانستان ته سيلانيان راغلي او شمېره يې هم ورځ تر ورځې په ډيريدو ده نو ډيره شمېر يې باميانو ته راغلي دي. او ددې وجه څرګنده ده وجه يې همغه دباميانو ۵۳ او ۳۵ متره بودا مجسمې دي چې تقريباً ۴۰۰ قدمه يوله بله لرې واقع دي او دغره په کمر کې يې مجسمې کندل شوي او دبدن غټې برخې يې له صدمونه په امان پاتې دي.

باميان له کابل نه ۲۴۵ کيلو متره فاصله لري چې په هرډول موټر کې کولای شو په ۷ ساعتو کې دالاره ووهو.

باميان پرته له دوه سترو مجسمو او يو شمير معبدونو څخه نور هم په زړه پورې دليدلو ځيزونه لري چې سيلانيانوته ډير په زړه پورې دي او هغه په هغه سيمه تاريخي محاسن طبيعي مناظر او يو شمير نورو ته دخالدارو ماهيانو ښکار ډير په زړه پورې دی.

پرته له لويو مجسمو څخه چې يادونه مو وکړه يوه بله مجسمه هم دلس مترو په لوړوالي دککرک په دره کې وجود لري او دککرک دره دباميان جنوب ختيځ لورته پرته ده او هغه سرک چې نوی جوړ کړای شوی ، دهوټل له مخې د بابا دغره شاته هغې منطقې ته نژدې کيږي.

ددې درې نور تاريخي اثار دضحاک ښاراوشهر غلغله دی چې په ډيره پيمانه دغوري دورې خاطرې ، خوارزمشاهي او دچنګيز دخرابيوډيرې خاطرې لري او پدې دريو دورونو پورې يې خاطرې تعلق نيسي دچنګيز لمسی دضحاک په ښار

کې دجلال الدین منکبرني دعسکرو دلاسه ووژل شواوشهر غلغله دمقاومت کولو په وجه دچنګیز دلاسه وسوځول شو. او هیڅ شی یې ژوندی پرې نه ښود.

هغه ځایونه چې د بامیانو په لرې اونږدې برخو کې پراته دي او سیلانیانو ته ډیر په زړه پورې دی هغه بند امیر دی چې په ۸۰ کیلو مترۍ کې واقع دی او نور وړوکي رودونه دي چې فوکلوري کیسې لري او هر لیدونکي ته په زړه پورې اودلچسپ دی.دفولادي دره دلویومجسمو جنوب لویدیځ لوري ته واقع ده چې لوړه څوکه یې (شاه فولادي) نومیږي اونوی سرك چې ۱۲ کیلو متره اوږدوالی لري ددې درې کوزنۍ برخې ته رسیږي چې هلته یو حوض هم دی.

رواني اوبه ، مستې ویالې، ښکلي کلي، واړه واړه ښکلي باغونه، له واورو ډکو غرونو په لمنو کې چینې پرې شوې څوکې داټول هر یو په خپل ځای یوه ځانګړې ښکلا لري.

همدارنګه دککرك دره او په ځانګړي توګه کوزنۍ برخه یې برخې (دوکاني) پورې ډیرې ښکلې زړه راښکونکې منظرې لري چې بیا هم دبابا په غره پورې نښلي.

دضحاك دښار په پای کې یوه بله دره د بابا دغره له خواسره وړاندې تللی چې د (کالو) په نامه یادیږي اوعجیب طبقات الارضي تشکیلات لري چې دلیدنې وړدي.

همدارنګه د (سوماره) او (آهنګران) درې چې دبامیانو په لویه لار واقع دي هر یو ځانته ځانګړې ښکلا لري او پرته له طبیعي محاسنو څخه خالدار ماهي هم لري او هغه څوك چې دماهیانو دښکار علاقمند وي هغوی ترینه ډیر خوند اخلي.

بامیان دتاریخي اثارو او طبیعي ښکلا په لرلود نړۍ دسیلانیانو په منځ کې ډیر شهرت لري ځکه چې هر سیلاني هلته تللی دی په ډیر شوق یې بیرته مراجعه کړې ده او نه هیریدونکې خاطرې یې له ځانه سره راوړي دي او په حافظه کې یې حفظ کړي دي.

۲۰-۳-۳۷

صلصال وشاه مامه

پدې وروستيو کې هر چا دباميانو نوم ډېر اوريدلی دی او پدې وروستيو کې دنړۍ ډېر سيلانيان هلته ليدلو ته ورځي. باميان دسيلانيانو له پاره ډېر ښترين ځای دی اونژدې ۹۰ فيصده سيلانيان هلته ور روان دي.

شايد هر هغه چاچې باميان ليدلي او يا دهغه ځای په اړه يې څه مطالعه کړې وي اويا يې له نامه او اثارو سره اشنايي ولري درك کولای شي چې دهغه ځای دټول ښايست اوښکلا سره سره هغه څه چې دسيلانيانو پاملرنه جلبوي هغه ددوه مجسمو موجوديت دی چې يوه يې ۵۳ متره او بله يې ۳۵ متره لوړوالی لري.

دادوه لوی ولاړ هيکلونه او نور غټ او واړه ناستې مجسمې معمولاً دباميانو په بتانو شهرت لري او داسې څوك به نه وي چې ددې لويو مجسمو په ليدلو سره حيران نشي.

دباميان ۵۳ متري هيکل دنړۍ لوی ترينه مجسمه ده او ددې وړ ده چې ددنيا په عجايب سبعه و کې وشميرل شي، هغه کسان چې دامجسمې گوري نوخامخا يې يوشمير پوښتنې په ذهن کې گرځي او دهغو په اړه يې دنوم هويت نوم اونښان په باره کې ورته پوښتنې پيدا کيږي.

مهمې پوښتنې دادي چې دامجسمې څه نوميدلې؟ پدې کې خو هيڅ شك نشته چې دبودايي دين دپلويانو پر نظر دامجسمې صرف دبودا دمجسمې تمثيل دی. چې په فوق العاده لويه اندازه له طبيعي انسان څخه ستر(دانسان له قده سترې)دغره په زړه کې کيندل شوي اوتراشل شوي دي.

ددې مجسمو بدن له اوړو څخه دپښو تر بندونو پورې په قبايا راهبي شوقه باندې پوښل شوی ؤ اودهغې قاتونه او ضمونه ډیر ښه څرګندیږي دادواړه قباوې رنګه وې او تر اوسه په اسانۍ سره تشخیص کیږي ځ ۵۳ مترو قبا اصلاً سور رنګ لرې او د ۳۵ مترو قبا شین یاداوبو په څیر رنګ

ددې دواړو قباګانو رنګونه په هغه مهال چې مسلمانان دلومړي ځل دپاره دبامیان درې ته ننوتل ډیر تاثیر پرې کړی ؤ او دا دواړه بتان یې دهغو درنګونو له مخې په (سره بت) او (خنك بت) په نومونو یاد کړل دیوشمیر تاریخي او ادبي متون داشارو پراساس ثابت دي چې دا دواړه صفتونه په ۴ مه او ۵ مه پیړۍ کې او تر دې وروسته یې رواج وموند او تر ټولو دامهمه ده چې دسلطان محمود غزنوي ددربار ملك الشعرا امیر عنصري دسره بت او خنك بت په باره کې قصیده جوړه کړې وه چې متاسفانه له منځ تللې ده او یو بیت نیم هم ترې پاتې نه دی ددې قصیدې کشف یو له مهمو تاریخي او ادبي کشفیاتو څخه دی چې هر کله تر لاسه ... نوزمونږ دتاریخ په یوه پاڼه به ډیره رڼا واچوي.

(سره بت) همغه ۵۳ متر بت او(خنك بت) ۳۵ متر مجسمه وه داټکي دکتلو وړ دي چې ددې دواړو بُتانو قباګانې په اوومه مسیحي پیړۍ یعنې (لومړۍ هجري پیړۍ) کې چیني لیدونکي هیوان تسنګ هم تیر ویستي ؤ. هغه فکر کړی ؤ چې دمجسمو بدن له چودن څخه ټوټې ټوټې ریخت شوی او بیا سره یوځای شوی مجسمه ترې جوړه شوې، خوداچې موږ پوهیږو چې دامفکوره په قطعي توګه غلطه وه او له فلز څخه دمجسمو په جوړولو کې بلکل کار اخستل شوی نه و.

او ټول بدن یې دهمغه غره په دانه داره تیږه کې تراشل شوی او دقباګانو قات یا لوړې ژورې د پلستر او رسۍ په ذریعه لوړې ژورې شوي دي او په مخ یې ورته سور او شین رنګ وهلی ؤ او همدغه رنګ مسلمان دې ته اړ ویستل چې یو ته (سور بت) او بل ته (خنك بُت) یعني سین بت ووایي.

کولای شو دې مجسمو ته دبامیانو په کیسو او اسطورو کې دوه نور نومونه هم پیدا کړو: یو (صلصال) او بل (شامامه) دبامیانو په سیمه ایز دود کې صلصال د۵۳ متر بت نوم و شامامه د ۳۵ متر ... ت نوم ؤ دصلصال دکلمې لغوي مفهوم ګل او خاورې دی دبامیانو سیمه ایز ... خپل ساده فکر کې صلصال دنر له پاره او شاه مامه د ښځې له پاره تصور کا ... او کوي یې او داهم فکر کوي چې یو یې شاه او بل یې ملکه وه پدې معنا چې دا یوه جوړه شاه او ملکه دي. دتاریخ څیړنو او لرغون پیژندنې په رڼا کې څرګندولی شو چې دافکر ونه ټول له حقیقت نه لرې دي

او دا دواړه مجسمې دبودا دي، خوبايد وويل شي چې دفولکلور مطالعه او دعوامو فرهنګ ډير په زړه پورې دی مخصوصاً په تاريخي مسايلو کې ورته ډير ارزښت ورکول کيږي او سيمه ايزې کيسې اوريدل ډيرې دلچسپې او اموزنده دي.

دشاه مامه دکلمې په ترکيبي جوړښت کې دوه کلمې څرګندې دي يو (شاه) او بل (مامه) چې دا دواړه دپنجشېريانو په لهجه کې ورګډې دي او مور ته يې اطلاق کيږي. همدارنګه دشهبانو هم توجيه کيدی شي.

لکه څنګه چې مو دمخه وويل چې عوام دا دواړه بتان ښځه، ميړه او همدارنګه شاه او ملکه بولي همداراز درې ورې مجسمې دلويو مجسمو په طاقونو کې په ناسته تراشل شوي دهغو دوه و ماشومان بولي او هغوی (نقصاني) بولي، په همدې ترتيب دباميانو سيمه ايز خلك هغه ټول غټ او واړه بتان چې دڅلور سوه قدمونو په ليرې والې تراشل شوی دی يوې کورنۍ ته منسوب بولي چې عبارت له پلار ، مور او ماشومانوڅخه دي.

دباميانو ۳۵ متري بت دڅيړنو له مخې داسې څرګندوي چې له ۵۳ متري بت څخه ډير ه لرغونتيا لري او ۵۳ متري بت په ۴مه يا ۵مه عيسوي پيړۍ کې جوړ کړای شوی دی او په همدې ۵۳ متري مجسمو کې تناسب ډير په نظر کې نيول شوی دی او دادګويتا دمدرسې له دخالت نه بې تاثيره ندی.

وايي چې دباميانو دلويې مجسمې ورې نمونې دتجارانو په کاروانونو دوربينم په لاره کې دچين او جاپان ترخاورو پورې دلارې په اوږدو کې انتشار موندلی وٶ.

۵_۳_۴۱

دسرخ در اژدها

دبامیان لـه عجیبو ځیزونـو څخـه چـې دداسـتان، کیسـې، تـاریخ، فولکلـور، عامیانـه کیسـو، طبیعـي تشـکیلاتو طبقـات الارضـي لـه نظـره دپـاملرنې وړ دی هغه(اژدها)دیچې دبامیان په یوه فرعي دره کې(سرخ در) نومیږې قرار لري.

سرخ در دبامیان جنوب لویدیځ لوري ته دخاورینو غونډیو په منځ کې واقع دی چې دبامیان دګڼو ځایونو په څیر یې خاوره سور رنګ لري او پـه عامـه تـوګه داوبـو نلرلو پـه وجه دکرهنې وړ نـده. دطبقات الارض کوایف څرګندوي چـې تربنـد امـیر اویکـاولنګ اوحتـی تـر ده زنـګي پـورې اوږدوالـی لـري چـې پـوښل شـوی داهغـه سرچینې دي چې اوبه یې ډیر اهکي موادلري. په بل عبارت دخاورې هغه طبقه چې دځمکې سطحي قشر تـه نژدې ده ډیر اهکي مـواد لـري اودسرچینـو پـه اوبـو کـې نوموړې مواد په ډیره اندازه تحلیل شوي دي. لکه څنګه چې هماغـه شان دسرخ در دتشکلاتو په څیر دلارې په اوږدوکې په مختلفو برخو کې لکه بندامیر، یکاولنګ اوده زنګي کې مشاهده کیږي. هغـه څه چې دسیمې په عـرف کې پـه اژدهـاي سرخ مشهور شو یوطبقات الارض تشکل دی چې شاید څو میلیونه کاله دمخه دسرچینـې دبنعان په وجه یې تشکل پیل شویوي چې لاتراوسه هم ادامه لري.

اژدهای سرخ نن ورځ د ۴۰۰ قدمونو په شاوخوا کې اوږدوالی لري چې له لکـۍ نه تر سره پورې په اژدها کې یو ژور شق لیدل کیږي اوله هغه ځایـه چې دااژدها

دسر تصور کوي تر اوسه يو څه مخلوط معدني مواد چې له اوبو سره يوځای دسور او جيګري رنګ په لړلو جريان لري او دڅو دقيقو په موده کې سوړ اومنجمد شي او شيکي يې لکه دمار يا دماهي دشا په څير تشکيل شوی، حد په حد داوبو سوری نژدې يومتر جګوالی تشکيلوي او همدارنګه په شاکې يې شق شوي ځای کې داوبو دسړيدلو او موادو دورتللو په وجه ديو حوض بڼه خپله کړې ده چې واقعاً هېښنده ده. ميليون کاله دمخه سور اژدها محض په چينه کې وې داوبو له دريمې جريان سره اويايې داهکي موادو په سريزې سره له لومړی نقطې څخه بې ځايه شوی او به دزمانې په مرور سره له خپل اصلي ځايه ۴۰۰ قدمه لرې شوي دي. داوبو حرکت او داهکي موادو ددريجي سرېښت په وجه دوه خواوو ته يې اوږدې غونډۍ توليد کړي دي چې سراسر يې شاشق يا دوه ځايه ليدل کيږي.

ماچې ترکومه د(اذان چينه) په غور ليدلې نه وه نو تر هغې داژدهای سرخ د دطبقات الارض په موضوع ښه نه پوهيدم.

په غور کې چينه ده چې د(اذان په چينه) مشهوره ده چې له اهکي موادو سره ګډې اوبه لري ددې چينې اوبو د۶ يا۷ مترو په اوږدوالی يو مار تشکيل کړی دی. کله چې دامعدني اوبه سړې اومنجمدې کيږي دمنځني خط ترڅنګ په جريان کې يوه برجستګي لکه دمار په څير کړه وړه تشکيلوي او دجريان خط يې ژور پاتې شوی دی او يوه ژوره توليدوي چې داژدها سرخ په شاوه نظر داوبو په ظرفيت ډيره ژوره ليدل کيږي.

اژدها سرخ لکه داوبښ په څير له اسلام نه مخکې هم دسيمې دخلکو دکيسې او داستانونه تشکيل کړې دي ، هغه څوك چې دباميانو دبتانو له تاريخي دورو څخه اطلاع لري پوهيږي چې پرته له دوو مجسمو څخه چې يوه ۳۵ متره اوبله ۵۳ متره ده يوه بله مجسمه هم وه چې اوږدوالی يې يوزر قدمه و هم وجود لاره چې دخوب په بڼه پروت و لکه چې بودا يې په (نيروانا) يعنې قبر کې ځرګنداوه.

کله چې چينايي ليدونکی هيوان تسنګ داوومې پيړۍ په لومړي نيمايي کې له باميانو تيريده لدې اوږد پروت بت څخه يې يادونه کړې ده او ويلي يې دي چې دابت دباميانو دوه مشهورو بتانو ته نژدې واقع دی.

او وروسته ترهغې ددې ۳۰ کالو په اوږدو کې پوهان ددې بت دموقعيت اومحل په اړه ډير پلټنه کې دي او دځای په هکله يې اټکل کاو او کوي يې.

تر کومه ځايه چې مې دافسانو او تصوراتو په روح کې فکر کړی دی ګمان کوم چې دطبيعي جوړ(اژدهای سرخ) تشکل او داوږد پروت بت چې يوزر قدمه وه

ترمنځ ارتباط موجود دی. او داچې یووخت بودائیانو دبامیانو دره د(بودایي خوابیده) دره یا دوله داسلامي دورو په داستانونو کې د (اژدها) په بڼه منځ ته راغلی او نوي تصوري زیب او زینت یې موندلی دبودااوړود پروت بت ترځنګ په ۸ مسیحي پیړۍ کې یو معبد وجود لاره چې په کال کې یوځل هلته لویه میله ترسره کیده او اوس داژدهاترځنګ یوه ګنبده وجودلري چې دسیمې خلك خپل نذرونه هلته پخوي. تر اوسه دیو شمېر غرنیو غرڅو ښکرونه هم داژدها پر بدن موجوددي چې ګمان کوم دعرف اوعاداتو له مخې له ډیرو پخوانیو زمانو څخه تر اوسه له منځه ندي تللي.

خلك دتاریخ په دوه مختلفو دورو کې په یوځیز کې ګډون چې هغه عبارت دتصور، تخیل، داستان او اسطوروڅخه دی، دمعدني چیني اهکلي اوبه چې دوخت په تیریدو سره راوتلې اومیلیون کاله کیږي دتکمل په لور ده اوبلاخره یې دبودا په بڼه اوږده مجسمه جوړه کړې ده او پدې دورو کې په اژدها مشهوره شوې او لیدنه یې له مختلفو نقطو نظریو څخه ډیره په زړه پورې ده او دبامیان له عجایبو څخه یوه هم همدا مجسمهده.

۸_۳_۳۸

دباميانو زمريان يا
شاه شکاري

له اسلام نه دمخه په لرغونو زمانوکې په ځانگړې توگه له دريمې زيږدي پيړۍ راوروسته چې په افغانستان کې دکوشاني دامپراطورۍ اساس ددوو قدرتونو په رامنځ ته کيدلو چې يو يې ساساني په لويديځ کې (په ايران کې) اوبل په ختيځ کې عربي ترکان (په مرکزي اسيا کې) مخ په سقوط شول په افغانستان کې يوه دملوك الطوايفي دوره منځ ته راغله چې داسلام تر راتللو پورې يې په مختلفو عناوينو دوام وکړ او ديو شمير مقتدرو دولتونو دهندوکش شمال او جنوب کې په درو او سيمو کې وجود لاره چې دهغوی دهر يونوم اونښان دنفوذ ساحه دافغانستان په پخواني تاريخ کې ځانته بحث او په زړه پورې مطالعه غواړي.

هغه څه چې دملوك الطوايفي دورې ته يې تر يو حده په ذهنونو اوتاريخي ماخذونو کې شخصيت ورکړی دادهغوی عناوين او القاب دي چې انعکاس يې په لومړۍ هجري پيړۍ کې دعربو مورخينو اوجغرافيه نگارانو څخه اورو، پرته لدې چې په جزئياتو کې ورداخل شو ويلای شو چې دافغانستان مختلفو نقاطو واکمنو مختلف القاب اوعناوين درلودل.

مثلاً دکابل واکمنو لقب (کابل خدا) دزابل واکمن يعنې دغزنې اوکندهار ترمنځ (زابل خدا) دباميان دواکمنو لقب (شير باميان) او دغرجستان يعنې دميمنې

دعلاقې له وړوکو درو اودهري رود ددرې دپای تر برخو پورې دواکمنولقب (شارغرجستان) له داډوله عناوينو او القابو څخه ډير وُ چې دلته دټولو يادونه خبره ډيره اوږدوي ،ددوه لومړيو لقبونوپه باره کې يعنې (کابل خدا) او (زابل خدا) همدومره يادونه کوم چې دخدای کلمه چې اوس دپاك پروردگار پر لوی ذات اطلاق کيږي. په هغه وختونو کې له اسلام څخه دمخه يې ځانګړې معنا درلوده او د "شاه" يا "پادشاه" په معنا وه لکه "شاه نامه" چې مختلف ډولونه يې درلودل په پهلوي لهجه کې د (خنای نامه) په صورت يا (خدای نامه) په بڼه يادوي نو پدې بنا (کابل خدا) او (زابل خدا) په (کابل شاه) او (زابل شاه) تعبيرکولای شو.

پدې ترتيب سره دباميانو سيمه ايز واکمن تر اسلام دمخه عبارت وُ له "شير" او دباميانو له شيرانو څخه چې عربي ماخذونو يې يادونه کړې ده عبارت وُ په سيمه ايز واکمنې کورنۍ يانسل څخه په بودايي دوره کې، چې مرکز او پايتخت يې باميان وُ او دلرغون پيژندنې څيړنو څرګنده کړې ده چې (شهر شاهي باميان) يا دباميان پايتخت په بودايي دوروکې په دره فولادي کې چې دباميان په جنوب غربي زاويه کې واقع دی موجود و. سيلانيان او هغه کسان چې باميانو ته ورځي او يا ورغلي دي ددره فولادي له پيل نه تر دوه درې کيلو مترو پورې يې په سلګونو بلکې په زرګونو سمڅې ليدلي دي او ليدلی شي چې په مختلفو ارتفاعاتو کې دتيږو په منځ کې ليدل کيږي. اوداثابتوي چې دلته يوګڼ شمير کسان اوسيدل او واقعاً ديووړوکي ښار حيثيت يې خپل کړی وُ.

دکابل دموزيم دباميانو په ځانګړي څونه کې درنګه تصويرونو په ډله کې چې ديو ښکلې اونفيسې اوقيمتې بودايي کلکسون دی ديوپادشاه رنګه تصوير وجودلری چې پروفيسر هاکن په افغانستان کې دفرانسې فقيد پخوانی دلرغون پيژندنې دهيئت مدير چې دباميانو په دره ککرك کې دبودايي تصاويرو کاشف وُ نوموړی پاچايي د شکاري پاچا په حيث ياد کړی دی.

داتصوير واقعاً دکابل دموزيم يونفيس او قميدار تصوير دی که دهغه تصوير ارزښت درسامۍ او هنر له نظره هر څه وي خو دتاريخ له نظره ډير ارزښت لري، ځکه چې فعلاً داتصوير يواځينی تصوير دی چې داسلام نه مخکې دساسانيانو او بودايي دورې په باميانو کې لومړی تصوير دی چې زموږ لاسوته رارسيدلی دی.

شاه لکه ۴_۵ عيسوي پيړۍ په څير نسبتاً تنګې اوله تن سره نښتې جامې اغوستلې ،دارنګه جامې چې ساسانيانو دودکړې تر ۷ عيسوي پيړۍ يعنې داسلام ددين تر ظهور پورې دودوې او دپاچا اوملکې مجسمه چې له فندقستانه (په

غوربند دره کې سیاه گرد ته نژدې) تر لاسه شوې او فعلاً دکابل په موزیم کې محفوظه ده دارنگه تنگې او په تن نښتې جامې یې تر اوومې عیسوي پیړۍ پورې دخسرو اونوشیروان ساساني تروخته څرگندېږي، گلوبند ، کمربند او له مروارید نه ډك امیل ددې عصر رواج اودود و.

هغه څه چې تر هر څه مهم اودپاملرنې وړ دی هغه دپاچا دتاج شکل او بڼه ده چې مرکب ددرې (هلال) او درې (کره) حلقي څخه دی او دپروفیسر هاك دهغوڅېړنو له مخې چې ددې دورې په سکو یې تر سره کړی دي، دې نتیجه ته رسیدلی دی چې درې (هلاله) او درې (کرې) په مختص ډول دبامیان او غزني دواکمنوپه تاج کې وو.

پاچا په داسې حال کې لیدل کیږي چې لیندۍ یې له خپلې سینې سره جوخته په دواړو لاسونو نیولې ده او په چپ خوا اوږه باندې یې د دو مرغاویوغاړې او ککرۍ څرگندیږي.متصل دښي خوا زنگون سره یې دوه غشي او دښکاري سپي نیمه تنه څرگندیږي. غشی، لیندۍ، مرغاوۍ، او ښکاري سپی ټول سره یوځای شوي دي او پاچا ته یې دیوښکاري پاچا بڼه ورکړې ده.

دپاچا مخ ښي خواته دبودا پر لور چې تر څنگ یې انځور دی کوږ دی او په حقیقت کې لیندۍ هغه ته ورښیي او داسې څرگندوي چې له ښکار دحیواناتو او پرندگانو وژل دبودایي په دین کې منع وو اوهغه ډبر لیك چې ۵ کاله دمخه په کندهار کې کشف شو دا دډیر پخواني تاریخي سند له مخې څرگندوي چې (آشوکا) په دریمه م ز پیړۍ کې خلك دپرندگانو اوماهیانو له ښکار نه منع کول، دبامیانو ددې ښکاري پاچا رنگه تصویر چې دبامیانو دککرك له درې څخه په ۱۹۳۰ کال کې لاس ته راغلی په حقیقت کې دبامیانو یو سیمه ایز پاچا دی چې لړۍ یې دالپتگین اوسبکتگین همداراز دیعقوب لیث صفاري تر راتلو تر ۹ زیږدي پیړۍ (دریمې هجري پیړۍ) پورې دبامیانو پر غرونو روانه وه او له منځه نه وه تللې.

عربي اواسلامي مؤرخین دوی دبامیانو دزمریو په لقب یادکړیدي. او اصطخري یوتن دڅلورمې پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې چې دلسمې عیسوي پیړۍ له لومړیو سره برابره ده له دوی نه یادونه کوي او طبري نژدې نیمه پیړۍ دمخه دبامیان داسیمه ایز واکمن په همدغه لقب دبامیانو دزمریو په نامه یادوي.

دچیني لیدونکیو له یادونو او یادښتونو څخه واضحه څرگندیږي چې بامیان هغه وخت چې دتگ راتگ لار پرې سپره وه په ۵_ ۶_ او۷ مسیحي پیړۍ کې یې سیمه ایز پاچاهان او سلطنتي کورنۍ درلودلې اوله چیني گرځندویانو څخه لکه

دمثال په ډول هیوان تسنګ چې په ۶۳۲ مسیحي کال کې بامیانو ته ورغلی او هغه دسیمې دپاچا له خوا استقبال شوی اوهغه یې سلطنتي میلمستون ته بیوولی او هملته اوسیدلی دی بل چیني لیدونکی په ۷۲۷ عیسوي کال کې له بامیانو تیر شوی اوپه ۸ عیسوي پیړۍ کې دبامیانو دسیمه ایز پاچا دقدرت او ځواکتابه یادونه کوي.

دادوه سیمه ایز پاچاهان چې چینایانو په ۶۳۲ او ۷۲۷ کال کې په بامیانو کې لیدلي دي دیو لړ پاچاهانو جز بلل کیږي چې عربي او اسلامي مورخینو هغوی د دبامیانو دزمریو په نامه یاد کړی دي.او دا کورنۍ د (کوشانو یفتلي) له بقایاو او پاتې شونو څخه وه.

لکه څنګه چې تول پوهیږو دوړو کوشانیانو وارثین (کیداریان) همدا راز یفتلیان وروسته له ۵ مسیحي پیړۍ چې دیفتلیانو سلطنت سقوط وکړ دافغانستان دغرونو په سختو اومرکزي برخو کې لکه بامیان، غرجستان، دیراود، جاغوري، مالستان، شارستان، ګردیز او نوروبرخو کې تیت کیږي اوپه محلي یاسیمه ایزه واکمنۍ لاس پورې کوي اوبامیان یې یوله مرکزونو څخه وؤ او دبامیان زمریان یو له همدغو نسلونو څخه و چې دبودایي دین پلوي وو اوله نیکه مرغه ښکاري پاچا چې له همدغو پاچاهانو رنګه تصویر یې هم شته او دواکمنۍ تاریخ یې ۵ مسیحي پیړۍ ته منسوبولای شو.

۲۰_۳_۴۱

دباميانو د ((جي)) په سمڅه کې يوبودايي کتابتون:

افغانستان دزرکالو په اوږدوو کې (له ۲ ق م پيړۍ نه تر ۹ مسيحي پيړۍ) داسيا يو مهم بودايي مرکز و او له مختلفو ځايونو څخه دکشف شويو اثارو شواهدو لکه په هډه، بګرام، شترك، فندقستان، او دباميانو لويې بودايي مجسمې او دلويو استوپو پاتې شونې چې ځو نمونې يې په بودايي کابل، توپ دره، ډرونته، دبلخ په ايبك درك کې لرو کولای شو دامفکوره په ښه توګه زبات کړو.

ديوزرکالو په دوره کې چې بودايي دين په دوه مختلفوطريقو دخلاصون وړوکې لاره او لويه لاره په نامه دهيواد په مختلفو نقاطو کې اباد و يو شميردامعبدونه که هغه په هډه کې وو که په، کابل،بګرام، باميان،اوکه په بلخ کې اويادافغانستان له حدوداتوڅخه بهرپه اسياکې ډيرشهرت يې لاره.

بودايي معابدونه عموماً لکه داسلامي دورې دخانقاوو په څير چارچاپيره يوه لويه مستطيل شکله احاطه لري او خوا پر خوايي حجرې لرلې دا په ځانګړې توګه دراهبانو، علماو روحانيونو او پوهانو داوسيدنې له باره وې او ځنې وختونه په ځينې معابدو نو کې درې يا څلور سوه راهبانو دتفکر ، انزوا په عالم کې ژوند کاوه او په ډيره پيمانه دهغوی فکري محصول ليکل او دمذهبي ، اخلاقي اوکيسو او رواياتو ترجمه وه.

په بل عبارت دامعبدونه لکه داسلامي دورې مدرسې دتعليم و روزنې، تدريس افادي او استفادي مرکزونه وو، راهبان او دهغوي شاګردان په ډيره ارامۍ اوخاطر جمعې سره په لوستلو او ليکلو مشغول وو او هر معبد ځانته کتابخانه درلوده، په کومو ځايونو کې چې دغرونو په منځ کې يې سمڅه کيندله لکه په افغانستان کې باميان په چين کې توان، هوانګ او لانګ من همداراز په اجانتا کې کتابخانې اکثراً په همداسې سمڅو کې وې او تولو په عموم ډول تحريري اثار له همدغه شان سمڅو او غرونو څخه کشف کړي دي.

له نیکه مرغه په ۱۹۳۰ عیسوي کال کې چې له پروفیسر هاکن د دشیرنې او سپرنې لپاره بامیانو ته لاړو دهغو پلټنو له مخې چې دنوموړي پروفیسر تر څارنې لاندې پیل شوې د ۳۵ متری مجسمې په ښکتنی شرقي برخه کې مو یوه نوې سمڅه وموندله چې وروسته په سمڅه ونومولشوه او په هغې سمڅه کې دیوې پخوانۍ کتابخانې شواهد څرګند اوښکاره شول.

پدې سمڅه کې چې پکې دپخوانۍ بودایي ورقې دسنسکریټ په ژبه او رسم الخط کشف شوې دبامیانو یوه پخوانۍ سمڅه وه چې په ډیر احتمال له اسلام نه دمخه په ۴ او ۵ زیږدې پیړۍ کې دځینو کانو په رانړیدلو دا سمڅه ورانه شوې وه او دځینې طبیعي عواملو په وجه یې خوله بنده شوې وه او تر ۱۹۳۰ کاله پورې په همدې حال پاتې وه خو چې فرانسوي پلاوی ورته ورسید اودایي کشف کړه او کشف کړای شوي څیزونه یې دکابل موزیم ته منتقل شول او هلته دبامیان په ځانګړې خونه کې ځای پر ځای کړای شول.

په یاد مې دي چې ددې سمڅې په منځ کې مو یوه استوپه وکتله چې داطراف دیوالونو یې رنګه تصویرونه درلودل او دبودا دزیږیدلو دمجلس څرګندونه یې کوله دهمدې استوپې دکتابخانې ټوټه ټوټه پاڼې خورې ورې پرتې وې چې دباران داوبو او رطوبت په وجې سره نښتې وي چې سره بیلول یې ستونزمن او شکمن کار و.

داپاڼې دکاغذ نه وې بلکې یو ډیر نازك نباتي پوستکی و چې له خانبانع کاغذ څخه یې ضخامت ډیر نه و او دوخت دتیریدو په وجه ډیر ژر ماتیده مطلب داچې ترڅنده شوې وه کله چې به یې له یوې برخې سره تماس وشو نو ټول به له منځه لاړ، دې نازکه او تر څنده پاڼو دپورته کولو له پاره دساعت جوړ ولو ډیر نازك وسایل پکار و، دډیر زحمت په تیرولو مو وکړای شول چې داوبو دبخار په واسطه یې غټې ټوټې له خاورې سره له ځمکې پورته کړو، چې دځینو عرض او طول ۱۰/۲۵ سانتي متره دی.

دافغانستان دښوونې او روزنې دوزارت په موافقه یې ځینې ټوټې دمطالعې په خاطر پاریس ته واستول شوې چې بیا وروسته دوباره دکابل موزیم ته راوړل شوې او یو تن فرانسوي لرغون پوه موسیو سیلون لوی پدې برخه کې مطالعات ترسره کړي چې لنډیز یې دلته وړاندې کیږي.

دکوم کتاب پاڼې او ټوټې چې په لاس راغلي دي عموما په سنسکریټ ژبه او رسم الخط کښل شوی دی او دهغې رسم الخط دسبك اوشیوې له نظره په درې برخو ویشل شو.

۱) کوشاناروش ـ ۲) دګوپناروش ـ ۳) دمرکزي اسیا روش ـ

لومړۍ ډله په۳ ـ ۴ مسیحي پیړۍ پورې مربوطه او دویمه ډله په ۷ـ ۸ مسیحي پیړۍ پورې مربوطیږي او دریمه ډله دلیکدودونو دډولونو نمونې را په یادوي چې دمرکزي اسیا له مختلفو نقاطو څخه لکه په ((ختن)) او ((کوتچه)) کې بېلګې اویا ورته نمونې یې دکوشاني امپراطورۍ په برخو کې موندل شوي دي درسم الخط مختلف انواع واضحوي چې دبامیانو په سمڅه کې یوه بودایي کتابخانه دایره شوې وه او درسم الخط مختلفې نمونې څرګندوي چې علماوو او روحانیونو له مختلفو نقاطو لکه ((ختن)) او((کوتچه)) څخه یې بېلګې اویا ورته نمونې یې دکوشاني امپراطورۍ په برخو کې موندل شوي دي.

درسم الخط مختلف انواع واضحوي چې دبامیان په سمڅه کې یوه بودایي کتابخانه جوړه شوې وه او درسم الخط مختلفې نمونې څرګندوې چې علماو او روحانیونو له مختلفو نقاطو څخه له ګاونډیو هیوادونو څخه بامیانو ته تګ راتګ درلود. او لکه څنګه چې بامیان د هغو لویو لارو پرسر واقع وو چې له مرکزي اسیا څخه هند ته تللې وې نو طبعاً راهبان دافغانستان له شمال او شرق څخه او له سرحداتو نه دباندې دهند او چین له همدې لارې تیریدل اوهلته یې اقامت هم کاوه او داقامت پر مهال یې په مختلفو رسم الخطونو اثار لیکل نوځکه دا دتعجب ځای نه دی چې دبامیانو په یوه کتابخانه کې دې په مختلفو رسم الخطونو اثار وموندل شي.

په هر حال کله چې دموسیو سیلون لوي له نظریې څرګنده شوه چې پدې کتابخانه کې پخواني اثار د ۳ او ۴ مسیحي پیړۍ اثار دي او نوي د ۷ او ۸ مسیحي پیړۍ اثار موجود دي او داتاریخونه په بامیانو کې دبودایانو دعروج او انحطاط دورې څرګندوي لکه څنګه چې په متون کې دبوریس او ذاتوا کلمه تکرار شوې ده پدې خبره نو موسیوسیلون لوی باوري دی چې ډیرې شلیدلې پاڼې دبودایي دنجات دلویې لارې مربوطې دي.

هغه څه چې دبودایي مذهبي ادب په اړه ډیر مهم او ددقت وړ دی هغه دیوبودایي کتاب داصلي پارچو وجود دی چې وینایانومیده او دبودایي مذهبي دنجات وړې لارې مربوط و. دچینائي لیدونکي هیوان تسنګ دشهادت په اساس باوري نه چې ددې طریقې پیروان په بامیانو کې اوسیدل، نو دادتعجب ځای نه دی چې ددې طریقې د پیروانو مذهبي اثار دې دبامیانو په سمڅه کې پیدا او کشف کړای شي.

د (وینایا) دکتاب پارچې د (ګوپتا) په رسم الخط لیکل شوی دی. اصلاً چې داکتاب یو اخلاقي او مذهبي کتاب شمیرل کیده سانسکرت په متن کې ورک وُ او هغه یې یواځې دیوچینائي متن له مخې پیژنده او هغه دښو غټو جلدونو لرونکی وُ چې دبامیانو په کتابخانه کې یې څو په سانسکرت لیکلې پاڼې وموندل شوې، لکه څنګه چې خبر یو درې کاله وروسته (دبامیانو ترکشف وروسته) څو پاڼې نورې یې په کشمیر کې په یوه سمڅه کې ترلاسه شوي دي

پدې کې شك نشته چې په سمڅه کې کشف شوې پاڼې یوه مهمه مفکوره څرګندوي چې په یوه مهمه نقطه کې لکه بامیان چې دغره په زړه کې په زرګونو سمڅې کیندل شوي دي او ددنیا لویې مجسمې په غره کې تراشل شوي دي نوخامخا به یې مهمې کتابخانې هم درلودلې چې دافغانستان دمختلفوبرخو راهبان او دګاونډیو هیوادونو راهبان هلته دمطالعې دپاره راتلل او مطالعه به یې کوله.

۲۲_۳_۴۱

دککرل تنګي "لس متری مجسمه"

((پرمعبد دیوالونو رنګه تصویرونه))
ښکاري باچا یا دبامیاني زمری

هر کله چې دبامیانو نوم اخستل کیږي. او یا دهغه دمشهورتنګي په باره کې څه شرح کیږي نو لومړی ددوه لویو ۵۳ متری او ۳۵ متری مجسمو په باره کې بحث کیږي، ډیر لږ په ککرك دره کې دلس متری مجسمې او دبودایي رنګه تصویرونو یادونه کیږي اواکثرا دککرك درې او دښکلیو تاریخي او هنري اثارو یادونه یې نه کیږي. او حال داچې هغه لس متری مجسمه او په ځانګړې توګه رنګین تصویرونه یې چې کشف شول دبامیانو په تاریخي مقام کې یو ځلاند ډیرښت او ارزښت دی.

ککرك تنګی: دبامیانو دلویو مجسمو جنوب ختیز خواته په درې کیلو متری کې واقع دی، دتنګي فاصله له هوټل نه دوه کیلو متره او دغلغله ښار له کنډوالوڅخه څه کم یوکیلو متر فاصله لري او دغلغله ښار دارګ له خرابو څخه تهوله دره (تنګی) او د لس متری مجسمې طاق هم ښکاري دککرك دره له پیل نه تر پایه چې د بابا دغره تر لمنو پورې رسیږي د۱۵ کیلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري او سرك ددرې په امتداد تر (دوکاني) چې دهغې په کوزنۍ برخه کښې واقع دی دلس کیلو مترو په اندازه وړاندې تللی دی.

ترکومه ځایه چې دلرغون پیژندنې مطالعات او داثارو بقایا وې څرګندوي دبامیان درې هر یو معبد وړې اوغټې مجسمې او رنګه تصویرونه درلودل ددرې په خوله کې دیو کیلو متر په فاصله دغره په ختیز لوري کې یو طاق دغرب په لور

کېندل شوی چې په رواق کې يې يو لس متري مجسمه ولاړه ده دامجسمه دباميان دلويو ۵۳ متري او ۳۵ متري مجسمو چې دهغوی مخونه قصداً تراشل شوي او له قصدي خرابکاريو يې تاوان ندی ليدلی مګربادا وباران دوخت په تيريدوسره دمخ اوبدن ځنې ځايونه ورتراشلي دي.

دا مجسمه طبعاً ديو لړمعابدو مرکز وٌ او په کال ۱۹۳۰ ميلادي کال کې ددې ترڅنګ يو معبد کشف شو او رنګه تصويرونه يې دکابل موزيم ته راوړل شول او دغه کليکسون د اسيا په بودايي تصاويرو کې د ډېر ارزښت وړ دی او دغه وروسته د (اجانتا) له اثارو د بودايي رنګه تصويرونو په کليکسون کې شمېرل کېږي.

د ککرك د معبد رنګين تصويرونه څو پېړۍ د خلکو له نظره پټ وو، ځکه کله چې د دغې درې بودايان د کوم جنګي خطر سره مخامخ شوي دي نو د معبد د تصويرونو مخ يې په ختې لړلی او د بيا مراجعت په تمه لادرکه شوي دی او د زمانې په تيريدلو هغه ځای ته، دورختلو لاره ورانه شوې ده او رنګين تصويرونه دختې د نازك قشر لاندې تر کال ۱۹۳۰ پورې پاتې و.

دککرك دمعبد دديوالي رنګه تصويرونو په منځ کې يو تصوير دافغانستان دتاريخ له نظره ډېر ارزښت لري او هغه دهغه پاچا تصوير دی چې دلينديء، غشي او ښکاري سپي په لرلو يې هغه ته د (ښکاري پاچا) لقب ورکړی دی او پرته له شکه دهغې درې دسيمه ايزو پاچاهانو دنيکه تصوير دی چې اصطخري دځلورمې (ه) پيړۍ په لومړۍ نيمايي کې (دلسمې مسيحي پيړۍ لومړۍ) يې د (باميانو دزمريانو) په لقب ياد کړی دی. دباميانو زمريان لکه دغرجستان د شاريانو لقب داسې سيمه ايز القاب و چې دمشهورې درې دشاهي کورنۍ په وجه هغه دره مشهوره وه.ټول پوهيږو چې په باميانو کې دسلطنتي کورنۍ ورثې واکمني کوله. چيني ليدونکی، هيوان تسنګ په ۷مه مسيحي پيړۍ کې يې يو تن په باميانو کې ليدلی او مصاحبه يې ورسره کړې ده او په سلطنتي قصر کې دهغه ميلمه و او ورسره اوسيدلی دی. هيوان تسنګ نوموړی پاچا د(کشاتريه) د کهاله بولي او په دې صفت کولای شو هغه دسيمې له نظامي سيمه ايزو نجيباوو څخه وبولو.دادول سيمه ايزو واکمنانو داوومې پيړۍ په اوږدو کې دافغانستان په جنوبي برخه کې مخصوصاً په باميان، جاغوري، غزني، ارزګان، کاپيسا، لغمان، ګرديز، جهرستان او نورو ځايوکې وجودلاره.

او وروسته دکوشاني اويفتلي دولت له انقراض نه دهغوی اولادې او کورنۍ يې په خپل منځ کې مخلوط شوی او په هره ګوشه او څنډه کې يې سيمه ايز حکومتونه

جوړ کړل دا کورنۍ دپخواني افغانستان په تاریخ کې دکوشان اویفتلي په نامه پیژنو او ددوی مسکوکات، مجسمې او ډېر لیکونه دهیواد په مختلفو برخو کې ددوی نوم ونښان هست او بود تائیدوي او دبامیان په دره ککرك کې یو برجسته مثال دښکاری پاچا دی. چې دهغه انځور بودایي گروهمن په معبد کې ځای پر ځای کوي او له بودا سره محبت دارنگه ښیي چې ده له ښکار اودحیواناتو له وژلو لاس کښلی او توبه یې ویستلې ده.

دا پاچا په سریوتاج لري چې درې هلاله (سپوږمۍ) او درې کُرې په سر تومبلي لري دیو تخت دپاسه ناست او تکیه یې کړې ده او د هغه وخت دمعتقدانو په نظر د حیواناتو او پرندگانو له وژلو څخه یې لاس اخستی او مقدس مقام ته واصل ښکاري.

دبامیانو زمری چې تصویر یې دککرك له درې څخه تر لاسه شوی دی هغه دافغانستان له مرکزی دروځخه دیوه واکمن په توگه موږته معرفي کوي. ۸۵ کاله وروسته له هیوان تسنگ څخه یو تن بل گرځند چې اصلاً دکوریا ؤ او (هوي تچاوو) نومید، له بامیانو څخه تیرېده اودهغه له وینا وو څخه داسې ځرگندیږي چې نوموړي پاچا دکوم بل ځای تر تاثیر لاندې نه و او خپل پیاده نظام یې ډیر قوی ؤ دکوریایي گرځند شهادت دیوسیمه ایز پاچا په اړه تر اسلام دمخه لومړۍ منبع ده چې په بامیانو یې دیو پاچا په باره کې ورکوی او دهغې له مخې معلومیږي چې د ۷ مسیحي پیړۍ په اوږدو کې او حتی د ۸ میلادی پیړۍ په پیل کې دبامیانو سیمه ایز واکمن چې اسلامي ماخذونو د (باميانې زمري) په صفت یاد کړی دی قوي او نیرومند پاچا و اودمحلي جنبې په لرلو یې ډیر قوت لاره، مگر دبودایي معتقداتو دنظریې دپیروۍ له مخې یې له جنګ قتل او وینې تویونې څخه کرکه کوله.

۲۶/ ۲/ ۳۷

ضحاك ښار

داستانونو، او اسطورو چې له څو زره کالو راهیسې یې دملي خاطراتو دفتر احتوا کړی دی. زموږ په دماغ او حافظو کې محدود پاتې شوي ندي بلکې جغرافیائي میدان پر مخ ښکته راغلی او داوبو، خاورو، دښتو، غرونو اوصحراگانو سره مخلوط او یوځای شوی دی.

څومره چې ددې خاورې داوسیدونکیو حافظه اودماغ دتاریخي او لرغونو پهلوانانو له نومونو څخه ډك دی همدا راز دغرونو څوکو، صحراگانو ، کمرونو ،مستو او څپاندو رودونو هم عین همغه خاطرې په ځان کې منعکسې کړې دي، او هر قدم چې ددې تاریخي خاورې په هره برخه کې کیښودل کیږي نوخامخا تاریخي، فوکلوري ، داستاني،اوخیالي خاطرې په نظر ښکاري. په بامیانو کې ۱۸ کیلو متره وړاندې هغه ځای کې چې د "کالو" دره دبامیان ددې ښکتنۍ برخه قطع کوي او ددواړو غرنیو خوړونواوبه سره یوځای کیږي. دغرونو هغه پرې کړې برخې چې له خاورو او ستگ مخلوطې دي چې جیگري او سور رنگ ورته یوځانگړی هیئت او صلابت ورکړی دی. لویې ضخیم برجونه او برداره دیوالونه دپاملرنې وړ دي. اروپایانو په دې کلونو کې دانیمه وران شوي دیوالونه دشاهد په توگه نیولي او هغه یې دقلعه سرخ په نامه نومولي دي مگر دسیمې خلك د ریښتینو ژورو ته ور ننوتلي دي او دتاریخ له دورونو ورتیرشوی دی او هغه سرحد ته ور رسیدلی دی چې اسطوري او داستانونه دتاریخ ځای نیسي نو دضحاك نوم یې موندلی دی او ددې اور رنگه خرابو پر مخ یې رنگ پورې کړی .

دعامیانه نوم اینبودنې له مخې ددې کلا پورتنۍ برخې دضحاك ښار په نامه او ښکتنۍ برخې یې دنریمان ښار په نامه یادولی شو. د(کالو) ددرې له هغه ځایه چې نرۍ شوی او اوبه ترې تیریږي لکه دمار په څیر کږه وږه لاره ختلې ده او په هره

کړلیچ کې یوضخیم برج او دزینو اثار څرګندیږي دغلغله دښار دا دفاعي برخه دنریمان په نامه یادوي او لکه څنګه چې ټول پوهیږو هغه هم دلرغوني زماني پهلوان و.

ددې له پاره چې پخواني داستانونه،دضحاك او نریمان کیسې، داهنګر "کاوه" یا "دکان ځای" او نور بشپړ شي یوه دره چې دضحاك ښار ته نژدې او دبامیان ترڅنګ واقع ده د (آهنګران) نوم یې پرې کېښود چې دعامیانه اقسامو له مخې طبیعي داهنګر (کاوه) یامرکز هلته موجود وي او د علاقه مندانودنظر راښکنې له پاره او په ځانګړي توګه دسیلانیانو له پاره ویلای شو چې داهنګران دره دسیلانیانو له پاره دخال لرونکیو ماهیانو دښکار بهترین ځای دی.

دضحاك ښار دبامیان دلارې په سر ددې تاریخي درې یوه ډیره مهمه نقطه ده.

اصلاً دضحاك دښار خرابې دوه برخې لري اوپه بل عبارت کولای شو هغه په درې برخو هم وویشو.

اول : دفاعي سیستم چې عبارت له یو لړلارو اوبرجونو څخه دی چې دنریمان په نامه یې شهرت حاصل کړی دی.

دویم : دښار ښکتنۍ برخه چې هلته اکثرو دسیمه ایزو خلکو ژوند کاوه.

دریم: دښار پورتنۍ برخه بالاحصار چې طبعاً دحاکمه قواوو ځای وي. دښار په لومړۍ او دویمه برخه کې اوس په اسانۍ سره ګرځېدل کېدای شي او لیدنه یې اسانه ده.

دریمه برخه یې چې دبارانونو اوبادونو په وجه ډیره نشیب شوې ده ډیر احتیاط غواړي او ګرځیدل پکې ډیر خطر لري مخصوصاً په هغو ورځو کې چې باد وي.

ترکومه ځایه چې لرغون پیژندونکیو څیړنې تر سره کړي د ضحاك د ښار خرابې دساسانیانو ددورې آبادۍ وې او په دې ترتیب داباديو د پیل زمانه له اسلام نه د مخه ټاکلې شو، او لکه څنګه چې دغوربند له فندفستان څخه دخسرنوشیروان سکه تر لاسه شوې اود بامیانو په لویدیزه برخه کې دساساني رنګه تصویرونه هغه ځای چې په (خسر نوشیروان) باندې مشهور دی تر لاسه شوی نو له احتماله لرې نه ده چې دساساني نوشیروان په وخت کې پدې نقطه کې ابادي ترسره شوي وي.

دکیندلو په وجه دغربي ترکانو مارك وهل شوی کوزې هم تر لاسه شوي چې دساسانیانو په وخت کې له آمو څخه دباختر خاورې ته راوړل شوې وې له دې وختهر اوروسته دامهمه ستراتیژیکي سیمه آباده وه اودخوارزم مشاهانوپه وخت کې یوه مهمه کلا شمیرل کیده او دلته دجلال الدین منکبرني او چنګیز خان ترمنځ خونړۍ

جګړې ترسره شوي دي یوه قیمتي خاطره دضحاك په کلا کې د "موتي جن" وژنه وه چې نوموړی دچغتي زوی او دچنګیز لمسی وه چې دمغلو یرغل ګر یې ډیر په غوسه کړل. دا تاریخي کلا هغه ځای دی چې مغل یرغلګرو د هغه وخت د افغاني مدافعه کوونکو قوت عملاً ولید.

لدې ورځې وروسته "ضحاك" دبامیانو د نورو کلاګانو په شان ورانه شوه مګر د ۱۷ پیړۍ تر پایه او د ۱۸ پیړۍ تر پیله یې له برجونو څخه ددفاع له پاره کار اخستل کیده، چې وروسته دپیړیو ترتیریدلو دجنګونو او طبیعي پیښنو سره سره بیا هم یې دحصار ځینې برخې او ضخیم برجونه لا پاتې دي چې دضحاك بنار دمستحکمو کلاګانو په ډله کې وشمېري او دابنکلې کلا د نړۍ دسیلانیانو پر وړاندې ستاینه ترلاسه کړي.

۳۸/۲/۱۰

په پخواني افغانستان کې دلمر پرست دقانون سوابق

دمخه تر دې چې په افغانستان کې دقبل التاریخ په اړه دځیړنو لمنه پراخه شي او ددې سیمې دلوړنیو اوسیدونکیو درسوم ،عاداتو او عقایدو په ارتباط له اریایانو تر راپیدا کیدلودمخه روښانه شي په ډیروموارددو کې داریایانو د اوسیدلو دځای ځایګي په اړه د هندوکش په چارچاپیره کې اومهاجرت یې ګاونډیو سیمو ته ور اوړېدوو.

دلته دبحث وړموضوع (مهر) یا لمر پرستي ده چې دادی سوابق یې په اریایي (ویدي) عصر کې دپخواني افغانستان په تاریخ کې درک کوو او تحولات یې په وروستیو دوروکې مطالعه کوو.

دویدي عصر اریایان په هغه مرحلو کې چې دهندوکش په چاپیریال کې یې ژوند کاوه. دین یې دننني ورځې دکلمې په معنا نه لاره دکائناتو نوراني عناصرو پکې یوشان جذبه او امید تولیداوه. آریایان دژوند په لومړنیو مراتبو کې هر یوطبیعي عناصرو ته پخپله قائل شوی دی هر یو ته یې نوم ورکړی او هر یو ته یې سندرې درلودې چې خاطرې یې تر اوسه پاتې دي.

د (ویدي) دخدایانو دډولونو مجموعه دهمدغه طبیعي عناصرو له مجموعې څخه تشکیل شوی وه او په دې منځ کې له ستورو ډك اسمان لمر او سپوږمۍ ، باد او اور او همدارنګه شفق او فلق اونور دشخصیت څښتنتان شول. او لمر هم دځانګړي خدای شکل پیدا کړی وٴ او هغه یې په مختلفو نومونو او صفتونو یاداوه او دلمر په هکله دانومونه په ویدي سندرو کې ښکاره شوي دي لکه : (سوریا) ، (ساویتار) ، (یوشان) ، (میترا) ، (رود ورا).

لکه څنګه چې دویدي عصر کې په افغانستان کې اوېستایي دوره په تاریخ کې منعکس شوې ده، وروسته له هغې چې (زراتشترا) ظهور وکړ داوېستایي عصر په ائین کې واحد پرستي منځ ته راغله. او یو شمېر ځانګړو خدایانو سرچپه

مفکـوره او معنـاپیـدا کـړه، دویـدي لمبـر (میـترا) نامـه دتلفـظ پـه لـړ تغیر سره (میتهرا) شو.

ژبپوهان باوري دي چې (میترا) په ځانګړې توګه د ویدي دتلفظ په صورت د (دوست) معنا درلوده او په اوېستائي دوره کې یې هغه د (قرارداد) معهود (پیمان) او (موافقې) په معنا تعبیروله، پدې کې شك نشته چې داوستائي له (میتهرا) څخه په دري ژبه کې (مهرا) منځ ته راغلی دی دغه مهر چې تر اوسه دوستي،علاقه او پیوند ترجمه کیږي دهمغه پخوانۍ معنا په مناسبت دی.

همدغه شان لکه څنګه چې (میتهرا) (میترا) په (وید) او (اوېستا) کې دلمر په معنا هم و نو (مهر) په دري ژبه کې همدغه مفهوم محافظه کړ اود اوېستا له ځینو فقرو څخه ځرګندیږي چې (اهورا مزدا) د (میترا) له پاره یعنې دغره پر څوکه لمر (هرابرزتي) چې هغه پامیر ترجمه کوي ورته مسکن جوړ کړی و.

داتعبیر (دلمر راختل او ظاهریدل دغرونو له شاڅخه) ددې لپاره راوړي او داسې چې لمر له خپل مسکن څخه دغره له څوکې راپورته کیږي، بل هغه څه چې دلمر په باره کې یې اوېستایي یادونه مهمه ده داده چې دهغې زماني دپوهې سره همداسې تخیل کیده چې لمر په طلائي څرخ بار دی او څلور طلائي اسونه یې راکاږي.

اوستایي دامفکوره دهنر په مفهوم په عام او خاص ډول سره دافغانستان له پاره فوق العاده مهمه ده ځکه چې په وروستیو دورو کې هیکل تراشانو او نقاشانو دلمر ځانګړی خدای پر څرخ سپور له اسونو سره څو څو ځله نندارہ کړی دی.

دهمدغو ویدي او اوېستا معتقدینو پر اساس په وروسته دورو کې دمخه تر هخامنشیانو "اناهیتا" او " میتهرا" یعنې "ناهید" او "لمر" وروسته دافغانستان په شمال کې دامو سیند سیمې په پخواني بکتریان کې درلودل اودامفکوره یې له دې ځایه دایران هخامنشیانو ته منتقل شوې ده، لکه څنګه چې لومړي داریوش له ۵۲۱_ ۴۸۵ م ز او لومړي خشابارشا" ۴۸۵_ ۴۷۲ م ز پورې دهغو دنامه یادونه نده کړې دویم شیر ته ور داخل دلومړي ځل له پاره وروسته له "اهو رامزدا" له "اناهیتا" او"میترا" یادونه کړې ده داسې نتیجه لاس ته راځي چې "میترا" او دهغې نمانځنې په منځنۍ پیړۍ (۵) م زکې په ایران کې انتشار موندلی دی او له هغه ځایه یې بین النهرین او وړوکی اسیا ته لاره موندلې ده.

دلویو کوشانیانو په دوره کې (له لومړۍ تر دریمې مسیحي پیړۍ پورې) چې ددیانت او ائین موضوع ډیره ازادي موندلې وه سیمه ایز ځانګړي خدایان همدا راز هندي او یوناني ټولو ته احترام کیده اودیوناني اسطوره یې ځانګړي خدایان هم مشهور شوی و. " متیرا" دلمر ځانګړی خدای دتغییر تلفظ په یو جز سره "میرو" دکنشکا او هوویشکا په مسکوکاتو کې په ځانګړې توګه دلومړي امپراطور په

مسکوکاتو کې لیدل کیږي. "میر" همغه (مهر) (میتهرا) او (میترا) دی چې سلسلې یې دافغانستان په تاریخ فرهنګ، ادبیاتو او السنه کې دوام کړی دی.

دغه دلمر په اړه پدې سیمه کې دعقایدو لرغونتیا تر هغې چې څلورمې او پنځمې مسیحي پیړۍ ته رسو او له دې تاریخه وروسته دنوموړي دیانت شواهد هندوکش په جنوب اود افغانستان په جنوب غرب کې یو شان لیدل کیږي او دوام یې داسلام تر ظهوره پورې په دې سیمه کې څرګند او ښکاره دی. دې لمر پرستۍ ته یې (برهنمي لمر پرستي) هم ویلې ده او دیوناني اسطورو د تاثیر په اثر دسهار او ماښام ستوري هم د شخصیت له مخې له لمر سره یوشان ګڼل شوي او د لمر او ستورو یو شان بیان منځ ته راغلی دی او ددې نوې مفکورې تاثیر د افغانستان په هیکل تر اشنه او نقاشۍ کې مشهور اوښکاره دی.

دافغانستان په لویدیزه برخه زمین داور او جبل الزور کې دلمر پرستۍ د معابدونو داثارو شواهد داسلامي مبلغینو او عسکروتر راتللو پورې خارجي وجود درلود. په همدغه زمانه او یاڅو کاله دمخه یې چیني (هیوان تسنګ) چې پخپله هم بودایي راهب و، له افغانستان څخه دتیریدلو پر مهال دلمر پرستۍ معبدونو او دهغې پیروانو ته اشاره کړې ده لرې نه څو ایا پخپله دکابل ښار په ۱۲ کیلو متري کې دکاپیسا دحوزې په لویه لاره دخیر خانې په یوه غونډۍ کې دلمرپرستۍ یو لوی معبد کشف نه شو؟ ددې پوښتنې ځواب به په لازم تفصیل سره بله مقاله کې ورکړای شي.

۱۲-۹-۳۸

دسور یا هیکل

دلمر ځانګړی خدای دخیرخانې په کوتل کې

دلرغون پیژندنې څیړنو دلرغوني افغانستان دمختلفو برخو په پیژند ګلوی لکه :تاریخ، فرهنګ، ارت، اوهنر کې ډیر خدمتونه ترسره کړي دي چې هېڅوک ترې انکار کولای نشی، لکه په سلګونو دارنګه مسایل چې دڅیړنو په ترځ کې روښانه شوی یو هم دلمر پرستۍ موضوع ده چې دادب او دادیانو تاریخچې له نظره یې په افغانستان کې درلوده مګر تر ۱۴ کلو دمخه څه مادي شواهد ددې اثبات له پاره په لاس نه وو.

دکابل ښار شمال لویدیځ ته په ۱۲ کیلو متری کې دغره په شرقي لمنه چې په (بغل هزاره) مشهور دی او کنډو چې دکابل او کاپیسا (کوهدامن) ترمنځ واقع دی چې په کوتل خیر خانه شهرت لري یو معبد کشف شو چې په مهر یا لمر پرستۍ پورې په ځانګړې توګه اړه لري ددې معبد کشف کوونکی موسیو کرل فرانسوي و.

ترکومه ځایه چې علمي څیړنو څرګنده کړه دلمر پرستۍ معبد دیوبل معبد په خرابو اباد شوی و چې دهغې دنوعیت تشخیص نشوکولای. دخیرخانې دلمر پرستۍ معبد دپلان او نقشې له مخې درې کوټې درلودلې چې هرې خونې ځانګړې دروازه درلوده تر څو دنومړي ائین پلویان دمذهبي مراسمو داجرا پر مهال په اسانۍ سره تګ راتګ تر سره کړي.

دننه په هره یوه خونه کې درې دتسلیت جوړې شوې چوکۍ ولیدل شوې، لکه څنګه چې په هره چوکۍ کې دمجسمې دایښودلو له پاره سوري ولیدل شول داسې استنباط ترې وشو.چې په مجموعي صورت ۹ مجسمې په دغه معبد کې موجودې وې، ددقیقو کتنو څخه وروسته دانتیجه پر لاس راغله چې نومړی دلمر پرستۍ

معبد ډیره سخته صدمه لیدلې ده او ټولې مجسمې یې له خپل ځای څخه بېځایه شوي دي لکه چې د کوټواو دهلیز تر پاکولو وروسته دوه ماتې مجسمې اوپواځې یوه مرمري جوړه مجسمه په لاس راغله چې ډیره ښکلې او زړه راښکونکې ده او دسوریا یعني دلمر دځانګړي خدای ښودنه یې کوله او اوس دکابل په موزیم کې دنمایش له پاره ایښودل شوې ده.

دسوریا مرمري مجسمه چې تر اوسه دلمر پرستۍ یواځینۍ مجسمه ده چې له کابل او حتی له ټول افغانستان څخه تر لاسه شوې ده دیوې مخصوصې ګاډۍ دپاسه له خپلې اسطورې سره ناست او دواړو خواووته یې واړه هیکلونه هم څرګندیږي چې دهمدغې مقالې په اوږدو کې یې در معرفي کوو.

داوېستایي عصر داسطورو مطابق (متیرا) یا لمر اصلاً خپله طلائي ګاډۍ درلوده چې سپینو اسونو به راښکله.

(سوریا) دلمر ځانګړی خدای چې دخیر خانې په کوتل کې کشف شوی په یوه ګاډۍ کې ناست او دوه اسونه یې راکاږي. دا تخیلي داستان ددوه زړه کلو په اوږدو کې داسې دخلکو په ذهن کې ناست وو، چې په پای کې یې دیو حقیقت په ډول ومانه.

او د (سوریا)دنمایش په صحنو کې یې له هغه تخیل څخه کار اخستی دی دامفکوره چې په ۵_ ۶ پیړۍ کې زموږ دهیواد په هیکل جوړونه کې لیکل کیږي په ۲_ ۳ پیړۍ کې په نقاشۍ کې هم داستعمال وړ وه اومهمه مرکزي صحنه یې دبامیان د ۳۵ مترۍ بت درواق سقف چې دسپوږمۍ ځانګړی خدای یې دګاډۍ دپاسه ښودلی چې سپین وزر لرونکي اسونه یې کشوي پدغه ترتیب ګورو چې شاعرانه تخیلات او اسطوري لمر او سپوږمۍ ځانګړی خدای په ګردونه کې ناست. یاولاړ به یي څرګنداوه او سوریا دخیرخانې په کوتل کې په یوه ګاډۍ کې ناست څرګندیږي.

مخکې مو وویل چې دهغه دواړو خواوو ته دوه واړه هیکلونه نور هم لیدل کیږي دادوه هیکلونه لکه دسبا او ماښام دستورو په شان هیکلونه دي چې وروسته هغه هم اسطوره او تخیل وی داخل چې یوناني اسطورې په افغانستان کې رائج شوې وې په محلي معتقدینوکې تاثیر کړی و او دلمر ځانګړی خدای په خپله خوا کې دوه ستوری هم پیدا کړی دی.

دادوه ستوري چې دختیز یونان په تصوراتو کې دفوسفو اوس او هسپروس په نامه یادیږي دپخواني یونان په اسطورو کې دتومان دوه ورونه وو، چې یو ته یې (

اکستور) اوبل ته يې (پولوکس) ويل تر دې پورې چې (اکستور) ناپديد شو او(پولوکس) يواځې پاتې شو او له (زوس) نه يې هيله ځرګنده کړه چې له خپل ورور نه بيل نه وي او دهغه دستور مطابق داسې برقرار شو چې دوه ورځې ترمنځ دواړه يوځای يوځل په اسمان او يو ځل يې په ځمکه راڅرګند شي او دسبا او ماښام ستوري دهغوی له خاطرو څخه راپاتې دي، دخير خانې دکوتل په تراشلي هيکل کې دسبا اوبيګاه ستوري د(سوريا) دګاډي په دوه خواوو کې ليدل کيږي. او ديو تن يوناني باختري پاچا په مسکو کاتوکې يعنې د ((ايوکراتيدس)) چې ددويمې زيږدې پيړۍ په دويمه نيمايي کې يې ژوند کاوه ددوه سپرو په نقش جوړ کړای شوی. وايي چې ددې دوه ستورو وظيفه داده چې اعمالو او ناظرو نيکې او بدې پيښې ثبتوي.

دلمر پرستۍ قانون اومعبدونه يې له سيستان څخه تر قنوج او ملتان پورې په لويه ساحه کې خپاره وو اوپه افغانستان کې يې دبودايي دين ترڅنګ ځرګندويي کړې وه، وروسته تر هغې چې يفتليان په افغانستان کې خواره واره شول هغوی چې کومه دلچسپي دبودايي دين سره درلوده، لمر پرستۍ ته ډير متمايل شول.

دابايد هير نکړو چې په افغانستان کې يوشمير سکې کشف شوي دي. چې دهغوي پر يومخ دنيمې تنې په بڼه دلمر ځانګړې خدای نقش دی اودنور شعلې يې له شانه خپرې شوی.

ډيره په زړه پوري خبره داده چې پدې سکو کې دځينو ځايونو (داور) يعنې زميندار (زابلستان) اود (سکاوند) نومونه لوستل شوی دی او دانومونه معمول او متعارف دي همدا راز زميندار، غزني (سکاوند) يا دلوګر (سجاوند) ټول مشهور دي او پوهيږو چې دزميندار په (جبل الزور) اودلوګر په (سکاوند) کې دلمر پرستۍ معبدونو وجود لاره، په غزني ياپه غربي او يا هم په شمال لويديز برخو کې لکه جاغوري او نورو کې هم دارنګه معبدونه آباد و.

يواځې يو معبد چې عبارت دخير خانې دکوتل له معبد څخه دی دعلمي څيړنوپراساس کيندل شوی اوهغه دمرمرو سورياهيکل چې راتر لاسه شوې د(سوريا)يواځينۍ مجسمه ده چې دڅيړونکيو لاس ته ورغلې ده.

مرنجان غونډۍ دکابل دښار په منځ کې یوه پخوانۍ نقطه

دکابل ښار هغه ښکلی او تاریخي ښار دی چې دنوم انعکاس یې له اسطورو، داستانونو، فولکلوري کیسو، قصیدو او د تاریخ له متون څخه ترغوږو کیږي، او دا ښار خپل ډیر لرغون توب دشواهدو له مخې ثابتوي.

داښکلی ښار چې ډیره برخه ابادي یې ددوه غرونو (آسه مائي) او (شیردروازې) ترمنځ واقع ده شرقي لور ته دخاورې یوه غونډۍ لري چې معمولاً یې د (تپه مرنجان) په نوم یادوي، که چیرته ښه دقت وشي تپه مرنجان او اراضي یې سره لدې چې دکابل دښار شرقي لور ته واقع شوی مګر له بلې رودخانې څخه ځروبیږي چې عبارت دلوګر له سین څخه دی. دا تکی دپاملرنې وړ دی ځکه چې نن سبا دکابل په ډیره اندازه دکابل په سیند اباد دی او په پخوانۍ زمانه کې دښار دثقل مرکز اکثراً دلوګر په سیند اباد ؤ په همدې ترتیب دمرنجان غونډۍ ددواړو رودخانو ترمنځ واقع شوی دی چې لږ څه لیرې دتنګ غارو په سیمه کې دواړه رودونه سره یوځای کیږي دمرنجان غونډۍ لکه دنورو ډیرو غرونو او غونډیو په څیر فولکلوري داستانونه لري او ددې داستانونو له خلا څخه داسې څرګندیږي چې مرنجان اصلاً جادوګر ؤ او ډیر مال او ثروت څښتن ؤ کله چې یې طلسم مات شو افسانه یې شتمني یې دخاورو په غونډۍ بدله شوه.

لرغونه پیژندنه چې دداسې فولکلوري داستانونو یواځینی کیلي ده ددې غونډۍ په چاپیریال اوخاطراتو دیولړحقایقو په کشف موفق شوې چې پوهیدل یې دیومملکت دپایتخت په حیث دتاریخي مراتبو په رڼا کې له دلچسپۍ څخه لیرې ندی دریش کاله دمخه دتپه مرنجان په غربي برخو کې چې دخپلواکۍ د جشن په

مهال هلته اوبه ولاړي وي پدې برخه کې دځمکې دهوارې اوپلونو جوړولوپه مهال یوختین دیگی ومونډل شو چې پکې یو شمیر مسکوکات اونقره یې پارچې پرتې وې. ددې ټولو مسکوکاتو او ذوب شوو نقره یې پارچو مخلوط داسې حکم کاوه چې په یوه زمانه کې پدې ځای دزرگر دکان و اودا ډیر مهم او په زړه پورې کلیکسیون نن ورځ دکابل په موزیم کې موجود دی. اودچمن حضوري دمسکو کاتو په نامه یادیږ اودوه تنه فرانسوي پوهان موسیو (شلوم برژه) او موسیو(کوریل) د (چمن حضوري دمسکوکاتو خزانه) تر سر لیک لاندې پدې یوکتاب کښلې دی.

دچمن حضوري مسکوکات چې دمرنجان دغونډۍ له غربي برخې څخه په لاس راغلې ډیره لرغونې، ښکلې او نفیسه مجموعه ده ځکه چې په هغې کې د ۴ ـ ۶ م ز پیړۍ سکې هم موجودې دي او دځینو سکو وزن یې له ۵گرامو څخه زیات دی.

معمولا دچمن حضوري مسکوکات دفن پیژندنې له مخې چې دپخوانیو اویوناني مسکوکاتو په اړه معمول دی دا (اتیک) په نوم یادوي دامسکوکات په ډیره اندازه د ۴ـ ۵ م ز پیړۍ په اوږدو کې په یونان او لیرې نژدې جزیروکې ترقبرص پورې جوړیدلي دیو شمیر په مخ یې دبوم او په بل مخ یې د (اتنا) د(زوس)دلور دتفکریا اندیښنې رتبه النوع چې د ارتن) دښار دحامې دیونان دپایتخت په حیث تلقي کیده په ضرب رسیدلی دی.

دا د سکومجموعه ډیره نادره او قیمتي ده او تر کومه ځایه چې څیړنې شوي دي دمدیترانې له لارې دتجاوز په وجه له هغه ځایه تر تپه مرنجان پورې رسیدلي دي چې دې کار دهخامنشیانو په وخت کې صورت نیولی دی ځکه چې په هغې دوره کې دهخامنشیانو دفتوحاتو اوتسلط په وجه یې دنفوذ ساحې پدې ټوله منطقه کې وسعت مونډلی و. او له روم څخه کاروانونو تر سند پورې تګ راتګ درلود لکه څنګه هخامنشیانو پخپله دومره سکې نه درلودې نودیونانیانو سکې چې ددوی سکوته ورته دي په خپله سیمه رواج کړې دي. هغه څه چې دانظریه تقویه کوي دنقرې یوه وړه پارچه ده چې دهغې په مخ میخي لیك لیدل کیږي.

همغه حروف چې دهخامنشیانو په وخت کې دود و او دا څو حرفه یې دهمغه وخت نښه ده چې شواهد یې تر اوسه دافغانستان په خاوره کې لیدل کیږي.

پدې کښې شك نشته چې دمخه ترسکندراو سیروس ترفتوحاتو دمخه او تر هغه د مخه داریوش تر سند پورې د فتوحاتو د تر لاسه کولو او حتی هغه پلاوی چې د کښتیو د چلولو دپاره د مطالعې په خاطر د سند په اوبو کې د یو تن یوناني (

سیلاکس) تر نظر لاندي لیرل شوی و د کاروان اوتجارت لارې دغرب، اسیا او افغانستان ترمنځ هغه وخت خلاصې وې او دا هم له احتمال څخه لیرې نده چې کابل هغه وخت دتجارت یو وړوکی ښار و او داهم باید ومنو چې هغه مهال دتپه مرنجان دغونډۍ چار چاپیره خلك اوسیدل او حتی دزر ګري دکان موجود و چې په هغې کې نقره موجوده وه او د زیوراتواو نقرې د زوب کار کیده.

په ۱۹۹۳ میلادي کال کې دتپه مرنجان په هغه برخه کې چې دکابل جلال اباد سرك تیر شوی دی دوه د بودایي دین معبدونه کشف کړای شول چې شاید په ۲ یا ۳ مه عیسوي پیړۍ کې جوړ کړای شوی دی چې داد کوشانیانو وروستي وختونه و او علمي هڅو دا ثابته کړه چې ا قلا یو یې د ۴ مې یا ۵ مې عیسوي پیړۍ په اوږدو کې پخپله دکابل دښار دبودپرستانو له خوا مرمت کاري شوی دی لکه چې ددیوال د پیروالې له پاره یې د (یودیس اتوا) مجسمه سالمه او روغه په لاس راغله چې اوس دکابل په موزیم کې موجوده ده او دا په لاس راوړو مجسمو کې تر ټولو لویه مجسمه ده.

دتپه مرنجان دغونډۍ معبدوروسته د ۵ پیړۍ له مرمت کارۍ څخه یې خارجي برخه دیوې وړوکي کلکې اومستحکمې کلا ښه غوره کړې وه او لکه چې پدې پیړۍ کې دیفتلیانو ظهور کابل ته ثابت دی نو له احتمال نه بهر نده چې بت پرستانو دخپل شکست په نظر کې نیولو سره دمعبد ته دمرمت کارۍ په همال دیوې کلا ښه ورکړې ده.

دمرنجان غونډۍ له بودایي معبد څخه په مجموعي توګه د ۳۷۳ درنو سکو په شاوخوا کې دنقري سکې چې دساسانیانو دوخت دی او د ۱۲ دانو په شاوخوا کې دسرو زرو سکې د (کوشانوساساني) ددورې کشف شوی او داثابتوي چې دمرنجان تپه او بودایي معبد یې وروسته له کوشانیانو څخه هم له رونق څخه نه و لوېدلی. دمرنجان بودایي معبد حتی دعربي او اسلامي مبلغینو تروختته خارجي وجود درلود ځکه چې مسلسل مرمت یې ددې مطلب ښه شاهد اوثبوت دی.

۳۷/۳/۲۱

دتپه مرنجان بودايي معبد _ او هغه نتايج چې وروسته تر لاسه شو

دکابل شمال، شرق او جنوب شرق ته يو شمير تپې د بي بي مهرو تپه، مرنجان تپه اوخاك بلخ تپه وجودلري، دساحې اوپراخوالي له نظره دمرنجان تپه له نورومهمتره ده چې چمن حضوري ترڅنګ دکابل ـ جلال اباد په لويه لار واقع اوترسياه سنګ پورې يې لويه او پراخه ساحه رانيولې ده.

داڅرګنده ده چې که نن ورځ دکابل دښار دثقل مرکز دکابل درود په غاړه وقع دي نو دمخه تر اسلام دامرکزيت دلوګر دسيند په غاړه واقع و او د هغو بودايي اباديو بقاياوې چې دشاخ پرنتې دغره په لمنه، زنبورك شاه په خضر کې او شموچينه، جان باز، پنجه شاه سهاکونه، شيوکي، کمري او چکري کې پرتې دي دا مفکوره تقويه کوي. په همدې ترتيب مرنجان تپه هم دلوګر درودخانې په حوزه کې قرار لري اوهغه اوبه چې دمستان تر پل لاندې دبالاحصار شرقي لور ته دخرابو ترڅنګ تيريږي دخپلواکۍ په جشن کې دمرنجان دتپې غربي برخه په مصنوعي توګه ښکلې کوي.

دمرنجان تپه لکه دافغانستان ډيرو غرونو او غونډيو په څير فولکوري داستانونه اوکيسې لري چې دهغو له منځه څخه داسې څرګنديږي چې مرنجان اصلا يوجادوګر و چې ډير مال او ثروت څښتن و او خپله سرمايه يې په همدې غونډۍ کې ښښه کړې وه ترڅو چې طلسم يې ماتيږي او ټوله سرمايه له خاورو سره خاورې کيږي.

لرغون پیژندونکي چې ددې رنګه فولکلوري معما دیواخنی حل ګلیاني دي ددې تپې په چاپیریال کې او ورته په مربوطو خاطرو دیو لړ حقایقو په کشف موفق شوي دي چې په هغې پوهیدل دکابل دښار دتاریخچې دروښاوولولپاره ډیر ګټور او دلچسپ دی.

د۱۹۳۳ عیسوي کال دپسرلي په موسم کې مې موسیو ژان کرل د فرانسوي پلاوي دکیندلو دپلاوي غړي ته چې دپروفیسر هاکن په غیاب کې یې دنوموړي هیئت نمائندګي کوله خبر ورکړ چې دهغه راپور له مخې چې دکابل موزیم ته رسیدلی دی دمرنجان په غونډۍ کې یوه مجسمه پیدا شوې ده، په یاد مې دي چې له نوموړي پلاوي سره سمدلاسه همغې نقطې ته ولاړو او علمي څیړنه مو پیل کړه، وروسته تر دي موسیوهاکن چې داوخت یې په توکیو کې د "خانه فرهنګي" دمدیریت چارې په لاس کې وې کابل ته راغی او د ۱۹۳۳ عیسوي کال دجون دمیاشتې ۱۵ نیټې څخه تر ۲۷ نیټې پورې کیندنو، څیړنو اوهڅو دده تر مشرتوب لاندې صورت ونیو.

دکوششونو ځای دمرنجان دغونډۍ غربي خواته لري او وروسته تر یولړ هڅو واضح شوه چې لاندې ابادۍ پدې نقطه کې قرار لزي.

یوه مستطیل شکله ابادي ۸۶۰ متر ضرب ۱۲/۳۰ متره . داودانۍ له خامو غتوغټو خښتو څخه چې په مربع بڼه جوړې دي او هرې ضلع یې ۵۰ سانتي متره اوږدوالی درلود، دلته درې اطاقونه جوړ و، چې چت یې دکمان یا لیندۍ په بڼه جوړ شوی و.

۲) ددې مستطیل شکلي ودانۍ په کنجونو کې برجونه ترسترګو شول چې دسیند له تېرو جوړ کړای شوي و اومنظور تر ډیر محکموالی و، ددې ودانۍ په غربي برخه کې په دیوال کې یوطاق څرګند شو چې عرض یې ۱/۲۵ متره و.

۳) ددې غربي دیوال په مقابل کښې یوه وړوکي استوپه څرګنده شوه چې دکاڼو دکوچنیو تختو څخه جوړه شوې وه.

دلرغون پیژندنې دکتنې له مخې چې داسنادو له مخې کشف شوی مجسمې، مسکوکات ، ختین لوښي او نور تر لاسه شول داسې نتیجه تري واخستل شوه چې اصلا دلویو کوشانیانو په وخت کې د (۲ او ۳) مسیحي پیړۍ په اوږدو کې دلته ځبوداپانو له خوا مستطیل ډوله معبد جوړ کړای شوی و او دې معبد هم لکه دنورو معبدونو په څیر په خپله غربي خوا کې استوپه درلوده، وروسته تر هغې په ۵ مسیحي پیړۍ کې چې دمعبد ځینې برخې خرابې او شنیدلې

وې نو په کنجونو کې يې برجونه ور جوړ کړی و داشکست او خرابی يې په غربي برخه کې ډيرې محسوسيدلې ځکه چې دغربي برخې له شنيدلي ديوال سره يو بل پنډ ديوال جوړ شوی و.

تر ټولو پخوانی سکه چې مرنجان په بودايي معبد کې تر لاسه شوې ده هغه يوه مسي سکه او دکجولا کدفيزس کوشانيانو دلومړي پاچا سکه ده چې معمولا هغه (۵۰) کاله دمخه تر ميلاد اودمسيح په وخت کې شميري.

پرته تر دې لدې معبد څخه دوه دستې نور مسکوکات هم تر لاسه شوي چې ددې برخې پر تاريخي تحولاتو ډيره رڼا اچوي.

يوه مجموعه له دې مسکوکاتو څخه له ۱۲ طلائي مسکوکاتو څخه مرکبه ده چې بڼه يې محدب ، مقعر اويا د نعلبکی په شکل جوړې دي چې دادکوشانيانو يو شمير شازيو پورې اړه نيسي. چې ساساني شاهنشاه پورې مربوط دي. پدې وجه داسکې دکوشانو ساساني په صفت يادوي. ددې سکو پريوې د (بهرام) نوم ليکل شوی دی اودلوی کوشاني شاهنشاه بهرام په نوم يادې شوې دي.

او يوولس نورې سکې فيروز، هرمز، بهرام اودشاهپور وې. يوه دسته نورې کشف شوې سکې دنقرې دي او ټولې په مجموعي توګه ۳۷۳ عدده سکې تشکيلوي. له دې جملې څخه ۳۳۸ عدده دوم شاهپور پورې مربوط دی (۳۷۹ـ ۳۱۰ منسيحي) ۲۴ عدددويم اردشير پورې (۳۸۳ـ ۳۷۹ م) او ۱۱ عدده يې دريم شاهپور (۳۸۸ـ۳۸۳م) پورې مربوطې دي.

پدې ترتيب لکه څنګه چې ليدل کيږي دمرنجان دتپې دبودايي معبد ښکلي کشف شوي دسکوکات موږ دڅلورمې عيسوي پيړی تر پايه رارسوي.

دتپه مرنجان په بودايي معبد کې دهيکل تراشنې له نظره دبودا مختلفې مجسمې يوديس اتوا او اعانه ورکوونکی کشف شوی تر ټولو لويه مجسمه ده چې ددوو پخوانيو او نوي ديوال ترمنځ کشف او تر لاسه شوی او دکابل موزيم ته منتقل شوې ده. داعانې ورکوونکو مجسمه په داسې لباس کې چې جامې يې په ځان پورې چسپې نښتې او ګونډې يې وهلې کشف شوې ده. يو له دې مجسمو څخه د يوې په لاس کې د ګل وړوکی تاج هم ليدل کيږي .

دمعبد دديوال په اوږدو کې جنوب لور ته يو شمير نورو غټو او ورو مجسمو هم وجود لاره چې له خټو څخه جوړ کړای شوې وې، چې ډيرې ځايونه يې شنيدلی و او يوه جوړه سترې ښنې څرګنديږي چې له طبعي قامت څخه سترې مجسمې هم دلته موجودې دي.

دمرنجان له تپې څخه ختین کشف کړای شوی لوښي دکوشانیانو دعصر دختینو لوښو دمطالعې په اړه ډیر ارزښت لري.
داکوزې اکثرا مدورې وې او دبغلونو دپاسه یې شپږ پانې والاګلان، زمري او دغرنیو غرڅو تصویرونه کتل کیدل. او په یوه کې دګل دان په څیر دوه مرغان په مخامخ ډول لیدل کیږي او دا په واضح توګه دساسانیانو دوخت کار راښیي او همدارنګه ښکلی نقش کړای شوی کوزې هم په لاس راغلي دي.
دمسکوکاتو، ختینولوښو، نشق کړای شوو ظروفو دعمارت له سبك او مرمت کارۍ څخه چې هلته تر سره شوی دی داسې استنباط کیږي چې د مرنجان دتپې بودایي معبد د مسیح دوخت په پیل کې په لومړي پیړۍ کې (دلومړي څخه د دریمې) دلویو کوشانیانو دکورنۍ په وخت کې جوړ کړای شوی و. اود څلورمې عیسوي پیړۍ تر پایه یې دوام وکړ وروسته دڅلورمې پیړۍ په پای اوذ پنځمې پیړۍ په جریان کې دشنیدلی، درزونه یې کړي او مرمت کاري پکې شوې ده او برجونه یې چې ممکن تر ۱۰ مترو به لوړ و معبد ته یې دیوې کلابنه ورکړې وه.
داکلامانند ه معبد دبالاحصار په لور دکابل په خوا قرار درلود اوداسلام تر راتللو یا تر اوومې عیسوي پیړۍ بودایي راهبانو پکې استوګنه درلوده.

۱۱_۴_۴۱

يعقوب ليث صفاري او

دكابل زرين او سيمين بتان

يو شمير اسلامي ماخذونه لکه المسالك وممالك اصطخري، حدود العالم، جيهاني ته منسوب اشكال العالم همدغه دکابل دزړې کلا او د مشهورې بت خانې يادونه کوي چې، علی العموم راهبانو يعني کابلي رتبيل شاهانو په هلته دتاج پوشی، مراسم ترسره کول.

داخرگندوی چې درتبيل شاهانو دسلطنت په دوره کې کابل يو مهم او مشهور معبد درلود چې دبرهمني او هندوي کابلي کورنيوشاهانه تاج پوشي هلته ترسره کيده. له اسلامي ماخذونو څخه څرگنديږي چې يعقوب ليث دصفاری کورنی، موسس چې په ۲۵۷ يا ۲۵۰ هـ ق کلونو کې کابل فتح کړی د سروزرو او نقرې بتان يې تر لاسه کړی او بيا يې بغداد ته استولي دي. دبسيستان دتاريخ مولف پدې برخه کې داسې ليکي " کله چې يعقوب کرمان ته ورسيد محمد بن واصل يې پذيرايی، ته راغی، ډير شميرعسکر يې له ځان سره داطاعت ، فرمانبردای، او هدایاتو له پاره له ډير مال سره يعقوب ته راوړل يعقوب يې عزت وکړ او ښه راغلاست يې ورته ووايه. بيا يې يوتن استازی دهدایاتو له پاره او پنځوس زرين او سيمين بتان چې له کابل څخه يې راوړی و دمعتمدپه لور واستول چې مکې ته يې واستوي ترڅو يې دکفار په غم کې دمکې حرم په کار کړي"

نو کابل ته ديعقوب ليث صفاري ننوتل ددريمې هجري پيړی، نيمائي کې او له دې ښار نه دزرين او سيمين بتانو دوړلو او په نتيجه کې د مهم معبد په ورانولو کې هيڅ شك نشته. داچې دا معبد په کوم ځای کې او څرنگه معبد و؟ دا هغه پوښتنه ده چې غواړم په لنډه توگه يې په چاپيريال کې تجسس وکړم.

دافغانستان اسلامي مورخين عبدالحی ضحاك گرديزي او محمد عوفي په جوامع الحكايات كې دكابل درتبيل شاه او يعقوب ليث صفاري ترمنځ دجګړو يادونه كړې ده. ددې رتبيل شاه په اړه مې دافغانستان دتاريخ په دويم ټوك څوارلسم څپركي كې په هغه څپركې كې چې د رايان كابل يا برهمن شاها. كابل كې مې شرحه وركړې ده. عبارت له (سامنته ديوا) د هند و شاهي د لړۍ دويم پاچا و چې هغه يې (سامنت) يا سامند هم ياد كړی دی او مسكوكات يې په ډيره پيمانه له افغانستان او سرحدي سيمو څخه پيدا شوی او لاپيداكيږي. همغه راز چې يعقوب ليث له سامنته ديوا سره په كابل كې مواجه شو وروړ يې عمروليث په غزني، كابل او لوګر كې له (كلمو) يا (كملو) ددې كورنۍ له دريم پاچا سره مخامخ شو ديعقوب په امر دكابل مشهور معبد او د وروړ په امر يې دلوګر دسكاوند مشهور معبد وران كړای شول.

ايا دكابل مشهور معبد چې كابلي رايانو به هلته منځ پوښي كوله او ددريمې هجري پيړۍ تر نيمائي هم هلته طلائي او نقره يي بتان موجودو. چيرته و ؟ دكابل دښار په منځ كې او كه په ليرو او نژدو څنډوكې؟

پدې كې شك نشته چې دكابل دغرونو په پوزو او غونډيو كې دبودايي معبدونو بقاياوې له شيوكي، كمري او چكرې نه نيولې دخير خانې تر كوتل او دعلي اباد تر لمنو پورې په ټولو ځايونو كې وجود لاره او دشير دروازې ،اسه مائي او مرنجان تپې په ټولو پوزو او غونډيو كې ليدل شوی او په ځينو كې يې لكه خواجه صفا ، تپه مرنجان، تپه خزانه اودخير خانې په كوتل كې يې اثار او شواهد هم دكيندلو په وجه كشف شوي دي. چې دكابل په موزيم كې موجودې دي.

دخير خانې دكوتل برهمني افتاب پرستي معبد ، دعلي اباد دغره په لمن كې دبودايي معبد ، دشيوكيو ديعقوب تنګي ترخنګ معبد هر يو په خپل ځای ديـر ارزښت درلود مګر زرين اوسيمين بتان په هيڅ يوه كې ليدل شوی ندی پرته له يو ځای څخه چې دادی در پيژنو يې.

مسن انګريز چې په ۱۸۲۶ او ۱۸۳۸ كلونو كې ۱۳۰ كاله پخوا افغانستان ته راغی او څه موده په كابل كې اوسيده او دامير دوست محمد خان په وخت كې دكابل په بالاحصار كې اوسيده نوموړی دبالاحصار ترخنګ دحضرت تميم (رض) دمزار ترخنګ ديو معبد اوبتانو په اړه صحبت كوي چې وروسته دهغه له اوريدلو منطق حكم كوي چې احتمال لري داهمغه معبد وي چې دصفاري په عصر كې زرين او سيمين اجسام وركې كشف شوي دی، سمن انګريز پدې اړه داسې وايي چې :

"دشتمن ناو دپای په برخه کې چې له بالاحصار څخه دجنوب غرب په لور په نیم میلې کې پروت دی او له هغه ځایه دغره په کندو دچاردیهي په لور لاره تللې ده پدې برخه کې داخوند هدایت الله باغ دی. پدې باغ کې یوه پشته ده چې دیو لړ هڅو وروسته وریکې دوه طبقې سمڅې څرګندې شوې چې ددې سمڅو په جوړولو کې له غټو خښتو څخه کار اخستل شوی و. دپشتې په یوه برخه کې یو طاق او پایې او دهرې پایې ترڅنګ ښکلې مجسمې څرګندې شوې ددې مجسمو رنګ سپین او سور و او په سرونو یې دطلا پاڼې جوړې کړای شوې وې. دطلا او لاجورو پاڼې دطاق په منځ کې هم لیدل کیدې. دطاق دپای په برخه کې یو دبر لیك هم څرګند شو .دپشتې په نورو برخو کې یو شمیر طاقونه او مجسمې هم کشف شوې چې یو یې له ۸ څخه تر ۱۰ فوټو اوږدوالی درلود او دطلا په پاڼو ښایسته شوی و. مسټن انګریز دخپلو ویناو په پای کې وایي چې اخوند هدایت الله او زامنو یې دطلا یو شمیر پاڼې دکابل په زرګرانو وپلورلې...."

لکه څنګه چې یې چارلمسټن تشریح کوي چې په هغه باغچه کې چې دحضرت تمیم (رض) دزیارت ترڅنګ دپخواني بالاحصاردخرابو ته نژدې یوپخوانی معبد دباغ په پشته چې هغه داخوند هدایت الله باغ و ۱۳۰ کاله دمخه لیدل شوی او دمجسمې په سر دطلا دپاڼو ګل په ښکلي دول څرګند شوی. نو ددې حقایقو له مخې نشو ویلی چې دهغه معبد چې بتان یې زرین او سیمین شوي وو او په دریمه هجري پیړۍ کې دصفاري دکورنۍ دموسس (یعقوب لیث صفاري) له خوا بغداد ته استول شوي و په همدغه نقطه کې اباد و؟

دکابل مشهور معبد که دښار په منځ کې و نو باید په همدغسې یوه نقطه کې وای ځکه چې کومې منطقې چې دشهدا صالحین په نوم شهرت پیداکړی دی او داشهرت هم وروسته له اسلامي مبلغینو څخه منځ ته راغلی نو داځای دکابل دزړې او پخوانۍ کلا ترڅنګ یو مهم ځای و نو ځکه ویلای شو چې له احتمال څخه لرې نه ده چې دکابل مشهور معبد په همدغه ځای کې نه وي.

۳۷/۳/۲

پایتاوه

لکه څنګه چې مدنیت، فرهنګ او ادیان دخپل عروج او زوال دورې ترسره کوي د هغې په سیر او مرور سره فرهنګي حوزې هم تغیر محل مومي او خپل ځای بدلوي. یوه ورځ چې بګرام او کاپیسي دکاپیسا په حوزه کې ارزښت درلود، که هغه یې په چاپیریال کې و او که دغرونودلمنوپه حصارو کې اوکه هم په میدانونو اوځلګو کې په سلګونو کلیو چې دلیدلو وړو وجود لاره چې نن ورځ د ذهنیت په تغیر په خرابو بدل شوي او د هغو ځایونو مقام او موقعیت نورو ځایونو اشغال کړي دي.

یوله هغو ابادو نقاطو څخه چې اوس یې نوم له خاطرو څخه لوېدلی دی (پایتاوه) ده چې دبګرام دشاهي خرابو جنوب لور ته په ۱۲ کیلو متری کې دسرای خواجه تر څنګ پروته ده اودمعابدونو شواهد یې تر ۳۰ کالو دمخه د زراعتي ځمکو په منځ کې څرګندیدل چې هغه هم دوخت په تیریدو دزراعت په وجه وتوږل شوې اوهغه څرګندې ستوپې له منځ ولاړې او اوس هلته دپخوانی ابادی څه اثار نشته او دا چې دکابل په موزیم کې دهغې سیمې دچاپیریال یو څه هیکلونه چې زراعتي ځمکو ته دویالو دکیندلو په مهال تر لاسه شوي دکابل په موزیم کې موجود دي چې پخواني یادګارونه یې له ځان سره حفظ کړي دي.

په ۱۹۲۳ کال کې چې دلومړي ځل له پاره دوه تنه فرانسوي شرق پیژندونکي موسیو الفردفوشه او موسیوهاکن دکاپیسا په طول او عرض کې د (کوهستان اوکوهدامن) په مختلفو نقاطو کې دلرغونو ځایونو دموندلوپه هڅه ګشت درلود دکابل دموزیم دهغه وخت دمدیر غلام محی الدین خان دلارښوونې په اثردپاتت، ب

کلي ته ورسیدل هلته یې دزراعتي ځمکو کې په منځ کې یو ځای وموند چې له ۳۰ نه تر ۴۰ مترو یې اوږدوالی درلود او عرض یې له ۱۰ تر ۱۵ مترو وُ دې ځای دیوبودایي معبد ځای اوموقعیت څرګنداوه.

فرانسوي پوهانو ۳۵ کاله دمخه د ۱۹۲۴ عیسوی کال ددسمبر دمیاشتې په ۱۸ نیټه دلنډې مودې له پاره په کیندلو پیل وکړ دوه ورځې وروسته یعنې د ۲۰ نیټې په ماښام یې لومړی هیکل تر لاسه کړ چې دا ورته ډیر په زړه پورې او دلچسپ وُ. چې شرح یې په لنډ ډول لیکل کیږي.

دا پارچه هیکل دسلیت په کاڼي کې (ساکیاموني بودا) یې ددوخارقه وو داجراء په حال کې ښودلی دی او د (دوه خارقه بودا) په نامه یادیږي. که چیرته داپارچه لا ښه معرفي کړم باید ووایم چې که چیرته یې ښه وګڼو نوله دواړو اوږو څخه یې د اور شغلې پورته کیږي اودپښو له تلوو څخه یې اوبه روانې دي. په بودایي داستانونو کې راغلي دي چې دکوشالا پاچا په خواهش او هیلې سره چې (پرازناجت) نومیده بودا خارقه قیافه ځانته غوره کړه چې له اوږو څخه یې شغلې هوا ته پورته شوي اودپښو له تلوو څخه یې اوبه جاری اوپخپله لکه دیو نوراني غره په څیر په هوا کې جلوه ګر شو.

دتخیل په عالم کې په افسانوي توګه دلته بودا له یوه غره سره تشبیح شوی چې له لوړې برخې نه یې داور شغلې پورته کیږي او ددې خیالي غره له لمنو څخه لکه دباران داوبو په څیر سیلابونه جاري شوي دي.

پدې پارچه تراشلي هیلکل کې دوه روښانې لارې دبودا له اړخه تیرې دي چې دی یې په رهنائي کې څرګندیږي (برهما) او (اندرا) یې خواته نژدیوالی کړی دی. بودا په کیڼ لاس دخپلې راهبي یلان کلك نیولی دی اوښیي لاس یې داطمینان دعلامې په توګه پورته دی او په ورغوي کې یې عراده یا (چرخه) چې دحکمفرمایي علامه ده څرګندیږي.

پاتې دې نه وي چې په پایتاوه کې ددې پارچې ترکشف وروسته په وروستیوکلونو کې همدغه شان پارچې دکاپیسا له ګڼو ځایونو څخه لکه بګرام او یا له شیخا نخیل څخه هم تر لاسه شولې په کوهدامن او کهستان کې ددې ډول پارچو دترلاسه کیدو وروسته پوهان پدې نظر شول چې په افغانستان کې کاپیسا ددې ډول تراشلو مجسمو ځانګړی ځای وُ.

له دې پرته په پایتاوه کې یوبل هیکل هم تر لاسه شوی چې دهنر اوپه ځانګړې توګه دتاریخ له نظره ډیر ارزښت وړ دی داپارچه اصلاً دکومې بلې سترې مجسمې تخت دی چې هغه مجسمه چې ور پکې نصب وه له منځه تللې ده اوپخپله دهیکل تراشنې یوه ښکلې او دلچسپه صحنه ده شرح یې په لاندې ډول ده.

درې تنه اعانه ورکونکي، درې ښځې او درې ماشومان د (پودیس اتوا میتریا) په شاوخوا لیدل کیږي. داصحنه یوه تاریخي صحنه او اعانه ورکوونکی چې تازه بودایي دین ته ورداخل شوی دی او یایې خپلې ډالۍ (بودیس اتوا) یعنې اینده بودا ته وړاندې کړی دی کمیسونه یا پراخې چپنې او کلفت موزې یې څرګندوي چې دوی قبایلي کوشانیان دي چې تازه له مرکزي اسیا نه باختر ته راغلي دي او دادی دهندوکش سویلي برخې ته رارسیدلي دي او دلومړي ځل له پاره بودایي دین خوښ کړی دی او له هغو ډالیو سره چې اکثر میوې او حبوبات دي د (بودیس اتوا) مخې ته ږدي.

همدارنګه ښځې او ماشومان یې دکشاني له نسل څه دي او دیوې کورنۍ او یا یوې قبیلې استازیتوب کوي چې درارسیدلو په وخت یې لومړي ځل په کاپیسا کې دبودایي معابدو جلال لیدلی او بودایي دین ته داخل شوي دي او نن ورځ دادکانې پارچه چې دکابل په موزیم کې موجوده ده دافغانستان په تاریخ کې یو معین موقف ثابتوي او دپایتاوي وړوکی کلی چې نوم اوښان یې نن ورځ ډیر مجهول دی دوه مهمې تراشلې دهیواد لرغوني هیکلونه یې ورکړی دي چې د تاریخ ، هنراوکمال له مخې ډیر ارزښت لري او له یوې نوموړکې منطقې څخه دکاپیسا په تاریخ کې یوه ځلیدونکې پاڼه روښانه شوه.

میرزکه اودمسکوکاتو مجموعه یې

افغانستان دمساعد جغرافیائي موقعیت له مخې داسیائي هیوادونو په څلور لارې کې دتمدن او فرهنګ مرکز دی او یوله هغو هیوادونوڅخه دی چې ډیره سابقه لري او دتاریخي دورولرونکی دی چې دمختلفو دورونو ډیر مسکوکات پکې موندل شوی او موندل کیږي. دامسئله نن نه بلکې یوه پیړۍ دمخه حتی له ۱۳۰ کالو وړاندې روښانه ده چې دافغانستان خاوره دلرغونو مسکوکاتو له نقطې نظره ډیره غني ده.

لکه څنګه چې دامیر دوست محمد خان دواکمنۍ په دوره کې یو تن انګریز لرغون پیژندونکی مستر مسن یواځې دبګرام له دښتې څخه پدې بریالی شو چې ۶۰ زره مسکوکات راټول کړي.

پدې وروستیوکلونو کې له مهمو کشفیاتو څخه چې په ښار او علمي حلقو کیې یې ډیر غږ اوچت شوی دی هغه په میرزکه کې د مسکوکاتو دکشف مسئله ده چې دې اکتشاف له نن څخه پوره لس کاله دمخه د ۱۳۲۶ کال په پسرلي کې صورت ونیو او زه پدې بریالی شوم له اسلام څخه دمخه مسکوکاتولویه مجموعه له میرزکي څخه کابل موزیم ته راوړم . میرزکه تقریبا دګردیز له مرکز څخه شمال شرقي لور ته په ۳۰ کیلو مترۍ کې واقع ده اوپدې علاقه کې دمنګلو قوم اوسیږي.

دمیرزکي علاقه چې چاپیریال یې نسبت گردیز ته لوړ دی په همدغه منطقه کې میرزکي او احمدزائي رودونه سره جلا کیږي داوبو دتقسیم له برخې نه درې کیلو متره لیرې دشمال په لور د (چنبحي قول) درود اوبه د (میرزکي) له اوبو سره یوځای کیږي د (چنبحي قول) دخولې مقابل ته درود کیڼ ارخ ته یوه غونډۍ ځرگندیږي چې دسیمې خلك یعنې منگلي هغه د (کافر کوټ) په نوم یادوی داغونډۍ دسیند له اوبو څخه نژدې ۷۰ متره واټن لري او دسیند داوبو له سطحې څخه نژدې ۳۰ متره لوړ والی لري.

دکافر کوټ سویلي خواته په لوړه یوه توته مربع شکله ځمکه پرته ده چې په مخ یې پخې خښتې او تیکر لیدل کیږي او داسې ځرگندیږي چې نوموړې غونډۍ او مربع شکله لوړه ځمکه په لرغونو زمانو کې تر اسلام دمخه دمهمو ابادیو یوه برخه وه چې هویت یې موږ ته ځرگند نه دی.

میرزکي دنیمه وچ سیند په اوږدو کې کافرکوټ ته د ۷۰ مترو په واټن یوه چینه موجوده ده چې د ۱۳۲۶ کال په پسرلي کې په ناځاپي ډول د منگلي قبایلو میرمنې په نوموړې چینه کې د مسکوکاتو په موندلو بریالی شوې. کله چې دچینې چارچاپیره په مختصر ډول وکیندل شو ځرگنده شوه چې دچینې چارچاپیره یوله لویه خونه جوړه کرای شوې وه چې هرې څنډې یې ۶ متره طول درلود او ددې لوی اطاق ترځنگ نور واړه اطاقونه هم جوړ کرای شوی وو. او اصلاً داسې ځرگنده شوه چې پخوا وختونو کې دمخه تر اسلام او دمخه د مسیح تر زمانې هلته یوه متبرکه چینه وه چې خلك په هغه چینه کې دسکو په اچولو عادتوو په همدې ترتیب د څلورمې قبل میلاد پیړۍ نه تر دریمې مسیحي پیړۍ پورې د ۷۰۰ کالو په اوږدو کې دافغانستان دمختلفو پاچاهانو دمسکوکاتو نمونې په ډیره پیمانه هلته متراکمې شوې وې.

ترکومه ځایه چې اټکل کیږي له امکان څخه لرې نده چې اصلاً ۵۰ زره پخوانۍ سکې په چینه کې موجودې وې چې ډیره برخه یې سیمه ایزو خلکو دکابل ـ جلال آباد اوپیښور په ښارونو کې وپلورلي هغه څه چې راونیول شوي او کابل موزیم ته راوړل شوي له دې سره چې ډیر شمیر یې په کیمیایي داروگانو دپاکولو پر مهال له منځه ولاړې بیا هم له لس زرو ډیرې موجودې دي.

دمیرزکي مسکوکات چې دفلز له مخې نقره اومس دي دنوعیت له مخې یې په دوه برخو ویشو.

يو سيمه ايز مسكوكات دي چې په ځانګړې توګه پرسيمه اړه لري او ډيره برخه يې په سويلي افغانستان، تاكزيلا ټيكسلا او پنجاب كې جوړ كړای شوی او په عموم ډول په ګندهارا كې ليدل كيږي او دپاچا دنوم ذكر پكې نشته او داسكې منظم او مرتب شكل نلري او نورې يې دلرغونو تاريخي كورنيو منظمې اومرتبې جوړې وې لكه دهندوكش دسويل يوناني شاهانو، اسكايانو پارتيانو اوكوشانيانو وې.

لومړی ډول مسكوكاتو ته په انګليسي بنت بار او پنچ مارك وايي چې نقره يې ميلو يې خارجي وجود پيداكړی دی او ددويمې يې دنقره يې نازكه پارچې دي چې دهغو په مخ مختلفې نښې چې نوعيت يې تر ٣٠٠ رسيږي لكه دانسان انځورونه، اسلحه، ونې، پرندګان، لمر، ستورې، ځينې ګلان او ديوشمير ودانيو انځورونه او نور ليدل كيږي.

ددې ډول مسكوكاتو دلومړي ډول پيدا ايښت زمانه يوشمير پوهانو ۶ م ز پيړۍ ګڼلې ده او داځرګندوي چې ديونانيانو تر ظهور:مخه ددې ډول غير منظمو نقره يې مسكوكاتو جوړونه دافغانستان په مشرقي برخو يانې ګندهارا كې تر سند پورې دودوه . او د ميرزكې دويمه برخه مسكوكات دمختلفو پاچاهانو دكورنيو او نسلونو دمختلفو دورو مسكوكات دي چې وروسته له ٢٣٠ م ز څخه دلومړۍ مسيحې پيړۍ په لومړۍ نيمايي كې يې دافغانستان دهندوكش په سويل او ختيځ كې سلطنت كړی دی.

دا دحيرانتيا ځای دی چې هغه مسكوكات چې په ميرزكه كې تر لاسه شوي ديونان اوباختري پاچاهانو هيڅ اثر پكې نه شته چې دهندوكش په شمال باختر كې يې واكمنې درلوده اوبر خلاف دهغو ټولو پاچاهانو اثر پكې ليدل كيږي چې دهندوكش په سويل كې يې سلطنت كړی دی او په ځانګړې توګه د (هرمايوس) چې دكابل يوناني وروستی پاچا و او د(مناندر) مسكوكات زښت ډير دي.

دامجموعه دكوچنيو نقره يې مسكوكاتو دمطالعې له پاره ددې ډلې پاچاهانوله پاره فوق العاده ارزښتمنده ده.همدا ډول دافغانستان داسكايي خاندان نقره يي مسكوكات او (اسكايي او پارتي) پدې مجموعه كې ډير ترنظره كيږي.

دكوشانيانو دكورنيو دمسكوكاتوپه باره كې بايد يادونه وكړو چې كوفيزس اوكنيشكا دكورنيو سكې پكې موجودې دي او وروستۍ سكې چې دپاچاهانو دنوم او ترتيب له نظره راځي هغه دواسودوا سكې دي چې هغه دكنيشكا دكورنۍ وروستی پاچا ګڼلی شو چې ددريمې پيړۍ تر وروستۍ نيمايي سلطنت كړی دی.

پدې طريقه دميرزکي دمسکوکاتو دمجموعې نوعيت چې په کوشاني (واسودا) متوقف کيږي او يو شمير پوهان داسې اټکل کوي چې احتمال لري دميرزکي دغه ابادي دساسانيانو دپرمختګ اوفتوحاتو په اثر پدې تاريخ کې ورانه شوي وي.

دميرزکي دمسکوکاتو مجموعه تر ټولوغني او لويه دمسکوکاتو مجموعه ده چې په دسته جمعي ډول دافغانستان له يوې نقطې څخه تر لاسه شوى دى.

موسيوشلو برژه اوموسيو کوريل (په افغانستان کې دمسکوکاتو خزاين) ترسر ليك لاندې کتاب کې ددې خزائينو په اړه ډيرې مطالعې ترسره کړې چې دهغوي مطالعه دارباب تخصص له پاره به ډيرې دلچسپي وړ وي.

۴_۱_۳۷

سجاوند او شهرت يې په اسلامي دور و او دمخه تر اسلامه

دلوګر علاقه ددرې تاريخي ښارونو (کابل) ، (غزني) او (ګرديز) تر منځ په يو لويې مثلث کې واقع شوی ده او هغه سيند چې ددې علاقې په نوم يادېږي دنومړي مثلث له منځ نه تيرېږي او دشمال يعنې دکابل زاويې ته نژدې د کابل له سيند سره يوځای کيږي دهغو درې تاريخي ښارونو چې دمخه مو يادونه وکړه چې هر يو په خپل وخت کې ټاکلی مقام او يايتخت درلود اونظر په هغه ارتباط چې لوګر په مختلفو دوروکې له نومړو مرکزونو سره درلود دجغرافياله نقطې نظره تر دې ښه دموقعيت تعبير لوګر نشي موندلی چې داځای په يو لويې مثلث کې راونيسي، په هر حال دلوګر علاقه مو ددرې لويو ښارونو په منځ کې ځکه تصريح کړه چې دامنطقه تل داقتصادي جغرافيې له نقطې نظره ا و دفرهنګي تاريخي او هنر له نقطې نظره ددې درې ښارونو له برکته برخورداره وه او پخپله يې ديوې زرخيزې زراعتي سيمې په حيث ددې درې ښارونو دانبار خانې حيثيت درلود او لري يې.

(لوګر) دبطليموس په جغرافيه کې د (لوکرنا) په نوم ياد شوی او هغه چې تر اسلام دمخه يې دې سيمې ته ډير شهرت ورکړی و هغه په (سجاوند) کې دلوی معبد موجوديت و، سجاوند چې داسلامي دورو په ادبي او تاريخي متونو کې لکه حدود العالم المسالك و ، الممالك اسطخري او قانون مسعودي بيروني کې په مختلفو بڼو لکه (شکاوند) ، (سګاوند) او (سکاوند) هم ياد شوی دی داد لوګر جنوب غرب خواته يوه ناحيه ده چې نوم او نښبان يې له موقع اوموقعيت سره مشهوراومحفوظ دی.

دمخه مې تصريح کړه چې دلوګر علاقه له يوه مثلث سره شباهت لري چې درې خواته زاويه يې درې لويو ښارونو کابل، غزني او ګرديز خواته قرار نيسي.

سجاوند پدې مثلث کې دجغرافيايي موقعيت له مخې غزني ته نږدې واقع شوی او په پخوانيو متونو کې ارتباط هم سره ورکړ شوی دی لکه چې په حدود العالم کې وايي" استاخ اسکاوند په غزني کې دوه ښارونه دي چې دغره په لمنه کې اباد او ډېر ګشت او ګذر ځايونه دي"

پدې کې شك نشته چې بيروني په قانون مسعودي کې د (سکاوند کلا) د (لوګر في استاق) بولي. دا دواړه تعبيرونه سهي اوپر ځای دی پدې ترتيب چې سکاوند د لوګر په جنوب غربي برخه د غزني په لاره واقع دی او د غزني پخوانی لاره له همدې ځايه تيريده اواوس هم وروسته تر يو څه منزله چې (هفت اسيا) نوميږي له هغه کولای شي غزني ته ورشي.

هغه څه چې سجاوند دمخه تراسلام ډيرمشهورکړی و ديوسترمعبد موجوديت و چې خرابې اوبقايايې تراوسه هم دغره په پوزه کې موجودې دي.

دسجاوند دمعبد دځرنګوالي په اړه له دوه تنومرسته ترلاسه کولای شو يو له چيني کتونکي هيوان تسنګ څخه اوبل له محمدعوفي صاحب څخه چې تاريخ دجوامع الحکايات څښتن دی.

هيوان تسنګ وائي چې د (تسو ـ کو ـ تا) علاقه چې غزنی او دهغې نورې څنډې يې په برکې نيولی هلته يو برهمني معبد و چې هغه يې د (شونا معبد) په نوم هم ياد کړی دی لکه څنګه چې دشيوائي او لمر پرستی اثار له دړو لويو تاريخي ښارو کابل ، غزني او ګرديز څخه تر لاسه شوي چې درې واړه دلوګر په ماحول کې واقع دي نو پدې کښې شك نشته چې دسجاوند معبد هم يو له دغو اديانو سره ارتباط لري.

شپيته کاله وروسته له نوموړي چيني ليدونکي څخه ، محمد عوفي په خپل جوامع الحکايات کې پخوانی خاطرې تجديدوي او له ليکنو څخه يې معلوميږي چې دسجاوند معبد ددريمې هجري پيړی تر دويمې نيمائي پورې يعنې د (کملو) يا(کلمو) د سلطنت تر زمانې پورې يعنې دکابل دشاهي برهمن دريم پاچا او دعمر وليث دصفاري کورنی د پاچا دواکمنی تر زمانې پورې اباد ؤ لکه چې وايي " در آنوقت معبد بزرګ هندوان سکاوندبود ودر اقصاء هندوستان بزيارت بتان آن موضع تبرك کردند "

نور شواهد هم ددې نظريې داثبات له پاره اودسکاوندمعبد داهميت په اړه په لاس لرو چې عبارت له مسکوکاتوڅخه دی د يو ډول مسکوکانو په مخ دکوشان اويفتلي شاهانو چې دسکه پيژندونکو په وړاندې دشاهي (تګين) يا (تجين) په نوم

شهرت لري دایو ډول نیم تني هیکل دی او دافغانستان دځینو ځایونو نومونه پکښې چې ضمناً د (سګاوند) نوم هم پکښې لوستل شوی چې دسکاوند یاسجاوند اهمیت او دمعبد ارزښت دواړه څرګندوي.

دقرائنو له مخې ویلی شو چې دسجاوند معبد لکه دخیرخانې دکوتل معبد چې لرغون پیژندونکو یې هویت څرګند کړ یو دلمر پرستۍ برهمنې معبد ؤ او شهرت یې دکابلي رایانو داقتدار په موقع او یا د کابلي برهمن شاهانو په وخت کې له افغانستان څخه پرته په هندوستان کې هم شهرت درلود.

دسجاوند معبددریمې هجري پیړۍ تر دویمې نیمائي پورې اباد ؤ تر هغې پورې چې عمر و لیث صفاري کابل پلو ته د فتوحاتو په وخت دزابلستان دښار موظف چې (فردعان) نومیده له څلور زره سپروسره موظف کړ تر څو هغه ځای فتح کړي عوفي وائي " فردعان چې کله زابلستان ته ورسید لښکر یې جوړ کړ شکاوند یې ازاد کړاوبتان یې ورمات کړل بت پرستان یې له منځه یوړل یومقدار غنیمت یې لښکر ته ورکړل اونور یې عمر ولیث ته واستول فتح نامه یې ورته ولیکله او مرسته یې ځنې وغوښتله.."

سجاوند وروسته له دریمې هجري پیړۍ دنورو څو پیړیو په اوږدو کې داسلامي ادب او فرهنګ مهم مرکز و لکه چې یوشمیر علماو او عالیمقامو مفسرینو له دې ځایه سر پورته کړي چې نن ورځ یې متبرك مزار ونه دعامو او خاصو زیارتګاوې دي.

دغزنویانو په وخت کې یوه کلا او محبس په سکاوند کې جوړ کړای شو. دغزنویانو دآبادۍ اثار دپخوانې معبد ددیوالونو او سنګ کارۍ څخه څرګندیږي او په یو یادوه ځایونو کې پخوانۍ سنګ کاري چې تر اسلام دمخه شوی او دغزنوي عصر ابادۍ دواړه ښې څرګندیږي. اوعملاً راښیي چې څرنګه دپخوانیو معتقداتو، فرهنګ او معمارۍ ځای داسلام دین،تمدن او معمارۍ ونیو.

۸_ ۳ _ ۳۷

دسکاوند بُت خانه

دافغانستان له مشهور و بُت خانو څخه یوه هم دسکاوند بت خانه ده چې حتی داسلام له خپریدلووروسته یې دهیواد په ځینو غربي برخو کې دصفاریانو تروخت پورې خپل شهرت دلاسه ورکړی نه و، پدې پوهیږي چې (سکاوند) چیرته دی؟ دانوم چې په مختلفو بڼو لکه (سجاوند)، (شجاوند) او (شګاوند) هم ضبط او تلفظ شوی دی داځای په لوګر کې دغزني دپخوانی لارې دپاسه واقع دی چې تر اوسه همغه پخوانی نوم مشهور دی او دې نوم چې یو وخت شهرت درلوددلوګر په ټوله ساحه تطبیق کیده.

دحدودالعالم من المشرق الی المغرب دکتاب لیکوال لیکي چې:

"استاخ اوسکاوند په غزني کې دوه ښارونه دي چې دغرو په لمنو کې واقع دی اودښې کرهنې وړی دی" دا جغرفیایي تعریف ډیر سهي او دقیق تعریف دی، داستاخ په اړه تر اوسه څیړنه ندی شوی او موقعیت یې په سهي توګه ټاکلی نشو مګر د (سکاوند) موقعیت واضح دی چې دلوګر په غربي برخه کې دیو لوړ غره په پای کې واقع دی او دا غر دغزني اولوګر ترمنځ په یوه فاصله کې واقع شوی او د موټر اوهغه سرك چې له لوګر څخه غزني ته ورځي اوپل علم دبرکي برك له لارې له شیخ اباد سره وصلوي نو دسکاوند له خوا تیریږي.

سکاوند له اسلام نه دمخه دورو کې ديو لويې (برهمني) افتاب پرستۍ معبد په درلودلو ډير شهرت درلود او دشهرت ساحه يې دافغانستان له سرحداتو دباندې وتلې وه ان داچې ترهندوستان پورې رسيدلې وه.

ددې علاقې او ددې معبد دځرنګوالي په اړه دوه مهمې تاريخي منابع په لاس لرو چې د چيني هيوان تسنګ خاطره او بل دمحمد عوفي جوامع الحکايات کتاب چې يو داوومې مسيحي پيړۍ په لومړي نيمايي کې او بل داوومې هجري پيړۍ په لومړيو کې معلومات راکوي اوددواړومعلومات يوله بل سره تر ډيره حده تطبيق کيږي.

چيني ليدونکی چې کله دتسو- کوته له سيموڅخه يعنې زابلستان (د کابل جنوب غرب علاقه دغزنی په ګډون، لوګر، ګرديز ترمقر پورې) څخه يادونه کوي دخلکودعادتونو اوديانت په اړه يې داسې وايي ، پدې ځای کې څو سوه معبدونه او نژدې يو زرتنه راهبان وجود لري اودنجات دلويې لارې پيروان دي پاچايي په مذهبي عقيده سمه ده او په مذهبي چارو ډيره هڅه کوي ډير پوه شخص دی اود پوهې او فرهنګ ډير علاقمند دی. پدې ځای کې تقريبا لس استوپې دي چې داداشوکا پاچا يادګارونه دي او لدې پرته څو برهمني معبدونه هم وجود لري اودمختلفو مذاهبو پيروان پکې ژوند کوي. برهمنيان ډير زيات او بې شماره دي او ډيره برخه يې د اشوکا پرستش کوي، دا دين دکاپيسا دارونه له غره نه دې ځای يعنې سويلي برخو ته دسرنه ګير غره ته وړل شوی او معابدونه ورته اباد کړای شوی دی. د سيمې او د ليرو منطقو خلک ټول ورته د احترام په سترګه ګوري او پيروي يې کوي.

دسيمې شهزاده ګان اونجيب خلك اوهمداراز دګاونډيوهيوادونو وګړي هر کال په ټاکلي وخت ددې ځای ليدلو ته راځي سرهزر اوسپين، غوايان او پسونه دنذر په توګه راوړي.

(شونا) دلمر خانګړی خدای او دشونا معبد (عبادت ځای) عبارت له لمر پرستۍ څخه و. دلمر پرستۍ ديانت زموږ په هيواد کې ډېر پخوانی دی او لمر ته د احترام کولود اساس ارياپانو له دې ځايه هند ته دهجرت په مهال هلته يوړل شو.
دلويو کوشانيانو له وخت نه راوروسته داسلام تر خپريدلوسره لدې چې بودايي ديانت دافغانستان نيمه شرقي برخه کې عموميت لاره نو لمر پرستي يې هم په خوا کې دوام درلوداودلمر پرستۍ يو مشهور معبد د کابل په ۱۲ کيلو مترۍ شمال

غرب لور ته دخير خاني په کوتل کې وجود لاره. چې د کيندلو پـه نتيجه کـې دسوريا مرمري ښکلې مجسمه له هغه ځايه کشف کړای شوې ده.

نودچيني ليدونکی دیادونو په اساس پدې کې شك نشته چې د (سکاوند) په علاقه کې يو دلمر پرستۍ مشهور معبد وجود لاره او دا معبد ته يوائې دسيمې خلکو داحترام په نظر نه کتل بلکه له نورو هيوادونو څخه په ځانګړي توګه لـه هند څخه خلك زيارت ته راتلل.

داسلامی دورې دنورو ماخذونو پـه اساس چې زمـوږ پـه لاس کـې دي يعنې دمحمد عوفي دليکنو په اساس چې پـه جوامـع الحکايـات کـې يـې ليکلـې دی دسکاوند بتکده ددرې لومړيو هجري پيړيو په اوږدو کې دصفاريانو دکورنۍ دمنځ ته راتللو پورې اباد او د ډير شهرت لرونکی و.

عوفي وائي : " ..... په هغه وخت کې دهندوانو لوې معبد سکاوند و او پـه هندوستان کې دې زيارت ته دتبرك او احترام په نظر ګوري

دابُت خانه دعمر وليث صفاري دسلطنت تر زمانې چې معاصر يې (کملو) يا (کلمو) نوميده او هغه برهمني دريم پاچا کابل په سويلي او شرقي علاقو مارت درلود ، آباد و او بيا دعمر وليث داستول شوې قوماندان فرد عان په واسطه وران کړای شولکه چې پدې اړه عوفي وائي.

"فردعان چې کله زابلستان ته ورسيد لښکر يې جوړ او سکاوند يې ازاد کړ بُتان يې ورمات او بُت پرستان يې له منځه يوړل ځينې غنيمت مالونه يې دلښکر کسانو ته ورکړل او پاتې يې عمر وليث ته واستول ..."

دجوامع الحکايات دمولف په ښکاره شهادت شك نه پاتې کيږي چې دسکاوند معبد دبرهمني لمر پرستۍ معبد دڅلورمې هجري پيړۍ تر دويمې نيمائي يعنې تر لسمې مسيحي پيړۍ آباد و او د عمرو ليث صفاري داستول شوي لښکر په واسطه دسکاوند ښار ازاد او فتح شوې بُت خانه يې ورانه کړې او بُتان يې ورمات کړي دي.

هغه مطالب چې د (شونا) دلمر دځانګړي خدای ددیانت په اړه او دلمر پرستۍ سکاوند دمعبد په باره کې ذکر شول د (کوشانو يفتلي) د مسکوکاتو دمطالعاتو له مخې او شاهي تګين له مخې په وضاحت سره تائيد کيږي ځکه چې هم نيم تنه هيکل دلمر ځانګړی خدای په مسکوکاتو کې نقش دی او هم دسکاوندنوم هلته ليکل شوی دی البته داسې نور مسکوکات هم شته چې دلمر دځانګړي خدای په

نیمه تنه نقش سره دنورو سیمو نومونه لکه (زابلستان) او (زمینداور) پکې نوستل کیږي

پدې ترتیب سره په ثبوت رسیږي چې دسکاوند دکابل په جنوب کې دلمر پرستۍ مشهوره بت خانه وه چې دلوګر، غزني او ګردیز په علاقو کې یې ډیر پیروان درلودل. دمخه دعمر لیث صفاري ترزماني کابل دیعقوب لیث صفاري دواکمنۍ په وخت کې دوروستي ځل لپاره پخپله دافغانستان دمسلمانانو له خوافتح کړای شواو لوګر یې سره له مشهور ښار سکاوند سره د عمر لیث په وخت کې فتح شو او دسکاوند بت خانه ورانه کړای شوه همدلته ؤ چې په کابل او سویلي خواو کې یې دبرهمن شاهانو مقاومت پای ته ورسید.

۴۱/۶/۶

د ارزګان ډبر ليك

دهلمند او ارغنداب ددوو سيندونو ترمنځ دقندهار دښار شمال لور ته ددوه سوه کيلو مترو په اندازه دافغانستان دجغرافيائي نقشې په مخ د (ارزګان) کلمه لوستل کيږي.

دارزګان علاقه پدې صفت يو وړوکی بين النهرين دی دا علاقه يوه غرنۍ علاقه ده چې شمال او جنوب يې دوه لويو سيندونو راچاپيره کړی دی ارزګان داوسني قندهار شمال لور ته ددوو سيندونو هلمند او ارغنداب تر منځ يوه مهمه تاريخي علاقه ده، دې علاقې تر اسلام دمخه او په اسلامي دورو کې او په ځانګړې توګه دغوريانو او غزنويانو په وخت کې ډير ارزښت درلوده، او لدې امله چې علمي څيړنې پرې نه دی شوي نوخاصه اطلاع يې په لاس نشته پرته له دې چې يو شمير تاريخي شواهد اوخرابې يې څرګند يدلی او اوس چې ښاغلی بينوا اطلاع راکړه يوشمير ډبر ليکونه څرګند شوي او هغه اطلاع يې څوکاله دمخه دتاريخ انجمن مستر بيوار انګريز لرغون پيژندونکي ته ورکړه چې نوموړی هغه مهال قندهار ته روان و هلته وروسته له يو لړڅيړلو او کيندنو دوه ډبر ليکونه کشف شول چې دتاريخ له نظره ډيرپه زړه پورې ارزښت لري او دانګريز مدقق په نظر ديفتليانو په دورې پورې اړه لري.

دمستر) بيوار) دڅيړنو په اثر چې عملا او شخصا ارزګان ته تللی دی داسې وايي چې دقندهار شمال غرب لور ته د ۱۵۰ ميلو په واټن ډبرليکونه په لوی کاڼي کې کلك کيندل شو ي دی. نوموړی په دې باره کې ددوه ډبر ليکونو په ليدلو بريالي

شو یدي چې تقریباً نیم میل یو له بله لیرې پراته دي او پرته له دی دنورو ډبر لیکونو دموندلو احتمال هم شته.

لومړی ډبر لیك عبارت له دوه کرښو څخه دی چې په یوناني شکست رسم الخط لیکلی شوی اوکولای شو چې هغې ته (یوناني یفتلي) ووایو لکه څنګه چې ټول پوهیږو چې یوناني لیك دود او حروفو وروسته دیونان باختري دسلطنت دورې څخه یعنې له دوه نیمو پیړیو دمخه تر میلاد څخه نږدې دسلطنت دورې څخه یعنې له دوه نیمو پیړیو دمخه تر میلاد څخه نږدې ۷_۸ پیړی نور هم په افغانستان کې داسلام دڅین تر خپریدلو زموږ په هیواد کې رواج درلود او مختلفو کورنیو لکه کوشاني، کیداري او یفتلي هغه په خپلو ژبو کې استعمالوله لکه د (سرخ کوتل) او (سرپوزي) لوی ډبر لیکونه چې دهندوکش شمال او جنوب ته کشف شول ددې نظریې ملاتړ کوي او په ځانګړي توګه داشوکا هغه ډبر لیك چې په نږدې وختو کې قندهار ته نږدې کشف شوی و دیوناني لیك دود ارزښت او دهغې دود دارغنداب په حوزه کې حتی تر دریمې قبل میلاد پیړی پورې ثابتوي. نو دادتعجب خبره نه ده چې دقندهار شمال غرب لور ته په ۱۵۰ میلې فاصله کې دیفتلیانو دعصر ډبر لیکونه په یوناني لیك دود کشف شوی دی.

دویم ډبر لیك نسبت لومړي ته دجیپ موټر په لاره لږ څه منحرف دی او دکاروانو په پخوانی لاره واقع دی او لکه څنګه چې موویل له لومړي ډبر لیك څخه نیم میل فاصله لري اودغره لمنې ته نږدې دی

هغه کاڼی چې مطلوبې لیکنې یې په مخ کلکې کیندل شوی دی یو ډول تور ته ورته قشر لري چې شاید دباران دریزش په وجه منځ ته راغلی وی هغه کسانو چې دالیکنې حك کړی دی نوتور قشر یې دحك کمولو په مهال پورته کړی، په دې ترتیب دحروفو د نقر عمل ډیره ژورتیا نلري مګر په څرګنده لوستل کیږي او په ښه توګه یې عکاسي ترسره کیدای شي.

دموسیو بیوار دمطالعاتو مطابق دهغه پخپله عقیده تر اوسه کاملې قطعي صورت ندی نیولی خو په ابتدائي ډول هم ددلچسپی وړ دی ځکه څرنګه چې کتل کیږي دافغانستان دتاریخ له نظره دډیر ارزښت وړ دی، ځکه دوه حساسونقاطو ته به پاملرنه وکړو چې یو یې جغرافیائي تاریخي ماهیت او بل یې تاریخي ارزښت لري پدې ډول چې نوموړی مدقق په لومړي او دویم ډبر لیك کې د (زابل) او (مي

هبیرا نولا) دنومونو یادونه کړې ده او پرته له دې د (بغ) و (شاه) کلمې یې د (بغو) او (شاوو) په صورت قرائت دی.

نن ورځ چې تقریباً دوه کاله دورزګان دکتیبې له کشف نه تیریږي دسرخ کوتل په لویې ډبر لیك دوه کلمې د (بغو) او (شاوو) چې دکنیشکا پاچا په اړه دې ګورو یعنې د ا دوه کلمې (خدای) او(شاه) دی اوکوشاني کنیشکا خپل ځان (خداونګار شاه) بللی همدا راز دارزګان په ډبر لیکونو کې یفتلي پاچا لکه دکوشاني دعصر په دود خپل خان ته د(خداوند ګار) او (شاه) لقب ورکړی دی.

مستر بیوار وائي چې له هغو خاصو نومونو څخه چې یادونه یې وشوه یو دځای نوم (زابل) او بل د ذات نوم (مي هبیراکولا) یې یاد کړی که چیرته نومورې مدقق ددې دواړو کلمو په لوستنو کې بریالی وي (ځکه چې په راپور کې یې نومونه پوره قرائت شوې نه وو او تر څه حده یې له اتکل نه کار اخستی وی) نو دارزګان ډبر لیکونه به ډیر ارزښت پیدا کړي، ځکه تر کومه ځایه چې پوهیږو زابل دجغرفیائي مفهوم په حیث دارغنداو حوزه هم په برکي نیوله او (مي هبیراکولا) دیفتلیانو مهمترین او مشهور ترین پاچا وی چې په (۵) مسیحي پیړۍ کې دافغانستان په جنوب غربي برخو کې سلطنت ته ورسید او مقتدر دولت یې جوړ کړ چې بیا څو ځله دافغانستان له غرونو نه یې دهند په خاوره حملي وکړې او فتحې یې حاصلي کړې او نومورې په ډیرو مسکوکاتو کې خپل ځان د (شاوو زابل) یعنې دزابل یازابلستان پاچا بللی دی.

په هر حال د ارزګان ډبر لیك چې دلته مو پرې په لنډ ډول خبرې وکړې سره له دې چې تر اوسه په بشپړه او ډاډمنه توګه تحلیل شوی نه دی خودجغرافیا، تاریخ، ادب، لیك دود او ژب پیژندنې په اړه ډیر اړزښت لري اویقین لرم چې دهغې په رڼا کې به یوه ورځ ډیر مهم تأریخي او ادبي مطالب حل کړو.

۱۹_۴_۳۷

سمنگان

دپلخمري او تاشقرغان دلارې په منځ کې دډيرې ښې آب وهوا لرونکې سيمه لرو چې پدې وروستيو کې يې د (ايبک) په نوم شهرت پيداکړی دی مګر اصلي اوپخوانی نوم يې سمنګان دی چې پدې نوم دلرغوني ادب په ماخذونو کې ډير شهرت لري.

دحدود العالم من المشرق الي المغرب ناخرګند موءلف چې دخپل وخت ښه جغرافيه ليکونکی و او په څلورمه هجري پيړۍ کې دافغانستان په شمال دګوز ګانان په برخه کې اوسيده نوموړی په ۳۷۲ هجری پيړۍ کې خپله ارزښتمنه جغرافيه تاليف کړه نوموړي دسمنګان په هکله داسي ليکي:

" دسمنګان ښار دغرونو په منځ کې واقع دی په هغه ځای کې غرونه ډير دي او ټول لکه درخام دکاڼي په څير سپيني دي او دسيمي خلکو دهغې په منځ کې خونې جوړې کړي .

((هلته د هيکل تراشنۍ مجللې ودانۍ د زراعتي ځمکو په منځ کې له يو شمېر بت خانو سره ابادې دي او دپای په برخه کې يې لکه دمجللو ودانيو په څير ودانۍ دی چې دسيمه ايزو خلکو له خوا پرې ښکلي انځورونه ترسره شوي دي اوهغه مناطق ډير ښه شراب او ډيره ميوه لري))

ايبک يا سمنګان دافغانستان په شمال کې يوه مهمه منطقه کې واقع شوی دی چې پدې وروستيو کې ورځ په ورځ دتاريخي اثارو دکشف په وجه يې ارزښت ډير

زیات شوی دی لکه چې دکار لنتن کوت چې نوموړی دکیندلو او څیړنو متخصص دی ددې امریکائي پوه چې دقبل التاریخ په دوره تخصص لري ایبك ته نژدې په قره کمر کې دکیندنو په وجه یې ویلی شو چې د ۳۰ او ۵۰ زره کال م ز په شاوخوا کې دهندوکش ښکاریانو دخپل ژوند لومړی دکاني دورې دهمدې منطقې په غرونو کې ترسره کړي او دایبك ته نژدې غرونه دکاني ددورې یعنې ترتاریخ مخه خلکو په افغانستان کې دژوند مرکز و ، سمنگان د غوري اوبغلان یادبغولانگو ، خلم او بلخ تر منځ ډیر مهم موقعیت لري او دسمنگان شرقي لور ته دسرخ کوتل داورتون کشف دلویوکوشانیانو په عصر او دمسیحي په لومړی پیړی کې ددې سیمې په تاریخ ښه رڼا اچوي.

سمنگان ته نژدې یوه بله منطقه داباطك په نوم لرو چې ډیره مشهوره ده او داهم دکوشانیانو په وخت کې ابادہ وه او ددې عصر اثار او مسکوکات هم هلته لیدل شوي دي او بیا همداشان دسمنگان جنوب لور ته په زندان مشهوره دره کې سمڅې او ډیره ابادي په نظر راځی چې یوه منطقه پکې دهزارسم په نوم ډیر ارزښت لري او په نظر کې دی چې ایټالوي پلاوی پدې کال هلته په علمي څیړنو لاس پورې کړی.

لنډه داچې له دې څو کرښو داسې څرگندیږي چې سمنگان دتاریخ او جغرافیې له نقطې نظره ډیر ارزښت درلوداو لري یې اوهمدا راز دهجرت له پخوانیو دورو څخه راپدې خوا په قبل تاریخ اوتاریخي دوروکې او همداشان دمخه تر اسلام او په اسلامي دورو کې دژوند اومدني مرکزونو څخه دی اوباید ووایو چې دبغلان اوبلخ دلارې دپاسه موقعیت یې موقف ورلوړ کړی دی.

دحدود العالم دلیکوال د لنډ او وجیز متن دټول لنډوالي سره چې لري یې دهغو کسانوله پاره چې له پخواني متن سره اشنائي لري ډیر دقیق او جامع دی ځکه چې په څو لنډوټکو کې جغرافیایي او اقلیمي اوضاع او څرنگوالي یې د تاریخي اثارو له شواهدو عمراني ښیگڼو نباتي پیداوارو سره هلته شرح کوي.

ترکومه ځایه چې ټول پوهیږو هغه ځه چې سمنگان ته د تاریخي اثارو دشهرت په وجه ور حاصل دی هغه له یوکاني څخه جوړه یوه ستره استوپه ده چې دمحل دخلکو په عرف کې د (توپ رستم) په نوم یې شهرت پیداکړی دی دې استوپې په خپله خواکې یو معبد هم درلود چې دیو وړوکي غره په منځ کې جوړ کړای شو نوځکه په ظاهره نه څرگندیږي او حال داچې دامعبد پدې وړوکي غره کې دباختر دډیرو مهمو معابدونوڅخه و.

دسمنګانو دکانو ستره استوپه ۸۰ متره احاطه لري او دپخواني افغانستان دبودايي عصر دمعمارۍ عجيبه نمونه ده.

په وړوکي غره کې دلويې کيندل شوې مجلل معبد دهليزونه دراهبانو اجتماعي اطاقونه او نور ملحقات يې په مراتبو دکاني له استوپې څخه عجيبه دي او يقيناً چې دابادۍ په مهال به يې دهيواد له ګوټ ګوټ څخه ډير خلك ځانته جلب کړي وي.

دورانو شوو کورونو چې يادونه يې دحدود العالم مولف کړې ده همدغه دمعبد خونې او حجرې دي او په بل تعبير يې هغې ته بت خانه ويلې ده، بت خانې ته په لغوي معنا کې دبودا کور وايي چې په فارسۍ ژبه کې يې پورتنۍ بڼه خپله کړې ده او دبودا کور په حقيقت کې همغه خونې او حجرې دي چې په هرې يوې کې يې يوه يا څو دبودا مجسمې له ختو يا کانو تراشل شوې يا جوړې شوې ايښې وې.

په هغه متن کې چې پورته موولیکل دحدود العالم مولف په سمنګان کې د کوشکونواو مجلسونو يادونه هم کړې ده، که چيرته کوشك په عام مفهوم دکور يا قصر کلمه ونيسو نو بيا ويلی شو چې استوپې ته نږدې دوړوکي غره په دننه کې خونې کيندل شوي وي او(مجلسونه) دلته حتماً دزينت ورکولو صحنې او هيکل تراشنې دي چې په رنګه او برجسته توګه دخونو په ديوالونو يې وجودلاره او هغه خاطري يې حدودالعالم زموږ تر غوږونو رارسوي، دحدود العالم مولف وايي چې دهندوانو کره وره ډول ډول صورتونه په کوشکونو کښل شوی و دلته مقصد له هندوانو څخه دسمنګان سيمه ايز بودايان دي او دهغو نقش کړی رنګه مجلسونه او په ديوالونو يې رنګه تصويرونه پرته له سمنګان څخه په باميان، فندقستان، غوربند او دهيواد په ډيرو برخو کې مشهور دي.

دحدود العالم مولف دسمنګانو دانګورو او ميوې تعريف هم کوي او دا تعريف يې ډير په ځای دی ځکه چې دايبك دخوندورو ميوو لرو دخرم باغونه يې دهيواد په شمالي برخو کې ډير مشهور دي.

ترکومه ځایه چې شواهد په لاس راغلي څرګنده ده چې ايبك يا پخوانی سمنګان دخپلو حاصلخيزو غرونو، غونډيو او ځلګو له لرلو له پخوا زمانوڅخه يعنې چې حجر او غارونو اوسيدلوله دورې راوروسته تل دژوند کولو مرکز پاتې شوی، او هغه دکاني استوپه او دغونډۍ دننه معبد يې چې نږدې ورته دبودايي دورې ډېرې بقاياوې موجودې دي چې فرانسوي ختيځ پيژندونکی موسيو فوشه په عقيده يې تاريخ ۵ مسيحي پيړۍ ګڼلای شو.

دایبك دکاني استوپه دبهرنیو نړۍ ګرځیدونکو له نظره ډیر ارزښت لري خو لکه څنګه چې ایبك دپل خمري، تاشقرغان، او مزار شریف په لویه لار واقع دی نو ډیر مسافرین قصداً له هغه ځایه عبور او مرور کوي، دتپې دننه دمعبد حفاظت او مراقبت دتاریخي اثارو او توریزم له نظره ډیره او جدي پاملرنه غواړي او دا حیف دی چې نړۍ ګرځیدونکي دسمنګان دتپې دمنځ ابادي ونۀ ګوري نو باید' ووایو چې داطاقونو او دهلیزونو پاکول او په ځینو برخو کې یې دځراغو نصب کول او لارښوونه یې یو لړ زحمتونه او لګښتونه غواړي .

۴۱/۵/۲۱

دهندوکش تهذیب

هندوکش په افغانستان کې دملا دتیر حیثیت لري چې ددنیا له بام پامیر څخه شروع اودهیواد په منځ کې له شمال شرق نه جنوب غرب په لور اوږد پروت دی او پدې هیواد کې ډیر شمیر غرونه که په شمال کې واقع دی او که په جنوب کې تقریبا ددې لویې غره شاخونه او لړۍ ګڼل کیږي دهمدغو غرونو لوړوالي د افغانستان طبقات الارض برخوته ارتفاع وربښلې ده او دا غر په خپل ټول اوږدوالي کې دګڼ شمیر سیلابي اومستو سیندونو سرچینه ګرځیدلې ده.

دهندوکش دغرونو په لړۍ کې دایبک په سیمه کې چې دنوموړي غره شمالي برخه ده امریکایي لرغون پیژندونکی دقبل التاریخ متخصص ډاکتر کارلنټن دقره کمر دسمڅې په اړه یو لړ څیړنې ترسره کړي، هغه وایي چې له ۳۰ـ ۵۰ زره کالو دمخه داځای دیو شمیر ښکاریانو داوسیدلو ځای و چې دمدنیت تر ټولو پخوانۍ (پاله او لي تیک) دوره او دحیواناتو په ښکار مشغول و دا په غرونو کې دکیندنو دسوړو ژوند له ډیرو ابتدائي وسایلو سره چې دچقماق له تیګې څخه به یې جوړول تر ټولو دکاني پخوانۍ یا (پاله اوکاتیک) دوره یې منځ ته راوړلې ده.

دهندوکش دغرونو لړۍ دعلمي شواهدوله مخې او دفولکلوري اسطورو او داستانونو په اساس د پخواني افغانستان داوسیدونکو مرکز او د اوسیدلو ځای و. د اوېستا په دریمه فقره کې ددې غره پخوانی نوم (زمیادیشت) او په لسمه ـ یوولسمه فقره کې (یسناوي) او د (یوپائي ریسنا) په صورت یا (ایشکته یوپائي ري سنا ـ یادشوی چې (دعقاب له الوتنې لوړ) یا (دعقاب دالوتنې له حد څخه لوړ) معنی لري. او دا غر د (اپارسین) په نوم هم یاد شوی او دا پهلوي تسمیه عبارت له همغه اوستائي نوم څخه دی چې یورته مو ولیدل او په لږ تحول سره د (اپارسین) په

بنه راغلي چې دا له دوه کلمو (اپار) يعنې ماورا او پورته (سين) يعنې (عقاب) څخه مرکب دی چې بيا هم ددې عظيم لوړ والي دعقاب له پرواز يا الوتنې څخه پورته ښيي.

د (اپارسين) غر ديونانيانو په نظر کې چې له سکندر سره افغانستان ته راغلي وو ډير اسرار لرونکی معلوميده او هغه يې دجهان اخر او منتها باله. دهندوکش موجوده نوم اصلاً د (انديکس) له کلمې څخه منځ ته راغلی او بيا له هغې څخه (هنديکس) او (هندوکش) جوړ کړ.

دهندوکش دغره لړۍ له تاريخي پخوانيو اوسيدونکو را پدېخوا دښکلو خلکو داوسيدلو مسکن و. چې هغوی ته بايد په اروپائي اصطلاح (هوموالپيوس) يعنې (د غره خلك) ووايو. دوی چې هر خوك و خو ددې غره لومړي اوسيدونکي وو. او وروسته داريائي قومونو ډلې چې له شمالي برخو د سر دريا او آمو دريا دمنځ له حوزې نه دافغانستان په خاورو کې خپاره شوې ددې غره ددواړو خواو په لمنو کې يې ځای ونيو، هندوکش داريائي لهجو په شهادت که هغه اريانې و او که هندي دواړه په مخلوط ډول داريائي قبايلو مقر وګرځيد او دا خصوصيت يې حفظ کړ او يا تر اوسه دنورو صافو اريائي امواجو چې ددې عظيم غره په لارو کې دی درك کولای شو.

لکه څرنګه چې دهندوکش درې ژورې او ورتلل يې ستونزمن وو اوهمدارنګه کلا ګانې يې ډيرې لوړې وې نو ځکه يې لرو اوسيدونکو ددوه نيم زره کالو په اوږدو کې له خپلو ځايونو حرکت کړی دی او په ځينو برخو کې ځای په ځای پاتې دی او په عموم ډول يې دژوند کره وړه دپخوا په څير محافظه کړی دی.

متاسفانه چې دهندوکش دپخوانيو اوسيدونکو دژوند د مراتبو يعنې اجتماعي، فرهنګي هنري او ادبي څرنګوالی جوتول اسان کار نه دی. خو که چيرته ښه دقت وشي، نو ليدل کيږي چې ددې غره د لړۍ نيمه شرقي خوا له خنجان څخه تر چترال او پامير پورې تر اوسه د ژوند يوه ځانګړې صبغه لري.

چې دژوند په پخوانيو کوايفو يې لړه ډيره رڼا اچوي.

په خنجان، اندراب، شتل، پنجشير، سالنګ، سنجن، درنامه، ريزه کوهستان، نجرو، تګاب، لغمان، کنار، نورستان، چترال، سوات، باجوړ، او دپامير په لمنو کې خلك ژوند کوي چې دهندوکش دپخوانې تهذيب وارثين دي. په دې ټوله پراخه ساحه کې او په ځانګړې توګه په شرقي برخو کې يې دمعمارۍ طرز يو شمير عوامل لري چې لوړوارتفاعاتو او غرنيو برخو کې دواورو په وجه منځ ته

راغلی دی، دنورستان دلرګیو کورونه چې له تېرو اولرګیو څخه جوړ شوی دی اوکورونوته یې یو ځانګړی استحکام وربښلی دی هغه تر ډیره حده دډیرې واورې دوزن په وجه جوړ کړای شوی دی او په لرګي کې ښکلا لکه په دروازه ، کړکیو او د کور په نورو لوښواودکار په وسایلو کې چې لیدل کیږي هغه یې دهنر دوستۍ دروح استازی توب کوي. دنورستان خلك چې دختیځ هندوکش اصلي اوسیدونکي شمیرل کیږي په جمیله ډونونوکې لکه موسیقۍ کې یې خاصه علاقه درلوده او لري یې. دخلکو پیژندنې دډنمارکي پلاوي دڅیړنو په اساس (هارپ) چې نن ورځ دنورستانیانو په منځ کې رواج لري د (سومریانو) عصر ددرې زره کالو ق م یادونه کوي.دنوموړي پلاوي دتحقیق په اساس نه یوازې دنورستانیانو هارپ دسومریانو تر دورې رسیږي بلکې اهنګونه چې نن ورځ یې نر سره کوي هم همغه تاریخي سابقه لري.

لکه څنګه چې دنورستان خلك له نڅا ،اتڼ او دنڅا له ډولو او ورزش سره علاقه لري دهندوکش دډیرو درو خلك هم له دې ادابو او رسوماتو سره یو شان و، دنوموړي غره په ځینو برخو کې دپخوانیو ادابو دلږیدلو علت دښکته درو دخلکو سره تماس دی چې له باندې څخه افغانستان ته راغلی دی.

دهندوکش خلکو حتماً ځانګړی لباس، وسله، دموسیقۍ الات ، ښکار، ګاڼه، مفروشات، موبل، اثاثیه او دطبخ ډولونه درلودل چې شواهد یې لږ و ډیر دپنجشیر په دره ،نجراو، تګاب او دنورستان په درو کې لیدل کیږي او هر یو یې ځانګړې څرګندونه لري چې دهندوکش اوسیدونکو خپل مدنیت ، فرهنګ او دژوند ځانګړي روش درلود.

۱۲ـ ۵ـ ۳۷

پښوانی نورستان دقانون له نظره

دختیځ هندوکش په سویلي لمنو کې دکابل شمال غرب او دجلال اباد شمالي برخو کې دپنجشیر اوکونړ دسیندونو ترمنځ اودهندوکش او تور غره په لمنو کې شمال او سویل لوري ته یو شمیر کړې وړې درې او یو لړ سخت اوله ځنګل نه ډکې څوکې دي چې ګرځېدل راګرځېدل پرې ډیر ګران دی چې نن ورځ دعاموپه ژبه یې نورستان بولي چې داسیمه ۸۰ کاله دمخه دکافرستان په نوم یادیده. ددې سیمې ختیځو برخو ته یې (بلور) او غربي برخو ته یې (کتار) وایه اودا تقسیمات اوس دلغمان نورستان او داسمار نورستان او یا هم دلویدیځ او ختیځ نورستان په نومونوبیلولی شو.

نورستان په عام جغرافیائي مفهوم دختیځ هندوکش سویلي لمنې په برکې نیسي او دا یواځنۍ علاقه ده چې دهندوکش محلي تمدن او فرهنګ پکې تر ډیره مصئون دی او لاس پکې ندی وهل شوی .

نورستان دغرنی اقلیم په لرلو تقریبا دتاریخ په ټولو دورو کې سرپټې او پر ځنډه پاتې شواو دا همداسې ژوند یې ددې سبب شو چې عرف ، عادتونه او پخوانی عقیدې تر ډیره وخته په پخوانۍ بڼه هلته دوام وکړ.

دنورستانیانو دا توکم په اړه د پوهانو رایې توپیر مګر وروسته دخلکو پیژنې دنمارکي پلاوی له څیړنو څخه ثابته شوه چې هغه وکړي چې شنې سترګې او

خرمائي ویښتان لري او همدارنګه سپین پوستکي لوړه ونه او باریك اندام لري.
دادهندوکش اصلي اوسیدونکي دي او ددې سیمې غرني اریایان شمیرل کیږي.

نورستانیانو په لرغونو دورو کې ځانګړې عقیدې او قوانین درلودل چې اصلا مبدا او اساس یې باید د (هندواروپائي) په لومړي کتلې معتقداتو او (هندو اریائي) کې ولټوو. له احتمال نه لیرې نه ده چې نورستانیانو دخپل ژوند په لومړیو مراتبو کې اقلا لکه د (ویدي دعصر اریایانو په څیر دځانګړو خدایانو مجموعه درلوده چې تر ډیره حده له طبیعي عناصرو څخه ترکیب شوې وه، تر دې پورې چې داوستائي دور اصلاحاتو او تحولاتو زوراستري خداوندي وحدانیت مروج شو

له سلو کالو را په دې خوا دنورستانیانو دمذهبي عقایدو دتحقیقاتو په اثر داسې څرګندیږي چې دادهندوکش غرنی کتله وګړي دیوه واحد خدای معتقد و. چې هغه به یې د(امرا) په نوم یاداوه، انګریز الفنستون لیکي:

"دکافرانو دین له هیڅ دین سره ورته والی نلری دوی دواحد خدای په وجود اعتقاد درلود او هغه یې د (امرا) یا تسوکوي دګوري په نوم یاداوه او ډیر شمیر یې دبوتانو او پخوانیو پهلوانانو چې دهغې زمانې استازیتوب یې کاوه ستاینه کوله.

بوتان کانې یا لرګی دې چې مذکر او موئنث لري او مجرد به پرې سپور او نمایش به یې ورکاوه.

جنرال کوړتد "الفنستهن" یادونې لکه څنګه چې مو ولوستل تائیدوي او دهغوی خدای د (ریمرا) یا (یامري) په نوم یادوي.

یو تن فرانسوي پوه موسیو پول لوری کوثو داسیائي اسطورو په مقالو کې یوه مقاله (دکافرانو اسطوري) ترسر لیك لاندې دپخوانیو استانیانو په عقایدو لیکلي چې په هغې کې دلاندې لیکوالو دنظریاتو شرح ورکوي.

ترکومه ځایه چې ما په خپله په نورستان کې له نورستانیانو څخه اوریدلي او یا مې په کابل کې له نورستانیانو معلومات ترلاسه کړي دامسئله محققه ده چې نورستانیانو په خپلو پخوانیو عقایدو کې دعالم ښتن او دکائناتو خالق د (امرا) په نوم یاداوه او په خپله ژبه او اصطلاح یې هغه (سکوك میوك امرا) یعنې طلامخي خدای باله او هغه یې لکه دیو انسان دصورت په بڼه مګر فوق العاده لوی تصور کاوه او تر کومه ځایه چې د ختیځ پیژندونکو او دسیمې دخلکو له ویناوو څخه څرګندیږي وروسته له یوې مرحلې څخه دخدای وحدانیت ته قائل و.
البته دژوند په لومړیو مراحلو کې چې دخدایانو ډولونو ته یې عقیده درلوده نو

دجنګ او پهلوانۍ ځانګړي خدای یې ډېر شهرت درلود. مګر د ژوند په تحول سر (امرا)یاواحدتوانا خدای دهغوی په معتقداتوکې ځای نیولی و ډېرو د خدایانوډولونواوپه ځانګړي توګه دجنګ خدای په ورکې صفت میدان ته شو.

دنورستان په معتقداتو کې مطالعه یوه ستونزمنه موضوع ده او دکاربڼه یې ډېر په دې ناحیه کې ده چې داخلك یه خپله ژبه کې لیکلي اثار او کتاب نه لري او دتیرو وختونو له افواهاتو پرنه نور څه نلري داریان په مجله کې دیو کتاب په تحشیه او چاپ مشغول یم چې درویش محمد خان غازي (جنګ نامه) یا (صفت نامه) په نوم یادیږي چې دا اثر ۴۰۰ کاله پخوادحکیم مرزا چې دظهیر الدین محمد بابر لمسی و، لیکل شوی دی لیکوال د (کتهار) نورستانیانو یادپخواني نورستان چې دلغمان دعلینګار او الیشنګ په درو کې ژوند کاوه او پخواني کافران ګڼل کیدل چې د تثلیثي نسبت ورکړی شوی دی، د (پاندا) (شروي) او (لامانده) په نومونو هغه جنګونه چې دمسلمانانو او کافرانو ترمنځ واقع شوی دی، کفارو له دې درې تنو معاونت او مرسته غوښتې ده خو دعبارت له متن څخه سهي نه څرګندیږي چې دې درې تنو دپخواني نورستان د کتهار په معتقداتو کې څه مقام او مفهوم درلود.

پدې کې شك نشته چې دعظیم الحبثه غرنیو پهلوانانو روح یې لکه یوناني (هرکول) یا رستم ددوی په افکارو او تخیلاتو کې ډېر دخیل و.

لویه نظریه یې دې مفکورې ته تقویت ورکوي (ګیش) ته یې اعتقاد کول دي چې حتما په لرغونو زمانو کې یې جنګي او ځواکمن کسان وو. او ورو ورو یې دکارنامو لویولودتصوراتو په عالم کې دبشر له حدوداتو ور هغه پلو مقام ورکړی دی.

دنورستان یو شمیر خلکو (ګیش) دجنګ ځانګړي خدای دویدي عصر له (اندار) سره تشبیه او تصور کاوه. او داسې فکر یې کاوه چې دیوقوي او توانا پهلوان په دود یې لیندۍ په غاړه په سختو درو او د غرونو په څوکو ګرځېده

پاتې دې نه وي چې یونانیانو لومړی ځل دافغانستان غرونو ته تمایل ونیو نو دهندوکش په غره کې یې دیو قوي هیکل پهلوان وجود ته اشاره کړې ده چې دغرونو د لوکل په حیث یې یو ډول د (هندوکش هرکول) بڼه ځانته خپله کړې وه، ځینې نورستاني سپین ږیری معتقد دی. چې پخوانۍ زمانه کې دنورستاني قبایلو

ترمنځ جګړه پیښیده . (ګیش) یې هغه مهال په (کتوي) او (کانتوا) کې لیدلی و چې تل دجنګیالئو په وړاندې مخکښ و

دنورستان په کلیو کې په عموم ډول (امرا) او (ګیش) جلوه ګاه یا نظر ګاه یا (ذبح) درلوده چې د(امره تا) او (ګیشه تا) په نومونو یادیدلو د (امرا) له پاره یې معمولاً غوا او دګیش له پاره یې سېرلي قرباني کاوه. دجګړې په غنیمتونو کې به یې نر حیوانات د ګیش له پاره قرباني کول او ښځې حیواناتي به یې په خپل منځ کې ویشلي.

پخوانیو نورستانیانو دلرګي دهیکلونو اومجسمو د جوړولو عادت درلود پدې مجسمو کې یې ډیر دپهلوانانو او دکورنیو دمشرانو که به هغه نارینه و او که ښځینه دنمایش له پاره جوړول.

۱۰_۶_۳۷

تور پوشان نورستاني او امیر تیمور کورګان

دهندوکش دغره لړۍ چې دافغانستان دملاتیر هم ورته ویلی شو له هغو لوړو څوکو سره چې جګوالی یې ۷۰۰۰ مترو ته رسیږي ډیرې مستې تراوتازه درې هم لري چې دخلکو په تمدن او فرهنګ کې یې دافغانستان دسیمه ایزو خلکو لاس وهنه ندی شوی او صاف ساتل شوی دی. ددې غره لمر خاته پلو ته سویلي په لمنو کې یوه علاقه لرو چې نن ورځ ورته په عمومي توګه (نورستان) وایو او دمخه تر (۱۹۰ کالو ورته (کفرستان) یا (کافرستان) ویل کیده همدا کافرستان په لمر خاته پلو ته د (بلور) او لمر پریواته خواته د (کتهار) په نوم یادیده. پدې دواړو نومونو کې وروستی نوم یعنې (کتهار) په ادبي او تاریخي ماخذونو کې ډیر شهرت لري.

کتهار دجغرافیائي جوړښت له مخې دپنجشیر ددرې په پورتنۍ برخه همدا راز دفرج غان او علینګار ددرې پورتنۍ برخې تشکیلوي دا داسې منطقه ده چې شمال پلو ته یې دمنجان کوتل لمر پریواته خواته یې خاواك او پریان سویل لور ته یې دعلیشنګ پورتنۍ برخې او لمر خاته خوا یې دعلینګار درې پورتنیو برخو احاطه کړې دي. دا علاقې دګرځیدلو په لحاظ ډیرې ستونزمنې دي ځکه چې له څلورو خواوو نه لوړو او سختو غرونو احاطه کړې دی چې خلك یې په داسې یوځای کې ایسار ساتل شوي دي چې تر نن ورځې پورې ددې سیمې او ددې سیمې دخلکو په اړه سهي معلومات په لاس کې نشته، پدې کې شك نشته چې دخاواك له خوا او

همدا راز دېريان، عليشنګ، او علينګار له خوا لارې ور غلي دي خو دا لارې دکال په ډېر وخت کې دډيرو واورو په وجه بند وي او په عموم ډول دسيمې له خلکو پرته او هغه هم داوړي په موسم کې نور څوك هلته ورتللى نشي.

ټول پدې پوهيږو چې دنورستان خلکو که هغه لمر خاته خواته وي او که لمر پرېواته خواته او همدا راز که شمال لور ته وي او که سويل لوري ته ټولو پوستکي اغوستل. دغربي نورستان يعنې دکټار خلك هم له دې قانون نه مستثنا نه وُ بلکې دپوستکي اغوستل پکې ډېر دود وُ او لکه څنګه چې دهغو خلکو پسونه ډېر تور رنګ لري او دپسه توري وړۍ له باندې ډيرې تورې ښکاري نو ځکه دوی په (سياه پوش) شهرت پيدا کړی وُ. پدې کې شك نشته چې دجامې له مخې توپير کول په ترکانو کې هم دودوُ لکه چې (آقوقورلو) او (قره قوزلو) ددې نظريې ډېره پلوي کوي.

اګر چې له دې سره سره د اوسني نورستان او پخواني کافرستان خلك په جنګ جګړو کې مشهور وُ او دي مګر دکټار سياپوشان نسبت دنورستان دنورو برخو اوسيدونکو ته ډير زړه ور او جګړه مار وُ او داصفت يې له ډيرې پخوا زمانې څخه حفظ کړی دی.

اګر چې دنورستان په اړه تاريخي کتابونه او ماخذونه په لاس نلرو خو هغه چې په لاس لرو داسې څرګندوي چې پرته له سلطان محمود غزنوي اوامير تيمور کورګان نه نور څوك نورستان او په ځانګړي توګه کټار ته داخل شوی ندی دالسعدين صحن دمسطلح ويباند د (کټار) دسياه پوشانو مقابله له امير تيمور کورګان سره په يوه شرح کې ديوه بيت په وينا دسياه پوشانو ټول شجاعت او دځمکې سختي بيانوي.

زشاهان کسی فتح کتور نکرد
چه ګويم ز دارسکندر نکرد

له دې بيت څخه چې ادبي اړخ لري داسې استنباط کيږي چې حتى داريوش او سکندر دنورستان په فتح بريالى شوی ندی چې داوينا حقيقت لري او د هيواد د پراختيا په اړه يې ونشوکړای چې نورستان ته داخل شي هو سلطان محمود غزنوي او سبکتګين وشو کولای چې يواځې لغمان تابع کړي او کټار ته تللی نه شو. له تاريخي ماخذونو چې څرګنديږي يواځې لغمانيان تابع وه اودهندوکش له شمالي برخو دنورستان له داخل څخه هيڅ خبر نشته.

دامیر تیمور دلښکر او پخپله دده ورتلل دنورستان کتہار ته شرح لري او دا مطلع السعدین د (ذکر غزوکتہاروسیاه پوشان) تر سر لیك لاندې یو لړ مطالب لیکلي دي چې له عین نقل نه یې تیریږو او دمطالبو له روح نه یې یادونه کوو. امیر تیمور په بلخ کې دپاچاهۍ تر اعلان ۸ کاله وروسته په ۸۰۰ هجري کې له ماورالنهر نه دواکمنۍ دپراختیا په خاطر دهندوستان په لور وخوځیده کله چې دجیحون له سیند نه راتیر شو بلخ، سمنګان (ایبك) او بیا بغلان ته ورسید، کله چې اندراب ته ورسید دسیمې خلکو د (کتہار) دسیاه پوشانو دتجاوزاتو په اړه شکایت وکړ.

داندراب دپورتنۍ برخې اوسیدونکي چې د (خاواك) او (پریان) کوتل تن نژدې اوهلته د (کتہار) سیاه پوشان اوسیدل او داندراب اوسیدونکي دهغوی له ناڅاپي حملو نه ډیر په ویره کې و داوخت د (کتہار) یعنې سیاه پوشانو کافر و داندراب ددرې مسلمانان ډیر سخت په تکلیف کړي و او هر وخت به یې حملې کولې. رمې، ګلې او غوایان به یې ترې بیول او باج به یې هم ترې غوښته او حتی میرمنې او ماشومان به یې ترینه داسارت په دود بیول. د (کتہار) د خلکو لوړ قدونه ،قوي اندامونه او درشتې څیرې چې لیندۍ به هم ورسره وې او دپوستکي جامې به یې په تن وې داندراب د خلکو په نظر کې عجیبه مخلوق په نظر بریښیده. اولکه څنګه چې السعدین لیکي هغوی یې انسانان نه بلکې دیوان بلل، ځکه چې له دې قوي اندامونو لیندۍ او د پوستکو له البسي سره لکه ددیوانو په څیر سر سخت په خپلې عجیبې غریبې وسلې قوی جثت راتلل او د سیمې خلك به ترې سخت ویریدل. لکه څنګه چې دهغو سیمه سخته او غرنۍ وه نو ځکه هیڅ چا داجرئت نه درلودتر څو دهغوی دکورونو خوا ته ورشي.

لکه څنګه چې امیر تیمور کورګان د (کتہار) دکفارو له حال واحوال کردار او ګفتار څخه اګاهي تر لاسه کړه نو دخاواك په کوتل کې یې دکلا دجوړولو امر وکړاو بیا یې دخپلو عسکرو څو ډلو ته کتہار علاقې ته دورداخلیدلو امر وکړ. ددې لښکر د نورستان کتہار ته د حرکت جزئیات روښانه ندی، خو داسې وایې چې اکثروخلکو خپل اسونه له کمرونو نه درې ته درسیو په واسطه ښکته کول او لکه څنګه دسرطان میاشت وه او دکال تود موسم و بیا هم اسونه د ورځې له خوا په واوره کې ښنبیدل نو ځکه یې دشپې په یخنۍ کې له یوځای نه بل ځای ته حرکت کاوه او پدې لښکر کې امیر تیمور کورګان هم شامل و او کله چې دهغه قوماندانانو په سهي ډول وړاندې تګ او عملیات ترسره کولای نشو. نو خپله یې شخصاً دجنګ

قوماندہ په لاس کې واخسته څو اسپ سوارانو دهغه اسونه له کمرونو څخه داسپو په واسطه ښکته کړل چې څو اسپې پکې بې وخته لنګې هم شوې ددې منطقې تر ټولو لوی کافر السعدین دعداو عداسو په لقب یادوي چې حتماً اصلاً کومه نورستانۍ کلمه ده چې په فارسي لیك دود کې یې پوهیدل ستونزمن دی لکه څنګه چې په مطلع السعدین کې راغلی دی چې وروسته تر یو لړ سختو جګړو یو شمیر سیاه پوشان په غرونو کې تر شاشول او یوشمیر امیر تیمور ته راغلل او امیر تیمور دیوشمیر ترجمانانو په واسطه داسلام ددین ښودنه ورته وکړه او ډیر شمیر یې مسلمانان شول خوکله چې دوباره غرونو ته وختل مرتد شول او دتیمور په عسکرو یې یرغلونه پیل کړل چې په دې ترتیب دسیاه پوشانو او امیر تیمور د عسکرو ترمنځ سختې جګړې پیښې شوې او لکه څنګه چې په پورتی ماخذ کې راغلی دی دکافرانو ډیر زړور جنګیالي ووژل شول او تیمور یې له ککرو څخه منار جوړ کړ اود خپلو فتوحاتو او کامیابۍ خاطرې یې په کاڼو کې په کیندلو ولیکلې.

نو پدې وجه ۸۰۰ هجري قمري کال دنورستان د (کتهار) په تاریخچه کې ډیر مهم کال دی ځکه چې پدې کال کې دلومړي ځل لپاره دهیواد د پراختیا له پاره تیمور نورستان ته ورغلي دي او له سیاه پوشانو سره یې جګړې ترسره کړې دي.

تر کومه ځایه چې وروستی پیښې څرګندوي هغه محال چې دکتهار سیاه پوشان او دهغوی سیمه فتح شوه اومسلمانان شول خو کله چې امیر تیمور راوګرځید هغوی هم خپل پخواني دین ته واوختل او محمد حکیم میرزا دبابر لمسی چې دعلیشنګ ددرې په پورتنۍ برخه کې جګړې وکړې پدې بریالي نشو چې د (کتهار) وګړي مسلمان کړي تر دې پورې چې دا کار دامیر عبدالرحمان خان غازي په لاس صورت ونیو.

۲۹_۸_۴۱

دپخواني نورستان دخلکو دخدايانو ډولونه

دهندوکش دغره لړۍ چې له شمال ختيځ نه جنوب لويديځ ته تقريباً دافغانستان له منځ نه تيريږي نۀ يواځې داچې دکاني يوه لوړه کربنه ده بلکې زموږ دهيواد دملا دتير حيثيت لري بلکې لوړې څوکې اوتاوراتاو درې يې دپخوانيو وختونومحافظين په غيږ کې نيولي چې زموږ اصلي خاطرې، کلتوري فرهنګي او تهذيبي برخې تشکيلوي.

ددې لړۍ په جنوب ختيځه برخه کې شمال ته موازي دلوړو غرونو په برخه کې ننګرهار او دکونړ شمال لور ته سيند په اوږدو يوه غرنۍ برخه واقع ده چې تېرې ‌ راتېرېدل ډيرې ستونزې لري او سخت ځنګل هم لري دامنطقې ته نن ورځ نورستان وائي چې ۸۵ کاله دمخه يې نوم (کافرستان) ؤ چې دا وروستۍ تسيمه ۴_۵ پيړۍ دمخه هم دمدارکو په شهادت استعماليدله ددې پراخې غرنۍ سيمې ختيځ لور نه يې (بلور) اولويديځو برخو ته يې (کتار) وايه چې نن ورځ دا دوه برخې دنژديوالي او اداري ويش له مخې د (اسمار نورستان) او د (لغمان نورستان) او يا هم ختيځ او لويديځ نورستان بللې شو.

نورستان چې په عام جغرافيائي مفهوم دختيځ هندوکش سويلي لمنې په برکې نيسي داسيمه دغرنۍ اقليم دلرلو په وجه دګرځيدلو ډيرې ستونزې لري او تقريب د تاريخ په ټولو دورو کې پرځنده او سر پټې پاتې شوي ده.، له لويو لارو نه کناره

کېدل يې همدا سبب شوی دی چې عرف عادتونه او پخواني عقايد له فرهنګي تهذيبي او ادبي مظاهرو سره په لومړي پخواني صورت يابنه پرته له دې چې لاس پکې وهل شوی دی محافظه شي.

ننني نورستانيان اودهندوکش پخواني کافران داريايانو بقاياوي دي چې په خپل اصلي وطن کې پاتې دي او لکه ديو شمير نورو قبايلو په څير يې له مهاجرت نه خود داري کړې ده. نورستانيانو په لرغونو دورو کې معتقدات او دخدايانو ډولونه درلودل چې په اصل مبدا کې له هندو اروپائي د هند آريائي ټولنو سره بې ارتباطه نهٔ وهٔ او لکه دويدي دعصر آريايانو په څير دخدايانو ډولونه يې درلودل چې په هغې کې طبيعي عناصر عمده نقش درلود او وروسته د زرواّ ستر (زردشت) اصلاحاتو اوتحولاتوچې دوحدانيت روح يې منځ ته راوړو دهغوی په عقايدو کې يې تاثير پاتې نشو.

دهغو څيړنو له مخې چې له يوې پيړۍ راپدې خوا منځ ته راغلي داسې شميرل کيږي چې په عين وخت کې چې دهندوکش پخوانيوکافرانو دخدايانو ډولونه درلودل نو دواحد او لوی خدای وحدانيت ته هم رسيدلي وۀ. دې لوی خدای ته به يې امرا وايه.

کله چې الفستن دشاه شجاع دواکمنۍ په وخت افغانستان کې تماس پيداکړ پدې يې عقيده درلوده چې (داکافران له هيڅ دين سره ورته والی نلري او يواځې واحد خدای ته معتقد دي او هغه (امرا) يا سوکوي او يا هم(ګوري) نوموی دډيرو بتانو کلي چې دپخوانيو پهلوانانو استازيتوب کوي هغوی ته عبادت کوي. دا بُتان دلرګي اويادکاڼي دي. او مذکر او مونث لري همدا راز په مجرده توګه په خره سپاره نمايش ورکوي. يو شمير نور اروپائي ليکوال لکه جنرال کورت انګريز دالفستن نظريات تائيدوي او دکافرانو لوي خدای يې (امرا) يا (يامري) يادکړی دی.

يو فرانسوي مؤلف داسيا داسطورو په کتاب کې دنورستان په پخوانيو عقايدو يوه مقاله خپره کړې ده چې لنډيز يې همغه مطالب دي چې پورته شرح شول.

کوم څه چې مې پورته وويل ما پخپله په نورستانيانو دمسافرتونو او په کابل کې له نورستانيانو سره دتماس په ترڅ کې اوريدلي دي او د نورستان کتاب چې يو تن نورستاني جنرال محمد صفر غرزي وکيل په خپله ليکلی نوځکه ښه او ثقه معلومات راکولی شي.

هغه څه چې څرګند دی دادی چې پخوانيو کافرانو دعالم څښتن او دکائناتو خالق د (امرا) په نوم ياداوه او دهغو په خپله عاميانه ژبه يې (سور ميوك اِمرا)

يعنې (دخولې په څير مخ لرونکی امرا) باله او هغه يې انسان په بڼه او صورت مګر فوق العاده لوی فکر کاوه.

دجنګ څانګړی خدای يې دپخوانيو کاَفرانو دخدايانو په ډولونو کې مجهول نه و او هغه ته به يې (ګيش) ويلز داګيش داندرا يعنې دويدي اريايانودجنګ دڅانګړي خدای معادل و اودفوق العاده پهلواني کارونو د سرته رسولوپه وجه هغه له يوناني(هرکول)اويازابلي رستم سره مقايسه کوو.

(امرا) او (ګيش) دپخوانيو کافرانو دخدايانو دډولونو په منځ کې ډير مهم نقش درلود او دهغوی له پاره يې دغرونو په لمنو کې دقربانۍ ځايونه او زيارتونه جوړ کړي وو چې د (امره تا) او (ګيشه تا) په نومونو يادېدل دامرا له پاره يې غوا او دګيش له پاره يې سېرلی قرباني کاوه دمحمد درويش خان غازي په جنګ نامه نومي کتاب کې چې دڅلورو سوه کالو شا وخوا کې دمحمد حکيم ميرزا دبابر دلمسي په زمانه کې دلغمان په عليشنګ دره کې ليکل شوی په کراتو مراتو يې له درې تنو مفسدانو چې (پانداد) او (لاماندي) نومېدل ددرې ډلو په بڼه ياد شوی او دعليشنګ درې دپورتنۍ برخې کافرانو له مسلمانانو سره په جګړو کې له دې درې تنو مرسته غوښتله دکتاب دعباراتو له فحوا نه واضح معلومېږي چې نوموړي درې تنه دپخوانيو نورستانيانو په ذهنونو کې حتی څلور سوه يا پنځه سوه کاله دمخه هم مقدس مقام درلود.

لنډه داچې کافرانو دنورستانيانو نيکونو دهندوکش دنورو اريائي کتل و په ډول او د نورو اريائي قبايلو په څير په اصل مبدا کې دخدايانو ډولونه درلودل او داوستائي عصر په تحولاتو سره (امرا) لوړ او عالي مقام پيداکړی دی. اودهمدغې برترۍ انعکاس دواحد خدای په بڼه په عقايدو کې لاره وموندله او ډير دخدايانو ډولونه لکه دجنګ څانګړی خدای او نور دپهلوانانو په بڼه په اسطورو کې راغلل،او په منځنۍ پيړۍ کې دفکري روش په ښکته راتللو سره دغرونو په څوکو او ددرو په منځ کې ځانته کيدلو سره يو لړ بې نظمي منځ ته راغله او په عقايدو کې يې درې برخې وزيږولې چې انعکاس يې عقلاً دلغمان په نورستان کې څلور يا پنځه پيړۍ دمخه ګورو.

۹_۸_۴۱

ننګرهار او ځینې پخوانې نښارونه یې

افغانستان دجغرافیائي موقعیت له مخې په داسې یوه ځلور لارې کې واقع شوی دی چې له پخوا زمانو راهیسې یې داحساس خاصیت ساتلی دی، له دې سره چې ددې محاصرې او مدنیت لرونکې ځلور لارې تاریخ ډیر پټ او سر بسته پاتې شوی دی خویو څه چې پخوانې سوابق او ارزښت یې ثابتوي هغه یې د وجود نوم یاتاریخي اوجغرافیائي نوم او نښان دی چې دا نومونه ټول له غرونو نیولی بیا تر رودونو او ښارونو پورې جغرافیایي اوتاریخي کوایف وخت په وخت معرفي کوي، او د (وید) او (اوستا) له دورو څخه نیولی تر یوناني، بودایي ، کوشاني او داسلامي دورو په مختلفو وختونوکې یې خاطرې او دنومونو په قالب کې نوم او نښان پرېښودی دی.

دافغانستان په ختیزه برخه کې دکابل سیند له سر چینې نه نیولې تر هغه ځایه چې سیند لوی سیند ته ور داخلېږي داسې منطقه پرته ده چې له ویدي دورو وروسته دتاریخ په مختلفو دورو کې د (ګندهارا) په نوم یادېږي.

دګندهارا په زړه کې یوه بله سیمه ده چې هغې ته ننګرهار وایي او ننګرهار اوس هم دافغانستان ولایت دی.

دننګرهار کلمه په پخوانیو ماخذونو کې دمخه تر اسلامه دلومړي ځل لپاره د (ناکاراهار) په بڼه لیدل شوی.

دوه تنه چینائي لیدونکي فاهبین او هیوان تسنګ دځپلو خبرو په ترځ کې د (ناګاراهوا) دیوه ښار یادونه د (ناکي لوهو) په نوم کوي.

پدې کې شك نشته چې هیوان تسنګ چیني لیدونکی دعین مواصلت په مهال دهډې اواوسني جلال آباد سیمې ته چې د (ناکار) یا (نګر) په نوم یې یادونه کوي دهغه له ویناو څخه داسې معلومیږي چې (ناګار) یا (نګر) او یا (نګاراهارا) یوه سیمه او یا هم (نګره هاره) یې مرکز اویا کوم عمده ښار وې. هیوان تسنګ د (نګر) دسیمې پراخوالی داسې راښیې اوږدوالی له ختیځ نه لویدیځ ته ۶۰۰ لی اوسور یې له شمال نه سویل لور ته ۲۵۰ لی چې دمیل په حساب یې طول ۱۲۰ میله او عرض یې نږدې ۵۰ میله کیده.

چینائي لیدونکی له دې پرته لیکي چې ددې سیمې چارچاپیره سختو غرونو احاطه کړې دی. او پایتخت یې ۲۰ لی یعنې ۵ یا ۶ میله پراخوالی درلود، پاچا هلته وجود نلري څکه چې داسیمه دکاپیسا مربوط دي، حبوبات او دا نه ډیر حاصل ورکوي، هوایي توده او اوسیدونکی یې زړور، خوش خلقه اونسبتاً شتمن دی دخلکو ډیره برخه یې بودایي دی او دنورو ډیرو ادیانو پلویان هلته لږ دی، معابدونه او بودایي ابادی په کې ډیرې دي او پیروان یې هم ډیر دی، له بودایي معابدونو پرته دنورو معابدونو شمیره هم سلو ته رسیږي.

پدې کې شك نشته چې دهیوان تسنګ د (ناګار) یا (نګر) دعلاقې له یادونې څخه مطلب همغه د (ننګر) علاقه ده چې د (هار) دکلمې په ډیر والي سره چې د (ښار) مغنا ورکوي مرکز ته یې (نګاراهارا) یا (نګرهار) وایه چې وروسته دخلکو په ذهنونو کې د (ننګرهار) په بڼه ثبت شوی دی که چیرته فولکلوري کیسو ته چې دکونړ په دره او چغه سرای کې تر اوسه دخلکو له خاطرو وتلی ندی غوږ ونیول شي نو لیدل کیږي چې شاهي د (ننګرشاه) په صفت یعنې د(ننګر) دسیمې شاه تراوسه دخلکوپه خوله دي.

نوویلی شو چې دننګر تسمیه له تاریخي ماخذونو څخه فرهنګ ته ورداخل شوی اوعامه فرهنګ ته دیوې کلمې ورداخلیدل خامخا ډیر استحکام او ژوره معنا لري.

د (ننګر) مرکز داسې یو ښار وې چې هغې ته یې (ننګر) یا (ننګرهار) وایه (ننګرهار) د (ننګرشار) معادل دی، دننګرهار مرکز یو معظم ښار وې او لویه ساحه یې درلوده.

دننګرهار دمشهورو ښارونو له جملې څخه یو هم (هډه) ده چې چینائي لیدونکي داوومې پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې د (نارهیلو) په نوم یاد کړې دی کننګهم انګلیس پدې خیال دی چې دهډې موجوده نوم دسانسکرت له کلمې هډه چې دهډوکې په معنا ده اخستل شوی ځکه چې د بودا یو هډوکی دهغه ښار په یوه استوپه کې ساتل شوی و.

دننګرهار په علاقه کې نور ښارونه هم اباد و له هغې جملې څخه یو د (اویاناپور) په نوم یا صفت یاد شوی دی. چې هغه دباغستان ښار ترجمه کوي همدا راز په پخوانیو ماخذونو یوبل ښار د (تاکي) په نوم هم یاد شوی چې هغه یو شمیر مدققین په شیله (ناقي) کې چې لږ څه دجلال اباد لویدیځ لور ته راښیي، همدې ښار یوبل نوم هم درلود لکه (پاوماپور) چې هغه یې (دنیلو فردګل ښار) ترجمه کړې او لکه څنګه چې دنیلو فرګل په بودایي دین او فرهنګ کې دتقدس بڼه درلوده نو ویلای شو چې په بودایي دوره کې نوموړی ښار یو متبرک ښار و. همدا ښار په چیني ماخذونو کې د (ګل په ښار) یاد شوی چې دچیني تلفظ دضبط صورت یې (هوا ـ شي ـ شنګ) و همدا راز دګل ښار او دنیلو فرګل ښار حتماً داسې صفات و چې همغه ښار ته یې اطلاق کیده.

په بودایي ماخذونو کې په ننګرهار کې یو بل ښار د (ویپانکارابودا) په نوم یاد شوی او هغې ته یې (ري پاواتي) هم ویلی دی چې معنایې (شعله) او (نور) دی.

ددې لنډې مطالعې نه په څرګنده ویلی شو چې د (ننګر) علاقه چې دافغانستان دختیځ ولایت ننګرهار مرکز دی او پدې نوم شهرت لري داسې سیمه وه چې په هغې کې ډیر ښارونه اباد و اوهر ښار دابادۍ عمراني کارو بودایي مرکزونو، استوپو او معابدو نو ددرلودلو په وجه ډیر شهرت درلود او هر یو په صفا اوښکلو صفاتو یادیده په ډرونټه، سلطان پور ، هډه تول سرخ رود او چپلیار کې دډیرو خرابو استوپو او معابدونو بقایاوې ددې ادعا ښکاره ثبوت دی.

۲۱ـ ۵ـ ۲۷

د چغان غونډۍ

دکابل شمال ختیځ لورته دشمال په خوا، دجلال اباد شمال ختیځ ته داوسني افغانستان له تحمیل شوي سرحدي خط سره په موازي ډول اوږده دره پرته ده چې معمولاً په (کترا) مشهوره ده او اوبو ته یې دکنړ سیند وائي چې په پورتنۍ برخه کې دچترال په رود مشهور دی اوتر هغې پورته یې خپله سرچینه ده چې عبارت له حومه د (یردغیل کوتل) څخه عبارت وي چې دکاشغر د رود په نوم هم یادیږي دکونړ دسیند د مرستیالان دهغې نه شي اړخه د افغانستان له خوري نه یو ځای کیږي چې دنورستان له علاقې نه سر چینه نیسي اومشهور یې (لنډی سیند) او د (پیچ وبه) دي چې دسیلابي سیندونو په صورت په درو کې تاوپیچ سره دختیځ هندوکش په سوېلي لمنوکې راښکته کیږي اوله دې سره سره دنورستان دپورتنۍ برخې همدغه دوه لارې دي چې اوس او په پخوانیو وختونو کې دنورستان له اسرارونوډك زړه ته لارې ورغلي دي

لکه څنګه چې دکنړ دره اوږده پرته ده دطبیعي اوضاع له مخې یې په درې برخو ویشي ښکتنۍ، منځنۍ او پورتنۍ برخه چې په عامه اصطلاح ورته (کوز کونړ) (خاص کونړ) او (بر کونړ) وایي او عمومي مرکز یې د اسعدآباد (چغه سرای) په نوم یادیږي چې دکونړ ددرې او پیچ ددرې دتقاطع په برخه کې واقع شوی دی او دا دکنړلوی حکومتي مرکز دی.

دمخه مو وویل چې دکونړ مرستیالان یو (لنډی سیند) او بل دپیچ درې اوبه دي دپیچ دره تر ټولو لویه فرعي دره ده چې دچغه سرای په مقابل کې دکونړ ددرې په

وسطي برخه کې دنورستان دزړه (منځ) په لور ترې لاره خلاصه شوې ده هغه انشعاب چې په خپل منځ کې يې لرې څو خواوو ته لکه لغمان او مربوطو درو ته يې او د نورستان اکثر پورتنيو برخو ته ترې لارې وتلي دي.

له دې جغرافيايي شرح نه مقصد دهغې نقطې دموقعيت اهميت په ګوته کول دي چې معمولاً دچغان د غونډۍ په نوم يادېږي او محمد ظهيرالدين بابر په خپل تزك کې هغه د(چغانيان سراى) (چغان سراى) په نوم ياد کړې او دچغه سراى په اوسني نوم کې يې مخفف صورت راغلى دى.

دپيچ ددرې په داخل کې ددرې دواړو خواوو ته دغره په پوزو کې او په ډېرو چپ خواته پوزو کې چې ډېرې دکونړ په دره هم حاکې دى داوسني حکومتي ځاى چغه سراى په مقابل کې دمهمو اباديو پاتې شونې څرګندېږي چې په هغو کې په ډېر شمير خښتي، دسنګ مرمر لويې اوپېړې لوحې استعمال شوى دى، تر کومه ځايه چې دديوالونو او تهدابونو بقاياوې څرګندېږي يوه ورځ په دې سيمه کې ډېرې مهمې ابادۍ موجودې وې چې له هغې جملې ديوالونو څخه ديوې ودانۍ ديوال په لويو تراشلو خښتو دغره په بغل کې په تورو کاڼو سره تر نظره کيږي او چارچاپيره يې دنورو اباديو حکم کوي ددې ابادۍ په ښکتنۍ برخه کې يوه لويه هديره موجوده ده چې لمنه يې دپيچ په دره کې يو نيم کيلو متر اوږده ده او په ډېره پيمانه مرمري لوې خښتې ، مرمري لويې ستنې . ښکلى نقش کړاى شوى سرطاقونه هم تر نظره کيږي.

په ظاهري توګه دابادېو بقاياوې دډېرو لوحو له مخې او دعربي او فارسي رسم الخط له مخې ديوشمير نومونو لکه ابن عمر، سلطان پګل، بهرام شاه، حيدر علي، ننګر اونورو له مخې داسې اټکل کولاى شو چې ددې ځاى ابادۍ تر اسلامي دورې او هغه هم داسلامي دورې منځنۍ وخت وې ځکه چې ديو شمير نيټو له مخې قوى اټکل کولاى شو او ددې منطقې داباديو مبدا ته ۶۰۰ کالو دمخه وړاندې بيولى شو او دا حدس موږ دچنګيز دوارثينو چغتائي دورې ته رسوي اود (چغان غونډۍ) دځاى نوم ياد چغان سراى دعامه فوکلور تر ډېره حده ددې نظريې ملاتړ ښکاري . البته له فولکلوري کيسوپرته دچغتائي شهزادګانو رسيدل او وتل دمحلي شهزادګانو چې دمخه تر مغلو يې پدې سيمه واکمني درلوده هم څرګنديږي. لکه څنګه چې وايي په پخوانيو وختونو کې دلته دننګرهارشاه په نوم يو پاچا واکمني درلوده ده تنو قعلي شهزادګانو سلطان پګل او بهرام شاه يې دواکمنۍ پر ساحه يرغل وکړ.

دا فلکلوري کیسې او تاریخي ارزښت دې په خپل ځای وي د اوس له پاره تري یوه نتیجه اخلو او هغه عبارت له دینه دی چې دمخه تر مغلو دچنګیز لمسیانوپه چغان غونډۍ کې نورې ابادۍ درلودې او په مهمه سوق الجیشي نقطه دکونړ ددرې په منځ کې دنورستان په یوې مهمې لوړې نقطې پخپله ددې حکم کوي چې په پخوانیو لمنو کې دې نورې ابادۍ ولري.

بابر په خپل توزك کې وایي چې په چغه سرای کې دفتوحاتو په مهال دنورستان کافر په داسې حال کې چې دشرابو مشك به یې په غاړه کې وُ ددې منطقې دخلکو مرستې ته راتلل. دډنمارکي هیئت دخلکو پیژندنې دتحفظاتو په اساس له احتمال نه لیرې ندی چې لوی سکندر کونړ ته دتیریدلو پر مهال دکونړ ددره پیچ دتلاقي په برخه کې یو لویې کلې اویا هم دنورستانیانو یوې جنګي کلاته اوړ ورته کړی دی.

په دې غالب ګمان کیږي چې دسکندر مقدوني په زمانه کې په همدغه ځای کې چې نن دچغان په غونډۍ کې خرابې واقع دی او دنظامي کلا دپاره یوه ممتازه منطقه شمیرل کیږي یوه کلا وه چې دنورستانیانو نیکونو دوه زره ځلور سوه کاله دمخه په همدغه منطقه کې له لوی سکندرسره پنجه وهلې ده او بلاخره یې دادمقاومت قرارګاه ته اور ورته شوی دی.

نود (چغان غونډۍ) یا (چغان سرای) دمخه نر دې چې پدې نوم مشهوره شي مهمه ابادي اوموقعیت درلود او هغه لرغوني نومونه چې په غرونو کې په ورانو کلاګانو اینښودل شوي دي ددې نظریې څرګندوونکي کوي. یوه ورځ به علمي هڅې دې افکارو ته قطعي اویو پلوي ځوابونه ورکړي

۴ ۱۲ ۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

PROPERTY OF ARIC
Established 1989

PROPERTY OF ACKU
10838

د دې اثر د ژباړن نور چاپ او ناچاپ آثار

بدیع او پښتو شعر		۱۳۷۰هـ ل چاپ
وروستۍ سلګۍ	د لنډو کیسو ټولګه	۱۳۷۱هـ ل چاپ
رژېدلي ګلونه	د شعرونو ټولګه	۱۳۷۱هـ ل چاپ
نومیالی غازي محمد شاه خان بابکر خېل		۱۳۷۳هـ ل چاپ
افغانستان د تاریخ په رڼا کې	همدا اثر	۱۳۸۰هـ ل چاپ
د جهاد خاطرې		ناچاپ
د پښتو ادب کې د ولسي شاعرۍ ارزښت		ناچاپ
د پښتو بیان او معاني		تر لیکنې لاندې
د لغمان مشاهیر		تر لیکنې لاندې
د افغانستان د ولایتونو جغرافیه (ژباړه)		۱۳۷۹هـ ل چاپ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دانش خپرندويې ټولنې خپاره کړي:

- تاريخ احمد شاهي
- افغانستان در قرن بيستم
- تاج التواريخ- پښتو
- د افغانستان سقوط
- سقوط افغانستان
- در افغانستان چه ميگذشت؟
- افغانستان سيتج بازى بزرگ
- د افغانستان لنډ تاريخ
- تاريخ مختصر افغانستان
- خسارات وارده به فرهنګ...
- شبخون افغان
- در زواياى تاريخ معاصر...
- رجال و رويداد هاى تاريخى...
- بازى بزرګ
- افغانستان سرزمين اريا
- افغانستان د تاريخ په رڼا کې
- جريانات تاريخى افغانستان
- نقد بر جلد دوم مسير تاريخ...
- خاطرات حكيم طبيبى
- اسنا دونامه هاى تاريخى...
- سرې لښکرې په افغانستان کې
- افغانستان څنګه تباه شو؟
- د مرګپر وزرو
- سوځېدلى جنت
- احمد شاه بابا ديوان
- احمد شاه بابا افغان
- د الفت شعري کليات
- د الفت نثري کليات
- غرغښت يا ګرشاسپ
- تاريخ خط و نوشته هاى كهن
- روسيې پراختيا غوښته او ...
- سيماى سينماى افغانى
- ميتود هاى كلينكى طبى
- ګلزار لطايف
- جنسى اړيکې
- رازى راکه نميخواستم افشا كنم
- د پښتو ادبياتو تاريخ
- ياداشتهاى من
- مدعا و مثل در شعر بيدل
- داود خان د کې.جي.بي په ...
- فن زناشوى
- د ښاپيرۍ ورغوى
- له نرګسه تر نرګسه
- خوږې خبرې
- پلوشې، ژورليدونه
- افغانستان از جنګ ګرم تا جنګ...
- ضرب الامثال و كنايات
- يكدسته ګل
- ستوري د ادب په اسمان کې
- افكار جاويد
- اهنګهاى احمدظاهر
- اهنګهاى ساربان
- اهنګهاى ناشناس
- د خزان طلايي پلونه
- سپوږمۍ په ځنګل زار کې
- ولسي سندرې
- محمد نور ولسي شاعر
- پاتې شه باران دى
- شين ټاغى
- ګټيالى
- ګلستان سندره
- د غزني شابهار او بودايي هنر
- شريک بالاپوش
- کوچياني پانګه
- منثور کره کتنه
- او نور...

دانش خپرندويه ټولنه
۰۰۹۲-۹۱-۲۵۶۴۵۱۳

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library